

Н. В. Лисенко, Н. Р. Кирста

**Педагогіка
українського дошкілля**

У двох частинах

Частина друга

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів,
які навчаються за спеціальністю «Дошкільне виховання»*

Київ
«Вища школа»
2005

УДК 373.2.016(075.8)

ББК 74.10я73

Л63

Гриф надано Міністерством освіти і науки України (лист від ...)

Рецензенти: д-р пед. наук, проф. *Л. В. Артемова*, канд. пед. наук, доц. *Д. І. Бородій*.

Редактор *Л. О. Біда*

Л63 Лисенко Н. В., Кирста Н. Р.

Педагогіка українського дошкілля: У 2 ч.: Навч.-метод. посіб. – К.: Вища шк., 2005. – Ч. 2. ... с.

Висвітлено найважливіші питання сучасної дошкільної педагогіки. Проаналізовано й узагальнено традиційні та сучасні підходи до розкриття актуальних проблем дитинства в Україні й за кордоном, розкрито зв'язки філософських, психологічних, педагогічних та етнопедагогічних концепцій зі змістом нормативно-інституціональних документів та з головними положеннями державних і регіональних програм дошкільної освіти в Україні. Розглянуть пріоритетні напрями взаємодії інститутів родинного і суспільного виховання дітей 6–7 років у контексті тлумачення сучасних стратегій розвитку дошкільної освіти.

Для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальністю «Дошкільне виховання».

УДК 373.2.016(075.8)

ББК 74.10я73

ISBN 966-642-255-7(кн. 2)

ISBN 966-642-256-5

© Н. В. Лисенко, Н. Р. Кирста, 2002

© Н. В. Лисенко, Н. Р. Кирста, 2005 зі
змiнами

ПЕРЕДМОВА

Вища педагогічна школа – невід’ємний інститут суспільства, зміст роботи якого зорієнтований на формування професіоналізму та становлення духовності майбутніх педагогів.

Професійна педагогічна освіта передбачає ґрунтовне вивчення закономірностей, специфіки, методів, змісту та умов, необхідних для формування повноцінної, з всебічно розвиненої особистості. Становлення такої особистості з опертям на емпіричний досвід відбувається із значними труднощами через відсутність результатів новітніх прикладних, психолого-педагогічних досліджень в галузі дошкільної педагогіки.

У цьому посібнику розглянуто актуальні проблеми методології, висвітлено нові напрями в розробленні теорії виховання й навчання дітей з раннього до старшого дошкільного віку в умовах типових закладів дошкільної освіти. Зміст і структуру другої частини посібника певною мірою зумовлено викладом матеріалу в його першій частині. Водночас вона містить тексти, в яких окремі положення розглядаються додатково, з урахуванням соціального запиту сьогодення.

У розділі «Загальні питання дошкільної педагогіки» розкрито професійний аспект педагогіки дитинства від часу її зародження в контексті соціокультурного поступу людства, актуалізовано

важливі напрями вивчення дитини з урахуванням її вікових особливостей.

Розділ «Виховання дітей у грі» присвячено висвітленню особливостей теорії й методики організації ігрової діяльності дошкільників з урахуванням нових підходів до комплектування вікових груп у дитячих садках.

У розділі «Чинники всебічного виховання особистості дошкільника» подано системний аналіз складових формування особистості і розглянуто соціально очікувані результати їх впливу на дитину в сензитивному періоді її розвитку.

Розділ «Основи дидактики дошкільної освіти» розкрито значення пізнання й особливості опанування знаннями та об'єктивним досвідом для розвитку індивіда на сучасному методологічному рівні з урахуванням прогресивних теорій у царині дитинства.

Особливості роботи інститутів формування особистості, шляхи налагодження їх співпраці, без якої неможливо домогтися позитивних результатів у вихованні дітей, висвітлено у розділі «Взаємодія інститутів родинного і суспільного виховання дітей дошкільного віку». Окремі положення традиційної педагогіки автори розглядають по-новому, з урахуванням специфіки соціуму й проблем, що існують об'єктивно.

До кожної теми лекції подано список рекомендованої літератури, для викладачів і студентів, магістрів, аспірантів.

РОЗДІЛ І.

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

1. ПЕДАГОГІКА — НАУКА ПРО ВИХОВАННЯ

1. Дошкільна педагогіка як наука, її становлення й розвиток на різних історичних етапах людського суспільства. 2. Категоріально-понятійний апарат сучасної дошкільної педагогіки; внесок провідних учених в її становлення й розвиток. 3. Предмет дошкільної педагогіки як галузі педагогічних знань про дитину. 4. Розвиток теорії та практики дошкільного виховання, його актуальні проблеми й перспективи.

1. Життєздатність будь-якого суспільства визначається тим, як воно забезпечує своє майбутнє. Серед цінностей, що передаються від покоління до покоління однією з найважливіших є виховання. У ньому поєднуються минуле, сьогодення і майбутнє суспільства. Залежно від нього визначаються перспективи розвитку суспільства. Справжній вихователь є поборником істини й добра, адже він, писав К. Д. Ушинський усвідомлює, що його справа, скромна зовні, є однією з найвеличніших в історії.

Усвідомлення вихователем відповідальності своєї місії — найважливіша передумова успішного виховання й навчання. Ця місія за складністю посідає чільне місце в розвитку Людини. Виховання як процес передачі старшими поколіннями соціального досвіду людства та його активне засвоєння наступниками, слід розглядати за необхідну складову соціокультурного поступу суспільства.

Виховання виникло на ранніх стадіях розвитку людської цивілізації у формі залучення дітей до праці дорослих.

З удосконаленням людського досвіду ускладнюється характер і зміст виховання. Розумовий розвиток дедалі більше виокремлюється з-поміж інших чинників впливу на дітей, а виховання набуває класового характеру. В кожную історичну епоху змінювалися його мета, зміст, форми і методи. Впродовж багатьох віків власне процес виховання вважався природним явищем людського буття і не був предметом спеціального вивчення. Поступове ускладнення умов життя і виробництва зумовило виділення самостійної суспільної функції виховання: ним починають займатися певні люди, створюються виховні заклади тощо.

Перші спроби наукового підходу до виховання знаходимо в працях Сократа (469–339 до н. е.), Демокріта (460–370 до н. е.), Платона (428–348 до н. е.), Арістотеля (384–322 до н. е.), Квінтіліана (35–96) та ін.

Так, Платон уперше визначив зміст понять *виховання* і *навчання*, їх вплив на суспільство. Здійснення виховних функцій він розглядав у єдності з ідеєю раннього виховання дітей в статусі вільних громадян, які змалку охоплені системою спеціальних державних закладів [1].

Арістотель розглядав дошкільний вік як особливо важливий етап у формуванні особистості. Пізніше Квінтіліан наголошував на значенні виховного впливу дорослих, передусім, батьків, годувальниці, педагогів на дитину в ранньому і дошкільному віці. Він вказував на необхідність ознайомлення дітей з навколишнім світом, підкреслюючи важливість позитивних емоцій у формуванні їхнього життєвого досвіду.

До проблеми виховання дітей зверталися і мислителі-гуманісти доби Відродження: Вітторіно де Фельтре (1378–1446), Еразм Роттердамський (1469–1536), Франсуа Рабле (бл. 1494–1553), Мішель де Монтень (1533–1592) та ін. Вони були поборниками гуманного ставлення до дітей, обстоюючи їхні права на радісне життя і повноцінний розвиток.

У становленні педагогіки як науки величезну роль відіграв видатний чеський учений Ян Амос Коменський (1592–1670), який створив чітку педагогічну систему і, спираючись на тодішні прогресивні погляди, виступив із закликом «учити всіх усьому». Його фундаментальну працю «Велика дидактика» (1658) правомірно розглядати, як один з перших творів теоретичної педагогіки, в якому всебічно обґрунтовано систему дидактичних й філософських поглядів на освіту, навчання й виховання.

Я. А. Коменський знаний як автор першої книжки про виховання дітей дошкільного віку – «Материнська школа». Цей віковий період педагог порівнює з прекрасною весною, коли все зеленіє і цвіте. У дошкільні роки, за визначенням Коменського, дитині потрібно давати повноцінне фізичне, розумове й моральне виховання. Вчений обґрунтував принципи природовідповідності й енциклопедичності виховання, розробивши зміст елементарних знань про навколишній світ, які повинна засвоїть дитина в галузі природознавства, математики, географії, історії, економіки, політики тощо.

Послідовниками ідей Коменського слід вважати французьких просвітителів – Д. Дідро (1713–1784), К. А. Гельвеція (1715–1866), німецького педагога А. В. Дістервега (1790–1866), які вбачали у вихованні найважливіший чинник перебудови суспільства.

Видатний французький просвітитель Жан-Жак Руссо (1712–1778) вважав природу людини ідеальною, а виховання – всемогутнім. За його переконанням, виховний процес має бути приведений у відповідність до природи дитини і законів її розвитку. Вплив вихователя буде таким, якщо його бажання опосередковано ставатимуть бажаннями дитини і вона розглядатиме їх як свої. Для цього потрібно оволодіти педагогічною майстерністю, умінням забезпечувати належні умови для розвитку дитини. Руссо був відвертим противником моралізування. Він наголошував, що значно краще вчити дитину на власному прикладі, організацією цікавого життя, засобами природи, спонукаючи до індивідуальних роздумів, аніж пустими наставляннями. За його визначенням, єдина моральна істина, яку має засвоїти дитина, – нікому не чинити зла.

Йоган Генріх Песталоцці (1746–1827) розглядав дошкільне виховання як важливий механізм «зробити людину людиною». Час народження дитини він вважав часом початку її навчання. Педагог-гуманіст розробив теорію та методику елементарного навчання з тим, щоб уможливити правильний розвиток фізичних, розумових і моральних здатностей кожної дитини. Для ефективного розвитку дітей Песталоцці запропонував створювати при школах «дитячі класи» з метою підготовки до шкільного навчання.

Перші спеціальні заклади для виховання дітей дошкільного віку започаткували англійський соціаліст-утопіст Роберт Оуен (1771–1858) в 1816 р. у Нью-Ленарку (Шотландія, до них входили «Школа для маленьких дітей» віком від 1 до 6 років та початкова школа для дітей 6–10 років) та німецький педагог Фрідріх Фребель

(1782–1852) в 1837 р. у Бланкенбурзі (Тюрінгія, заклад для ігор і занять маленьких дітей з метою їх всебічного розвитку з урахуванням індивідуальних особливостей).

Ідея Оуена полягала в перетворенні суспільства шляхом виховання з дитинства громадян нового суспільного устрою. Натомість Фребель прийшов до організації перших дошкільних закладів через усвідомлення необхідності створення належних умов для повноцінного розвитку кожної дитини. Це сталося після його п'ятирічної співпраці з Й. Г. Песталоцці. Він першим назвав свій заклад – «дитячий садок», запозичивши не лише термін, а й глибинну його символіку в Платона.

Освіта в Україні зароджується в період Київської Русі. Її офіційним початком можна вважати видання знаменитої праці Київського князя Володимира Мономаха «Повчання» (ймовірно — 1117 р.). Стрижневою ідеєю праці став наполегливий заклик князя до виховання й обстоювання гуманності, чесності, працелюбності. Автор розглядав роль виховання на прикладі старших. Водночас він висловив актуальні для різних сфер людського буття думки про: державотворення, політичний устрій, різнобічне виховання дітей і молоді тощо.

Згодом гуманістичними традиціями відзначалась діяльність братських шкіл (XVI–XVII ст.), навколо яких об'єднувалися відомі просвітителі (брати Зизанії, Памва Беринда, Мелетій Смотрицький та ін.).

Значними подіями для розвитку педагогіки були видання І. Федоровим першого друкованого підручника в східних слов'ян – «Азбуки» (1574) та відкриття Києво-Могилянської колегії (1632). Її вихованці – Єпіфаній Славинецький, Симеон Полоцький та інші

стали організаторами навчальних закладів не лише в Україні, а й за кордоном.

Видатний український філософ Г. Сковорода (1722–1794) радив спрямовувати виховання, спираючись на природні особливості дітей. Його мають здійснювати лише люди гуманні, чуйні, чесні, приклад яких наслідували б вихованці. У поглядах сквороди віддзеркалено основні напрями тодішньої прогресивної педагогіки. Виховання природних здібностей дитини було пріоритетним в усіх його працях.

Питання соціального стану дітей, їх права на повноцінне виховання і розвиток порушували у своїх творах видатні представники українського народу: Т. Шевченко, О. Духнович, П. Грабовський, Леся Українка, І. Франко та ін.

Чільне місце в розвитку педагогічної думки посідають праці та практична педагогічна діяльність К. Ушинського (1824–1871). Мету виховання вчений вбачав у формуванні гармонійно розвиненої людини. Як незмінний засіб її досягнення він розглядав створення народної системи освіти, яка відповідала б потребам народу, його особливостям і враховувала б можливості виховання духовної, творчої особистості. Попри схожість педагогічних теорій у всіх європейських народів, – зазначав він, – у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета і свої особливі засоби її досягнення.

Спираючись на принципи народності у вихованні, а також необхідність урахування відомостей про розвиток дитини з суміжних наук, К. Ушинський розробив досконалу методику розвитку мови в дошкільному віці, ознайомлення з природою,

організації ігрової діяльності, художнього читання, написав кілька літературних творів для маленьких читачів.

Великого значення педагог надавав народній грі та казці. Він назвав їх першими і блискучими спробами народної педагогіки, наголошуючи, що з педагогічним генієм народу ніхто не може позмагатися.

Особливу увагу Ушинський зосередив підготовці дітей до школи, вбачаючи визначне місце виховання в сім'ї, й водночас, підтримуючи ідею про створення дитячих садків. Роботу дитячих садків учений спостерігав під час подорожей за кордон і присвятив цій події одну з відомих праць – «Педагогічна подорож по Швейцарії».

Отже, праці К. Ушинського поклали початок розвитку вітчизняної наукової дошкільної педагогіки, як, скажімо, праці Ф. Фребеля в Німеччині та Європі загалом.

Педагогічна наука є однією з найдавніших, вона неухильно змінювалася з розвитком суспільства. В її основу були покладені узагальнення практичної діяльності дорослих з підготовки до життя нових поколінь. Оскільки організованим вихованням упродовж тривалого часу були охоплені лише діти, то педагогікою називали науку про їх виховання.

Нині система освіти стосується практично всіх. Щодо цього видатний польський педагог Я. Корчак (Генрік Гольдшміт) зауважував: глибоко помиляються ті, хто вважає педагогіку наукою про дитину, а не про людину. Головні принципи виховання він виклав у праці «Як любити дітей».

Педагогікою називається наука про перманентне виховання людини на всіх вікових етапах її становлення й розвитку.

2. Основними поняттями (категоріями) педагогіки є: *розвиток, виховання, освіта та навчання*. Усі вони перебувають у діалектичній взаємозалежності й взаємозумовленості. Розгляньмо їх зміст, спираючись на визначення українського Педагогічного словника за ред. С. У. Гончаренка (1997).

Розвиток – це процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації та виховання. Розвиток особистості відбувається під час діяльності особистості, яка керується системою мотивів, притаманних їй. Передумовами й результатами розвитку є потреби [25].

Виховання – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку під дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. Виховання є результатом впливу на психіку особистості сукупності зовнішніх чинників, що спрямовані на її активну підготовку до участі в різноманітних сферах суспільного життя [25, 53].

Освіта – духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, тобто формування обличчя людини [25, 241].

Навчання – цілеспрямований процес передачі й засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини. Навчання – процес двосторонній і виконує визначальну функцію в розумовому розвитку й підготовці учнів до праці [25, 223].

Педагогіка вивчає всі процеси, що стосуються виховання: особливості становлення людини від народження і впродовж усього її життя; досвід народів з підготовки молоді до життя;

особливості організації виховання як суспільної функції; процеси виховного впливу на людину; механізми самовиховання тощо.

Предметом педагогіки є закономірності становлення особистості людини, її виховання та навчання. Багатство й різноманітність питань, що утворюють предмет педагогіки, впродовж її розвитку як науки дали змогу виробити систему педагогічних дисциплін. Кожна з них має свій предмет дослідження.

Загальна педагогіка вивчає загальні закономірності виховання, навчання й освіти.

Вікова педагогіка поділяється на дошкільну, шкільну і педагогіку дорослих.

До *спеціальної педагогіки* належить *дефектологія*, що охоплює *сурдопедагогіку*, *тифлопедагогіку*, *логопедію*, *олігофренопедагогіку*, тобто виховання і навчання дітей з особливими потребами (глухих, сліпих, з розладами мовлення, з вадами розумового розвитку).

Відомі також педагогіка вищої школи, педагогіка професійно-технічної освіти, виробнича, сімейна, військова, педагогіка безперервної освіти тощо.

3. Дошкільна педагогіка – це наука про закономірності виховання і навчання дітей від народження до школи. Дошкільна педагогіка спирається на основні положення загальної педагогіки, андрагогіки, функціонуючи в єдності з дитячою психологією, віковою анатомією та фізіологією. Дошкілля – особливий період у житті, його вплив на становлення й розвиток особистості є беззаперечним.

Як зазначено в сучасних концепціях дошкільного виховання – це вік найстрімкішого фізичного й психічного розвитку дитини, початкового формування особистісних якостей і властивостей, які в подальшому визначатимуть різні сфери її життєдіяльності.

В цей віковий період закладається фундамент оптимістичного світобачення; формуються уявлення дитини про свої права та обов'язки, про себе як представника певної статі, про себе минулого – теперішнього – завтрашнього; засвоюються моральні правила і норми, розвивається довільна поведінка.

З-поміж інших вікових періодів дошкільне дитинство відрізняється тим, що забезпечує загальний розвиток, як основу формування особистості. Під розвитком розуміємо процес і результат становлення особистості на основі її природних можливостей під впливом біологічних і соціальних чинників і передусім виховання.

Своєрідність дошкільної педагогіки полягає також у тому, що вона не лише є сферою спеціальних наукових знань і діяльністю вузького кола фахівців, а й знаходить широке застосування в житті.

Виховання в широкому розумінні – це прилучення дитини до світу дорослих. У вихованні беруть участь не тільки батьки й педагоги, а й інші учасники, а також явища довкілля, реальне життя дорослих, природа, суспільство. Важко розділити власне процес виховання дитини з її життям. Адже дошкільник не чекає, коли його почнуть спеціально виховувати. Він живе, пізнає світ, встановлює певні стосунки із соціумом, формує власне ставлення до навколишньої дійсності. Отже, недоцільно розглядати дитинство лише підготовкою до життя: воно вже є повноцінним і

самостійним, активним його періодом. І кожний день є сходинкою в зростанні й розвитку малюка.

До однієї з визначальних проблем дошкільної педагогіки належить взаємозумовленість процесів розвитку дошкільника та його виховання. У педагогіці поняття виховання в широкому розумінні визначають, як процес цілеспрямованого формування особистості дитини. В такому розумінні можна говорити про навчання як процес передачі й засвоєння системи знань, умінь і навичок та виховання, як процес формування фізичних, моральних, розумових, естетичних і трудових якостей дитини. Виконання цих функцій неможливе без педагогічного прогнозування й передбачення кінцевих результатів виховання і навчання.

Прогностичні функції дошкільної педагогіки полягають у тому, що вона досліджує тенденції й перспективи розвитку виховання, як неперервного й соціально зумовленого процесу. До актуальних проблем педагогічної науки належить визначення мети, завдань, змісту й методів виховання дітей у сім'ї та дошкільних закладах, їх підготовка до школи й до реального життя в соціумі, який перманентно змінюється й об'єктивно зумовлює істотні корективи в змісті й технології освітнього процесу дошкільця.

Рівень дослідженості стрижневих питань дошкільної педагогіки нині доволі високий завдяки виокремленню у предметі її наукових пошуків конкретних методик дошкільної освіти. Тож, не лише виділяються їх прикладні питання, а й розробляються педагогічні технології, визначаються шляхи їх запровадження в реальний освітній процес закладів дошкільної освіти різного типу. Особливу роль тут відіграють історія дошкільної педагогіки, організація і

керівництво дошкільним вихованням, як дисципліни, що зумовлюють неперервність прогресивних концепцій та їх інтегрування зі здобутками науковців України в царині дошкільня на різних етапах його становлення й розвитку.

Дошкільна педагогіка насамперед досліджує особливості виховання, як спеціально організованого педагогічного процесу з чітко визначеним цілепокладанням. В такого погляду виховання є процесом взаємодії його учасників з метою формування у вихованців певних уявлень, навичок, характерологічних якостей. Такому процесові притаманні пріоритети особистісного розвитку: дитина – не лише об’єкт (до нього спрямовані виховні впливи дорослого), а й суб’єкт виховання. Особистісні якості дитини й педагога – рівноцінні: і дитина, і дорослий – активні, самодостатні учасники виховного процесу.

Дошкільна педагогіка функціонує як синтез теорії і практики, всебічно вивчаючи закони виховання, навчання й розвитку дитини. Видатні педагоги і психологи в різні часи зазначали, що для практичної виховної діяльності однаково важливими є теоретичні знання та вміння, педагогічна майстерність і талант.

У педагогіці немає універсальних засобів виховання. Отже, застосування її законів у кожній конкретній ситуації — справа не лише знань, а й педагогічної культури, майстерності педагога. Успішність педагогічних дій залежить від його вміння застосувати теоретичні знання у практиці безпосередньої діяльності з дітьми в різних вікових групах.

Система дошкільної освіти як базова для всіх інших ланок має відіграти особливу роль у формуванні педагога нової формації – здатного самовдосконалюватися впродовж усього життя,

відкритого інноваціям, з високою професійною культурою, розвиненою педагогічною рефлексією. Основний критерій визначення педагога нової формації – моральна культура та володіння креативними освітніми технологіями.

Педагог-новатор дивиться на освіту як на процес розширення можливостей компетентного вибору дитиною змісту, місця, тривалості, партнерів, матеріалів для своїх занять; створення умов для її саморозвитку, прояву сутнісних сил; пошук педагогічних технологій побудови розвивального способу життя дошкільника; формування в нього основ особистісної культури; створення виховного середовища.

Дошкільна педагогіка є наукою постійного розвитку завдяки багатій джерельній базі й різнобічній інформації про дитину з суміжних наук. Її праматір'ю слушно вважають сімейну, народну педагогіку. Впродовж багатьох століть виховання дитини в родині сприяло нагромадженню багатого емпіричного досвіду. Важливою складовою наукової дошкільної педагогіки є *етнопедагогіка* – джерело педагогічної мудрості народу, перевіреної історією розвитку педагогічного досвіду багатьох поколінь.

Сучасна дошкільна педагогіка прогнозує, аналізує, а також узагальнює й використовує досвід сімейного виховання та роботи дошкільних закладів, оскільки розвивається в їх неподільній єдності. Це уможлиблює створення нових теорій і педагогічних технологій, сприяє розвитку одного з важливих джерел педагогіки – експериментальної бази проблем розвитку і виховання дітей в період дошкільного навчання.

4. Ранній період розвитку дошкільної педагогіки як науки зумовлений накопиченням ідей і думок прикладного змісту про

виховання. Етнографи наголошують, що різним народам притаманні подібні підходи до виховання дітей.

Слово *виховувати* українська етнопедагогіка пов'язує із словом *ховати* (в значенні *оберігати*). В цьому поєднанні виявляється народна думка про те, що для нормального розвитку дитини потрібно захищати її психіку від несприятливих впливів довкілля. Зрозуміло, що дитину упродовж життя набуватиме позитивного та негативного досвіду, проте усе, що з нею відбувається, не заподіє шкоди, якщо дорослі (вихователі) з повагою та любов'ю ставитимуться до неї, як до особистості. *Оберігати* – означає також забезпечувати дитині належні умови для розвитку відповідно до вимог духовної екології. Для цього народна педагогіка з прадавніх часів використовувала обряди, традиції, обереги та інші засоби захисту дитини.

Будь-яка галузь науки про дитину й дитинство ґрунтується на досвіді багатьох поколінь. Справжнє виховання має глибинний народний характер. Видатний український філософ Г. Сковорода з цього приводу зазначав, що правильне виховання криється в природі самого народу, як вогонь і світло в кремні.

Упродовж віків на підставі знань і народного досвіду формувалася *народна педагогіка* – галузь науки, здобутки якої відображено в морально-етичних ідеалах, поглядах на мету й засоби формування людини. Народну педагогіку відображено в рідній мові, народних звичаях, традиціях, святах, обрядах, ритуалах, символах, витворах образотворчого, музичного, хореографічного мистецтва, в досвіді родинного виховання, сімейно-побутовій культурі, народних дитячих іграх та іграшках.

Наука про досвід народу з виховання нових поколінь і називається етнопедагогікою.

Українська етнопедагогіка розвивалася на засадах гуманізму, природовідповідності, зв'язку виховання з життям народу, єдності вимог і поваги до особистості дитини, віри в її сили та можливості. На думку М. Стельмаховича, вона містить компоненти народної фамілістики, дитинознавства, дидактики, педагогічної деонтології та виховної практики.

Народна фамілістика – це знання про досвід створення міцної і здорової сім'ї.

Дитинознавство – охоплює народні погляди на дітей, виховні чинники формування особистості у дошкільному віці.

Виховна практика — це використання народної мудрості в засобах етнізації дитини, формування її національної самосвідомості.

Народна дидактика відображає здобутки народу в розумовому вихованні, формуванні основ світогляду зростаючого покоління.

Народна педагогічна деонтологія охоплює знання про етичну сферу обов'язкового в думках і вчинках кожної людини. Лагідним і сповненим глибокого особистісного значення, словом *Берегиня* український народ називає все, що змалку має бути засвоєне дитиною як найсвятіше і найдорожче, а, відтак, і гідно збережене в душі кожного малюка чи дорослої людини впродовж усього життя [108, 11].

Складниками народної духовності правомірно визнати національну психологію, характер, свідомість і самосвідомість, спосіб мислення, народні моральні та етичні ідеали, світогляд, естетику, філософію тощо. Головними чинниками їх виховання є

рідна мова, історія, фольклор, мистецтво, народний календар, народні символи та прикмети, родинно-побутова культура, звичаї, традиції, обряди.

Видатний український педагог В. Сухомлинський наголошував, що народ — це живе, вічне джерело педагогічної мудрості. К. Ушинський зауважував, що засобами народної культури у дітей формують корінь духовності [117].

Народна педагогіка, як складова частина культури народу зародилася в глибоку давнину. Як засвідчують історико-педагогічні дослідження, навчально-виховні традиції в Україні сягають своїм корінням глибини віків. Вони простежуються в епосі трипільської культури (4000–2000 до н. е.). Тут ще в дородовий період дітей виділяли до окремої групи, а з формуванням роду на жінку покладалися виховні функції, відповідно з'явився «дитинець» — дитяча частина житла [109].

Сімейні традиції виховання склалися віками, і саме в родині дитина здобувала перші уроки життя. «З родини йде життя людини» — засвідчує народна мудрість.

Народне дитинознавство — цінне джерело педагогіки, зокрема, дошкільної. Ранок — найкраща пора доби, весна — року, вважає український народ, а дитинство — найважливіший період життя. Виховувати дитину — велике щастя і водночас складна й відповідальна справа.

Піклуватися про малюка починають задовго до його народження.

З народженням людини, за народними уявленнями, спалахує нова зірка, що супроводитиме її впродовж усього життя. Ця зірка символізує щасливу долю, духовність людини.

Турботою про дитину і глибоким розумінням її потреб позначена народна родильна обрядовість. Так, у Галичині пуповину хлопчика відтинали на сокирі, поліні чи книжці (щоб став добрим господарем і майстром), а дівчинки – на гребені (щоб була рукодільницею) і зав’язували лляним чи конопляним повісмом, примовляючи: «Зав’язую тобі щастя й здоров’я, і вік довгий, і розум добрий!» Коли дитина підростала, пупок з ниткою виймали і пропонували їй розв’язати: якщо розв’яже, то «розум матиме» та «все вмітиме». Піклування про дитину виявлялось у звичаях відвідин новонародженого, виборі названих батьків, хрестинах, постригу в день річниці дитини.

Народна педагогіка створила певні засоби для виховання дошкільників, що відповідають особливостям їхнього розвитку: колискові пісні, завдяки яким вона вперше прилучається до рідної мови; пестушки, якими супроводять перші рухи дитини; потішки – елементарні словесно-рухові ігри малюка з пальчиками, ручками, ніжками: «ладки», «сорока», «тосі-тосі»; забавлянки – маленькі віршики, пісеньки, казочки у віршах, сюжет яких передає цікавий епізод, важливий у виховному значенні: «Ой, гоп, чук, чук». «Скажу вам байку».

Предмети і явища, що оточують дитину, є засобами народної дидактики і характеризуються влучною, яскравою мовою, зрозумілою та цікавою для неї.

Зростаючи, дитина залучається до народних ігор, традиційних привітань та інших етичних норм. Вона ознайомлюється із загадками, прислів’ями і приказками, казками. У цей час її починають залучати до посильних форм спільної з дорослими праці. У дітей формують уявлення про рід і родовід з метою

усвідомленого ставлення їх до власного життя, життя своїх рідних і пращурів. Завдяки цьому дошкільник поступово прийде до таких загальнолюдських цінностей, як культ матері й життя, повага до старших, до рідного дому, Батьківщини, турбота про молодших, людська гідність і честь.

Таким чином, народна педагогіка є предтечею і важливою складовою частиною наукової дошкільної педагогіки.

Своїм глибоким гуманізмом українська народна педагогіка перегукується з ідеями виховання в інших народів. Так, у давній Індії вважали, що з сином до 5 років слід поводитися, як із царем, до 15 – як із слугою, а після 15 – як із рівним. Австралійські аборигени не визнавали покарань у вихованні. Найвищим осудом дорослого було биття слідів дитини.

У певний час у дитини з'являлись обов'язки, не виконувати яких вона не могла, оскільки була членом громади. Така система виховання поєднувала гуманізм з обґрунтованою вимогливістю, тож і наслідки її були позитивні. Досвід виховання багатьох віків і народів покладено в основу початкового, донаукового етапу розвитку педагогіки.

Ідеї К. Ушинського про значення виховання дітей до школи розвинули і застосували в перших дошкільних закладах його сучасники й послідовники: О. Симонович (1844–1933), О. Водовозова (1844–1923), П. Лесгафт (1837–1909), М. Свентицька (1855–1923), С. Русова (1856–1940), Є. Тихеева (1867–1943), Л. Шлегер (1863–1942).

Подружжя О. і Я. Симоновичів одними з перших відкрили дитячий садок і створили перший журнал з дошкільного виховання «Дитячий садок». Розвиваючи ідею К. Ушинського про

народність у вихованні, О. Симонович ввела в дошкільну педагогіку поняття «батьківщинознавство» і розробила систему відповідних занять.

О. Водовозова – автор праці «Розумове і моральне виховання дітей від першого вияву свідомості до шкільного навчання» (1871) вперше з прогресивних позицій розглянула систему виховання дошкільнят, наголошуючи, що її слід будувати на основі знань про народ, використовуючи народні ігри, казки, пісні, прислів'я, загадки.

Вагомий внесок у розвиток теорії й практики дошкільного виховання зробила С. Русова – автор першої концепції створення національного дитячого садка в Україні. Такий дошкільний заклад вона розглядала як засіб трансляції культури народу, до якого належить дитина. Тож найголовніший принцип роботи дитячого садка – виховання «на рідному ґрунті», цілком реальне, живе й послідовне. Мета виховання, на її думку, – не засвоєні знання, а збудження в дитини її духовних сил, розвиток пізнавальних здібностей, виховання почуттів [96].

С. Русова пропонувала враховувати й особливості національного характеру: «Українська дитина не дуже експансивна, вона занадто вразлива і часто-густо ховається від інших зі своїми переживаннями; до неї треба підходити з ласкою, привернути до себе повагою до її індивідуальності, треба збудити її цікавість, тоді виявиться й талановита вдача і озветься глибока чулість».

Праця Русової «Дошкільне виховання» є першим українським підручником з дошкільної педагогіки.

20–30-ті роки були особливо плідними на нові ідеї в галузі дошкільної педагогіки. У цей час зроблено спроби побудувати оригінальні системи дошкільного виховання за авторськими концепціями А. Животка (1890–1948), урізноманітнити зміст дошкільної освіти порадами Ю. Дзеровича (1871–1943), Т. Лубенець (1855–1936) та ін.

Дитячий садок за методом Є. Тихеевої реалізував комплексний підхід до вирішення завдань мовленнєвого, розумового й морального розвитку дітей. Наголошуючи на важливості навчання, Тихеева розробила систему спеціальних розвивальних занять, створила дидактичні матеріали для розвитку органів чуття і мовлення дітей, запропонувала оригінальні ігрові прийоми роботи вихователя з дітьми різного віку.

У створенні програмно-методичних матеріалів для дошкільних закладів засадове значення мають дослідження Ю. Аркіна (1873–1948), Є. Фльоріної (1888–1952), Ю. Фаусек (1863–1942), Н. Сакуліної (1900–1976), О. Усової (1898–1965) та інших педагогів.

У їхніх роботах закладено основи систем фізичного, розумового, морального, естетичного виховання дітей, вироблено положення дошкільної дидактики, організації педагогічного процесу в дитячому садку.

Наступний етап розвитку дошкільної педагогіки зумовлений широким використанням наукових результатів досліджень психологів, узагальнень педагогічного досвіду працівниками дошкільних закладів різного типу засадах краєзнавчого та етнічного підходів до систематизації емпіричних даних, кількість яких відчутно зростає в останні роки.

Великий вплив на розвиток дошкільної педагогіки мали роботи психологів Л. Виготського (1884–1941), О. Запорожця (1905–1981), Г. Костюка (1899–1982), Д. Ніколенка (1899–1993), в яких обґрунтовано принципові положення про особливості розвитку дітей дошкільного віку, вплив виховання на їхній розвиток.

Вагомим внеском у дошкільну педагогіку були праці видатного українського педагога В. Сухомлинського (1918–1970), який особливу увагу зосередив на дошкільному дитинстві, як періоді життя, що великою мірою зумовлює майбутнє людини. Для сприяння повноцінному розвитку особистості в зазначений період, педагог повинен передусім бачити й відчувати дитячу душу. *Кожна дитина* – це «унікальний світ», який потрібно зрозуміти, прийняти і знайти шляхи взаємодії з ним. Мудрість педагогіки В. Сухомлинського полягає в тому, що він не подає дітям обов'язкових істин «готовими» для засвоєння. Тільки через усвідомлення дитиною краси і значення найближчого, найдорожчого, рідного можна виховати Людину і Громадянина, поступово збагачуючи знання про довкілля, про людей і про самого себе [111].

1960 р. в системі Академії педагогічних наук колишнього СРСР було відкрито перший у світі Науково-дослідний інститут дошкільного виховання, що став не лише центром вивчення проблем дошкільної педагогіки впродовж тривалого часу, а й акумулятором прогресивних педагогічних ідей та концепцій з урахуванням світових педагогічних тенденцій.

У 50–80-х роках ХХ ст. з'являються розробки наукових проблем психології дітей дошкільного віку (Д. Ельконін, Л. Венгер, В. Мухіна та ін.); фізичного виховання

(М. Кістяківська, Т. Осокіна), розумового (М. Поддьяков, Г. Леушина, В. Логінова, В. Ядешко), морального і трудового (Ф. Левін-Щиріна, В. Нечаєва, Р. Буре, С. Козлова, Т. Маркова), естетичного (Н. Ветлугіна, Т. Комарова, К. Тарасова, Т. Казакова), виховання дітей раннього віку (Н. Аксаріна, Н. Щелованов, Г. Ляміна, О. Фонарьов, К. Зворигіна), виховання дітей у грі (Д. Менджерицька, Р. Жуковська, О. Сорокіна, С. Новосьолова).

Великий внесок у розробку зазначених проблем у цей період зробили працівники лабораторії дошкільного виховання Науково-дослідного інституту педагогіки України під керівництвом Л. Артемової та кафедри дошкільної педагогіки Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова під керівництвом З. Борисової. Слід відзначити вагомий доробок у дослідженні проблем дошкілля українських вчених В. Котирло (формування особистості дошкільника), З. Борисової (історія педагогіки, трудове виховання), Л. Артемової (наукова школа проблеми гри), А. Богущ, О. Лещенко (розвиток мовлення дітей дошкільного віку), О. Кононко, С. Ладивір, О. Проскури (психологічні аспекти навчання і виховання дошкільників).

Нині проблеми дошкільної педагогіки акти розробляють Н. Лисенко, Н. Горопаха, З. Плохій (екологічна культура дітей), Е. Вільчковський, Г. Шалигіна, О. Яницька (фізичне виховання), В. Павленчик (трудове виховання), В. Ликова (підготовка дітей до школи), Г. Лаврентьєва, Т. Поніманська (моральне виховання), К. Щербакова (математичний розвиток дошкільників), К. Крутій (управління системою дошкільного виховання в Україні) та ін.

Для сучасного етапу розвитку дошкільної педагогіки важливе значення мають концепції дошкільного виховання, в яких

визначено вирішальні напрями роботи з оновлення системи виховання і навчання дітей дошкільного віку – гуманізація педагогічної роботи, створення сприятливих умов у дитячому садку для дітей і вихователів, забезпечення наступності в усіх сферах соціального становлення дитини, радикальна зміна змісту підготовки педагогічних кадрів, умов фінансування дошкільного виховання та управління.

Отже, до актуальних проблем дошкільної педагогіки слід віднести розроблення основ науково-методичного забезпечення педагогічного процесу в дошкільному закладі в нових умовах.

Однією з передумов розвитку освіти і культури в Україні є створення національної системи дошкільного виховання й розроблення її теоретичних засад (історичних, соціальних, психолого-педагогічних, методичних). У Державній національній програмі «Освіта». («Україна ХХІ століття») вироблено стратегію розвитку освіти в Україні на найближчі роки та на перспективу. Зокрема, до головних напрямів реформування дошкільного виховання належать: комплексне вивчення проблем родинного й суспільного виховання в сучасних соціокультурних умовах; встановлення вікових нормативів фізичного, психічного й духовного розвитку дітей; створення організаційно-методичної служби сім'ї, оптимальних науково-методичних умов для діяльності дошкільних закладів різного типу; оновлення змісту, форм і методів виховання й розвитку дітей.

Час потребує педагога-новатора

До актуальних проблем наукової дошкільної педагогіки в контексті завдань, визначених програмою «Освіта» («Україна ХХІ століття»), слід віднести вивчення особливостей розвитку

духовності дитини, як домінуючого начала в структурі особистості, розроблення наукових засад роботи з обдарованими дітьми, дослідження педагогічних умов для забезпечення повноцінного фізичного і психічного розвитку дитини в дошкільні роки.

У програмі наголошено, що наука є органічною частиною освіти, базовим елементом і рушієм її розвитку.

Концепція національного дошкільного виховання в Україні ґрунтується на засадах, визначених суверенним правом кожного народу дбати про своє майбутнє. Цим документом передбачено:

- формування гармонійно розвиненої зростаючої особистості, наділеної свідомістю, гідністю й прагненням зберігати та примножувати національну культуру як елемент загальнолюдської;
- прищеплення дітям змалку загальнолюдських морально-етичних цінностей;
- максимальне пристосування до природи дитини;
- диференціацію навчально-виховного процесу відповідно до індивідуальних задатків, нахилів, здібностей, інтересів і потреб кожного вихованця;
- гуманізацію й демократизацію педагогічного процесу, як найважливішу умову вільного самопочуття дитини в дошкільному закладі;
- незалежність навчально-виховного процесу від партійного та релігійного спрямування;
- соціально-педагогічну самостійність вихователів;
- гармонійне поєднання родинного й суспільного виховання;

- відповідність організації, структури і змісту виховної системи прогресивним досягненням етнопедагогіки й світової педагогічної думки;
- культивування знань, збудження інтересу й прагнення до навчання та праці;
- опанування сучасних здобутків відповідно до соціально-культурних вимог часу і науково-технічного прогресу;
- збереження національної психології, генотипу нації;
- відродження національної культури;
- оволодіння рідною мовою;
- ознайомлення з історією рідного народу як джерелом духовності й мудрості;
- розкриття географічних особливостей як багатства рідного краю [9].

ЗАВДАННЯ Й ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Схарактеризуйте основні історичні віхи становлення й розвитку дошкільної педагогіки як науки.
2. Який вплив справила класична філософія на формулювання категоріально-понятійного апарату дошкільної педагогіки?
3. Дайте визначення основних понять дошкільної педагогіки; зіставте їх зміст із змістом понять загальної педагогіки; вкажіть на їх подібні й відмінні ознаки, встановіть принципові розходження; вмотивуйте причини цих розходжень.
4. Схарактеризуйте актуальні проблеми дошкільного виховання в Україні.
5. Обґрунтуйте доцільність виокремлення певних галузей педагогіки дошкільної й специфіку їх предмета наукового пошуку.

6. Чому народна й наукова педагогіка є неподільними і в чому полягає діалектика їх основних понять.

Рекомендовані літературні джерела: I: 1, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14; II: 2, 4, 26, 33, 50, 60, 64, 66.

2. РОЗВИТОК СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

1. Розвиток суспільного дошкільного виховання на ранніх етапах історії людства. 2. Видатні вчені минулого й сучасності про суспільне дошкільне виховання. 3. Суспільне дошкільне виховання в Україні (початок XX ст.).

1. На ранніх етапах історії людства за первісного ладу головним засобом підготовки дітей до життя були ігри з примітивними іграшками, які відображали мисливські й трудові знаряддя, наслідування занять і окремих дій дорослих. Як засіб морального виховання слід розглядати фольклор (казки, легенди, прислів'я, приказки), що доносив до нових поколінь правила й норми поведінки в різних життєвих ситуаціях.

В Давній Греції зачатки педагогічної теорії виникли у вигляді ідей про виховання дітей дошкільного віку в сім'ї. До нас дійшли відомості про спартанську й афінську системи виховання.

Завданням виховання у Спарті була підготовка майбутніх громадян-воїнів. Натомість в Афінах дітей рабовласників виховували гармонійно, намагаючись поєднувати розумовий, моральний, естетичний та фізичний чинники формування ідеальної людини. У формуванні засад педагогічної теорії

особливе місце посідали погляди видатних давньогрецьких філософів Платона й Аристотеля, адже саме *Платону* належить визначення таких важливих понять, як сутність виховання і навчання; співвідношення суспільного устрою й виховання.

Він обґрунтував ідею про доцільність створення державної системи виховання дітей вільних громадян, починаючи з раннього віку. Чи не вперше в історії розвитку освіти найменших філософ вказав на гру як на важливий засіб виховання, визначивши основні вимоги до осіб, які ним займалися [1; 2].

Ідею про необхідність забезпечення гармонійного розвитку бистості вперше сформулював *Аристотель*. Зміст такого розвитку охоплював фізичне, розумове й моральне виховання. Особливо значущим є міркування філософа про те, що дошкільний період слід виокремлювати як особливий і важливий етап формування особистості.

У цей період водночас з різноманітними іграми, за твердженням Аристотеля, слід якомога ширше використовувати оповідання, що розвивають розум. З п'ятирічного віку вчений радив цілеспрямовано готувати дітей до навчання в школі.

За феодалізму виховання дітей зазнало величезного впливу католицької релігії. За її догмами, кожна людина є носієм гріховного начала. Тож з ранніх літ слід придушувати в дітях прагнення до пустощів, земних радощів, ігор та розваг і приборкувати подібні вияви суворими заходами, зокрема, фізичними покараннями.

У XIV–XVI ст., за доби Відродження, суспільна думка знову повертається до людини. Змінюються погляди на дитину, яку гуманісти розглядають уже як природну істоту з правом на радісне

життя. Гуманізм Відродження спрямований на захист інтересів дітей аристократів, дітей народу з бідних родин продовжували виховувати під суворим впливом церкви.

2. Великий педагог *Ян Амос Коменський*, започаткувавши наукову педагогіку, особливу увагу зосередив на вихованні дітей з перших років життя. Нині цей віковий період співвідноситься з дошкільним дитинством. Я. А. Коменський наголошував, що завдяки вихованню з будь-якої дитини можна зробити людину.

Педагог обґрунтував одну з перших періодизацій віку людини. Характеризуючи періоди її розвитку, (дитинство, підлітковий вік, юність, змужнілість), він приділяв особливу увагу першому, який триває 6 років. Коменський вважав, що в цей період, коли відбувається посилений ріст і розвиток органів чуттів, молодші діти повинні виховуватися в материнських школах, у сім'ї, керованій мудрими матерями, які володіють педагогічними здібностями й понад усе люблять своїх вихованців.

Праця Коменського про виховання дітей дошкільного віку «Материнська школа» була першою у світі програмою та посібником з дошкільного виховання, а викладені на її сторінках педагогічні ідеї не втратили своєї актуальності й нині.

Дошкільне дитинство Я. А. Коменський розглядав як період підготовки не лише до подальшого систематичного навчання в школі, а й до життя, загалом. Він вважав, що материнська школа покликана сприяти нагромадженню дітьми конкретних уявлень і визначив обсяг елементарних знань про довкілля, якими має опанувати дитина в дошкільні роки.

Працю «Материнська школа» Коменський написав понад три з половиною століття тому, проте й нині залишається неоцінним внеском у створення наукової теорії дошкільного виховання.

Велике значення для розвитку теорії дошкільного виховання мали праці видатного швейцарського педагога *Йогана Генріха Песталоцці*. Він вважав, що кожна дитина має успадковані задатки, які потрібно розвивати. Керуючись принципом природовідповідності, він вимагав від педагогів урахувати вікові можливості та своєрідність кожної дитини.

Песталоцці першим усвідомив необхідність будувати навчання з урахуванням закономірностей психічного розвитку дитини. Зважаючи на особливості дитячого сприймання, він запропонував поступово переходити в процесі навчання від елементів до цілого, від близького до далекого, від простого до складного, дотримуючись водночас безперервності й послідовності освітнього впливу.

Щодо розумового виховання, вченому належать два надзвичайно важливі положення: про необхідність щонайширшого використання наочності у навчанні та про розвивальне навчання, тобто навчання, що забезпечуватиме не лише накопичення інформації, а й розвиток здібностей, готуватиме дітей до майбутньої самостійної діяльності. Ця ідея виявилася настільки плідною, що набула розвитку в працях колег Песталоцці, учнів, творців теорії та практики дошкільного виховання в різних країнах і за різних часів.

Перші спроби суспільного дошкільного виховання дітей робітників здійснив англійський учений Роберт Оуен,

організувавши «Новий інститут для створення характеру». До складу інституту увійшли: ясла (діти 1–3 років), школа для маленьких дітей (3–5 років), початкова школа (5–10 років). У «Новому інституті» проводились заняття для працюючої молоді, влаштовувалися лекції, організовувалося дозвілля для робітників та їхніх сімей.

Дошкільними закладами було охоплено близько 300 дітей. Заняття відбувалися у спеціально відведених і гарно оформлених приміщеннях або на майданчику для ігор. Організація таких закладів мала на меті: по-перше, звільнення матерів-робітниць від турботи про своїх дітей під час праці; по-друге, дітей від негативного впливу навколишнього середовища. Особлива увага приділялася вихованню чесності, ввічливості, колективізму. Багато часу вихованці проводили в іграх на повітрі. В приміщенні вихователі організовували невимушені бесіди, широко застосовуючи наочність. До початкової школи дітей не вчили читати, оскільки Оуен був противником раннього читання книжок. Він вважав, що бесіди, спостереження за природою, ознайомлення з предметами і явищами життя є значно ефективнішими засобами розвитку дітей.

Особливу увагу педагог приділяв добору вихователів. Їхніми невід’ємними якостями вважалися любов до дітей, доброта й порядність. Діяльність Оуена в галузі дошкільного виховання здобула високу оцінку передової громадськості.

У другій половині XIX – початку XX ст. в Європі набуває великого поширення теорія дошкільного виховання німецького педагога *Фрідріха Фребеля*.

Його педагогічна система позначена певною суперечливістю, оскільки авторська концепція ґрунтувалась на ідеологічній філософії, за якою утверджувалися пріоритети духовного над матеріалістичним. Фребель тлумачив виховання як розвиток у людини чотирьох природних інстинктів: діяльності, пізнання, художнього і релігійного. Мета виховання, вважав учений полягає у виявленні в дитині божественного начала, притаманного всім людям.

Щодо принципу природо-відповідності, розглядаємо тлумачення Фребеля, який вважав, що виховання нічого не додає до того, що дано людині природою, а лише розвиває закладені якості.

Надаючи величезного значення дошкільному вихованню, вчений наголошував на грі як основному засобі розвитку. Він обґрунтував її особливий вплив на фізичне й психічне становлення дитини.

Ф. Фребель запровадив термін «дитячий садок», що набув поширення в усьому світі. Виховательку Ф. Фребель називав «садівницею». Надаючи великого значення цілеспрямованому педагогічному впливу, вчений закликав колег допомагати кожній дитині зростати й розвиватися.

Роль Фребеля в історії педагогічної науки визначається його сприянням виокремленню дошкільної педагогіки в самостійну галузь. Уперше створивши теорію діяльності дошкільного закладу й започаткувавши його на практиці, педагог докладав великих зусиль для поширення дитячих садків у різних країнах світу.

У галузі суспільного дошкільного виховання особливо виділяється внесок італійського лікаря-психіатра й педагога *Марії*

Монтессорі. У створених нею «будинках дитини» для дошкільників була запроваджена авторська педагогічна концепція зі своєрідною системою навчання й виховання. Педагоги не могли втручатися у процес розвитку дитини, вони були лише організаторами предметно-ігрового середовища задля сприяння її самовихованню. Здебільшого вплив вихователя мав опосередкований характер і, безумовно, супроводжував педагогічний процес.

Діти виховувалися передусім у чітко вираженому релігійному дусі, на якому ґрунтувалось формування їхніх морально-етичних цінностей та засадничих характерологічних рис. Для цього використовувалися спеціальні вправи (так звані вправляння в соціальній поведінці) для забезпечення його слухняності й організованості вихованця. Заперечення колективних форм діяльності шляхом проведення занять з кожним зокрема практикували аж до оформлення й чітких виявів у поведінці дітей індивідуальних рис й поведінкових учинків.

Розумове виховання, за М. Монтессорі, це першочергове виховання органів чуття. Для цього педагог розробила відповідні й безальтернативні дидактичні матеріали, які нині використовують понад 5 тис. «Монтессорі-садків» у всіх країнах світу, зокрема й в Україні. В основу занять покладені матеріали і вправи, широко апробовані й інтерпретовані в роботі з дітьми з особливими потребами [31; 70].

3. Перші дитячі садки в Україні, що входила до складу Російської імперії, з'явилися в 60-х роках XIX ст. У той час у суспільстві помітно зріс інтерес до виховання дітей, насамперед дошкільного віку. Прогресивні педагоги вбачали в суспільному

вихованні дошкільнят дієвий засіб поліпшення виховання підростаючого покоління загалом. До відкриття дошкільних закладів наприкінці XIX ст. спонукало широке використання на виробництві жіночої праці.

Велику роль у поширенні ідей суспільного виховання дітей дошкільного віку, у розвитку теорії й практики дошкільного освіти відіграли педагогічні товариства, які створювалися й вели активну роботу з початку XX ст. в Києві(Київське товариство народних дитячих садків, Фребелівське педагогічне товариство). Завдяки їхній діяльності Київ на початку XX ст. став центром розвитку теорії дошкільної освіти й підготовки педагогів для дитячих садків.

Наприкінці XIX ст. в Києві розпочало свою роботу Благодійне товариство сприяння вихованню та захисту дітей, у складі якого працювала комісія з дошкільного виховання. В 1899 р. члени цієї комісії звернулися до Міністерства народної освіти з клопотанням про дозвіл заснувати Товариство народних дитячих садків (дозвіл було одержано в 1906 р.). Статутом Товариства було передбачено такі напрями діяльності: відкриття народних дитячих садків для дітей трудящих; пропаганда ідей суспільного дошкільного виховання; підготовка виховательок («садівниць»).

Київське товариство народних дитячих садків об'єднувало вчителів, лікарів, усіх, хто вболівав за дітей простого народу.

Визначивши одним із своїх завдань пропаганду ідей суспільного виховання дітей дошкільного віку, правильного й наукового виховання дітей загалом, Київське товариство народних дитячих садків заснувало спеціальний часопис. Його організація

була досить складною справою, оскільки освітяни могли покладатися лише на свої сили.

«Дошкільне виховання» – єдине в Російській імперії періодичне видання, повністю присвячене висвітленню проблем дошкільного виховання. Він виходив у 1911—1917 рр. і мав такі рубрики:

1. Пропаганда ідей суспільного дошкільного виховання і передових народних дитячих садків.
2. Психологія дитинства та експериментальна педагогіка.
3. Теорія і практика дитячого садка: зразки занять, бесід, ігор, пісень тощо.
4. Гігієна дитячого віку та фізичне виховання дітей.
5. Критика і бібліографія, огляд вітчизняних і зарубіжних книжок і журналів.
6. Педагогічна хроніка.

Різноманітні за тематикою статті мали теоретичне й практичне спрямування. У журналі співробітничали видатні педагоги, психологи, громадські діячі: І. Сікорський, С. Яницька, В. Фльоров, С. Михеева та ін. Друкувалися там і матеріали вихователюк (садівниць). Це видання сприяло творчому єднанню педагогів, які проживали в різних регіонах Російської імперії. Редакцію журналу очолювала Н. Лубенець.

Товариство опікувалося також підготовкою педагогічного персоналу для дитячих садків. Зокрема, 1905 р. (напередодні офіційного заснування Товариства) було відкрито школу нянь – перший в Україні навчальний заклад такого спрямування. Відкриттям цієї школи було започатковано історію вітчизняної професійної дошкільної педагогічної освіти. Згодом цей заклад

перейменували на «школу фребелівок», яка, за словами сучасниць, мала за мету підготовку помічниць виховательок.

В Україні функціонувало Київське фребелівське товариство, яке ставило за мету наукове розроблення питань навчання й виховання дітей дошкільного віку, підготовку кваліфікованих вихователів для дитячих садків. У 1907 р. Товариство заснувало Фребелівський педагогічний інститут – вищий навчальний заклад з підготовки керівниць дитячих садків.

Першим директором інституту був І. Сікорський, відомий психолог, професор університету ім. Святого Володимира. До роботи в інституті залучалися найкваліфікованіші педагоги Києва. Предмети циклу «Дошкільне виховання» викладали С. Русова, Н. Лубенець, О. Островська та інші; психологічні дисципліни – професори І. Сікорський та В. Зеньківський. Працівники інституту зробили вагомий внесок – істотно оновили зміст і методику підготовки педагогів зазначеної спеціальності, частково використавши досвід Петербурзьких фребелівських курсів та семінарій з підготовки вчительок і дитячих виховательок у Німеччині [1; 57; 59; 130].

Помітний вплив на зміст навчання справила педагогічна система Ф. Фребеля. У першому навчальному плані вивченню його системи було відведено найбільше місця. Слухачам викладалися такі предмети: «Теорія фребелівської системи», «Практичні заняття з дітьми за фребелівською системою» та ін. Надалі ці предмети до навчальних планів не входили, проте на ідеях Фребеля ґрунтувалася значна частина дисциплін.

Слухачки інституту опановували теоретичний курс на лекціях і семінарських заняттях, а практичну підготовку здобували в дитячому садку та початковій школі.

У роки Першої світової війни київські товариства не лише не припинили свого існування, а й значно активізували діяльність. У цей час гостро постала проблема дитячої безпритульності, тож Київським товариством народних дитячих садків було відкрито 4 садки та 3 дитячих осередки. Члени товариства надавали методичну допомогу вихователям, які працювали в осередках та притулках.

Київським фребелівським товариством та його інститутом в 1914 р. було відкрито дитячий осередок і розроблено інструкцію, що визначала напрями діяльності дошкільних закладів такого типу. Наступного року вийшов друком збірник «Діти і війна», в якому висвітлювали особливості виховання безпритульних дітей у воєнні роки.

Незважаючи на складну ситуацію в країні, члени київських товариств, викладачі Фребелівського інституту і школи нянь докладали чимало зусиль для організації діяльності дитячих садків, осередків, притулків, проводили цілеспрямовану освітньо-виховну роботу. Останні згадки про ці товариства датовано 1917 роком. Здобуток київських педагогічних товариств справив значний вплив на розвиток теорії і практики дошкільного виховання в тодішній Україні, а також сприяв удосконаленню дошкільної педагогічної освіти загалом.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Схарактеризуйте варіанти періодизації процесу становлення й розвитку суспільного дошкільного виховання в історії цивілізаційного поступу людства загалом і в Україні зокрема.

2. Назвіть представників педагогічної науки з освітніх систем різних країн світу, які особливо вплинули на становлення дошкільної педагогіки як науки про навчання й виховання дітей.

3. У чому виявилось подібність поглядів видатних педагогів і психологів минувшини на місце і роль суспільного дошкільного виховання на формування особистості?

4. Схарактеризуйте пріоритетні напрями в педагогіці дошкілля на етапі її зародження, що зумовили її подальший розвиток та актуальність у системі психолого-педагогічних наук про дитину й дитинство.

5. Як Ви вважаєте, чи варто відроджувати в Україні на сучасному етапі класичні системи дошкільного виховання за Ф. Фребелем, М. Монтессорі та ін? Яким чином синтезувати національне й транснаціональне у змісті педагогічної діяльності закладів дошкільної освіти?

6. Яким, на ваш погляд, має бути національний дошкільний заклад в Україні? Кого з педагогів минувшини правомірно вважати сьогодні, творцем теорії українського національного дошкілля?

Рекомендовані літературні джерела: І: 9, 13, 17; II: 2, 16, 23, 26, 46, 66, 71, 132.

3. ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЗА КОРДОНОМ

1. Актуалізація проблем дошкільного виховання в різних країнах світу на сучасному етапі. 2. Огляд стану теорії та практики дошкільного виховання в різних освітніх системах країн світу.

1. У багатьох країнах світу велика увага приділяється розвитку дошкільних закладів і вдосконаленню процесу виховання дітей. Як і в Україні, за кордоном дошкільне виховання є початковою ланкою єдиної системи виховання і навчання. Ним опікуються місцеві органи влади, промислові й сільськогосподарські підприємства, релігійні та громадські організації, приватні особи. Великого поширення у містах і селах набули такі типи дошкільних закладів, як стаціонарні та сезонні з різною тривалістю роботи ясла й дитячі садки, дошкільні відділення при початкових класах, материнські школи чи майданчики.

У кожній країні існує система підготовки педагогічних працівників (курси, середні спеціальні чи вищі навчальні заклади). Виховна робота, метою якої є гармонійний розвиток дітей, формування навичок життя в колективі здійснюється відповідно до програм.

Кожна національна система освіти (зокрема дошкільного виховання) має певні особливості та власний передовий педагогічний досвід.

20 листопада 1989 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Міжнародну конвенцію про права дитини, яку ратифіковано в усіх країнах цивілізованого світу. Це – унікальний документ права високого рівня, статті якого охоплюють як громадянсько-

політичні, так і соціально-економічні й культурні права дітей від народження до повноліття. Стаття 6 Конвенції визначає: «Кожна дитина має право на життя». Це право водночас з правом на турботу, освіту, виховання повинні забезпечити батьки, громадськість, державна влада.

Конвенція наголошує, що дитина повинна бути повністю підготовленою до самостійного життя у суспільстві, вихованою в дусі миру, гідності, свободи, рівності та солідарності.

Міжнародний захист прав дітей – це система взаємоузгоджених дій державних і позаурядових міжнародних організацій, спрямованих на розробку і забезпечення прав дитини з метою формування гармонійно розвиненої особистості й сприяння їх закріпленню в національному законодавстві. Ця система включає міжнародні угоди, конвенції, пакти, статuti та інші документи.

В ООН діє ЮНЕСКО – спеціалізована міжурядова міжнародна організація, створена для багатостороннього регулювання співробітництва держав з питань науки, культури і освіти, а також Дитячий Фонд ООН – ЮНІСЕФ.

Серед благодійних фондів, що забезпечують міжнародне співробітництво у сфері охорони дитинства, є Міжнародний благодійний фонд ім. Г. Гмайнера. Герман Гмайнер – засновник так званих дитячих будинків-сімей, які вперше з'явилися в Австрії й призначені для виховання дітей поза їхніми родинками. Сім'я, яку очолює мати – державний педагог зі спеціальною підготовкою, надається будинок, певна державна допомога. Сімейні дитячі будинки об'єднані у так звані Гмайнерівські селища, які давно вже пересягнули кордони Австрії і нині організовані в багатьох країнах світу.

Значну координаційну роботу в галузі виховання і навчання проводять міжнародні педагогічні центри: Інтернаціональне бюро виховання (Швейцарія), Міжнародний інститут педагогічних досліджень (Німеччина), Міжнародний педагогічний центр (Франція), Міжнародний інститут освіти (США), Товариство з порівняльної педагогіки (Англія), Міжнародна Монтессорі-Асоціація (Данія), Педагогічне товариство ім. Я. Корчака (Польща), Міжнародне товариство послідовників В. Сухомлинського (Німеччина) та ін.

2. Болгарія. Система суспільного дошкільного виховання в Болгарії склалась у повоєнний час. Вона охоплює дитячі садки та ясла-садки з денним і напівденним перебуванням дітей (садки при школах). Дошкільні заклади відвідують майже всі діти. Розроблено державну програму виховання дітей дошкільного віку. Дослідження в галузі дошкільної педагогіки здійснюють учені Е. Петрова (питання гри, морального і трудового виховання), С. Аврамова (трудове, моральне виховання), Л. Георгієв (підготовка до школи) та ін. Значна увага в дошкільних закладах приділяється фізичному вихованню (спортивним святам, навчанню плавання, загартуванню).

Для системи суспільного дошкільного виховання Болгарії, як і інших країн, характерні такі ознаки:

- широка мережа дошкільних закладів, наявність спеціальних норм їх проектування і будівництва;
- державний характер;
- визнання дошкільного виховання частиною системи народної освіти, її першою ланкою;

— наявність державної програми виховання дітей у дошкільних закладах;

— такі типи дошкільних установ: ясла, ясла-садки, дитячі садки повного дня, цілорічні, сезонні, при необхідності для батьків — цілодобові;

— незначна батьківська платня за перебування дитини в дошкільних закладах;

— державний характер підготовки педагогічних кадрів.

Нині у Болгарії відбувається реформування суспільного дошкільного виховання, як і всієї системи народної освіти загалом.

Велика Британія. Дошкілля цієї країни пройшло шлях розвитку від закладів суспільного догляду дітей із незаможних родин до сучасних різноманітних типів дошкільних закладів, що забезпечують диференційований підхід до виховання дітей. Слід зазначити, що таких закладів у Великій Британії недостатньо для того, щоб забезпечити доглядом усіх дітей до школи, навчання у якій починається з 5 років. Основні типи дошкільних закладів: муніципальні та приватні денні ясла, ясельні школи, ясельні класи, ігрові групи, клуби матері і дитини, «групи можливостей». За змістом роботи їх можна об'єднати в три групи: 1) денні ясла — забезпечують належний догляд за дітьми; 2) ясельні класи і школи — заклади інтелектуального розвитку, підготовки до школи; 3) ігрові групи, клуби матері та дитини, групи «можливостей», які організовуються батьками, — гарантують найвищий рівень всебічного виховання.

Муніципальні денні ясла відкриваються місцевими органами влади для дітей віком від кількох місяців до 4-5 років. Ці заклади

досить поширені, вони працюють впродовж року з 8 до 18 год., оскільки призначені для виховання дітей працюючих батьків з невисоким рівнем прибутків, які потребують послуг закладів суспільного дошкільного виховання. Водночас з державною системою (93 %) функціонує й приватна (7 %).

Приватні денні ясла створюються різними приватними установами та особами, благодійними товариствами, релігійними організаціями тощо. До таких закладів належать: церковно-общинні денні ясла; ясла, які відкривають для своїх працівників фабрики, компанії, корпорації, банки; комерційні ясла; кооперативні ясла; ясла психолого-педагогічного профілю при науково-дослідних центрах. Їх мета надавати матерям, які мають малих дітей, кілька годин вільного часу на день. У країні є велика кількість приватних вихователів, які за бажанням батьків працюють із дітьми віком від народження до 5 років упродовж усього робочого дня. Відтак забезпечується I ступінь освіти: 4–7 річні дошкільники та 7–11 річні діти – початкова школа.

Безоплатні муніципальні ясельні школи і класи для дітей 3–5 років дуже популярні в Англії. Існують навіть черги з тих, хто бажає влаштувати до них своїх дітей.

Ясельні центри – це об'єднані денні ясла і ясельні школи, досить незначні за кількістю. Ясельні класи організовуються при початковій школі для розумового, фізичного, морального, естетичного і трудового розвитку дитини, формування індивідуальності.

Ігрові групи – найпоширеніший тип дошкільних закладів, об'єднаних в Асоціацію дошкільних ігрових груп, що фінансуються з кількох джерел: частково державою,

благодійницькими фондами, значною мірою – батьками. Тут виховується більше третини дітей віком 2-3 років. У групі від 6 до 40 малят, працюють такі групи 2–3 години від двох до п'яти днів на тиждень. Керівники ігрових груп (зазвичай це матері вихованців) проходять спеціальну психолого-педагогічну підготовку.

Лікарняні ігрові групи призначені для виховання дітей, які перебувають на лікуванні.

«Групи можливостей» призначені для виховання дітей з відхиленнями у розвитку. Вони працюють за зразком ігрових груп із значно меншою кількістю дітей, використовуючи спеціальний ігровий і навчальний матеріал.

У клубах матері й дитини обов'язковою є присутність матері впродовж всього перебування там дитини.

Особливістю англійської системи освіти є необхідність отримання дозволу про прийом три- чотирирічних дітей до початкової школи. У зв'язку з цим деякі місцеві органи освіти організовують підготовчі класи (групи) для п'ятирічних дітей.

Різноманітність типів дошкільних закладів і програм відображає головну концепцію англійського дошкільного виховання, яка розглядає дитину як активного діяча у пізнанні навколишнього середовища. Отже, виховання спрямовується на розвиток особистості дитини, її самостійності в оволодінні різними видами діяльності. Помітний вплив на розвиток дошкільного виховання в Англії мали теорії Ф. Фребеля, М. Монтесорі, Р. Штейнера, Ж. Піаже, Дж. Брунера.

Структура дошкільного виховання в Англії є досить гнучкою і охоплює різні типи закладів, що конкурують у боротьбі за ресурси

та вихованців. Батьки намагаються навчати своїх дітей у закладах поза системою державної освіти, у приватних чи в незалежних (авторських) дитячих садках. Така тенденція в країні чітко вимальовується з 1997 р. після об'єднання міністерств зайнятості населення й освіти. Англія увійшла в ХХІ ст. з системою дошкільного виховання, в якій віддзеркалено не лише її минуле, а й ті динамічні зміни, що відбулися в ХХ ст. в освіті країни загалом.

Данія. Найпоширеніші типи закладів суспільного дошкільного виховання у цій країні – денні ясла, садки, ясла-садки.

Ігрові майданчики та цілодобові дошкільні заклади, призначені для виховання й лікування дітей з вадами фізичного та психічного розвитку, надання їм психолого-педагогічної допомоги і здійснення корекції розвитку. Педагогічний персонал здобуває трирічну підготовку з психології, фізіології, педагогіки.

Характерною особливістю дошкільних закладів є те, що значна частина вихователів – чоловіки (вони становлять майже п'яту частину педагогів, які працюють з дошкільнятами). Це має особливе значення для дітей з неповних сімей, де вихователем є тільки мати. У Данії функціонує центр Міжнародної Монтессорі-асоціації, яка проводить плідну роботу з пропаганди ідей і досвіду М. Монтессорі в усіх країнах світу і має в них свої «дочірні» організації.

Ізраїль. Дитячі садки в Ізраїлі утримуються муніципалітетами, релігійними та жіночими організаціями. Працюють вони цілорічно, за винятком невеликих канікул у серпні. Найпоширеніші платні приватні садки і групи по 5–10 дітей

раннього (з 3 місяців) і дошкільного віку. Відкривати приватні дитячі садки дозволяють лише фахівцям з педагогічною освітою.

Як і муніципальні, приватні дитячі садки контролює Міністерство освіти. Обов'язковою і безоплатною для всіх дітей є старша група, в якій дітей готують до школи. Для дітей практикують різні види художньої діяльності, вони слухають оповідання й казки, вчаться читати і рахувати, працюють з комп'ютером, ознайомлюються з народними традиціями.

Німеччина. Традиції суспільного дошкільного виховання в Німеччині найдавніші у світі. З 1957 р. у ФРН діє закон про вільне відвідування дитячих садків, з яких 20 % утримується державою, 80 % належать церковним общинам, профспілкам, Німецькому Червоному Хресту, службі молоді, іншим благодійним товариствам. Батьки платять 50 %, другу половину витрат покладено на власника дошкільного закладу.

Слід відзначити різноманітність типів дошкільних закладів у цій країні. Дитячі садки (кіндергартен) з повним або неповним днем призначені для дітей 3–6 років. Існують одnogрупи дошкільні заклади (переважно для старших дошкільників), пришкільні групи (для п'ятирічних дітей), а також підготовчі класи основної школи (в них виховуються і навчаються п'ятирічні діти), а також ті, що досягли шкільного віку. Працюють також цілодобові інтернати для здорових дітей віком від 3 до 6 років, інтернати для дітей з порушенням здоров'я і розвитку.

Головні концептуальні підходи до виховання дітей у Німеччині здійснюються у дитячих садках вільного й відкритого типу.

Найпоширеніші типи вільного дитячого садка – штейнерівські дитячі садки та дитячі садки Монтесорі.

Відповідно до Конституції діяльність державної влади і виконання державних функцій у галузі дошкільної освіти покладається на автономні землі країни. Організація освіти дітей до 6 років є випадково справою сім'ї. Їй делеговано повноваження і забезпечення відповідальності перед державою за їх виконання.

Федеральна земельна комісія з освіти здійснює планування й регулює наукові дослідження актуальних проблем. Навчання й виховання дітей у державних дитячих садках безоплатне. Основним законом країни гарантовано підтримку альтернативних дошкільних закладів, крім приватних.

Зі вступом Німеччини в ХХІ ст. академічні стандарти дошкільної освіти гарантовані, уніфіковані та ідентифіковані з урахуванням типів початкових шкіл.

Відкритий дитячий садок побудований на ситуативно орієнтованій концепції дошкільного виховання, для якої характерні: відкрите планування, в якому беруть участь діти; навчання на основі реальних життєвих зв'язків; єдність гри й навчання; різновікова організація життя й діяльності; зв'язок із громадськістю; співробітництво батьків і дошкільного закладу. Головна вимога до вихователя: здатність до систематичних і тривалих спостережень, аналізу результатів педагогічної діяльності, прогнозування можливих варіантів. У методиці роботи з дошкільниками використовуються багате предметно-дидактичне середовище, різноманітний ігровий та художній матеріал, спеціально розроблені навчальні ситуації та заняття.

Однією з особливостей системи виховання в Німеччині є наявність так званих материнських центрів, де матері разом із дітьми займаються цікавими й корисними справами, мають можливість невеликого заробітку, а головне – спілкуються між собою та з педагогами і психологами.

Республіка Польща. Систему дошкільного виховання у Польщі представлено типами дошкільних закладів, спільними для різних країн Східної Європи 1940–1990 р. Це дитячі садки, ясла-садки з повним (для міста) та неповним (для сільської місцевості) днем перебування дітей, цілодобові двотижневі ясла-садки, тимчасові дитячі садки на зразок сімейних мікросадків, що функціонують в одній із квартир великих будинків і центрах дошкільної освіти дітей до 6 років.

Польську систему дошкільної освіти було започатковано в 1862 р. з ухвалою Закону про народну освіту в Королівстві Польським. Сучасні заклади освіти функціонують у контексті Закону про систему освіти (1991 р.), згідно з яким вони належать суспільству і є власністю громади. Їх основне завдання – формування особистості, у майбутньому члена малих чи великих груп, колективів. З того часу, як країна стала членом Ради Європи (1991), відбулися відчутні зміни в освітній доктрині, її перехід до критичної моделі навчання й виховання, що стимулює інноваційний і творчий підходи педагогів, орієнтування на людину, її особистісний розвиток.

Важливою особливістю сучасного польського дошкільця є зміст диференційованого навчання дітей, його максимальна відповідність їхнім здібностям і можливостям.

США. Велике значення для американської системи дошкільного виховання мала реалізація програми «Хад Старт» (1965), якою передбачалося, зокрема, досить значне збільшення асигнувань на створення дошкільних закладів (особливо розрахованих на дітей із малозабезпечених родин). Перший директор програми, вчений-педіатр Дж. Річмонд приділяв велику увагу вихованню дітей раннього віку. Якщо у 1965 р. дитячі садки відвідували 10 % три- чотирирічних дітей, то у 1985 р. – 40 %, а дітей 5–6 року життя – 96 %. Нині відвідування дошкільних навчальних закладів у США стало нормою підготовки до школи.

Істотні зміни в дошкільному вихованні відбулися після ухвали доповіді урядової комісії з проблем якості освіти «Нація в небезпеці: необхідність реформи освіти» (1983). Результати її обговорення покладено в основу програми розвитку шкільної справи «Америка – 2000». Першим її стратегічним напрямом є поліпшення дошкільного виховання з метою підготовки дітей до навчання в школі, введення національних освітніх стандартів, сприяння вихованню дітей емігрантів, удосконалення підготовки педагогів у комплексі нової парадигми шкільної освіти в ХХІ ст.

Найпоширеніші типи дошкільних закладів – групи дітей 4-5 років, що функціонують при школах. Ці державні дитячі садки працюють 2–3 години зранку, головне завдання їхньої роботи – інтелектуальний розвиток дитини. Для дітей раннього віку (з 3 років) є школи-ясла. Особливе місце серед них належить тим, що діють при наукових центрах і педагогічних коледжах. Їхні програми мають прогресивний розвивальний характер. Приватні центри для дітей робітників та службовців організовуються переважно при підприємствах і установах, в яких працюють їхні

батьки і функціонують упродовж дня. Штат Америки має свої освітні стандарти, тому обов'язкових програм для дошкільних закладів немає. Кожний заклад використовує власну програму.

Загальна концепція дошкільного виховання полягає в розвитку особистості дитини шляхом організації її досвіду. Значну увагу вчені й практики приділяють проблемі розвитку дитячої творчості та обдарованості. Наприклад, Р. Хесс та Д. Крофт досліджують специфіку самовираження дитини засобами художнього й естетичного виховання. За допомогою мистецтва науковці радять розвивати у дітей здатність до спілкування. Л. Хаскелл розглядає педагогічні умови формування певних особистісних якостей, що є складовими творчості (оригінальність, гнучкість, вільність, сприйнятливність). Для розвитку дослідник пропонує використовувати графічні види продуктивної діяльності, нестандартні ситуації розумових завдань, цікавий і привабливий дидактичний матеріал тощо. Він також наголошує на важливій ролі особистості педагога, який має спонукати дитину до творчості, пробуджувати її інтереси.

Фінляндія. Реформа освіти 60-х років у країні актуалізувала створення об'єднаної школи. У 1963 р. парламент ухвалив її концепцію. З цього часу дошкільні заклади офіційно увійшли до її складу. Діти до 7 років, які могли відвідувати дитячі садки, вступали відразу після їх закінчення до початкової школи для 7–13-річних учнів.

Принцип наступності з початковою школою простежується у змісті дошкільної освіти за такими основними блоками інформації: релігія, довкілля, рідна мова, дві іноземні мови,

суспільствознавство, математика, музика, фізкультура, ручна праця. Особливу увагу в змісті дошкільної освіти зосереджено на розвитку сенсорних дітей і їх емоційних почуттів, соціалізації та рівному доступі до освітніх послуг за інтересами.

Доповідь ЮНЕСКО про міжнародну освіту (1972) переорієнтувала зміст дошкільної освіти на нову модель – науковий гуманізм, творчий розвиток особи дошкільного віку до дорослості. Відповідно до принципів Декларації прав людини ООН Комітет з питань освіти з 1971 р. розглядає суспільне дошкільне виховання як обов’язкове, яке гарантує всебічний розвиток особистості.

Упродовж останніх двадцяти років дошкільне виховання у Фінляндії децентралізовано, його національні програми замінено на програми закладів чи їх педагогічних колективів. Зміст дошкільної освіти індивідуалізовано відповідно до мовних груп населення (близько 60), а обсяг основних знань, як і раніше, спирається на гуманізм з чіткими ознаками космополітизму.

Характерною особливістю суспільного дошкільного виховання у Фінляндії є його тісний зв’язок із сім’єю. Держава приділяє велику увагу проблемам сім’ї і надає їй матеріальну, моральну та педагогічну підтримку. Найдавніший тип дошкільного закладу – народні дитячі садки, що покликані надавати допомогу сім’ям у вихованні дітей, батьки працюють. Існують інші типи дошкільного виховання: денний догляд за дітьми у родинах, відкриті та пересувні дитячі садки (на зразок сезонних).

Великою популярністю користуються так звані сімейні дитячі садки, ідея яких нині поширилась в усьому світі. Для сімейного догляду за дітьми слід мати спеціальну підготовку.

Відкриті дитячі садки працюють за типом ігрових майданчиків, куди батьки приводять дітей для прогулянки та спільних ігор з ровесниками. Рівень оснащення таких дошкільних закладів доволі високий.

Кількості дітей у дитячих садках визначена нормами: у групах віком до року – не більше 6 осіб., від року до 2 років – не більше 12, після 3 років – до 20. Усі діти дошкільного віку обов’язково виховуються у дошкільному закладі протягом року перед школою.

Франція. Одне з чільних місць у світі за охопленням дітей суспільним дошкільним вихованням посідає Франція, яка має двохсотрічну історію цієї системи. Французька дошкільна педагогіка увібрала усі найкращі теорії виховання як вітчизняних (П. Кергомар, С. Френе), так і зарубіжних педагогів (М. Монтесорі, О. Декролі, Ж. Піаже). Основні типи навчальних закладів для виховання дошкільників від 2 до 6 років: материнські школи, класи для малят при початкових школах, дитячі садки.

Загальна мета дошкільного виховання – забезпечити всебічний розвиток дитини. Головні завдання різних типів дошкільних закладів – увести дитину в життя колективу, розвинути різні види діяльності, сформувати прагнення до знань, навчити працювати, вчитися, встановлювати стосунки з іншими дітьми. Роль вихователя полягає в організації дозвілля дітей, спрямуванні їхнього розвитку, створенні розвивального середовища, вивченні поведінки і психології. Головна форма занять у материнській школі – гра.

1975 р. у Франції прийнято Закон про школу, яким передбачено певні заходи щодо забезпечення наступності між дошкільним

вихованням і шкільним навчанням. У країні існує унікальний досвід навчання дітей у материнській і початковій школах одним педагогом. Хоч це й не є системою, однак такі приклади свідчать про можливість посилення зв'язку між дошкільним і шкільним навчанням. Завдяки заходам у цьому напрямі нині у материнських школах і класах для малят навчаються всі дошкільники 5-6 років, а молодші діти забезпечені дошкільними закладами на 75 %. Політиці в галузі дошкільної освіти в останні десятиліття притаманні прагнення демократизувати її зміст, інтегрувати міжнародний досвід і спрямувати дошкільля на прищеплення фундаментальних життєвих навичок.

Чехія і Словаччина

Серед країн світу, в яких майже всі діти охоплені суспільним дошкільним вихованням, належне місце посідають Чехія і Словаччина.

Перші дитячі садки були відкриті у Празі в 1832 р., а згодом були створені материнські школи – народні дитячі садки. Материнські школи існують і сьогодні водночас з іншими формами дошкільного виховання – яслами, дитячими садками з неповним днем, підготовчими класами при школах. Їх організація і методика роботи з 1945 по 1990 рр. мала багато спільного з роботою дошкільних закладів у нашій країні.

Значну увагу приділено підготовці педагогічних кадрів. Досить часто керівник дошкільного закладу працює одночасно вихователем групи дітей, щоб власною практичною діяльністю показувати приклад педагогічному персоналу закладу.

Науковці цих країн ефективно розробляють програми підготовки дітей до шкільного навчання, проблеми інтегрування

елементів гри у навчальний процес (Я. Бердихова, Л. Т. Сліндова, Л. Белінова та ін.).

Швейцарія

Дошкільні заклади Швейцарії – дитячі садки або дитячі школи, призначені для виховання дітей 4-х – 6-ти років. Окрім державних існує чимало приватних дошкільних закладів, які працюють п'ять днів на тиждень по кілька годин на день і розміщені здебільшого в одноповерхових котеджах з майданчиками для прогулянок та занять фізичною культурою. Історично склалися дві концепції виховання дітей дошкільного віку: в німецькій частині Швейцарії – спирається на ідеї Ф. Фребеля, а в романській – це концепція женецького напрямку (Е. Клапаред, А. Фер'єр, Ж. Піаже) та монтезорієвського типу. Для німецькомовних і романомовних дитячих садків розроблено різні програми. Вони мають багато спільного завдяки ідеям гуманізації та збагачення розвитку дитини шляхом організації її предметного педагогічного середовища та досвіду. Швейцарські дошкільні заклади добре обладнані, в них багато дидактичного, ігрового матеріалу для занять та самостійної діяльності дітей.

Відбувається пошук ефективних шляхів взаємодії дошкільних закладів і початкової школи, організовуються комплекси «дитячий садок – школа» для ширшого охоплення дітей дошкільним вихованням і підготовки їх до школи.

З метою посилення зв'язку зі школою дошкільні заклади видають кожній дитині психолого-педагогічну характеристику.

Японія

У цій країні цікава та оригінальна система дошкільного виховання. Японські дошкільні заклади для дітей віком від народження до 6-ти років (ясла, дитячі садки, ясла-садки) підпорядковані муніципалітетом, а також приватним організаціям та особам, що і працюють різну кількість часу (від 2-х – 3-х до 10-ти – 12-ти годин на день). Існують також однорічні заклади для дітей віком від 5-ти до 6-ти років для повноцінної підготовки їх до школи. Дошкільні заклади, за винятком муніципальних, платні й за бажанням батьків забезпечують програму індивідуального розвитку кожної дитини.

Визначальна риса японської традиційної системи виховання – увага до раннього виявлення задатків і природного розвитку здібностей. Теоретичний аспект забезпечують виховання науково-дослідні товариства, починаючи з дошкільного виховання (голова товариства – професор Такасі Інуй). Значну увагу вчені приділяють вивченню і використанню теорії етичного та практичного досвіду виховання дітей дошкільного віку в Україні. Праці О. Запорожця, А. Макаренка, В. Сухомлинського популярні серед педагогів Японії.

Характерна особливість дитячих садків Японії – велика кількість дітей у групах (у середньому – 40 осіб) і дбайлива організація виховного середовища. З великим художнім смаком добирається все, що оточує дитину, з неодмінною вимогою, щоб дитина сама брала участь у створенні затишку і краси помешкання: вирощувала та оранжувала квіти, конструювала, виготовляла панно і гобелени тощо. Активне залучення дітей до художньої праці необхідне тому, що, на думку японців, лише

рукотворна краса підносить людину до філософського розуміння прекрасного як доцільності буття.

Не менш важлива проблема, над якою працюють педагоги Японії, – навчити дітей спілкуватися. Країна з тисячолітньою історією не може бути байдужою до духовності і культури дітей. Автори книги «Дитячий садок у Японії» відзначають, що необхідна така переорієнтація всіх груп, щоб кожна дитина відчувала комфорт, рівноправність, а сама група розвивалася на основі товаришування і співробітництва. Дискутується питання про роль вихователя у розвитку здатності дітей спілкуватися між собою: педагог як носій соціальних стосунків, які належить зрозуміти дитині, вводить її у коло різних видів спілкування.

Виховання дітей у японських дошкільних закладах відзначається також спільною роботою вихователів та батьків. Практикуються часті дні відвідувань дітей батьками, спортивні дні, дні спостережень, спільні записи цікавих думок педагогів та батьків про розвиток дитини, батьківські збори.

Великої популярності набув досвід відомого японського скрипаля і педагога Синьїті Судзуки «Система виховання таланту». Талант, на думку автора, – це максимальний рівень розвитку здібностей дитини, а вік до 6-ти років – період, коли вирішується його доля. Вона починається з раннього розвитку музичних та мовних здібностей і поступово стає системою цілісного розвитку особистості, а музика і рідна мова – провідними її засобами. Дитячі садки Судзуки користуються такою популярністю в Японії, що заяви про прийом до них дитини батьки подають за 3–4 роки до її народження. Сюди приймають дітей без будь-якої попередньої перевірки задатків. Вихователі

працюють з групою дітей (до 60-ти чоловік), сформованою за різновіковим принципом (від 3,5 до 5-ти років). Головна роль педагога полягає у створенні середовища для саморозвитку дитячої особистості. Значна увага приділяється розвитку пам'яті, функції сприймання (візуального, слухового, тактильного), комплексним видам художньої діяльності дітей. З двох років дитину вчать гри на скрипці, для чого компанія Судзуки виготовляє маленькі скрипки на 1/32 повного розміру. Виховання у цих садках має глибоко гуманістичний зміст (підкреслюється краса природи, мистецтва) і форму (дитину ні до чого не примушують, а створюють розвивальне педагогічне середовище).

Розвиток дитячого таланту в Японії – проблема, яка хвилює не лише педагогів і батьків. Асоціацію раннього розвитку і організацію «Навчання талантів» у місті Мацумото очолює автор популярних книжок про виховання здібностей у дітей – засновник всесвітньо відомої фірми «Соні» Масару Ібука. Він вважає, що основа розвитку розумових здібностей дитини – це її особистий досвід пізнання у перші три роки життя, коли активно розвиваються структури мозку, що жодна дитина не народжується геніальною або дурною, кожна може вчитися добре – все залежить від методу навчання, який повинен бути гуманним і враховувати можливості кожного малюка, його нахили та інтереси.

Досвід

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Схарактеризуйте системи суспільного дошкільного виховання країн Східної Європи.

2. Які риси в японській системі виховання дітей дошкільного віку є визначальними?
3. Ґрунтовно розкрийте концепцію розвитку дітей дошкільного віку в США.
4. Опишіть, в якому стані перебувають теорія та практика виховання дошкільників у країнах африканського континенту.
5. Зробіть порівняльний аналіз типів дошкільних закладів в Україні та за рубежом.
6. Схарактеризуйте 2–3 типи дошкільних навчальних закладів (вибір країни узгодьте з викладачем).
7. Які типи зарубіжних дошкільних закладів, на вашу думку, варто створити в Україні? Обґрунтуйте свої міркування.

Рекомендована література: I: 3; 5; II: 16; 24; 25; 38; 41; 57; 65; 67; 76; 79; 108; 122; 126.

ТЕМА 4. ПОЧАТКОВА ОСВІТА ЗА КОРДОНОМ

1. Актуальні проблеми розвитку шкільної освіти. 2. Шляхи підвищення якості освіти. 3. Принципи організації початкової освіти. 4. Особливості стану початкової освіти в зарубіжних країнах.

1. В умовах реформування системи освіти в Україні нам важливо вивчати й використовувати все цінне, що нагромадила гуманістична педагогіка високорозвинених країн. В СРСР про зарубіжну педагогіку було прийнято говорити і писати тільки в критичному плані. Нині спостерігаються протилежні тенденції –

або надмірного захоплення зарубіжним досвідом, або, навпаки, самозаспокоєння: Наша освіта, мовляв, все одно найкраща, тому досвід інших країн нам не потрібний. Аналіз історії розвитку освіти переконує, що механічне використання зарубіжного досвіду, пряме «пересаджування» чужої моделі на національний ґрунт – не ефективне і соціально не виправдане. Проте всебічно проаналізувати, порівняти й визначити, що й за яких умов доцільно використати українській школі, необхідно.

Передусім розглянемо методологічні орієнтири розвитку освітніх систем за кордоном. Науковий підхід до розвитку освіти потребує економічних, соціологічних, психолого-педагогічних досліджень, оскільки вона за своєю природою звернена в майбутнє. Передбачення майбутнього завжди має певну невизначеність. Сучасна філософія освіти, на відміну від попереднього, детерміністського підходу, що визначав єдиний і досить окреслений шлях розвитку, утверджує актуальність дослідження різних шляхів розвитку освіти з метою її подальшого вдосконалення. Сучасна шкільна освіта має бути відкритою та гнучкою, готувати випускників до правильного життєвого вибору. За своїм спрямуванням організація і зміст навчання покликані утверджувати гуманістичні цінності й рівновагу між людиною та довкіллям, толерантність і взаємоповагу, відкидання споживацького ставлення до буття, вирівнювання шансів дітей з різних суспільних верств на здобуття освіти тощо. У цьому ми вбачаємо багато спільного з цілями розвитку української школи.

Розглянемо актуальні проблеми освітніх систем у деяких країнах з високим рівнем економічного і культурного розвитку.

2. Загальновизнаною є необхідність підвищення якості шкільної освіти. Кінець 70-х – початок 80-х років XX ст. учені вважають піком кризи освіти у високорозвинених країнах. Її причиною став «інформаційний вибух». У цей час різко знизилася (за об'єктивними показниками) якість шкільної освіти, оскільки її цілі залишилися зорієнтованими на засвоєння швидко зростаючого потоку інформації. Це настільки стурбувало широкі кола громадськості, що з'явилися такі відомі документи, як доповідь американського уряду «Нація в небезпеці». У ній перед педагогами США було поставлене запитання: «З якими знаннями ввійдуть у XXI століття наші діти?» Уряди провідних країн світу відреагували на це запитання проектами реформ: «Освіта для XXI століття»(ФРН), «Освіта американців у XXI столітті» (США), «Освіта майбутнього» (Франція), «Модель освіти для XXI століття» (Японія) та ін.

80-ті роки у педагогічних дослідженнях характеризуються як час активних освітніх реформ, головною метою яких було підвищення якості освіти, створення умов для її подальшої демократизації.

Які ж практичні результати цих реформ?

Помітно, що всі країни уникають крайнощів в управлінні освітою, а у визначенні змісту навчання і виховання перевага віддається «золотій середині».

У країнах із жорсткою централізованою системою управління спостерігається послаблення централізації, передача управління регіональним місцевим органам освіти. А в тих країнах, де система освіти була повністю децентралізована, дійшли висновку про необхідність її централізації через посилення контролю за

школами, особливо за складанням навчальних планів, програм, контрольних тестів. У США, зокрема, централізація відбувається поетапно: спочатку розробляються рекомендації на державному рівні, які потім адаптуються і творчо застосовуються з урахуванням місцевих умов. В Англії, де розробка планів і програм була справою місцевих органів управління освітою або навіть і однієї школи, з 1988 року передбачено узгодження на загальнодержавному рівні місцевих програм з національним навчальним планом.

У багатьох країнах у 80-х роках минулого століття законодавчо визначено вимогу про внесення у навчальні плани «загального осередку», тобто обов'язкового набору основних загальноосвітніх предметів. У зв'язку з цим науковці розробляли критерії оцінювання навчальних досягнень, для шкіл вводилися державні іспити (наприклад, загальнонаціональний іспит в Англії чи тест навчальних здібностей у США).

У країнах Європи простежується тенденція до уніфікації систем освіти в межах не лише окремої країни, а й усього Європейського співтовариства.

У департаменті культури, освіти і науки Ради Європи вчені розробили загальні критерії оцінки якості освіти, на підставі чого введено загальний сертифікат – документ про здобуття середньої освіти, на основі якого випускники можуть продовжити освіту й одержати роботу в будь-якій країні співтовариства.

Упродовж останніх десятиліть відбулися зміни в організації і структурі самих освітніх систем розвинутих країн, оскільки необхідність підвищення якості освіти, загальної підготовки випускників шкіл передбачає розширення доступу всього

населення до середньої освіти. Це виявилось як у збільшенні тривалості шкільного навчання, так і в зближенні за змістом навчання традиційно різних шкіл. Такі зміни, зокрема, відбулися в Англії, Франції, Бельгії, Австрії та в інших країнах Європи.

Піднесення якості масової освіти зумовлює проблему виділення і навчання найздібніших дітей. Загалом ця проблема завжди була і залишається актуальною у світовій педагогіці.

Один із шляхів цілеспрямованого розвитку обдарованих дітей – пошук альтернативних систем освіти.

Здебільшого за такими системами працюють приватні школи. Їх питома вага у загальній кількості невелика: у США – близько 15 %, у Франції – 15 %, у ФРН – 10 %, а в Японії їх до 30 %. Приватні школи чітко спрямовані на подальше навчання своїх вихованців, відрізняються традиційними формами навчання, дисципліною. Цікаво, що в багатьох країнах діє широка державна і благодійна підтримка (система гарантів) найбільш здібних дітей. Таким чином, у приватних школах можуть вчитися не лише діти еліти, а й обдаровані учні, яких підтримують держава чи благодійні фонди.

Отже, загальна тенденція у реформуванні освіти, з одного боку, – це пошуки шляхів піднесення якості масової освіти, а з другого – цілеспрямований добір і виховання найбільш здібної частини молоді, що є своєрідною інвестицією суспільства в майбутнє нації.

3. Принцип диференціації освіти зарубіжної школи розглядається як основний важіль у розв'язанні зазначених проблем. Його застосування зумовлене вимірюванням інтелекту, а також урахуванням впливу спадковості й умов життя дитини. У

світовій педагогіці постійно дискутується визначення характеристик здібностей, обдарованості й таланту. Одні вчені розглядають інтелект як головний показник обдарованості, інші вважають, що наявність обдарованості засвідчує лише про якість досягнутих результатів.

Відомим є міркування голландського вченого Де Грота, що саме потенціал людини визначає її максимальні досягнення. Зокрема, коли умови розвитку й життєдіяльності оптимальні, кожний індивідуум може досягти своєї «стелі». З цього Де Грот формулює висновок: чим більше рівних шансів надає суспільство різним людям, тим більше їхні індивідуальні відмінності залежать від вихідного потенціалу, тобто від спадковості. Це викликало гостру критику частини учених-педагогів як щодо висновку, так і з погляду методики статистичного обрахунку обстежених дітей.

Визначення обдарованості – проблема теоретична, проте вона має практичне значення, оскільки впливає на організацію навчання обдарованих дітей. Дослідження американських і європейських учених засвідчили, що навчання обдарованих дітей може бути успішним як і в звичайних школах із застосуванням широкого вибору додаткових курсів, і в спеціальних школах.

Під егідою Ради Європи працює спеціальна асоціація «Євроталант», мета якої – пошук оптимальних методик розвитку інтелектуально обдарованих і талановитих дітей і молоді. Визначаючи сенс роботи з обдарованими дітьми, дослідники наголошують на тому, що суспільство має дбати не про максимальний, а про оптимальний розвиток кожної особистості, що дало б їй змогу гармонійно розвиватися. Це сприяє використанню людських ресурсів.

У педагогіці для обдарованих дітей актуалізовано принцип індивідуалізації, який обстоювали філософи, педагоги, психологи від Ж. Руссо до Е. Клапареда. У сучасних зарубіжних методиках одним з напрямів роботи є також партикуляція, коли до різних груп і підгруп у межах однорідної категорії учнів застосовуються різні методи роботи. Стосовно задоволення потреб дітей дослідники вважають, що одна й та сама дитина може входити до різних груп. Навіть функціональні групи не обов'язково мають бути однорідними. Так, взаємне навчання дітей різного віку та рівня розвитку є спонтанним. Отже, слід подбати про навчання у певних організаційних формах. Конче потрібно спілкування і взаємодію уможливити для всіх дітей, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей та рівня розвиненості. Наприклад, деякі форми спільного навчання дають змогу розвивати взаємне навчання шляхом організації роботи шкільних засобів масової інформації (газети, радіо), ради учнів, розробки проектів. Переваги добре організованої системи освіти полягають у поєднанні індивідуалізації та колективної партикуляції, наявності груп як однорідних смаками, ритмами, інтересами, а також і різнорідних.

Ідеї партикуляції зберігають своє значення у розробці нових методик для дітей, яким важко навчатися. Найвідомішою є теорія стилів навчання, яка з 90-років роках активно досліджується і запроваджується у багатьох американських школах. Один з її варіантів запропонувала американський педагог Бетті Лу Лівер. Вона розглядає клас як ансамбль навчальних стилів і, виходячи з єдності педагогічних цілей, обґрунтовує різні підходи до дітей, які різняться способами сприйняття інформації. Учителеві потрібна ґрунтовна психологічна підготовка, щоб уміти розпізнавати стилі

сприймання навчальної інформації, типи спілкування учнів та оперативно використовувати ці відомості в роботі з ними.

«Уважне ставлення до стилів навчання – не найлегший спосіб допомоги учням, – пише Б.Лівер. – Але він найефективніший з усіх відомих педагогам 90-х років. Він значно продуктивніший, ніж пошук досконалої методології. Жоден метод не підходить для всіх учнів. І мало ймовірно, що за допомогою якогось «диво-методу» в майбутньому можна буде досягти такого результату... Орієнтована на учня система викладання потребує від учителя уважного ставлення до стилів навчання й виходить за межі методу, за межі підручника, за межі класної кімнати і навіть за межі вчителя, бо вона орієнтована на джерело успіху або невдачі учня. Якщо й повинні відбуватися якісь дива, ці дива мають бути з конкретними учнями. І роль учителя – бути аранжувальником цього дива... Для цього треба зосередитися на учневі, який не вчиться, змінити навчальне середовище, завдання або й предмет вивчення так, що учень зміг учитися» [79].

За цією методикою вчитель визначає основні типи навчальних стилів учнів: аналітичний, синтетичний (прагне до інтеграції, узагальнення), візуальний (краще сприймає зорову інформацію), аудіальний (краще сприймає на слух), кінестетичний (учиться на власному досвіді), імпульсивний (учиться методом спроб і помилок), рефлексивний (потребує певного часу на осмислення, засвоєння). Відповідно до того, яка ознака стилю засвоєння інформації домінує, вчитель будує різні методики навчання в межах класу. Ця система має багато прихильників, однак висловлюються й критичні зауваження щодо складності її

реалізації для вчителів, загрози обмеження загального розвитку учнів.

Посилення ролі етнічних і загальнолюдських цінностей в сучасному розвитку людства зумовлює потребу переглянути методологічні основи співвідношення етнічного, національного і загальнолюдського у цілях і змісті шкільної освіти. Передусім країни, що покінчили з тоталітарними режимами, з одного боку, прагнуть до національної ідентифікації, а з другого – воліють якомога швидше приєднатися до світового співтовариства. Тому для багатьох розвинутих багатонаціональних країн (особливо для США, Канади, Англії, Австралії, країн Латинської Америки) надзвичайно актуальною стає проблема глобальної освіти і полікультурного виховання. Її зміст – насамперед культура міжнаціональних, міжетнічних відносин, як між етнічними групами у межах країни, так і між окремими державами.

Полікультурне виховання передбачає таку побудову змісту і способів його засвоєння, коли учні усвідомлюють себе частиною різноманітного світу, виховуються в дусі толерантності, міжетнічного взаєморозуміння.

У деяких полікультурних країнах співіснують, здебільшого, дві державні мови (наприклад, у Канаді – англійська і французька, в Іспанії – кастильська і рідна). У поліетнічних країнах мовна проблема має соціально-культурне значення. Там створюються системи навчання двома-трьома мовами, що забезпечує можливість збереження етнічної культури та її інтеграції в домінуючу культуру. Це виявляється, наприклад, у викладанні інтегрованих курсів історії, географії, літератури.

Заслуговує на увагу тенденція визначення змісту освіти в контексті завдань соціалізації дітей, тобто поступового включення у систему особистісних і громадських відносин. «При цьому школа не лише ознайомлює з культурними нормами, цінностями, соціальними ролями, а й сприяє їхній інтернаціоналізації, відтворенню певного способу життя. Соціалізацією обумовлена функція соціальної інтеграції. Прилучаючи до єдиних цінностей, навчаючи певних норм, освіта стимулює спільні дії, об'єднує людей. Виконанню функцій соціальної інтеграції сприяє те, що школа фізично об'єднує представників різних соціальних груп» [79].

Соціалізація, як і сама освіта, повинна мати випереджувальний характер. За висловом Федеріко Майора, основний виклик, зроблений людству наприкінці ХХ ст., коротко можна сформулювати так: «Учитися співіснувати з довкіллям та іншими культурами». Ці вміння – універсальна основа демократії. Трансформація таких завдань стосовно початкової школи зумовлює проблему формування трьох складових функціональної грамотності молодших школярів – лексичної, поведінкової (етичної норми) і комп'ютерної.

Гострою проблемою шкільної освіти високорозвинених країн є небажання учнів читати, що спричинено зростанням можливостей задовільняти інформаційні потреби поза книжкою. У різних країнах учителі початкових класів зазвичай мають можливість вибору різних методів навчання читання (складовий, аналітико-синтетичний, читання через письмо тощо). Однак, за відомостями японських дослідників діти віком до 9 років дивляться телевізор

щодня в середньому понад 3 години, а в святкові дні – близько 4 годин.

Отже, знижується потяг до книжки. Вчителі вважають, що в дітей, які мало читають, гірше розвивається писемне мовлення, уповільнюється розвиток логічного мислення. Зауважимо, що телебачення систематично транслює велику кількість цікавих навчальних програм з математики, фізики й біології. Тож «відхід від шрифту» загалом не призвів до зниження рівня знань випускників природничих спеціальностей.

У різних країнах учителі початкових класів, зазвичай, мають можливості вибору різних методів навчання читанню (складовий, аналітико-синтетичний, читання через письмо тощо).

4. Після розпаду СРСР колишні його республіки самостійно визначають шляхи свого розвитку. Спільним для освітніх систем цих країн є те, що у молоді з'явилося більше свободи і можливостей здобуття освіти, урізноманітнилися форми навчання. Прийняті Закони про освіту гарантують право на загальну середню освіту всім громадянам, незалежно від статі, місця проживання і майнового стану. Наприклад, у шкільній освіті **Росії** велика увага приділяється створенню нормативної бази функціонування різних типів навчальних закладів, особливо розробленню державних стандартів загальноосвітньої підготовки, виконанню Конвенцій про права дитини (виживання, розвиток, захист, забезпечення активної участі у житті суспільства), проблемам корекційної педагогіки, оскільки збільшується кількість дітей, які перебувають у складних умовах життя і потребують реабілітації. Готується закон про спеціальну освіту, створюються різні програми для

навчання дітей з відхиленнями від психічної і фізичної норми розвитку.

Стосовно початкової школи вчені (Н. Виноградова, К. Федосова та ін.) розробляють моделі експериментальної 6-річної початкової школи, що матиме три ступені: підготовчий (діти 6–7 років), елементарний (9–10 років), молодший підлітковий (11–12 років). Мета цієї школи – сформувати в повному обсязі навчальну діяльність, спираючись на інтелектуальний розвиток дітей, досягти оптимального співвідношення між їх навчанням, вихованням і розвитком, гнучко використовувати всі форми взаємодії вчителя з учнями.

Початкова освіти США наприкінці ХХ ст. охоплювала близько 100 тисяч початкових і середніх шкіл. Навчання триває 12 років, заняття – п'ять годин на день і п'ять днів на тиждень.

Близько 85 % школярів відвідують державні школи. Приватні школи здебільшого належать релігійним організаціям. Кожний американський штат ухвалює свої закони щодо системи освіти (тривалості, форми навчання, фінансування).

Початкова школа охоплює навчання від дитячого садка до восьмого класу, хоч у деяких штатах – до шостого (багато американців називають початкові класи граматичною чи елементарною школою).

У США відсутня єдина навчальна програма, хоча предмети вивчаються в усіх типах шкіл. Майже в кожній початковій школі вивчаються математика, мова (читання, граматики, написання творів, література), правопис, соціальні науки (історія, географія, суспільствознавство та економіка), точні науки, музика, мистецтво та фізичне виховання. У багатьох початкових школах

викладаються інформатика та комп'ютерна техніка, в деяких – іноземні мови.

Більшість початкових шкіл пропонують однаковий «комплекс» предметів: англійську мову, математику, точні та соціальні науки, фізичне виховання. Щодо викладання кожного з цих предметів, то школи значно різняться між собою. В деяких школах, наприклад, учні повинні вивчати математику як мінімум три роки, хоча національний показник тут дещо нижчий.

У 1999 р. президент Дж. Буш та губернатори всіх штатів затвердили головні цілі освіти до кінця ХХІ століття:

- 1) усі діти мають приходити до школи підготовленими до навчання;
- 2) 90 % учнів середніх шкіл мають отримати атестат про середню освіту;
- 3) усі учні під час навчання мусять опанувати основні базові предмети;
- 4) американські учні мають бути першими у світі з математики і точних наук;
- 5) кожний дорослий американець повинен бути письменним і мати необхідні навички як громадянин і як працівник;
- 6) усі школи мають бути вільними від наркоманії і насильства, а атмосфера в них – сприятливою для навчання.

Організаційно-фінансові питання роботи шкіл Канади перебувають у компетенції шкільних рад, що обираються громадянами. Кожна провінція має своє Міністерство освіти, яке визначає ступінь автономності і свободи закладів щодо вибору режиму й змісту навчання. Загалом у країні термін обов'язкової освіти становить від 7 до 15 років. Навчальний рік переважно

триває 200 днів – з вересня до червня. Навчальний тиждень – 5 днів (з понеділка до п'ятниці), навчальний день починається о 8:30 або о 9:00 і закінчується о 15:30 або о 16:00 год.

Структура загальноосвітньої підготовки охоплює три рівні:

- початковий – з дитячого садка до 5 класу (вік дітей – 5–10 років);
- проміжний – 6–9 класи (11–14 років);
- середній – 10–12 класи (15–17 років).

Навчальний план школи складається з двох блоків: обов'язкових предметів і тих, що визначаються школою, її радою. Тривалість вивчення предметів упродовж тижня вказується у хвиликах. Наводимо фрагмент навчального плану для початкових класів публічних шкіл провінції Саскачеван у 1996/97 навчальному році.

Навчальні предмети	Кількість хвилин на тиждень
Мовна діяльність	560
Математика	210
Природознавство	150
Суспільствознавство	150
Здоров'я	80
Музика, танці, драма, художня праця	200
Фізична культура	150
Предмети, запропоновані школою	300

Офіційною мовою навчання в одних провінціях є англійська, в інших – французька. У місцях компактного проживання індіанського населення викладається і так звана спадкова мова, тобто тубільська.

У трьох провінціях – Манітоба, Альберта і Саскачеван – шкільні ради мають дозвіл уряду на ведення навчання в державних школах двома мовами (наприклад, частина уроків викладається

англійською, а частина – українською мовою). Так, у Саскачевані в початкових двомовних школах на викладання українською мовою припадає близько 50 % навчального часу, а в 9–12 класах – приблизно 20 %.

У початкових класах навчання контролює та оцінює вчитель. Лише у випускних класах діти складають письмові іспити за текстами Міністерства освіти провінції.

Слід наголосити, що спеціальна освіта для дітей з фізичними та розумовими вадами відбувається за бажанням батьків у звичайних класах, але додатково призначається помічник учителя, який опікується цими дітьми.

Учителі початкових класів здобувають фахову підготовку в університетах упродовж 4 років, кваліфікаційні дипломи їм видає Міністерство освіти провінції.

Особливістю діяльності шкіл є партнерство між батьками і вчителями. На цьому багаторазово наголошується в різних документах. Наприклад, навіть на обкладинці щоденника учня 1 класу вміщено таке звернення директора шкільної ради до батьків: «Католицькі школи мають особливе зобов'язання сприяти академічному, соціальному та духовному зростанню учнів. Загальновизнано, що батьки або опікуни відіграють важливу роль у забезпеченні успішного навчання учнів у школі. Цей звіт – оцінка розвитку Вашої дитини в академічних досягненнях та особистому й соціальному розвитку. Ви маєте повне право завжди встановити зв'язок з учителем Вашої дитини, щоб обговорити будь-який аспект розвитку або добробуту Вашої дитини».

Канадські вчителі прагнуть утвердити гуманні принципи навчання, повсякчас урахувати особливості багатокультурного середовища, в якому живуть учні.

Як позитивне відзначимо, що в процесі навчання початкової школи переважають не вербальні, а практичні способи, поєднуються предмети та інтегровані курси, підручник доповнюється різноманітними навчальними матеріалами. (Зауважимо, що класи нагадують справжні навчальні майстерні). Отже, установка вчителя – сприяти неперервному поступу учнів у навчанні, розвитку та соціальному вихованні.

Специфічною є базова освіта в **Китаї**. Вона охоплює дошкільну, початкову і середню шкільну освіту (1994 р. у Китаї було 697 тис. початкових шкіл).

Міська і районна влада відповідає за забезпечення обов'язкового навчання.

Початкове навчання може тривати п'ять (36 % шкіл) або шість (64 % шкіл) років. Початкова і нижча середня школи (3 або 4 роки), становлять державний мінімум обов'язкового навчання – 9 років. У 1986р. було прийнято «Закон Китайської Народної Республіки про обов'язкову освіту», і, за останніми даними, понад 80 % дітей досягають цього рівня. У такій великій густонаселеній країні особливо складно організувати обов'язкове навчання в сільській місцевості, а нині понад 96 % початкових шкіл, 91 % нижчих середніх і 68 % вищих середніх шкіл зосереджено в районах і селах.

За Конституцією КНР дівчатка і хлопчики мають рівні права на освіту. Проте щодо дівчаток урядові довелося вживати додаткових

заходів, щоб це право стало реальним. За останніми даними нині 96 % дівчаток навчаються в школі.

Навчальний рік складається з двох півріч і триває 38 тижнів, вихідні і святкові дні – 13 тижнів.

У 1993р. здійснено реформу змісту освіти, зокрема в початкових і нижчих середніх школах та видано проект навчальних предметів для обов'язкового 9-річного навчання. Цей проект містить навчальний план і програми з усіх дисциплін. Для шкіл усієї країни передбачено обов'язкові предмети, які визначає Державний комітет у справах освіти. Крім того, уряди провінцій доповнюють ці плани іншими предметами, виходячи з потреб регіону.

Шестирічна дитина може вступати до початкової школи, а після її закінчення без іспитів продовжити навчання в найближчій середній школі.

У початковій школі учні складають іспити з рідної мови та математики, з інших предметів – заліки. Велика увага приділяється «виховуючим предметам». Так, в усіх класах викладається предмет «Ідеологія і мораль», діти користуються «Довідником школяра» і «Правилами поведінки школяра в побуті», де викладено основні вимоги до їхньої поведінки в різних життєвих ситуаціях.

У розгляді уроків початкових і середніх шкіл є предмет «Праця і виховання навички до праці» (вводиться з третього класу). Великої ваги надають заняттям з фізичної культури та гігієни, що є обов'язковими в кожному класі. Показово, що кожного дня школярі мають принаймні одну годину фізкультури, крім різних фізкультурних вправлянь на перерві та перед уроками.

Популярними серед китайських школярів є всілякі олімпіади, змагання, турніри.

Так само цілеспрямовано держава дбає про естетичний розвиток молодого покоління. Впродовж 9 років обов'язкового навчання викладаються музика і малювання, що сприяє художньому розвитку дітей та молоді. Слід наголосити, що навчання в початковій школі має глибоко національний характер, що визначається систематичністю, міцністю формування навичок читання, письма, лічби й водночас великою увагою до морального, трудового, фізичного, естетичного виховання дітей.

Велетенські масштаби освітньої діяльності в умовах нерівномірності соціального та економічного розвитку провінцій зумовлюють поєднання стандартизованих підручників, що затверджуються Державним комітетом у справах освіти КНР та місцевих матеріалів, затверджуваних урядами провінцій. Це сприяє збереженню єдиного освітнього простору в країні.

Отже проблеми початкової освіти за рубежем наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. зосереджені на гуманістичних цінностях, наданні дітям однакових можливостей у забезпеченні освітніх потреб, поєднанні в цьому процесі національних, культурно-історичних цінностей із загальнолюдськими.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Зробіть порівняльний аналіз актуальних проблем розвитку шкільної освіти за кордоном та в Україні. Обґрунтуйте конкретними фактами?

2. Які причини ініціюють доцільність підвищення якості шкільної освіти?

3. Які шляхи підвищення якості початкової освіти за кордоном, є актуальними й для України?

4. Схарактеризуйте основні принципи функціонування початкової освіти за кордоном. Чим вони наближені до системи принципів, за якими функціонує освіта в Україні?

5. Розкрийте досвід роботи з молодшими школярами в родинях за кордоном.

6. Висвітліть досвід роботи з молодшими школярами в зарубіжних школах закритого типу.

Рекомендовані літературні джерела: I: 3; 10; II: 16; 33; 66; 70; 79; 107; 124.

ТЕМА 5. ВІКОВА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

1. Проблема рівнів розвитку особистості дошкільника. Суперечності та кризові явища, періоди розвитку. 2. Вікова періодизація. 3. Рівномірність розвитку дитини. 4. Вундеркінди. Проблеми акселерації.

1. Період – це певний рівень розвитку особистості з характерними для нього відносно стійкими якісними особливостями.

У межах кожного вікового періоду відбуваються кількісні й якісні зміни. Кожний період охоплює кілька послідовно змінюваних стадій, тож розвиток носить періодичний і стадіональний характер.

Л. Виготський розглядав вік людини як певну епоху, цикл або сталий розвиток; як замкнений період, значення якого зумовлюється його місцем у загальному циклі розвитку особистості певного віку. Вчений виділяв такі особливості віку: 1) система вимог до дитини на віковому етапі; 2) відносини з навколишнім середовищем; 3) тип діяльності; 4) тип і спосіб засвоєння знань; 5) особливості фізичного розвитку; 6) рівень психологічної структури особистості. За Виготським, усі зовнішні умови діють на особистість через внутрішні та зовнішні чинники й спонукають дитину до розвитку. Вік визначає також соціальна ситуація розвитку дитини. Підтверджує це положення феномен мауглі. Натомість період не визначає психічний розвиток дитини.

Стадія (фаза) – це якісна зміна психіки дитини, яка настає закономірно і в певній послідовності у процесі розвитку. В різні періоди дитина проходить різну кількість стадій. Усі діти обов'язково проходять усі стадії розвитку, і ніщо не може змінити їх послідовність, якщо мова йде про розвиток без відхилень і патологій.

Розвиток дитини має критичний характер. Л. Виготський вважав, що він може бути критичним чи спокійним, загалом це залежить від характеру основних суперечностей розвитку як процесу.

До внутрішніх суперечностей віднесено:

- суперечності між новими потребами і досягнутим рівнем розвитку особистості;
- між досягнутим рівнем розвитку і місцем, яке посідає дитина в системі міжособистісних і суспільних відносин;
- між її бажаним майбутнім і реальним теперішнім;

– між змістом і формою очевидного, що виявляється в бутті дитини.

За твердженням Л. Виготського, Л. Божович та інших учених, якщо суперечності своєчасно не розв'язуються, то виникає кризове явище.

У статті «Проблеми вікової періодизації» Л. Виготський оперує таким його визначенням: «Криза виникає непомітно і загострюється в середині періоду. Період криз супроводжується конфліктами з дорослими і негативним характером розвитку дитини. За таких умов виникають «новоутворення».

Л. Божович у статті «Етапи формування особистості в онтогенезі» виокремлює кризові періоди: 1 рік, 3 роки, 7 років. Причиною криз на першому році є поява мотиваційних уявлень (розвиток пам'яті, ще не розвинена мова; дитина плаче, вередує, виявляє впертість), у 3 роки – з'являється центральне якісне новоутворення «Я сам» і зумовлена ним потреба діяти самостійно. У 7 років відбувається формування внутрішньої позиції школяра (бажання йти до школи). У підлітка – формується «чуття» дорослості, але властивої для дорослих поведінки ще немає. Виникає криза підліткового віку («важкі діти»). Для розв'язання кожної із зазначених криз потрібно змінювати ставлення до дитини, впливати на її стосунки з довкіллям.

3. У педагогічній науці склалася періодизація, яку було схвалено в системі конкретних наукових галузей про дитину й дитинство. Розглянемо її фрагмент:

- 1 рік – вік немовляти;
- 2–3 роки – переддошкільний (ранній);
- 3–7 років – дошкільний;

7–10 років – молодший шкільний;

11–15 років – середній шкільний (підлітковий);

15–17 років – юнацький.

Ця періодизація не відповідає об'єктивним відомостям про розвиток сучасної дитини, зазначав Д. Ельконін. Сучасній віковій періодизації бракує належної теоретичної основи. Відтак вона одностороння, не зумовлена рушійними силами розвитку особистості, отже не дає відповіді, коли починати навчання в школі, не враховує відмінностей у розвитку хлопчиків і дівчат.

Учений дійшов висновку: нарізла криза ухвалення періодизації. У статті «Проблеми вікової періодизації» він обстоює думку про те, що її доцільно будувати, виходячи з аналізу двох чинників:

1) дитина – суспільство – дорослий (особливості спілкування дитини з дорослим);

2) «дитина – суспільство – предмет» (місце дитини в різних видах діяльності), тобто врахування провідних типів діяльності й провідних типів спілкування.

За переконливими аргументами вчених, вікова періодизація повинна враховувати анатомо-фізіологічні особливості, функції готовності організму, морфологічні зміни в його органах і системах, антенатальний (внутрішній) і постнатальний розвиток. Поділяючи наведені докази, відомий психолог М. Бунак визначив 3 стадії індивідуального розвитку людини:

1) початкова, прогресивна – від 0 до 25 років;

2) стабільна, стадія рівноваги – 25–60 років;

3) кінцева, регресивна – поступове зниження діяльності організму.

1965 року в Москві на Міжнародному симпозиумі було ухвалено нову вікову періодизацію на підставі обґрунтованих критичних зауважень:

- період новонародженості (1–10 днів);
- немовлячий вік (10 днів – 1 рік);
- раннє дитинство (1–3 роки);
- перше дитинство (4–7 років);
- друге дитинство (8–12 років – хлопчики, 8–11 – дівчатка);
- підлітки (13–16 – хлопчики, 12–16 – дівчатка);
- юнаки (17–21 – юнаки, 16–20 – дівчата);
- зрілий вік: перший період (22–35 – чоловіки, 21–35 – жінки), другий період (36–60 – чоловіки, 36–55 – жінки);
- похилий вік (61–74 – чоловіки, 56–74 – жінки);
- старечий вік (75–90);
- довгожителі (90 років і більше).

3. Психологічному розвитку дитини притаманний нерівномірний характер; нерівномірність виявляється в різних видах відставання (відхилення) та випередження:

I. Відставання у психічному розвитку: діти з психофізіологічними (недоліки сенсорного розвитку), та психологічними відхиленнями розумового розвитку.

У дітей з психофізіологічними відхиленнями спостерігаються:

1) порушення слуху, яким властиві кілька рівнів приглуховатості: I рівень – легка – дитина чує розмовну мову на відстані 10 м, шепітну – 3–5 м; II рівень – помірна – розмовну мову чує на відстані 4–6 м, шепітну – 1–3 м; III рівень – значна – відповідно 2–4 м (розмовна мова), 1 м – шепітна, IV рівень –

важка – 2 м (розмовна), 0,5 м – шепітна. Діти з III і IV ступенем підлягають навчанню в спеціальних групах;

2) мовні недоліки: заїкування, недорікуваність, гугнявість, шепелявість. Такі діти мовчать, сором'язливі, важко встановлюють контакти з оточенням;

3) порушення зору.

II. Відставання у психічному розвитку: розумово відсталі; з тимчасовою затримкою психічного розвитку; з порушеннями нервової системи чи розладами психіки.

1. Розумово відсталі: ідіоти – не піддаються навчанню; діти-імбецили – обмежені в навчанні, досягають рівня розвитку чотирирічної дитини; дебіли – певною мірою піддаються навчанню, можуть засвоїти програму початкової школи; відвідувати дитячі садки. Для таких дітей характерні: недорікуватість, малий запас слів, незв'язне мовлення, вони не розуміють складних зворотів, розуміють тільки накази. Мислення у цих дітей наочно-практичне, вони не можуть класифікувати, відрізнити живе від неживого. Їхній інтелект недорозвинений, отже, вони не розв'язують елементарних задач, не розуміють їх структури, граються на самоті, в їх малюванні домінують каракулі. Причинами дебільності визнано переважно спадкові захворювання. За висновками медико-психопедагогічних комісій ці діти мають виховуватись у спеціалізованих закладах освіти.

2. Для дітей з тимчасовою затримкою властивий нормальний інтелект, однак, у них виявляється затримка психічного розвитку. Її причинами визнано токсикоз матері, інфекційні хвороби матері під час вагітності, та хвороби дитини на першому році життя, а також пологові травми; хвороби в ранньому віці, через які діти

пізніше починають ходити (після року), говорити (після двох років), наявність рис дитячого інфантилізму. Якщо дебілі сильні, активні, то діти з затримкою розвитку, навпаки, мають труднощі в засвоєнні навчального матеріалу.

3. Діти з порушеннями нервової системи: *астеніки* – діти з виснаженою нервовою системою, порушенням інтелектуальної діяльності внаслідок перевтоми. Учені вважають, що причинами є травми мозку і черепа, інфекційні хвороби, захворювання серця та ін.

Діти з реактивним станом нервової системи – це діти з нервово-психічними порушеннями внаслідок сімейних конфліктів, захворювань, психічних і фізичних травм. Такі вади виявляються в заїкуванні, у страхах, тиках (посмикуванні певних ділянок тіла), іноді у формі енурезу.

Психопати (істерики) – це переважно діти, які розвиваються в неблагополучних родинках;

Шизофреніки – діти, хвороба яких виявляється тільки в підлітковому віці, хоч є вродженою (передається, через 6–7 поколінь); зрідка симптоми виявляються у старших групах дитячого садка; її симптоми: порушення контакту з навколишнім середовищем: страхи, кривляння, прагнення усамітнення, боязнь темного приміщення тощо.

4. Діти з випередженням у психічному розвитку (обдарованістю) тлумачаться як діти-вундеркінди («чудо-діти»). Обдарованість може виявитись в одному виді діяльності або в кількох (загальна обдарованість). У нашій країні цю тему досліджували Н. Лейтес, О. Проскура та ін. В Японії дітей з 2

років віддають до спеціальних шкіл, діагностуючи їх нахили до певного виду діяльності (М. Ібука).

Цікавим для характеристики особливостей віку дошкільника є явище акселерації, або прискорення, яке вчені розглядають як об'єктивний соціально-педагогічний феномен. На початку ХХ століття наковці помітили прискорені темпи фізичного розвитку людини і в середині століття довели, що такі процеси починаються вже у лоні матері:

Якщо за стандартом вага новонародженого в 50-х роках ХХ ст. становила 3 кг 200г, а зріст – 48 см; то сьогодні вага збільшилася до 3кг 600г, а зріст – до 50 см. Подвоєння ваги у малюка спостерігалось в 6 місяців, натомість сьогодні – в 3–4 місяці. Сучасні шестилітки на 10 см повищали і на 3 кг поважчали порівняно з їхніми однолітками 40–50-х років минулого століття.

Найвиразніше акселерація виявляється в підлітковому віці: діти на 20 см вищі і на 16 кг важчі, ніж 100 років тому.

Учені вказують низку причин акселерації: вплив радіації; вітамінізація харчування (наявність вітаміну В6); вплив змін клімату через кожні 50 років; підвищення якості харчування; урбанізація; визнання гетерозисної теорії.

Це явище необхідно враховувати в роботі з дітьми: добирати відповідне обладнання, меблі, програми фізичного розвитку, забезпечувати руховий режим і залучати їх до різних видів діяльності.

Щодо феномену ампліфікації, то за визнанням О. Запорожця, його ознакою є прискорений фізичний і статевий розвиток, що зумовлює прискорення психологічного дозрівання організму дитини загалом.

Головними причинами цього явища є: велика кількість інформації, якою опановують діти, її абстрактний характер, що стимулює розвиток логічного мислення й освіта батьків. коли вдома створено умови для самоосвіти дітей.

Свого часу О. Запорожець запропонував назвати прискорений фізичний розвиток ампліфікацією, що в цьому разі означає розширення обсягу засвоєних дитиною знань, яке зумовлює розширення змісту навчання ще в дошкільному закладі. Сьогодні ідея ампліфікації є провідною для Базової програми розвитку дитини дошкільного віку: «оптимального використання дорослими можливостей кожного віку для повноцінного розвитку дитини»

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Схарактеризуйте особливості якісних і кількісних змін у розвитку дітей дошкільного віку.
2. Законспектуйте статтю Л. Виготського «Проблеми вікової періодизації» та проаналізуйте актуальність концепції кожної проблеми з огляду на сучасне дитинство.
3. Наведіть конкретні приклади до кожної з особливостей віку.
4. Змоделюйте щодо кожної групи відставань адекватний тип дошкільного навчального закладу.
5. Законспектуйте статтю О. Проскури про обдарованість. Що, на вашу думку, є актуальним у контексті проблем вікової періодизації.
6. Складіть коротку характеристику-опис про виховання й навчання обдарованих дітей в одній із зарубіжних країн.
7. Наведіть конкретні факти доказовості акселерації та ампліфікації в розвитку дітей дошкільного віку.

Рекомендована література: I: 1; 7; 14; II: 7; 9; 15; 23; 27; 32; 33; 46; 54; 56; 64; 66; 74; 99; 100.

ТЕМА 6. СВОЄРІДНІСТЬ ПЕРІОДУ РАННЬОГО ДИТИНСТВА

1. Загальні закономірності фізичного і психічного розвитку дітей раннього віку. 2. Педагогічні правила виховання на етапі раннього дитинства. 3. Організація навчання в ранньому віці.

1. Перші три роки життя людини вчені виокремлюють як період раннього дитинства, що зумовлено істотними якісними та психофізіологічними особливостями її розвитку. Для дітей цього віку створюються певні умови, специфічний режим, а зміст і методи виховання мають бути відмінні від тих, що застосовуються на наступних вікових етапах.

Учені, які вивчають особливості розвитку дітей раннього віку (В. Бехтерєв, М. Щелованов, Н. Фігуріна, Н. Ансаріна, М. Кістяківська, О. Фонарьов, С. Новосьолова, Л. Павлова, О. Пілюгіна, Г. Філіпова), дійшли єдиного, експериментально доведено твердження: характерною особливістю цього періоду життя людини є швидкі темпи фізичного й психічного розвитку. Так, за перший рік життя маса тіла потроюється, дитина виростає в середньому на 25 см. У наступні два роки темпи фізичного розвитку дещо сповільнюються, проте порівняно з іншими етапами продовжують залишатися достатньо високими. З 11–12 місяців дитина починає самотійно ходити, вимовляє 4–10 слів, у

два роки – 200–300 слів, у три – 1200–1500 слів. Нині акселерація розвитку зумовлює ще вищі показники на час народження і впродовж періоду раннього дитинства.

Другою особливістю віку є підвищена чутливість організму дитини, недостатня морфологічна і функціональна зрілість органів і систем. Відповідно швидкий темп розвитку здійснюється на доволі сприятливому фоні – незрілість організму, що підвищує його уразливість і схильність до захворювань. Крім того, діти переддошкільного віку швидко стомлюються, важко переключаються з одного виду діяльності на інший, вирізняються підвищеною збудливістю. Саме тому слід бути особливо уважними в «експлуатації» багатьох можливостей раннього віку, особливо під час використання недостатньо перевірених методів і прийомів стимулювання розвитку.

Наступною особливістю розвитку дітей раннього віку є тісний взаємозв'язок і взаємозалежність фізичного і психічного розвитку. Недоліки в руховій сфері спостерігаються на рівні розумового розвитку дитини, загальна слабкість організму (неякісне харчування, відсутність незагартованість) призводить до зниження розумової активності; ігнорування в розвитку дрібної моторики пальців рук гальмує розвиток мовлення. Розвиток рухів повзання, прямоходіння важливі лише для фізичного, а й для загального розвитку дитини.

У період раннього дитинства відбуваються становлення і розвиток усіх психічних процесів – сприймання, пам'яті, наочно-дійового мислення, уяви, що вербалізуються та опосередковуються мовленням і набувають довільного характеру. Вони забезпечують дитині пізнання світу (навколишніх предметів,

їх форми, кольору, величини), дають змогу встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між предметами й діями, між явищами, порівнювати, узагальнювати, формулювати елементарні умовиводи.

Важливим досягненням раннього віку є опанування дитиною мовленням. Через гукання, гуління, лепет упродовж першого року життя немовля приходить до вимовляння перших усвідомлених слів. Значно раніше починає розуміти звернену до нього мову дорослих, а наприкінці першого року життя вимовляє самостійно близько 10 слів та розуміє назви багатьох дій та предметів. Мова стає засобом спілкування з дорослими та дітьми та пізнання світу. Слід пам'ятати, що меншою є дитина, то більшою мірою її розвиток та емоційний стан залежить від того, як часто спілкуються з нею дорослі, зокрема батьки. Вже наприкінці першого, на другому місяці життя присутність дорослого є найсильнішим подразником, що спочатку викликає триваліше зосередження, а трохи згодом і першу усмішку. Безпосередньо-емоційне спілкування дитини з дорослими – первинна форма спілкування – є джерелом розвитку розуміння мови інших та власного мовлення. З часом характер спілкування дитини з дорослими змінюється, воно стає засобом здобуття інформації, необхідної для задоволення її пізнавальних потреб. Це має особливе значення в період формування психічних процесів. Відомий вітчизняний психолог В. Котирло вказувала, що формування психічної діяльності дитини відбувається в процесі спілкування, способи якого можуть змінюватися, однак воно залишається рушійною силою розвитку.

У перші роки життя для дітей характерна нестійкість емоційного стану: з незначних причин часто плачуть, довго не можуть заспокоїтися або, навпаки, спостерігаються «сміх крізь сльози», некеровані веселощі.

Ранній вік характеризується низкою особливостей вищої нервової діяльності (ВНД), які слід враховувати під час складання режиму дня, організації занять, у визначенні форм, методів і прийомів виховної роботи з дітьми.

Недосконалість нервових процесів (перевага збудження гальмуванням) виявляється в особливостях поведінки дітей: вони збуджені, багато рухаються, нездатні до очікування тощо. Принцип поступовості проведення режимних процесів – основа в побудові розпорядку для дітей раннього віку. Слід пам'ятати, що нервові процеси є недостатньо динамічними і переддошкільникам важко здійснити перехід від гри до заняття, від активних дій до сну. Враховуючи ці особливості педагог має створити попередню установку на певну діяльність, підготувати до її зміни, різко не переривати дії дітей, забезпечити позитивний емоційний мікроклімат у групі.

Раннє функціонування кори великих півкуль головного мозку зумовлює ще одну особливість розвитку дітей раннього віку – високу навчаючість. Упродовж першого року життя дитина набуває такої кількості вмінь, способів, знань, що цей надбання стає підвалиною для її подальшого соціального життя. Проте такий прогрес спостерігається тільки в людському суспільстві за посередництва дорослого чи старших дітей.

2. Ранній вік – надзвичайно важливий етап у становленні особистості людини, тому як об'єкт педагогічної науки дитина має

навчатися відповідно до законів ампліфікації (від лат. *amplificatio* – поширення, збільшення). Це означає, що в роботі з дітьми раннього віку потрібно розробити таку стратегію виховного впливу, що врахувала б зазначені особливості та активізувала всі (чи майже всі) потенційні можливості певного вікового періоду.

Отже, головними педагогічними правилами виховання на етапі раннього дитинства є: врахування вікових особливостей і можливостей дітей, єдність оздоровчої і виховної роботи, індивідуальне звертання до дітей, єдність підходів у вихованні дитини з боку всіх людей, які оточують її, психологічна підготовка дитини до виконання доручень дорослого, уникнення частих заборон і тривалих пасивних очікувань, вчасне формування навичок самостійності та їх ускладнення за наявності зразків для наслідування.

Педагогіка раннього дитинства, основи якої були розроблені М. Щеловановим та Н. Аксаріною, визначила конкретні завдання й методи виховання: дотримання встановленого для дітей раннього віку режиму дня, тобто правильний розподіл впродовж доби і чітку послідовність періодів сну, годування, неспання, зміну різних видів діяльності; правильне здійснення культурно-гігієнічних процесів; проведення індивідуальних і групових занять, ігор, розваг; створення предметного-розвивального середовища для самостійної і активної діяльності дітей.

Видатний дитячий лікар і педагог Ю. Аркін підкреслював: важливо не те, щоб малюк якомога раніше чогось навчився, а те, щоб він ішов цим шляхом самостійно, докладаючи певних зусиль. Ідеться не про навички, які даватимуть йому змогу йти тільки вже визначеним дорослими шляхом, а й про набуття вміння шукати й

знаходити нові шляхи в разі зміни життєвих умов. Треба також пам'ятати, що дитина раннього віку навчається за своєю, так би мовити, власною програмою, вона засвоює те, що її зацікавило, емоційно привабило, те, що відповідає її бажанням і потребам. Процес навчіння відбувається через набуття особистого досвіду в таких видах дитячої діяльності як предметна, ігрова, зображувальна, конструктивна.

3. Отже, головне завдання розвитку дітей раннього віку – створення для малят насиченого розвивального середовища та своєчасне введення нового для них досвіду через ефективні форми роботи. Оскільки, в умовах дошкільного закладу не завжди вдається забезпечити різнобічний повноцінний розвиток усіх дітей групи, користуючись тільки індивідуальним спілкуванням, то під час її самостійної діяльності, педагоги активно використовують ігри-заняття. Це форма спільної (вихователя і дітей) гри за заздалегідь спланованою програмою. Іграми-заняттями їх називають тому, що в них поєднуються компоненти, властиві і для ігор, і для занять. У доборі змісту ігор-занять потрібно враховувати: вимоги чинної програми, рівень розвитку навичок і вмінь дітей, їхній досвід, дозування пізнавального матеріалу та його вплив на емоційну сферу, поєднання й чергування різних видів діяльності, взаємозв'язок і взаємообумовленість ігор-занять і занять з елементами повтору. Основними видами ігор-занять, що проводяться з дітьми 2–3 років, є ігри-заняття із сюжетними іграшками, будівельним матеріалом, дидактичними іграшками, природним матеріалом, картинками, натуральними предметами, предметами-замінниками, інсценування сюжетів літературних творів дитячого ігрового фольклору тощо.

Плануючи ігри-заняття, вихователь мусить дотримуватись таких дидактичних вимог, як планомірність їх проведення (добір змісту від простого до складного) і активність всіх дітей (мовленнєві реакції, вправи, дії), чіткість у визначенні виду, теми й мети, позитивна емоційна налаштованість дітей; використання наочно-дійового методу навчання, повторюваність занять з ускладненнями, відповідна тривалість, щоденне проведення занять, закінчення кожної організованої форми роботи переключенням дітей на самостійну ігрову діяльність.

Отже, кожен віковий етап має свою особливу значущість і лише максимальне використання всіх його можливостей забезпечує повноцінний розвиток пізнавальних психічних процесів та особистості дитини загалом.

Удосконалення науково-методичного керівництва роботою з дітьми раннього віку в контексті Концепції національного дошкілля в Україні передбачає основні форми (педагогічні семінари, конференції, лекторії, школи передового педагогічного досвіду родинного виховання тощо); напрями (інструктивно-методичне навчання вихователів і медперсоналу; індивідуальне консультування працівників ДНЗ; методичні об'єднання з проблем раннього віку постійно діючої школи передового досвіду, семінари-практикуми тощо) й дотримання низки пріоритетів у діяльності ДНЗ. Це: систематичне обговорення науково-методичної літератури, нормативно-правових документів про дитинство в Україні й за кордоном, проведення відкритих виховних заходів спільно з батьками, вивчення й пропагування нових освітніх технологій, створення творчих груп, розроблення

методичних порад на допомогу молодим родинам і педагогам-початківцям і. т. ін.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Випишіть основні поняття, в яких автори описують закономірності і специфіку розвитку в дитячому віці. Накресліть графічну схему (систему основних понять) вивченого Вами матеріалу.

2. Встановіть залежність між загальними педагогічними правилами виховання і особливостями розвитку дітей. Наведіть приклади з практики.

3. Доберіть 3–4 статті, в яких обговорюються актуальні, на вашу думку, питання розвитку в ранньому віці. Підготуйте повідомлення.

4. Схарактеризуйте сутність адаптації дітей раннього віку до умов життя і виховання в дошкільному закладі.

5. Складіть письмову характеристику стану оздоровчо-виховної роботи в групах раннього віку базового дошкільного закладу за наведеною схемою:

1) створення умов для оптимальної й ефективної оздоровчо-виховної роботи:

- відповідність приміщень санітарно-гігієнічним та естетичним вимогам;

- відповідність розміру меблів санітарно-гігієнічним нормам, естетичним вимогам, доцільність розташування в груповій кімнаті;

- різноманітність і багатофункціональність обладнання для занять з розвитку рухів дітей;

- різноманітність посібників з розвитку мовлення й ознайомлення з довкіллям, із сенсорного розвитку, зображальної діяльності;

- наявність іграшок, їх види, кількість, розміщення;

2) відповідність розпорядку дня вимогам чинних програм:

- створення умов для правильного проведення режимних процесів;

- тривалість режимних процесів для дітей різних вікових підгруп;

- доцільність розподілу обов'язків між працівниками групи в різні режимні періоди;

- загальний стан і форми активності кожної дитини впродовж різних режимних періодів.

6. Зверніться до знайомих, які мають дітей раннього віку і запитайте про основні проблеми у їх вихованні. Запишіть відповіді на ваші запитання.

7. Розкрийте (письмово) специфіку організації предметно-ігрового середовища в групах раннього віку та його роль в організації діяльності дітей.

8. Розробіть конспект гри-заняття (вид за погодженням з викладачем) для дітей раннього віку.

Рекомендовані літературні джерела: I: 1; 3; 5; 7; 9; II: 6; 10; 11; 12; 14; 15; 18; 19; 23; 27; 32; 35; 38; 40; 43; 46; 54; 55; 63; 64; 66; 67; 74; 103; 104; 107; 110; 117; 118.

ТЕМА 7. ОСОБИСТІСТЬ ДИТИНИ ЯК ОБ'ЄКТ І СУБ'ЄКТ ВИХОВАННЯ

1. Напрями освітньо-виховної роботи як запорука особистісного зростання дошкільника. 2. Сутність і засоби виявлення та розвитку особистісних орієнтацій дітей. 3. Гуманістичні принципи виховання особистості дошкільника.

1. Розглядаючи дошкільника як суб'єкт активної дії, слід говорити про категорію «Я», що використовується у психології та педагогіці для означення особистості дитини, її прагнення вирізнити себе з-поміж інших, виявити свою неповторність, заявити про самотійність; об'єктивувати потребу в реалізації власних можливостей, самоутвердженні, самовизначенні. Розмитість, невизначеність «Я» означає брак уявлень про своєрідність, недостатню спрямованість дитини на себе, що засвідчує відсутність у неї інтересу, поваги, любові до себе, а також почуття особистості. Усе це гальмує процес реалізації можливостей, деформує розвиток у неї реалістичної Я-концепції.

Поняття «Я» творить система уявлень дошкільника про себе, усвідомлення ним своїх фізичних, моральних, розумових якостей (певна річ, ще елементарних, змінних, узалежнених від оточення). Проте поява системи уявлень про себе засвідчує народження «внутрішнього погляду» на світ і на себе в ньому, сукупності установок щодо себе та своїх зв'язків з довкіллям.

Як основні складники Я-концепції вчені радять розглядати такі:

а) образ – «Я» (система знань про себе, свої чесноти, вади, здібності, якості);

б)самооцінку (позитивне ставлення до себе, усвідомлення своєї значущості для інших, самоцінності);

в) саморегуляцію поведінки;

г) здатність суб'єктивно ставитися до зовнішніх впливів.

«Я-концепція» є продуктом самосвідомості особистості, що зростає, результатом її численних вражень про себе. Оцінні судження рідних і близьких людей та індивідуальний досвід самостійної діяльності визначають особливості ставлення дитини до себе. Домінування в досвіді приємних вражень і позитивних оцінок дорослих сприяє формуванню високої думки про власну особу, що втілюється у загальній позитивній установці на себе, очікуваннях на свою адресу, самоповазі. Перевага неприємних відчуттів, негативних або суперечливих оцінок дорослих продукує негативні думки про власні можливості, невпевненість у собі, залежність від інших.

Отже, процес оцінювання передбачає усвідомлення дорослими своєї відповідальності за особистісне зростання вихованця.

Невід'ємним складником становлення самосвідомості як стрижня особистості дошкільника є самопізнання. Дитина порівнює себе з іншими, знаходить спільне і відмінне, відкриває в людях різноманітні властивості, усвідомлює власні чесноти, що стимулює розвиток у неї рефлексивних рис, здатності зіставляти свої бажання з очікуваннями інших, знаходити ефективні форми співробітництва з однолітками, завдяки власним діям підтримувати свій статус серед них.

Дорослі мають з повагою ставитись до внутрішньої роботи дітей над особистісним зростанням, збільшувати ступені їх свободи, розширювати коло їхніх прав діяти на власний розсуд. Щоб допомогти дитині у цьому, дорослий має діяти за певною схемою. Відповідно до сказаного схема педагогічної діяльності складається з трьох напрямів.

Перший напрям освітньо-виховної роботи спрямований на ознайомлення дошкільнят зі своїм фізичним «Я». Він передбачає три аспекти:

а) набуття дитиною загальних уявлень про своє тіло, основні функції найголовніших органів;

б) розвиненість рухової активності дитини, вміння оцінити свою вправність, фізичну вмілість, здатність відчувати насолоду від здорового тіла, його спортивності, легкості, рухливості;

в) вміння орієнтуватися в показниках свого здоров'я-нездоров'я, володіння навичками адекватної поведінки та харчування, знання засобів самозбереження та самодопомоги.

Образ тіла формується у старших дошкільнят у процесі ознайомлення з тілесною організацією своєю власною та іншої людини. Дитина відкриває для себе, що тіло складається з різних «деталей», призначених для виконання різноманітних дій та операцій. Ефективність їх визначена природою, проте певною мірою залежить і від самого носія фізичного «Я».

Підростаючи, малюк осягає науку життя у злагоді з природою, людьми, самим собою, він прагне дістати чіткі відповіді на запитання про фізичне життя, упорядкувати здобуті відомості, щоб створити свій дитячий обрис світу. І в цьому йому треба всіляко сприяти.

Другий напрям – розвиток самосвідомості – передбачає ознайомлення з поняттям мій внутрішній світ. Цю роботу доводиться починати майже з нуля. Саме поняття внутрішня робота, внутрішній розвиток, догляд за душею, індивідуальна енергія, власні сили, внутрішнє життя були провідними у методі М. Монтессорі.

Розвиток людського духу потребує виваженого підходу: уваги, педагогічної творчості, визнання пріоритетності цього напрямку. Психологічне «Я»-дошкільника – складна сфера. *Щоб опанувати нею, слід розв'язати низку завдань:*

- сформувані загальні уявлення про свідомість: думки, переживання, прагнення, мрії, бажання, волю, елементарні за змістом, проте важливі для подальшого особистісного зростання дитини;
- забезпечити дитину найпростішою інформацією про самосвідомість, її розвиток.

Отже, дошкільник може і має міркувати не лише про те, що його оточує, а й про свої власні думки, вміти будувати найпростіші умовиводи, послідовно формувати судження. Варто приділяти увагу і словниковому запасу дитини, завдяки чому вона може виражати свої думки, описувати свій стан.

Для того, щоб дошкільник свідомо прагнув впливати на свої почуття, думки, вчинки, він має володіти волею, відкривати свою значущість для благополуччя власного «Я». Доцільно зосереджувати увагу дитини на виявах цілеспрямованості, поглиблюючи інтерес до самопізнання.

Становлення довільної і вольової поведінки – важлива складова особистісного зростання дошкільника.

Провідні психологи вважають основними компонентами самосвідомості:

- власне ім'я дитини;
- її самооцінку;
- прагнення визнання;
- уявлення себе в часі;
- статеву ідентифікацію;
- ставлення до своїх прав і обов'язків.

Третій напрям спрямований на розвиток самосвідомості дитини шести-семи років. Його слід поєднувати з розвитком соціального «Я».

Основні напрямки роботи вихователя полягають у тому, щоб:

- допомагати дитині у визначенні свого статусу в колі однолітків, навчити її встановлювати контакти з ними;
- виховувати здатність адекватно оцінювати життєві ситуації, поводитися доцільно, конструктивно;
- вчити стримувати вияви негативних емоцій, імпульсивну поведінку, деструктивні дії, руйнівну активність.

Основні завдання соціального розвитку дошкільників полягають у тому, щоб виховувати здатність сприймати себе в контексті стосунків з іншими, відчуття належності до певної соціальної групи; формувати вміння зважати на інших, узгоджено й доброзичливо взаємодіяти в спільній діяльності; вправляти в умінні гармонійно поєднувати виразні, зображальні та словесні засоби спілкування; збагачувати досвід взаємодії на паритетних засадах (учити справедливо розподіляти функції, домовлятися, обґрунтовувати свою думку, поступатися, запобігати конфліктам і справедливо розв'язувати їх тощо).

Соціальна компетентність дошкільника передбачає його вміння орієнтуватись у незнайомому середовищі, знаходити в ньому правильні орієнтири для побудови адекватної поведінки, встановлювати зв'язок між причинами і наслідками, виявляти гнучкість у пристосуванні до нових умов середовища з одночасним збереженням особистісного стрижня, вміти впливати на навколишнє середовище, бачити себе очима інших, співвідносити їх очікування зі своїми можливостями.

2. Дошкільний вік є одним із творчих періодів у розвитку дитини. Треба, щоб вона почувала себе невимушено, щоб її не обмежували заборонами, які перешкоджають вільному використанню матеріалів, іграшок, щоб вона мала свободу і діяла так, як вважає за доцільне, проте не за рахунок інших.

Пошуки форм і методів творчого розвитку дітей довели важливість створення належної матеріальної бази, розвивального дидактичного середовища. Слід створювати атмосферу, яка заохочує ініціативу дітей, нікого не підганяти з виконанням завдання, давати достатньо часу на дослідження, експериментування та розмірковування.

Розвитку пізнавальної активності вихованців слугують проблемно-пошукові справи, веселі завдання, створення ситуацій, що потребують умінь міркувати над запитаннями і знаходити відповіді на них.

Доброзичливе, уважне ставлення до дитячої індивідуальності виявляється у формуванні у дітей почуття успіху, задоволення з приводу найменшої перемоги в доланні труднощів, щирої віри у можливості кожного вихованця.

Золоті правила (В. Локсон)

1. Якщо дитина не хоче щось робити, то не примушуйте її. Залиште завдання, повернетесь до нього тоді, коли в дитини з'явиться відповідний настрій, визріє зацікавленість.
2. Завжди треба пристосовуватися до потреб та зацікавлень дитини.
3. Частіше хваліть та підбадьорюйте, навіть якщо не виходить.
4. Не вдавайтесь висновків щоразу. Дитина може довго не виявляти помітних ознак прогресу, а потім стрімко просунутися вперед.
5. Не порівнюйте постійно дитину з іншими. Діти всі різні, якби це було не так, світ став би нецікавим.
6. Не виявляйте негативізму, якщо якесь уміння виробляється в дитини не тоді, коли ви очікуєте. Деякі діти повільно опановують знаннями і словами.
7. Не прагніть переключити дитину на іншу діяльність, навіть якщо вважаєте, що вона виконує щось надто довго, дитина сама знає, коли їй треба зупинитися.
8. Вашим супутником має бути допитливість дітей, а мірою – їхнє ставлення до вихователя.

Оцініть себе: чи бачите ви в дитині особистість
(формування в дітей дослідницьких нахилів за тестами
Треффінгера)

1. Чи не зловживаєте ви настановами, чи допомагаєте дітям діяти незалежно, чи не даєте прямих інструкцій щодо того, чим вони мають займатися?

2. Ви ґрунтуєтеся на раптових припущеннях чи визначаєте сильні та слабкі сторони дітей внаслідок різнобічних спостережень та оцінювання?

3. Чи не стримуєте ініціативи дітей, не робите за них те, що вони можуть зробити самостійно?

4. Чи не поспішаєте з судженнями, не звертаючи уваги на дитину?

5. Чи вчите дітей простежувати міжпредметні зв'язки під час розгляду певного епізоду чи явища?

6. Чи формуєте в дітей навички самостійного розв'язування проблем, дослідження та аналізу ситуацій, експерименту?

7. Чи використовуєте складні ситуації як додаткову можливість формування розуму, фантазії, творчих навичок?

Сьогодні визнання, а отже й популярності набувають методики раннього виявлення та розвитку індивідуальних інтелектуальних та фізичних здібностей. Це методики цілеспрямованої організації раннього досвіду, ознайомлення з розмаїттям способів суспільно-корисної діяльності тощо. Дослідження дають підстави вважати, що саме предметно-знаряддєва діяльність, спрямована на оволодіння суспільно-виробленими способами взаємодії з довкіллям, є провідним чинником розвитку в ранньому дитинстві. Добре відомо, як важко іноді дорослому набути деяких навичок, які з легкістю виробляються в дитинстві (плавання, їзда на велосипеді, вивчення мов).

Отже, дорослі мають бути уважними у ставленні до здібностей дитини, щоб не зашкодити природному прагненню дитини виявити свої можливості, обдаровання та допомогти їхньому розвитку.

Засоби оптимального використання вільного та ігрового простору в груповій кімнаті.

Куточки, на які поділено приміщення, обладнані й використовуються як міні-майстерні, в яких діти можуть спробувати моделювати елементи діяльності дорослої людини на побутовому, творчому і навіть дослідницькому рівнях. Інші створено з метою ознайомлення дітей з предметами довкілля, навчання елементарних дій та формування практичних навичок. Усі вони спрямовані на розвиток уяви, фантазії, мови і мовлення. Розгляньмо деякі з них.

Куточок «Кухня». Обладнується іграшковим кухонним устаткуванням, посудом та іншим начинням. Граючись, діти вчаться користуватися цими речами, закріплюють уявлення про основні функції їх.

Куточок «Автомобілі». На просторому килимі позначено доріжки, якими діти рухаються на дитячих велосипедах, машинах. Це сприяє розвитку спритності, формуванню здатності орієнтуватися, уможливорює засвоєння елементарних правил дорожнього руху.

Куточок для майстрування. Обладнується конструкторами, різними дерев'яними деталями, інструментами, цвяхами. Робота з ними розвиває мануальні та конструктивні здібності, сприяє формуванню технічного мислення, розвитку креативності.

Куточок роботи з речовинами, природними матеріалами та мінералами. Тут є пісок, вода, метал, галька, зерно, а також терези, різний посуд. Перемиваючи, пересипаючи, зважуючи речовини та мінерали, діти ознайомлюються з їх структурою та масою, опановують уявлення про кількість та об'єм, форму й величину.

Обладнані та запропоновані дітям для діяльності куточки, стають ефективним засобом стимулювання творчої активності, особистісного розвитку. Крім надання шансів для виявлення й розвитку в дітей індивідуальних рис, здібностей, інтересів, уподобань, орієнтацій цей метод закладає підвалини для досягнення успіху в будь-якій справі, формує здатність самостійно мислити й діяти, зосереджувати увагу, спрямовує вольове зусилля, сприяє розвитку творчого потенціалу на майбутнє.

3. У змістову основу програм для дошкільних закладів «Дитина». «Малює», «Дитина в дошкільні роки» та інших покладено гуманістичні принципи, що мають давні традиції в історії української та світової філософсько-педагогічної думки – спадщина Я. А. Коменського, Г. Сковороди, К. Ушинського, С. Русової, В. Сухомлинського та ін.

Сутність виголошених цими великими педагогами принципів полягає у ставленні до дитини, як до найвищої цінності, в захисті прав її особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і вияв здібностей. Звідси й гуманізація виховного процесу – його олюднення, забезпечення з боку тих, хто виховує, любові й уваги до дітей, поваги до їхньої гідності, створення належних умов відповідно до стану здоров'я, віку, потреб, інтересів, рівня розвитку, статі, індивідуальності для всебічного й повноцінного розвитку кожного вихованця.

Гуманність вихователів виявляє у власних діях і у ставленні до дітей.

Гуманістичні концепції виховання містять систему принципів, що передбачають пильну увагу, глибоку повагу, турботу, любов до

кожної дитини, здатність вихователя бачити в ній індивідуальність і забезпечувати умови для її виховання як особистості.

Принцип рівності. Згідно з цим принципом діти й дорослі є рівноправними. Позиція педагога, дорослого щодо дитини має визначатися не прийменником **над**, а радше словом **поряд**, ще краще – **разом** з нею. Саме така позиція вихователів і батьків зумовлює гармоніювання світу дитинства зі світом дорослих. І діти, й дорослі багато втрачають, якщо функції педагога зводяться лише до контролю за тим, як зростають вихованці.

Принцип діалогу замість монологу. Гуманістичне педагогічне спілкування створює умови для обов'язкової повноцінної участі в ньому дітей. До того ж повторення сказаного вихователем і відповіді на його запитання – важлива, однак далеко не повна форма співучасті дитини. Педагог має забезпечити активнішу участь вихованців у діалозі – нехай вони пропонують свої запитання, висловлюють здогади, власні ідеї, рішення. До їхньої думки ставитися уважно й з повагою, бути тактовним і не зверхнім.

Спільна участь вихователя (а вдома – батьків) і дітей в організації життя групи, наприклад вибір улюблених занять, спонукає до певної співпраці, співтворчості. Спрощений контроль з боку вихователів і просте підпорядкування з боку дітей замінюється на педагогічну ситуацію, у якій відбувається гармоніювання і дитячого, і дорослого світу. Особливо збагачуються можливості реалізації принципу співучасті у різновікових і родинних групах дошкільних закладів різного типу.

Принцип орієнтації на кожну дитину як на індивідуальність, внаслідок чого основним завданням вихователя стає не виконання

програми, а виховання особистості. Для цього педагог має глибоко розуміти особливості розвитку дитини, основні причини, що зумовлюють випередження чи відставання, ті чи інші нахили, особливості поведінки. Саме за таких умов, йдучи за дитиною, приймаючи її такою, якою вона є, можна конкретизувати, індивідуалізувати програму її розвитку і виховання. Не середня, для всіх однакова, а саме індивідуалізовані програми є основою виховання кожної дитини як особистості, розвитку її творчих сил – активності, ініціативи, інтересів та здібностей. Уміння передбачати такі диференційовані програми і є основною метою професійних здібностей вихователя.

Принцип пріоритету родинного виховання над суспільним.

Кожен кваліфікований вихователь розуміє, що чим менша дитина, тим більш значуща для її розвитку сім'я. Незалежно від рівня культури родинного виховання, саме він визначає загальний настрій дитини, її поведінку, поступ у розвитку.

Для повноцінного виховного процесу дошкільний заклад має змінити свою позицію щодо сім'ї: бачити в ній основного соціального замовника, працювати для неї, співпрацювати з нею. На жаль, у наш час, далеко не кожна сім'я зберігає традиції родинного виховання, володіє скарбами народної та наукової педагогіки – досить часто виховання стихійне. Потрібна висока культура дошкільного закладу і кожного вихователя у побудові стосунків із сім'єю: готовність підтримати і продовжити турботу про дитину, при потребі надавати батькам відповідну допомогу. Саме запити батьків стають орієнтиром для розвитку сучасного суспільного дошкільного виховання.

Гуманізація виховного процесу виявляється у його орієнтації на всебічну підтримку активності дитини, на створення умов для пробудження і розвитку її творчих сил, здібностей, обдарованості. Підтримка й виховання обдарованих дітей – одне з важливих суспільних завдань.

За відповідного поєднання навчання і творчих пошуків самої дитини розвиваються інтерес до занять, пізнавальні, естетичні й етичні якості сприймання, гнучкість і нестандартність мислення, уміння, здібності. Для розвитку творчих здібностей дитини головне значення має сам процес діяльності дитини: експериментування, а не прагнення отримати кінцевий результат.

Вже для старших дошкільників варто створювати умови для поглибленого оволодіння справою, що сприяє формуванню відповідних інтересів і нахилів.

Справжньою гуманною місією педагога є сприяння розвитку обдарованості кожного вихованця.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять: «особистість», «об'єкт», «суб'єкт», «Я – концепція», «виховання» стосовно означеної теми.
2. Охарактеризуйте напрями освітньо-виховної роботи, які є ведучими для особистісного зростання дітей дошкільного віку.
3. Опишіть основні аспекти роботи з ознайомлення дошкільників з Я – фізичним, Я – психічним, Я – соціальним.
4. Наведіть конкретні приклади впливу куточків та зон групової кімнати на розвиток пізнавальних та творчих здібностей дітей.

5. Як Ви розумієте тезу «гуманізація виховного процесу». Охарактеризуйте систему принципів гуманного ставлення до дітей.

6. Назвіть представників української та світової філософсько-педагогічної думки, в працях яких обґрунтовано гуманні принципи виховання дітей. Зробіть виписки з першоджерел їхніх праць.

7. Укладіть власні «Золоті правила виховання» дітей дошкільного віку. Докладно опишіть кожне правило.

Рекомендована література: I: 1; 3; 9; 14; II: 2; 4; 6; 15; 20; 24; 35; 47; 55; 72; 74; 75.

ТЕМА 8. ВПЛИВ НОРМИ Й ВІДХИЛЕННЯ ВІД НОРМИ РОЗВИТКУ НА ОРГАНІЗАЦІЮ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

1. Норма й відхилення. Зміст понять та їх характеристика в періоді дошкільного дитинства. 2. Типи відхилень у розвитку дітей дошкільного віку. 3. Теорії відхилень та їх регулятивно-правові функції в теорії сучасного дитинства.

1. Як слід розглядати дитинство? Відповіді на це запитання вчені різних країн світу об'єднують у два досить об'ємні за змістом підходи. Це:

- процес індивідуального розвитку дитини;
- становище дитини в суспільстві, турбота про дитячу популяцію загалом.

Розглянемо дитинство як підґрунтя для розвитку майбутньої людини. Отож на кожному етапі розвитку малюка відбувається фізичне дозрівання його організму, певне вдосконалення пізнавальних можливостей; нагромадження досвіду соціального життя, а також формуються притаманні для етносу моральні устої.

Соціальне становлення особи в сучасному соціумі визначається впливом сім'ї, що передусім посилює її відповідальність перед суспільством загалом і перед особистістю, що зростає, зокрема. Характерно, що для сучасного етапу соціального становлення притаманні такі об'єктивні процеси: зростання смертності; збільшення кількості інвалідів з дитинства; урізноманітнення мутацій та кількості відхилень у розвитку окремих органів чи цілих систем; зниження життєвого рівня дітей у соціально нефункціональних родинах.

Відсутність реальних державних заходів руйнує раннє дитинство, ініціює асоціальну поведінку, зростання злочинності, що відчутно скорочує дитячу популяцію.

Дитинство слід розглядати як – певний період першочергового буття людини; що забезпечує їй безпечне життя, уможлиблює рух уперед, стимулює безперервний процес дорослішання. Сприяння дітям, їх розвитку має стати визначальним напрямом у пріоритетах державної політики в Україні на найближчий період, оскільки за останні 2–3 роки близько 19,8 % дітей народжені поза шлюбом, 30 % осіб з психічними відхиленням; показовим є і той факт, що приблизно 12 тис. дітей з 1992р. усиновили іноземці, більше 1 млн. безпритульних зафіксовано службами у справах сім'ї та молоді. Водночас спостерігається зростання кількості дітей з суїциальною поведінкою. На 50 % зросла кількість сиріт та інвалідів, тоді як

лише дітей-інвалідів дошкільного віку збільшилось на 15 %. Це малюки з нервово-психічними захворюваннями внаслідок екологічної ситуації, травматизму після захворювання матері під час вагітності, зловживань токсичними речовинами, в т. ч. наркотиками, незважаючи на те, що з 1994 року в Україні діє програма «Діти інваліди». Згідно її статей почали будувати будинки інтернатного типу, сімейні дитячі будинки, освітні комплекси реабілітаційного спрямування та ін. Сьогодні ж надактуально враховувати і зростання кількості дітей в сім'ях алкоголіків з встановленням того, хто п'є – батько чи мати. Батько п'є – він відкупується грішми чи подарунками, скаржить на непослух дітей, деморалізує всіх членів сім'ї. Якщо п'є мати – вона стає лагідною на підпитку, не виховує. Натомість діти голодують, здебільшого вони недоглянуті, хворі, домінують розумова відсталість, агресивність, страждання через осуд з боку громадськості. Вчені радять роботу вести з такими родинами:

- 1 етап – переконання батьків, що сім'ї хочуть допомогти;
- 2 етап – відомості з поліклініки про стан здоров'я дітей дорослих стає предметом конкретного обговорення і порад;
- 3 етап – ізолювання дітей від батьків алкоголіків, забезпечення для них опіки в закладах закритого типу. В окремих ситуаціях практикують усиновлення.

Здоров'я дітей за останніх 5 років потерпає від захворювання інфекційними хворобами (їх кількість зросла втричі, в т. ч. на 10 % – дизентерією; на 11 % – туберкульозом; 17,3 % – хронічними захворюваннями; на 16 % зросла кількість дітей з народженими травмами опорно-рухового апарату в формі ДЦП).

Об'єктивними факторами, які не лише ініціюють зростання захворювань, а й унеможливають їх ранню діагностику й лікування вчені визнають раннє куріння; алкоголізм; ранні статеві зносини та патології, що притаманні в популяціях сучасних підлітків, які прагнуть утвердження в статусі дорослих.

На цій основі в подальшому з'являються відхилення у здоров'ї вагітної жінки і через стреси, неадекватні захоплення в нездоровому оточенні екологічні фактори теж стимулюють затримки в розвитку дітей.

У дитячому садку прогресує перевтома через відсутність належного навчально-методичного обладнання, збідненого харчування внаслідок залишкового фінансування. Відтак – на 15–20 % зросла кількість захворювань органів травлення дітей дошкільного віку.

У кожному суспільстві, у всі часи були, є і будуть люди, які потребують опіки. Це – діти, не лише здорові, а й ті, що мають певні відхилення в розвитку. Згадаймо древню Спарту – це вибірковість у виживанні, у США і Європі – інтегрування в товариство здорових, коли люди з обмеженими можливостями одержують широку соціальну підтримку тощо. Отже, очевидним є факт, що діти з обмеженими властивостями є постійним фактором, який передбачає планомірні соціальні реформи. Їх зміст має різний характер на кожному з етапів соціокультурного поступу тієї чи іншої країни.

Зауважимо, що поняття норми – традиційне для медицини, психології, педагогіки та соціології. У медицині практикують щодо 200 його визначень. Отже складність полягає не тільки у визначенні терміну, а й у трактуванні його змісту. Наприклад,

моральні норми не можуть бути зафіксовані раз і назавжди. Отже в понятті «норма» варто спиратися на національну специфіку і часову змінюваність (прикладом може слугувати історія боротьби з курінням в США, а також процеси інтеграції в світовому співтоваристві кожної конкретної країни, чи ж наявність в їхньому устрої тоталітарних та інших політичних режимів).

Узагальнимо, що норма – це ідеальне утворення, яке умовно позначає об'єктивну реальність, певний середньостатистичний показник. Це певний еталон, який об'єктивно відсутній і до якого всі прагнуть (скажімо, ідеальний газ у фізиці). Відтак вводиться певний коефіцієнт для того чи іншого явища, поняття, в тому числі й для соціальних феноменів – розвиток, виховання, навчання та ін.

Отже все, що не співвідноситься з нормою правомірно трактувати як відхилення.

2. У педагогіці «норма» і «відхилення» є важливішими для забезпечення умов для процесів розвитку дитини, проектування її поведінки, моделювання, добору критеріїв обладнання розвивального середовища та ін.

Відхилення можуть мати (плюс) і (мінус), як от: розумова відсталість та обдарованість є яскравими прикладами такої градації.

Негативні – гальмують розвиток суспільства загалом (алкоголізм), а позитивні – стимулюють його процеси. Масару Ібука в книзі «Після 3-х вже пізно» норму і відхилення розглядає за певні критерії, відносно яких регулюється зміст, форми і методи роботи з дітьми, забезпечується діагностування їх розвитку, темпів опанування навчальною програмою та ін. У теорії та практиці дошкільного виховання відповідно визнано 4 групи відхилень: а)

фізичні; б) психічні; в) педагогічні; г) соціальні. Розглянемо їх за наведеною послідовністю.

Фізично-обумовлені здоров'ям і визначаються медичними показниками, насамперед антропометрією. Це ідеальні показники, які є усталеними й для анатомії та фізіології, гігієни і педіатрії.

Спочатку 90-х років за статистичними даними кожна 5-та дитина народжувалася хворою; 5–8 % – зі спадковою патологією; 1–2 % – з вродженими аномаліями. Відтак більше 10 % дітей, що перебували в дошкільному закладі – це діти з відхиленнями в розвитку, що визначає що їх навчання і виховання як особливо утруднені процеси. Оскільки сьогодні в Україні в середньому лише до 45 % дітей перебувають у дитячому садку, в 2,6 тис. населених пунктів не народилося жодної дитини за 1998–99 роки, та не вплинули на ці показники й уведені реформою дошкілля зміни за останні – 2000–2002 рр., малята і надалі потерпають від соціальних негараздів.

Діти з обмеженими можливостями – це психічно та фізично травмовані діти, для яких опанування змістом навчально-виховної роботи є утруднене, якщо не створити спеціальних умов з адекватним проектуванням дидактико-розвивального середовища (за недоліки розглядаємо недостатнє функціонування органів і систем, що веде до порушень у мові, емоційній сфері, розумовому розвитку, обумовлює комплекс труднощів у навчанні в школі).

До категорії складних і важких недоліків віднесено хвороби зору, слуху, рухового апарата: ЗПР (затримку психічного розвитку: олігофренію, дебілізм, ідіотизм, психопатію, в старшому дошкільному віці й надалі – шизофренію, аутизм, замкнутість дитини, з відсутньою потребою в спілкуванні).

Обдаровані діти відрізняються притаманною своєрідністю поєднання здібностей, що обумовлюють успіх у виконанні тієї чи іншої діяльності. Рівень обдарованості й талановитості діагностується змістом самих здібностей, характером результатів праці дітей, які мають певну новизну, нестандартність, оригінальність і своєрідність.

Різні здібності формують обдарованість лише за певних умов: «Починаючи з 2-х р. кожна дитина стає оригінальним лінгвістом. Воістину дитина є великим інтелектуальним трудівником, який навіть не підозрює про це» – писав Корній Чуковський у книзі «Від 2 до 5». Натомість психолог Н. Лейтес, який вивчав здібності дітей в дошкільному віці наводить переконливі приклади з життя великих людей. Нагадаємо їх. Так, скажімо, засновник кібернетики Н. Вірнер у 12 р. вступив до університету, а в 14 – здобув свою першу вчену ступінь. Відомий діяч російської літератури О. Грибоєдов у 11 років вступив до Московського університету, а в 15 років – закінчив його два факультети – словесний та юридичний і обидва з золотою медаллю.

Сьогодні наука працює над пошуком методик виявлення обдарованих дітей, шляхів допомоги в їх саморозвитку, самовдосконаленні. Масару Ібука, засновник фірми (Соні в Японії) у книзі «Після трьох уже пізно» пише, що до 3 років відбувається 70–80 % морфофункціонального дозрівання мозку дитини. Отож після 3-х – уже пізно. У дошкільному віці – діти вже запущені. Актуальним є створення психолого-медико-педагогічних комісій, які виконують такі функції: обстеження дітей з метою виявлення особливостей їх розвитку; діагностування темпів розвитку та прояву його основних показників задля забезпечення адекватного

змісту; консультування батьків; створення належних умов для корекції виявлених утруднень чи стимулювання задатків у розвитку вихованців.

Поняття «педагогічні відхилення» – зрідка вживається в житті і в науці. Водночас потреба у вивченні його специфіки та супровідних явищ є об'єктивною. Адже введення держстандартів освіти, їх варіативна та інваріантна частини зобов'язують чітко регулювати опанування дітьми змістом освіти, скажімо за базовим компонентом дошкільної освіти в Україні. Відповідно до усталених стандартів, дитина має опанувати певним обсягом знань. Сьогодні ж, як ми вказували вище, лише 45 % дітей в Україні перебувають у дитячих садках. Отже в 1-й клас прийдуть різні діти, здебільшого неготові до навчання за чинними програмами. Об'єктивно актуалізуються проблеми функціонування в сільській місцевості дитячих садків-шкіл, робота за місцем проживання запускених дітей, а також дітей з неблагополучних родин (функціонально неспроможних і в тому числі з асоціальними устремліннями) та дітей інвалідів.

3. Кожна з означених проблем передбачає першочергове розв'язання утруднень з адаптації в мікро- та макросередовищі кожного вихованця, його інтеграції в товариство здорових з подальшою професійною підготовкою. Узагальнено вони унеможливають соціальні відхилення.

Діти з девіантною поведінкою, тобто асоціальною (дитячий алкоголізм, токсикоманія, наркоманія, проституція, бездоглядність, злочинність) створюють групу важких чи важко виховуваних дітей, тобто дітей з девіантною поведінкою. Поведінка, що не співпадає з усталеними в науці і в практиці

нормами, правилами, вимогами соціуму та ін. Учені виокремлюють причини таких відхилень у поведінці вихованців. Розглянемо їх групи. Це: побутові; соціально-економічні; техногенні, екологічні та політичні катастрофи, а також діти, що зростають без сім'ї.

Оскільки проявів чистих відхилень не буває, здебільшого вони взаємообумовлені та їм притаманний комплексний характер, то важливими є їх профілактика й реабілітація. Зупинимось детальніше на характеристиці девіантної поведінки. Основними причинами, які її ініціюють, учені розглядають алкоголізм, наркоманію, проституцію в різних вікових популяціях. Кожне з означених явищ має зміст і форми виявлення.

Алкоголізм – явище давнє і традиційне. У багатьох країнах світу – це – соціально-політична проблема, що має глибокі політичні, культурні та соціально-економічні основи. Показовою для означеного явища є його історія.

Вживання спиртних напоїв розпочалося ще понад 8 тис. років. Відкриття арабським хіміком і лікарем Альбуказисом Коза етилового спирту, продукту бродіння різних рослинних речовин обумовило поширення й вживання цієї речовини. Винайдена в VI ст. горілка – це знахідка монахів бенедиктіанців, які поширили її в системі чинних в їх часи монастирів.

На Русі вживання спиртних напоїв почалося в Київській Русі й поширилося в усіх верствах населення: князів, бояр, духовенства... Варіння й торгівля спиртом перебували під наглядом князів. Перші спроби присікти пияцтво зробили Іоан Калита, Василь III (у Волхові потопив власників кабачків). Показовими з цього приводу є постанови Іоана Грозного

(«Стоголовий Собор»), Б. Годунова, знищення кабачків Катериною II та ін. Однак різні реформи в цьому контексті не дали впродовж віків очікуваних результатів.

Причинами такої стійкості прояву означеного явища вчені вважають такі: пияцтво відволікає увагу народу від соціально-економічних проблем; збільшуються прибутки держави, адже це провідна галузь; порівняно з 80-м роками пияцтво зросло в 10,4 рази. Актуально звучить застереження медиків, адже вживання більше 5 літрів на 1 людину за рік спричинює непрогнозовані зміни генофонду, народжуються діти з психічними і фізичними відхиленнями. Сучасні держави, в тому числі й Україну особливо тривожить раннє прилучення дітей до спиртного, адже це фізіологічна адаптація, яка не підлягає реабілітації.

Алкоголізм – це хронічне захворювання, яке виявляється в тяжінні до спиртного.

З педагогічної точки зору – це форма девіантної поведінки, яка виявляється в тяжінні до спиртного і завершується деградацією особистості. Пияцтво розглядають як початкову стадію алкоголізму, викликану систематичним вживанням спиртних напоїв.

Про дитячий алкоголізм кажуть тоді, коли дитина очевидно тяжіє до спиртних напоїв. Відтак вона в 3–4 рази швидше звикає до них. Тут особливо важить анатомо-фізіологічна будова дитячого організму. Мозкова тканина містить значно менше білків, ніж води. У ній алкоголь розчиняється і швидко засвоюється. Лише 7 % його виводиться легенями й нирками, а 93 % – засвоюється і діє як отрута для всіх органів і систем дитячого організму. Найчастіше діти при звичаються до спиртного в

ранньому дитинстві, тобто в дошкільному і молодшому шкільному віці. Вразливість до впливу алкоголю зберігається ще й в дитячому та юнацькому віці, однак з дещо сповільненими процесами. Розглянемо раннє дитинство, оскільки саме цей період має для нас предметне значення. У цьому віковому періоді алкоголізації притаманний неусвідомлений характер, тобто мимовільний. Сприяє цьому п'яне зачаття; вживання алкоголю під час вагітності; вживання алкоголю під час вигодовування материнським молоком, відтак прогресують аномалії в фізичному і психічному розвитку.

Про це знали ще древні греки. Грецька міфологія розповідає, що богиня Гера народила від п'яного Зевса калічного бога Гефеста. Філософи та лікарі древнього часу, зокрема Гіппократ називав п'янство батьків причиною ідіотизму, епілепсії та інших важких захворювань. Нервово-психічні хвороби дітей звичне явище, якщо в день зачаття батьки зловживають спиртним. Так скажімо, в Швейцарії на початку XX століття обстежили близько 8 тисяч дітей ідіотів зі спецзакладів. Всі вони були зачаті в день весілля, свят, карнавалів з вживанням алкоголю. Плід контактує безпосередньо з алкоголем через плаценту матері. Вона не затримує отруту й етиловий спирт. Особливо небезпечним є алкоголь у перші 3 місяці, коли формується психіка та й всі внутрішні органи. Це обумовлює аномалії, певні каліцтва, відсутність рук, ніг, пальців, незростання твердого піднебіння, дефекти в статевих органах, малу голову, ущільнення обличчя, вузькі розрізи очей та ін.

Алкоголь проникає і в головний мозок. Відтак з'являється водянка, мозкова грижа, коли діти гинуть чи є каліками на все життя.

Причинами алкоголізації в дошкільному і молодшому шкільному віці вчені визначають такі:

- педагогічну неосвіченість батьків, що спричинює отруту спиртним;
- сімейні алкогольні традиції, що формують інтерес до вживання спиртного.

Здебільшого такі батьки визнають:

1) цілющі властивості горілки: посилює апетит, покращує сон; усуває малокрів'я, полегшує прорізування зубів. Вживання малих порцій в дитинстві не застерігає від великих порцій у зрілому віці.

2) Алкоголізація оточення, традиції, свята, радісні та сумні події (систематичне вживання алкоголю батьками і пригощання дітей сприяє звиканню до спиртного).

Обстеження дітей в старших групах дитячого садка свідчить, що вони досить точно копіюють зовнішні атрибути застільних дійств з чоканням чарками, бокалами, тостами, розгойдування п'яних та ін.

Нажаль у молодших школярів спиртне є обов'язковим атрибутом свят в сучасному соціумі.

Алкоголізм генетично не передається. Успадковується лише схильність від батьків, що обумовлюється особливостями характеру. Вирішальна роль належить оточенню й прикладам батьків та інших дорослих, які безпосередньо впливають на дітей в сензитивному періоді їх формування.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть традиційні визначення дитинства. Чим, на Ваш погляд, різняться їх основні положення.
2. Охарактеризуйте основні положення про стан дитинства в Україні. Наведіть конкретні приклади зі статей в педагогічних часописах.
3. Законспектуйте програми «Діти України» та «Діти інваліди». Виведіть їх основні пріоритети.
4. Опишіть об'єктивні фактори зростання захворювань у популяції дітей.
5. Дайте визначення основних понять в контексті теми. У чому Ви вбачаєте їх аксіологічний контекст.
6. Складіть твір – есе на тему: «Чи не тим я живу, що набула до 5-ти років? (Л. М. Толстой)».
7. Опишіть прояви типової асоціальної поведінки в популяції дітей. Назвіть умови її застереження.

Рекомендована література: I: 14; II: 15; 16; 23; 33; 35; 41; 56; 58; 60; 64; 70; 74; 75; 107; 110.

ТЕМА 9. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ШЕСТИРІЧОК ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

1. Про поняття «соціалізація, її сутність. 2. Етапи і фактори соціалізації. 3. Агенти соціалізації, її засоби.. 4. Механізми соціалізації. 5. Складові чинники процесу соціалізації.

1. У науку про людину термін «соціалізація» увійшов з політекономії, де його первинне значення полягало в «узагальненні землі й засобів виробництва».

Автором терміну «соціалізація» стосовно людини є американський соціолог Ф. Гіддінгс, який в 1887 році у книзі «Теорія соціалізації» вживав його у значенні, близькому до теперішнього: «розвиток соціальної природи чи характеру індивіда, підготовка людини до соціального життя» /16/.

Водночас можемо сказати, що звернення до проблеми соціалізації розпочалося задовго до широкого оперування поняттям. Як пише один з фахівців американської школи з теорій соціалізації, питання про те, яким чином людина стає компетентним членом суспільства, є старим, як біблія. Це завжди було в центрі уваги філософів, письменників і авторів мемуарів, а в кінці XIX ст. стало активно досліджуватися соціологами, психологами і педагогами.

У самостійну галузь науки соціалізація перетворилася в середині XX століття і є за своєю сутністю міждисциплінарною, адже її вивчають етнографи, криміналісти, психологи та ін.

Включно до 60-х р. під «соціалізацією» переважна більшість дослідників розуміла розвиток людини в дитинстві, в підлітковому віці та в юнацькому. Лише в останнє десятиліття дитинство перестало бути єдиним фокусом інтересів дослідників, а вивчення соціалізації поширилося на дорослий і навіть на старечий вік.

Аналіз багаточисленних концепцій соціалізації свідчить, що всі вони тяжіють до одного з двох підходів, які розходяться між собою лише тим, що дещо по-різному трактують роль людини в процесі соціалізації.

Згідно першого – передбачається пасивна позиція людини в процесі соціалізації, а сам процес є своєрідною адаптацією людини до суспільства і в суспільстві, яке формує кожного свого члена відповідно до притаманної йому культури. Цей підхід учені називають суб'єкт-об'єктивний: суспільство є суб'єктом впливу, а людина – об'єктом. Цей підхід започаткували французький вчений Еміль Дюркгейм та американський дослідник Талкот Парсонс.

Прихильники другого підходу спираються на те, що людина активно існує в процесі соціалізації і не лише адаптується до умов суспільства, а й впливає на свої життєві обставини та на самого себе. Засновниками такого підходу є американські вчені Чарльз Кулі та Джордж Мілд. За змістом він є суб'єкт-суб'єктивним. Відтак соціалізацію можна трактувати як розвиток і самозаміни людини в процесі засвоєння й відтворення культури, які приходять завдяки взаємодії людини зі стихійними, відносно керованими і доцільно створеними умовами життя на всіх етапах.

2. Сутність соціалізації полягає в тому, що в її процесі людина формується як член того суспільства, до якого належить. Еміль Дюркгейм наголошував, що кожне суспільство прагне сформувати людину відповідно до своїх універсальних інтелектуальних, моральних та фізичних ідеалів. Природно, що зміст цих ідеалів значно різниться в залежності від історичних традицій, особливостей розвитку, соціального устрою суспільства.

Водночас у сучасних умовах «соціалізація» має чимало характеристик схожих, а інколи й відмінних для різних суспільств.

Так, сьогодні активно дискутується питання про співвідношення понять «соціалізація» і «виховання». Особливо загострюється увага в зв'язку зі змінами в ідеології суспільства –

відмовою від комуністичної ідеології, а отже, переглядом цілей, змісту та методів виховання. Відтак одні автори прагнуть підмінити виховання соціалізацією, інші – розглядають виховання як частину соціалізації особи, а треті – під соціалізацією розуміють соціальне й моральне виховання дитини. Безсумнівно спільним для трьох підходів є те, що виховання слід розглядати як основоположний фактор соціалізації дитини. Саме воно (виховання) є цілеспрямованим процесом, який сприяє розвитку та формуванню моральних якостей особистості, а відтак і активно впливає на соціалізацію дитини.

Дещо інше, що вплив виховання на соціалізацію дитини змінюється з плином часу: чим менша дитина, тим сильнішим є вплив виховних заходів. Отже слід поспішати. До цього закликав М. Ібука в книзі «Після трьох уже пізно»

3. В кожному суспільстві соціалізація має свої особливості на різних етапах становлення та його розвитку. Узагальнено етапи соціалізації можна звести чи ж співвіднести з віковою періодизацією життя людини. Відомо, що є різні підходи до періодизації. Наведемо зручну для нас з соціально-педагогічної точки зору: за час соціалізації людина проходить такі етапи:

- немовлячий – від народження до 1 р.;
- ранній – 1–3 р.;
- дошкільний – 3–6 р.;
- молодший шкільний – 6–10 р.;
- молодший підлітковий – 10–12 р. і т. д.

На етапі дошкільного та молодшого шкільного віку особливо важать принципи гуманістичної спрямованості та природовідповідності.

Гуманізація виховання дітей цього віку ефективно впливає на розвиток у них рефлексії та саморегулювання, на формування їх ставлень до світу і стосунків зі світом (довкілля природне й соціальне), до себе самого і з самим собою, на розвиток почуття власної гідності й самодостатності: відповідальності, сумлінності.

У дещо ширшому спектрі гуманізації виховання сприяє налагодженню контактів між людьми, співробітництва, що зменшує кількість і гостроту антагонізмів, ворожнечі, неприязні, а відтак сприяє об'єднанню людей у боротьбі за прогресом. Щодо природовідповідності, то з урахуванням сензетивності періоду дошкільного віку і молодшого шкільного віку передусім слід якомога активніше виховувати певні етичні установки у ставленні до природи, до планети, до біосфери загалом, а значить і природоохоронне й ресурсозберігаюче мислення й поведінку. Важливо виховати в дитині:

- усвідомлення себе громадянином Всесвіту;
- розуміння походження планетарних процесів і глобальних проблем;
- усвідомлення взаємозв'язку ноосфери (сфери розуму за В. І. Вернадським) з діяльністю людини і суспільства вцілому;
- почуття причетності до природи та до її соціуму, як до її частини;
- почуття особистої відповідальності за результати власних дій;
- усвідомленню себе як суб'єкта, що творить ноосферу, споживає природні ресурси і змушений їх цінувати.

Соціалізація відбувається в умовах взаємодії дітей, підлітків, юнаків з величезною кількістю різноманітних умов, які більшою чи меншою мірою впливають на їх розвиток. Ці умови називають

факторами. Нажаль станом на сьогодні їх ще не виявлено, а значить і невивчено. Про фактори, які вже вивчалися, знання досить нерівнозначні. На підставі інформації, якою сьогодні вже вільно оперують учені, можемо умовно поділити на чотири групи:

I – мегафактори – мега (дуже великий, всезагальний). Це передусім, космос, планета, світ, які певною мірою, а також через інші фактори впливають на соціалізацію всіх мешканців Землі (акселерація, ампліфікація, депривація, ретардація, ретардація).

II – макрофактори (макро – великий) – країна, етнос, суспільство, які впливають на соціалізацію людей, що живуть у певній країні.

III – мезофактори (мезо – середній, проміжний) умови соціалізації великих груп людей за такими ознаками: місцевість і тип поселення (село, місто, селище); аудиторія (радіо, телебачення); приналежність до певної культури (етнічні групи, релігійні общини, товариство «Гуцульщина»).

Мезофактори впливають на людей прямо й опосередковано через мікрофактори (сім'я, родинні умови, традиції, сусідство, групи ровесників, виховні організації, релігійні товариства).

5. Важливу роль у тому, якою виросте дитина, як відбудеться її становлення посідають люди, які безпосередньо взаємодіють з дитиною і в контакт з якими проходить її життя. Їх прийнято називати аспектом соціалізації. На різних вікових етапах склад аспектів досить специфічний. Так, відносно дітей дошкільного і молодшого шкільного віку такими є батьки, брати і сестри, родичі, почасти однолітки, сусіди і педагоги (33 % в д/с; 67 % поза в школі – всі). Надалі до таких агентів можна причислити членів подружжя, колег та ін. За змістом свого впливу агенти мають для

дитини різне значення. У зв'язку з цим актуалізуються вчення А. С. Макаренка про батьківський авторитеті сучасні дослідження вчених професіограми педагога. Від того, як будується взаємодія особистості з агентами соціалізації, вирішальним чином залежить її адаптація, її морально-етична орієнтація. За несприятливих умов виникають загрози вже девіантної поведінки.

6. Соціалізація дитини здійснюється досить широким набором засобів, які є специфічними для конкретного суспільства, того чи іншого соціального прошарку, певного віку особи, що соціалізується.

До засобів можна віднести: способи вигодовування маленької дитини й догляду за ним (сучасний Мауглі – з книги В. Буянова «Дитина з неблагополучної сім'ї»).

- побутові та гігієнічні уміння й навички (діти Уганди та європейці);
- продукти матеріальної культури, які оточують дитину;
- елементи духовної культури (від колискових пісень і казок до скульптур – Масару Ібука);
- стиль і зміст спілкування (К. Чуковський «від 2х до 5ти»);
- методи заохочення й покарання (японська система й арійська);
- послідовне прилучення людини до різних видів і типів відносин у різних сферах життєдіяльності: гра, спілкування, праця, предметно-практична і духовно-практична діяльність, спорт, а також сімейна, суспільна, професійна та релігійна сфери.

Кожне суспільство, кожна держава, кожна соціальна група (велика чи мала) виробили у своїй історії набір позитивних і негативних, формальних і неформальних санкцій – способів навіювання та переконання, переписів і заборон, способів

висловлювання подяки, нагород та ін. За допомогою цих способів і засобів поведінка людини і цілісних груп людей приводиться у відповідність з ухваленими у певній культурі зразками, нормами, цінностями.

7. Соціалізація особи у взаємодії з різними факторами та агентами проходить за допомогою низки «механізмів».

У науці існують різні підходи до аналізу «механізмів» соціалізації. Розглянемо їх. Так, французький вчений Габріель Тард вважав, що основним є наслідування. Американський вчений Юрій Бронфенбренер вважав механізмом соціалізації прогресивну взаємну акомодацию – пристосування між активною дитиною, яка росте і тими змінними умовами, в яких вона живе. Російська дослідниця В. Мухіна розглядає механізмом соціалізації ідентифікацію та уособлення особистості, а О. Петровський – закономірну зміну фаз адаптації, індивідуалізації та інтеграції в процесі розвитку особистості.

Узагальнюючи розглянуті погляди вчених на механізми соціалізації з точки зору педагогіки, можемо виділити декілька універсальних механізмів соціалізації, які потрібно якомога активніше практикувати в роботі зі старшими дошкільниками і молодшими школярами. Сюди належать:

– імпрінтинг – фіксування дитиною на рецепторному і підсвідомому рівнях особливостей тих об'єктів, які є для неї життєво важливими і активно впливають за різних обставин. Імпрінтинг відбувається здебільшого в немовлячому та в ранньому дитинстві, коли активно формується сенсомоторна культура особистості, її досвід. Однак і в дошкільному віці та в молодшому шкільному дитина фіксує відчуття і збагачує свій досвід.

Наслідування прикладу чи зразка (це спосіб довільного і мимовільного засвоєння особистістю соціального досвіду).

Екзистенціальний тиск – опанування мовою та неусвідомлене опанування нормами соціальної поведінки в процесі взаємодії з людьми, які мають для дитини значення.

Ідентифікація (утотожнення) – процес неусвідомленого утотожнення людиною себе з іншим, з іншими, з групою, зразком.

Рефлексія – внутрішній діалог, в якому людина розглядає, оцінює, приймає чи відкидає ті чи інші цінності, властиві для різних інститутів суспільства, сім'ї, однолітків. Рефлексія є внутрішнім діалогом між різними «Я» (наліво підеш – коня втратиш...).

За допомогою рефлексії людина може формуватися і змінюватися в результаті усвідомлення та переживання нею тієї реальності, в якій вона живе, свого місця в цій реальності, самого себе.

До соціально-педагогічних механізмів соціалізації відносимо:

– традиційний механізм соціалізації: засвоєння дитиною норм, еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, які є характерними для її сім'ї і найближчого оточення (сусідського). Це засвоєння відбувається на неусвідомленому чи підсвідомому рівні за допомогою не критичного сприйняття панівних домінант. Ефективність традиційного механізму досить переконливо виявляється тоді, коли людина знає «як треба», «що треба», але її знання суперечать традиціям найближчого оточення. Мішель Монтень ще в XVI ст. писав «Ми можемо скільки хочемо повторювати своє, а звичай та загально ухвалені житейські правила тягнуть нас за собою». Крім цього, ефективність

традиційного механізму виявляється в тому, що ті чи інші елементи соціального досвіду, якими людина опанувала в дитинстві, але за тим вони не використовувалися, можуть виявитися за умови зміни життєвих обставин на наступних вікових етапах.

Інституціональний механізм соціалізації – функціонує в процесі взаємодії людини з інститутами суспільства та різними організаціями, які спеціально створені для її соціалізації і ті, що опосередковано реалізують виховні функції, паралельно зі своїми виховними функціями (виробничими, суспільними, ЗМК).

У процесі взаємодії людини з різними інститутами і організаціями впорядковується знання, відбуваються опанування досвідом, практикою ухвалені в суспільстві поведінки.

Засоби масової комунікації впливають на соціалізацію прямо й опосередковано. Відтак діти наслідують поведінку героїв творів, фільмів та ін. З тим як дорослішає дитина, вона щораз частіше й переконливіше ідентифікує себе з людьми чи персонажами, які вражають її способом своєї поведінки, способом життя (челюскінці; космонавти – імена дітям; зачіски під «Мадонну», м'язи під Арнольда Шварцнегера чи Ван Дама – пісня про Жан Клода Ван Дама та ін.).

Стилізований механізм соціалізації діє в межах певної субкультури – комплекс морально-психологічних рис та поведінкових проявів, які є типовими для людей певного віку чи певного культурного прошарку, який узагальнено створює певний стиль життя і мислення певної групи людей. Однак субкультура впливає на соціалізацію такою мірою, якою люди з тієї групи мають силу впливу на дітей.

Міжособистісний механізм соціалізації – взаємодія людини з суб'єктивно значущими для неї іншими людьми (любить чи не любить педагога). В основі цього механізму лежить психологічний механізм міжособистісного перенесення. Значущими особами можуть бути батьки, будь-хто з дорослих, друг – одноліток та ін. І дорослі, і діти можуть бути носіями певних субкультур. Оскільки вплив людей може бути різним – позитивним чи негативним, то цей вид механізму соціалізації вчені називають специфічним. Соціалізація дітей дошкільного і молодшого шкільного віку відбувається під впливом всіх названих видів механізмів. Водночас вплив кожного механізму залежить від віку, статі дитини, соціокультурної групи, до якої належать батьки: «З гнізда вухатої сови ніколи не вилетить соловей, а лише сова» (Духнович О.). Отож для окремо взятої дитини вплив механізму різний. В умовах міста – це інституціональний та стилізований. У селі – традиційний. Хоча є зразок Англії.

8. Узагальнено процес соціалізації можна представити з чотирьох компонентів:

- стихійна соціалізація шляхом взаємодії і під впливом об'єктивних обставин життя суспільства. Її зміст і результати визначаються соціально-економічними та соціокультурними реаліями;

- відносно керована соціалізація, коли держава здійснює певні економічні, законодавчі, організаційні заходи для вирішення своїх завдань, які об'єктивно впливають на зміни можливостей і характеру розвитку, на життєвий шлях тих чи інших вікових груп населення – терміни навчання в школі; перебування в дитячому садку;

– відносно соціально контрольована соціалізація (виховання) це планомірне створення в суспільстві правових, організаційних, матеріальних та духовних умов для розвитку людини;

– відносно більша чи менша самозаміна людини, яка має соціальний чи асоціальний вектор (самовдосконалення, саморозрухи, самоліквідації) відповідно до індивідуальних ресурсів і з урахуванням об’єктивних умов життя.

Особливостями виховання щодо стихійної чи відносно керованої соціалізації є дві основні. Це: в основу виховання покладається соціальна дія. Німецький вчений Макс Вебер, який ввів поняття «соціальна дія» визначав його як дію, спрямовану на розв’язання проблем; як дію, спеціально зорієнтовану на відповідну поведінку партнерів; як дію, яка передбачає суб’єктивне осмислення можливих варіантів поведінки тих людей, з якими людина вступає у взаємодію;

Друга особливість – стихійна соціалізація є безперервним процесом, адже людина постійно взаємодіє з соціумом. Виховання – процес дискретний – перервний, тому що будучи планомірним, здійснюється в певних організаціях, тобто обмежене певним часом і місцем.

Водночас відмітимо, що на ранніх стадіях існування кожного відомого з історії суспільства, виховання та соціалізація функціонували синкретично, тобто неподільно. Виховання стає відносно авторитетним в процесі соціалізації на певному етапі розвитку кожного конкретного суспільства, коли воно сягає такої ступені складності, за якої виникає необхідність у спеціальній діяльності щодо підготовки підростаючих поколінь до життя в соціумі.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Укладіть словник термінів дотичних за змістом до поняття «соціалізація». Наведіть їх альтернативи.
2. Доберіть з літератури приклади того, як суспільство проектує й реалізує виховні ідеали в практиці роботи освітніх закладів, у родинному вихованні.
3. Напишіть твір – есе на тему «Сучасний Мауглі».
4. Обґрунтуйте правомірність виховання дитини як громадянина Всесвіту. Назвіть пріоритетні положення концепції космічного виховання Марії Монтессорі.
5. Назвіть види авторитету за А.Макаренком, які відповідають принциповим орієнтаціям концепції національного дошкілля.
6. Наведіть приклади соціалізації особи на ранніх стадіях розвитку суспільства (країна – за вибором студента).
7. Опишіть технологію реалізації кожного з механізмів соціалізації в реальному педагогічному процесі дошкільного закладу.
8. Охарактеризуйте наслідки впливу сучасних ЗМІ на соціалізацію особи реальними прикладами.

Рекомендована література: I: 1; 2; 3; 4; 5; 7; 9; 10; 11;13; 14; II: 2; 4; 6; 15; 16; 23; 35; 40; 41; 46; 55; 56; 66; 72; 77; 83; 84; 85; 88; 89; 90; 94; 96; 105; 107; 110; 111; 112; 117; 118.

РОЗДІЛ II. ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ГРІ

ТЕМА 10. ГРА.

1. Характеристика гри як виду діяльності в розвитку дитини. 2. Види ігор дітей дошкільного віку; сюжетно-рольова гра і передумови її виникнення. 3. Структурні компоненти сюжетно-рольової гри та їх зміни впродовж дошкільного дитинства.

1. Дослідження дитячої гри – Д. Б. Ельконіна й особливостей гри як провідної діяльності та психології гри та механізмів її супроводу – Г. О. Люблінської дозволяють виділити такі особливості, як виду діяльності дошкільника:

- в грі дитина відображає реальне довкілля;
- гра – засіб організації й набуття та уточнення знань, які в грі закріплюються;
- гра – полігон проявів мислительної діяльності дітей;
- гра – шлях до актуального перетворення дійсності, забезпечення єдності уявлення з реаліями життя;
- гра – форма своєрідного поєднання вигадки з реальністю: дії та слова;
- джерелами розвитку гри є боротьба внутрішніх суперечностей в розвитку дитини.

За твердженнями вчених, упродовж дошкільного віку відбувається розвиток гри. Ю. Аркін наводить схему розвитку гри, що відбувається в таких напрямках: 1) від малочисельних до багаточисельних ігор; 2) від нестійких угруповань до стійких; 3) від безсюжетних до сюжетних подій; 4) від відображення подій особистого життя до відображення явищ суспільного життя.

О. П. Усова, досліджуючи ігри дошкільників довела, що вони змінюються з віком, а їх розвиток відбувається за такими напрямками:

1) змінюється вид гри (ігри – дії! будівельні! конструкторські ігри! рольові! сюжетно-рольові! творчі);

2) використання дітьми ролі (спочатку одна нескладна роль, поступово їх кількість збільшується).

2. В сучасній дошкільній педагогіці існує різна класифікація ігор. Їх витоки сягають початку ХХ ст. Так, П. П. Блонський класифікував чи не вперше дитячі ігри на види:

1) уявлювані (вигадані);

2) будівельні;

3) наслідувальні;

4) рухливі;

5) ігри-драматизації;

6) інтелектуальні.

Сьогодні доходимо висновку, що, оскільки кожному з виокремлених видів ігор має відповідати вид діяльності, то гри, як такої не існує в класифікації П. Блонського. Їх сюжет обумовлюється лише діяльністю.

Натомість О. М. Леонтьєв поділяв ігри дітей за походженням:

1) функціональні (І рік життя);

2) конструкторські (ІІ рік);

3) ситуативні;

4) традиційні (класи, жмурки і т. д.);

5) кордонні ігри (драматичні, спортивні, дидактичні ігри).

Авторську класифікацію О. М. Леонтьєва теж визнано як таку, що має очевидний формалізм і прорахунки. На етапі сучасного розвитку теорії та практики педагогіки дошкільня поширеною є класифікація Д. Б. Ельконіна. Він класифікує сюжетно-рольові ігри за такими критеріями:

- 1) ігри з сюжетом на побутові теми;
- 2) ігри з виробничим сюжетом;
- 3) ігри з суспільно-політичним сюжетом.

Учений окремо виділяє ігри з правилами і виводить такі їх групи:

- 1) наслідувально-процесуальні;
- 2) ігри драматизації;
- 3) сюжетні ігри з нескладними правилами;
- 4) ігри з правилами без сюжету;
- 5) спортивні ігри.

Наводимо визначення сюжетно-рольової гри за Д. Ельконіним у праці «Психологія гри дошкільника»: «це діяльність, в якій діти, беручи на себе роль дорослого і створюючи ігрову ситуацію, моделюють діяльність дорослої людини, її смисл, мотиви, завдання і норми відносин. Це одна з умов виникнення рольової гри. Шляхом використання різних ігрових предметів рольова гра проходить складний шлях розвитку, зароджуючись ще на першому році життя».

Передумовами зародження сюжетно-рольової гри, зазначено І. Фрадкіною є: основна передумова – відокремлення дій від предмета, узагальнення; характер дії; використання предметів – замінників, а також порівняння своїх дій з діями дорослих за умови, коли дорослі стають зразком для дитини, виникає рольова гра. В ранньому віці рольова гра відсутня, для її виникнення потрібна наявність знань і вражень від навколишнього, наявність ігрових і предметів-замінників, постійне спілкування дитини з дорослими, а також зміна відносин дитини з дорослим.

3. У сучасній дидактиці дошкілля ухвалено таку структуру сюжетно-рольової гри:

- 1) сюжет;
- 2) ролі;
- 3) зміст;
- 4) ігрові дії;
- 5) ігрові операції;
- 6) ігрова майстерність;
- 7) уявлювальна ситуація (фантазії);
- 8) правила(часткові за певного сюжету).

Сюжет – галузь дійсності, що відображається дітьми в грі. Вона може бути виробничою, побутовою, суспільно-політичною тощо.

Зміст – все, що відтворено дитиною в грі з життя дорослих. Це зовнішня сторона людської діяльності зі ставленням дитини до дійсності, один до одного, а також соціальний зміст людської праці.

Роль – центральний фрагмент гри, який об'єднує всі інші її аспекти й супроводжується ігровими діями. За Д. Б. Ельконіним, роль та ігрові дії є основною одиницею розвиненої форми гри.

Ігрові операції – спосіб виконання дії. Ігрові дії та операції завжди є реальними.

Уявлювальна ситуація виникає з неспівпадіння ігрових операцій та ігрових дій.

Правило здебільшого приховане в ігровій ролі.

Упродовж дошкільного дитинства відбувається розвиток всіх компонентів сюжетно-рольової гри: від побутових ігор до виробничих і суспільно-політичних. Стійкість інтересу до ігор на

один сюжет підвищується з віком: молодші дошкільники часто змінюють сюжет упродовж декількох хвилин, старші – декілька днів. Зміст спочатку відтворює дії з предметами, поступово починає розширюватися, відтворює діяльність людей. Молодші дошкільники грають поруч, а не разом; старші – грають разом, використовуючи результати своєї діяльності.

Змінюються й ігрові дії: чим старший дошкільник, тим скороченіші дії. Модель зміни ролі: молодший дошкільник змінює ролі з навчально-предметної на нову; старший дошкільник упродовж декількох днів практикує одну роль. Поступово збільшується кількість гравців: у три роки – 2–3 дітей до 3–5 хв.; в 4–5 років – колективні ігри до 40–50 хв.; в 6–7 років – попереднє колективне планування гри на декілька днів.

Д. Б. Ельконін формулює принципово важливий висновок щодо гри: гра розвивається від відкритої ігрової ролі, уявлюваної ситуації і прихованого правила до відкритого правила, прихованої ролі і прихованої уявлювальної ситуації. Тобто сюжетно-рольова гра перетворюється в гру з правилами, в яку грають діти і шкільного віку.

Ігрова діяльність впливає на розвиток всіх психічних процесів і розвиток дитини загалом: на фізичний, на розвиток сенсорики і психічних процесів (відчуттів, сприймань, пам'яті, мислення, уваги й уяви, мови, почуттів та волі); у грі формуються морально-етичні поняття, складаються перші уявлення про світ. Гра впливає на зміст і форми засвоєння взаємин між дорослими людьми.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Законспектуйте працю О. Плеханова «Листи без адреси» і доведіть детермінованість розвитку дитячої гри темпами і якістю соціокультурного поступу суспільства.
2. Назвіть приклади, які доводять правомірність існування особливостей дитячої гри за Г. Люблінською.
3. Законспектуйте з праць Ю. А. Аркіна «Дошкільний вік» і «Дитина в дошкільні роки» авторську концепцію гри. У чому її сильні й слабкі положення?
4. Назвіть причини неспроможності застосування класифікації гри за П. Блонським та О. Леонтьєвим у сучасному дошкільстві.
5. Розробіть конспект сюжетно-рольової гри для використання в роботі зі старшими дошкільниками.

Рекомендована література: І: 1; 9; II: 3; 8; 11; 12; 38; 74; 93; 102; 129.

ТЕМА 11. ГРА – ПРОВІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОШКІЛЬНИКА

1. Роль гри в дошкільному дитинстві. 2. Гра та етапи її розвитку. 3. Організація самостійної ігрової діяльності дітей. 4. Планування і керівництво грою дошкільників.

1. У розвитку дітей особлива роль належить грі. Організовуючи ігри в дошкільному закладі, педагог враховує специфіку формування і загальні закономірності розвитку дітей. Він відбувається тільки в тому разі, якщо дитина сама активно включається у різні види діяльності: предметну, ігрову, навчальну, трудову. Кожному віковому періоду відповідає найбільш

доступний і важливий для виховання та психічного розвитку вид діяльності.

При переході від раннього дитинства до дошкільного віку змінюється ведучий вид діяльності. За цей період життя діти оволодівають елементарними формами спілкування, починають орієнтуватися в світі оточуючих речей, засвоюють основні способи дій з різноманітними предметами побуту, іграшками, тобто опановують предметною діяльністю. У цей період дитина набуває специфічних людських якостей: засвоює ходьбу, основи розмовного мовлення, предметні дії, у неї формується особисте ставлення до світу людей, предметів, до природних явищ.

Лише дитина, яка вміє спілкуватися з дорослими і активно виділяє значущі особливості предметів, здатна перейти до гри. Гра не механічно змінює предметну діяльність: вона поступово формується дорослими відповідно до збагачення життєвого досвіду дітей.

У дошкільному віці закладено великі можливості для того, щоб гра стала провідною діяльністю дитини. Однак чи буде вона визначати психічний розвиток дітей і чи активно впливатиме на їх всесторонній розвиток – залежить від дорослих.

Гра використовується як засіб виховання і навчання. Народна педагогіка вміло застосовувала її для виховання дітей різного віку. В одних іграх на перший план виступали завдання розумового виховання, в інших – фізичного, художнього. Так народ передавав свої традиційні форми розваг та відпочинку.

У сучасній педагогіці виділяють різні види ігор, що подають дітям певні знання та вміння: дидактичні, рухливі, музичні, ігри-

забави. У них ігрові дії завчасно передбачені правилами гри, іграшками, ігровими атрибутами.

У багатьох іграх, іграх-драматизаціях, сюжетно-музичних, сюжетно-дидактичних, сюжетно-рольових зміст навчання ніби вплітається в ігровий сюжет, цікавий та близький дітям з їх життєвого досвіду. Запропонований ігровий сюжет (тема, етапи) передбачає таку поведінку дітей, яка забезпечує засвоєння нових знань, умінь, моральних правил. Діти, розв'язуючи ігрові задачі, непомітно для себе засвоюють закладений в них навчальний матеріал.

Особливий характер має гра, яку діти створюють самі, відтворюючи у ній близьке та цікаве (дії людей з предметами побуту, трудові процеси, відносини між людьми, їхній відпочинок, розваги). У таких іграх тема, зміст, послідовність явищ не задані дорослими, вони ґрунтуються на життєвому досвіді дітей. Такі ігри називають творчими, сюжетно-рольовими. Тут основний сюжет визначається гравцями, немає заданої програми поведінки та відкритих правил, дії дитини в уявній ситуації та її осмислення виступають на перший план. У творчих іграх закладено основу для колективної діяльності, ігрового співробітництва, спілкування і спільного розв'язання задач.

Сюжетна гра – гра самостійна. Вона не може не враховувати життєвого досвіду дітей чи функціонувати в готовому вигляді як гра навчальна.

Творча гра має свої закони розвитку, оскільки в певному віці в дитини своє розуміння світу, свої можливості його відображення в грі. Способи відтворення реальної дійсності в грі (ігрові вміння, використання іграшок, рольових форм поведінки) передаються

старшими у спільних іграх з дітьми. Поступове ускладнення способів відображення дійсності переводить гру від зовнішніх предметно-ігрових дій у план внутрішній, мовний, уявний. Перші сюжетні ігри мають велике значення для розв'язання задач всестороннього виховання дітей з раннього віку.

У зв'язку із заміною окремих предметів і дій у грі з'являється необхідність оперування образами, що сприяє розвитку наочно-образного мислення та мовлення. Діти в грі навчаються переносити дії з одних умов у інші, моделювати свої знання, опановані в повсякденному житті, з книг та інших джерел інформації. Малята починають оживляти неживу природу, створюють елементи нового (придумують імена, створюють будівельні конструкції). Так розвивається уява, мислення, творчі здібності, мовлення. Їх розвиток у грі, перехід на більш високий рівень – результат поетапного формування гри як виду діяльності.

Однією з основних задач вихователя є своєчасне формування у дітей уміння діяти на перших етапах гри. Без цього неможливий перехід на вищий рівень розвитку до нового етапу ігрової діяльності – сюжетно-рольової гри.

Важливим у грі є розумовий розвиток дитини. Він неподільний з розумовим, естетичним, фізичним; він допомагає дитині краще орієнтуватися в моральних нормах, бачити красиве в довкіллі. Хороша гра є запорукою хорошого настрою, міцного здоров'я.

У сюжетній грі діти навчаються узагальнювати, звертатися з проханням, узгоджувати свої дії з іншими, обмінюватися іграшками, допомагати один одному.

В іграх поряд, у перших ділових контактах виховується інтерес не лише до дій, а й до особистості однолітка. В індивідуальних та

в перших спільних іграх діти передають, закріплюють і поглиблюють свій соціальний досвід, який відображає спілкування різних людей, казкових персонажів. В іграх діти проявляють своє відношення до дійсності, дають перші морально-емоційні оцінки та характеристики (лисиця хитра, вовк злий, Дід Мороз добрий).

Зміст сюжету має морально-виховне значення. Прикладом такого сюжету можуть бути народні казки та дитячі книги. Вони насичені торжеством добра, розуму, сміливості, цікаві та доступні дітям, слугують моральними еталонами.

В організації предметно-ігрового середовища слід проявляти естетичну культуру. В доборі іграшок для дітей і відповідно слід врахувати їх вікові та індивідуальні особливості, а також під час розташування іграшок у груповій кімнаті, на ділянці, в догляді за ними. Приклад вихователя, його емоційна оцінка красивого особливо необхідна дітям молодшого віку: треба вміти порадіти спільно з дітьми і красивій іграшці, і прибраним речам, і поведінці товариша, який грається. Доречна елементарна похвала, швидке подолання некрасивого, усунення недоліків.

Самостійна сюжетна гра дошкільників сприяє їх фізичному розвитку. У таких іграх дитина є вільною у виборі пози, дій і рухів, вона ніби сама регулює фізичне навантаження, не допускаючи перенавантаження на організм.

Безпосередня активність дитини в грі, задоволення потреб у рухах – передумовою попередження перевтоми дошкільника, основою для створення у нього бадьорого життєрадісного настрою. Вплив гри на фізичне виховання залежить від уміння вихователя організувати предметно-ігрове середовище.

Таким чином, гра за умови правильного використання, розв'язує завдання розумового, морального, фізичного, естетичного розвитку кожного дошкільника, починаючи з раннього віку. В грі з перших етапів її розвитку формується особистість дитини, розвиваються ті якості, які будуть потрібні їй у навчальній діяльності, в праці, в спілкуванні з дітьми та ін.

Для того, щоб гра перманентно переходила на вищі етапи розвитку, необхідно нею керувати. Вихователь повинен знати особливості організації гри у певному колективі, що потребує великого мистецького хисту, професійної майстерності та любові до дітей, яка ґрунтується на знаннях педагогічної науки.

2. *Гра* за визначенням дослідників правомірно виступає провідним видом діяльності дитини-дошкільника, що визначає її подальший психічний розвиток. Грі притаманна уявна ситуація, завдяки якій дитина вчиться думати про реальні речі та дії. Нездійсненні у певний момент бажання можуть бути реалізовані в грі наголошував Л.С.Виготський.

Основою дитячої гри виступає реальне життя. Ігрові дії характеризуються усвідомленою метою, на яку вони спрямовані. Дії здійснюються операціями (спосіб дій), вони визначаються не лише метою, й реальними предметними умовами (наявністю іграшок, предметів). Емоційний та інтелектуальний досвід дитини, знання реального призначення предметів, їх функцій, особливостей поведінки тварин відображаються в грі. Згодом це стає мотивом гри дитини, оскільки для неї має зміст те, що вона зрозуміла, відчула, пережила.

У грі реалізуються дії дорослих, ті події в житті, які дитину зацікавили. Розвиток гри обумовлений розвитком ігрових дій.

Грі з елементами уявної ситуації передуює період гри дитини, якому притаманні два етапи:

- ознайомлюючий;
- відтворюючий.

На першому, ознайомлюючому етапі предметно-ігрової діяльності дії з іграшками носять маніпулятивний характер, дитина діє з ними так, як дозволяють їй невмілі її руки. Мотив гри задається предметом – іграшкою. Згодом дитина сама чи з допомогою дорослого знаходить в іграшці окремі якості, засвоює способи дій з різними предметами, обумовленими ними фізичними властивостями, якостями тощо.

Поступово діти починають відображати в грі не лише фізичні якості, й соціальне призначення окремих предметів. Відображувальні предметно-ігрові дії притаманні дітям від 5–6 місяців до 1 року – 1 року 6 місяців.

Сюжетно-відображувальний етап гри дітей другого і третього років життя створює можливості для переходу до сюжетно-рольової гри. Вони починають передавати в грі не лише окремі дії, а й елементи поведінки тих людей, які здійснювали ці дії в житті: з'являється «роль у дії».

Ігрові дії у сюжетно-відображувальній і сюжетно-рольовій грі набувають значних змін. Спочатку дії із сюжетно-образними іграшками схожі на реальні, практичні дії з предметами. Поступово вони стають узагальненішими, перетворюючись в умовні дії.

Вищий етап розвитку гри дошкільників – рольова гра. Діти, спілкуючись між собою, починають відображати, моделювати знайомі їм трудові та суспільні відносини. Вдосконалення

сюжетної гри сприяє розвитку її колективних форм. Велике значення мають індивідуальні ігри режисерського типу. Зміст їх поступово ускладнюється: від відображення дій людей з предметами до відображення їх взаємовідносин.

З появою рольової гри попередні етапи не зникають безслідно. Діти продовжують у самотійній діяльності оволодівати і фізичними якостями, і призначенням нових для них предметів. Прискорення складніших етапів гри неприпустиме, як і довге «засиджування» на одному етапі гри, оскільки негативно впливає на загальний психічний розвиток дитини.

Гра має свої закони розвитку, кожному віку відповідає певний її етап. Розвиваючись, вона піднімає дитину на новий рівень усвідомлення світу предметів, світу людських відносин.

Головне в ігровій задачі – уявна мета, зрозуміла й близька дитині з опертям на її особистий розвиток. Ігрова задача визначається змістом життєвої ситуації, яку дитина відображає в грі. Ігрові задачі можуть бути різними: підлити, нагодувати, побудувати...

Розвиток способів розв'язання ігрових завдань теж мають свою логіку. Спочатку діти оволодівають предметно-ігровими діями з сюжетно-образними іграшками. Умови для гри готує дорослий. Надалі дошкільники переходять до ігрових дій з уявними предметами. Перші такі дії мають розгорнутий характер, конфігурації пальців рук, здебільшого, передають форму і розмір уявного предмета.

Вихователю слід враховувати, що гра за своєю природою вимагає: *по-перше*, активності, ініціативності дитини у взаємовідносинах з предметним та соціальним довкіллям; *по*

друге, узагальнення досвіду діяльності; *по-третє*, самостійності дошкільника в розв'язанні ігрових завдань.

Велике значення мають ігрові проблемні ситуації, які створюються завдяки зміні ігрового середовища й активному спілкуванню. Ігрові проблемні ситуації ставлять дітей перед необхідністю використовувати раніше набуті враження і спонукають їх до пошуку нових знань.

Своєчасна зміна ігрового середовища, підбір ігрового матеріалу різного за тематикою, допомагають дошкільнику відновити в пам'яті враження, що спонукають до самостійної гри.

Різноманітне предметно-ігрове середовище дозволяє підвести дітей до наступного, складнішого етапу гри.

Завдяки взаємозв'язку всіх компонентів, гра з перших її етапів організовується як самостійна діяльність дітей. Поступово вона стає щораз творчою і саморозвивальною.

Зміст роботи за всіма компонентами керівництва грою спрямований на поступове ускладнення способів розв'язання ігрових завдань, на розвиток сюжету, взаємовідносин дітей (реальних та ігрових), їх самостійності в грі.

3. Термін *«керівництво грою»*, що визначається у педагогічній літературі з дошкільного виховання як сукупність методів і прийомів, спрямованих на організацію конкретних ігор дітей і оволодіння ними ігровими вміннями, використовується у єдності з терміном *«формування»*. *Основна мета педагога* – поступово керувати процесом формування самостійної гри кожної дитини і колективу загалом.

Для розвитку гри як самостійної діяльності, починаючи з її перших етапів, її розвитку, важливо формувати вміння приймати

від дорослого ігрові завдання, за тим ставити і самому розв'язувати їх з поетапним ускладненням методів і способів. Для засвоєння набутих ігрових способів, ігрових умінь важливо, щоб дитина не лише самостійно повторювала цей спосіб в адекватних умовах, а й по-різному застосовувала його у різних проблемних ситуаціях. Так поступово діти набувають нового ігрового досвіду. Чим більше ігрових умінь у дітей, тим багатший досвід, отже, тим вищий рівень розвитку гри.

Оволодівши за допомогою дорослих основними способами дій, характерних для тієї чи іншої діяльності, діти можуть використовувати їх в різних змінених умовах. Для цього потрібно, щоб в груповій кімнаті та на ділянці були створені умови для різноманітної самостійної діяльності. Важливо продумати, як найраціональніше розподілити ігровий матеріал для занять різноманітною діяльністю, не заважаючи один одному.

З дидактичними книжками чи іграшками (піраміди, вкладки) діти за участю вихователя грають самостійно чи з його невеликою допомогою. Так закріплюються їх знання, отримані на заняттях та вміння самостійно користуватися дидактичними іграшками.

Після завершення гри діти спільно з вихователем прибирають іграшки, складають їх у відповідні місця. Під час гри бажано не розкидати іграшки.

Забезпечення ігровим матеріалом – важлива, але не єдина умова, що спонукає дошкільника до самостійної гри.

Розвиток самостійної діяльності дітей залежить від змісту і форми безпосереднього спілкування педагога з кожним вихованцем. Це спілкування, не залежно від прийомів його забезпечення має носити форму рівноправного доброзичливого

співробітництва дорослого з дітьми, скеровувати їх на самостійне відтворення знань, умінь, способів дій з предметами, отриманих на заняттях і в спільній діяльності з дорослими. Педагогу слід схвалювати прояви активності, ініціативи та видумки дітей.

Звертаючись до однієї дитини чи цілої групи, вихователь говорить тихо, щоб не відволікати інших від занять. Діти не сприймають звертання, адресованого колективу. Дітям раннього віку ще не є зрозумілою монотонна, невиразна мова, вони чітко схоплюють веселі, гідні інтонації в голосі.

Досвідчений вихователь уважно спостерігає за дітьми, що граються. Він може ходити, стояти, сидіти, завжди займаючи таку позицію, щоб, звертаючись до однієї дитини, не випускати з поля зору інших. До кожного вихованця під час гри можна підійти і 3–5 разів: пограти в «піжмурки», поговорити про поїздку в садок чи з садка тощо...

Організовуючи самостійну діяльність дітей, педагог особливого значення надає формуванню доброзичливих відносин між ними. Він показує, як можна разом грати в дидактичні та рухливі ігри, як удвох переглянути малюнки, він навчає погоджувати свої дії з іншими. Наприклад, спершу сам котить м'яч дитині, потім пропонує цю гру двом дітям, організовує спільну дидактичну гру з пірамідою, в якій діти насаджують кільця на один стриж почергово, чи залучає вихованців до спільного будівництва великого будинку тощо.

У дітей виховується увага до однолітка, вміння узгоджувати свої дії з іншими, враховувати їх інтереси, тобто виникає необхідність у спілкуванні та в спільних іграх. З дітьми спілкуються рівно, спокійно, терпляче. Неприпустимі викрики,

роздратована голосна розмова, постійні зауваження, адже мова вихователя є не лише зразком для наслідування. Від того, як вихователь звертається до дітей, залежить його педагогічний успіх.

Існує хороше правило: під час занять не відволікати вихователя та дітей. Воно стосується і організації та проведення гри, під час якої неприпустимі розмови на сторонні теми з помічником вихователя та з іншими співробітниками.

4. Робота з планування та керівництва грою дітей спрямована на формування поетапно ускладненої самостійної гри дітей із сюжетно-образними іграшками. Це необхідна умова для організації педагогічного процесу. Від педагогічної інтуїції залежить рівень майстерності вихователя.

Планується система педагогічних заходів, а не сюжетна лінія гри, оскільки її планування обмежує дії дітей, гальмує розвиток їх самостійності та ініціативності.

Уявлення і знання дітей про життя, набуті з різних джерел, визначають зміст ігрових задач, тему сюжету. Від умілого ускладнення способів і засобів розв'язання ігрових задач залежить формування гри та перебіг її сюжету.

Розширення знань дітей передбачається на заняттях чи під час спеціальних спостережень. Набуті знання і враження надалі враховуються в плануванні виховної роботи та керівництва грою загалом.

Для ускладнення способів та засобів вирішення ігрових задач у календарному плані виховної роботи доцільно виділити:

- зміни ігрового матеріалу;

– навчальні ігри (спільні ігри вихователя з окремими дітьми чи з невеликою підгрупою);

– прийоми, що активізують самотійну гру.

Вихователь може планувати не всі, а лише окремі позиції керівництва іграми дітей, постійно вносити корективи у передбачувану діяльність, орієнтуючись на зацікавлення вихованців.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні положення за якими гра дошкільника посідає місце провідного виду діяльності. Хто з видатних педагогів і психологів обстоює цю думку?

2. Чи є розходження в трактуванні етапів розвитку гри у працях вітчизняних і зарубіжних учених? Наведіть конкретні приклади, прокоментуйте їх.

3. Дайте визначення поняття «самотійна ігрова діяльність дошкільників»? Чи можна її планувати? Доведіть.

4. Охарактеризуйте обсяг завдань, які доцільно розв'язувати в грі.

5. Виокреміть завдання ігрової діяльності стосовно дітей різних вікових груп. Доведіть на прикладі їх змісту реалізацію принципу концентричності укладання програм для дошкільних навчальних закладів.

6. Розробіть для батьків текст консультації стосовно організації й забезпечення належних умов для гри дитини в сім'ї.

7. Складіть картотеку публікації журналів «Дошкільне виховання», «Розкажи онукові» та ін. про місце гри в освітньому

процесі сучасного закладу дошкільної освіти в Україні та за рубежом.

Рекомендована література: I: 1; 3; 9; II: 8; 11; 12; 75; 81; 97; 101; 103; 109; 110; 130.

ТЕМА 12. ДИДАКТИЧНІ ІГРИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. Педагогіка дидактичної гри. 2. Визначальні функції дидактичної гри. 3. Основні види ігор. 4. Структура дидактичної гри. 5. Методика організації та керівництва дидактичною грою в різних вікових групах.

1. Одним з головних видів діяльності, в яких максимально розв'язуються виховні завдання щодо дітей дошкільного віку – є гра. Як пріоритетна діяльність дитини, вона розвивається за своїми законами. В залежності від того, наскільки вивчені закономірності ігрової діяльності, вдається більшою чи меншою мірою застосовувати її в педагогічному процесі закладів дошкільної освіти різного типу.

Розвиток педагогічних систем дошкільного виховання у різних країнах світу значною мірою обумовлений навчальними завданнями, які розв'язувала кожна з них, на цій підставі педагогіка гри отримала певні напрями свого розвитку в психолого-педагогічній науці не лише в Україні, а й за рубежом. У кожній освітній системі навчальні завдання кожного виду

дидактичної гри чітко цілепокладалися, завдяки чому вони перманентно розвивалися, сприяючи навчанню дітей мови, рахунку дітям тощо.

Можна прослідкувати як гра, вирішуючи навчальні завдання, водночас виступала змістом, формою, чи й методом навчальної роботи з дітьми в різних вікових групах.

В педагогічній системі Ф. Фребеля, який першим кваліфікував гру як педагогічне явище, її зміст дидактизовано, отже вона виконувала завдання, які покладались на навчання. За її допомогою формувалися уявлення про форму, величину, колір, діти оволодівали обмежувальними рухами та ін.

В педагогічній системі Овідія Декролі гру теж використовували здебільшого як навчальний засіб з чітко окресленими дидактичними й розвивальними завданнями.

Завдяки розвитку педагогіки гри розробляється їх дидактична спрямованість кожного її виду, передусім – дидактичної гри.

Навчання в формі дидактичних ігор з часу впровадження навчання, як виду діяльності дітей дошкільного віку спирається на одну із закономірностей ігрової діяльності дитини – на її прагнення входити в уявну ситуацію, діяти за мотивами, обумовленими змістом ігрової ситуації. Використовуючи це, в педагогіці дошкільця розроблено ігри, які ґрунтуються на ігрових діях в ігрових ситуаціях, і при цьому і в ігрові дії, і в ігрову ситуацію введено дидактичне завдання.

Дидактична гра є багатоплановим, поліфункціональним, доволі складним педагогічним явищем. Вона водночас виступає ігровим методом навчання дітей дошкільного віку, як і формою їх

навчання, самостійною ігровою діяльністю, засобом всебічного виховання особистості дитини.

Дослідженнями педагогічних технологій використання дидактичних ігор в дитячому дошкільному закладі різного типу й у групах дітей різного віку займались вчені різних республік на теренах колишнього союзу – Л. Артемова, Є. Тихеева, М. Щелованов, Н. Аксаріна, Т. Ляміна, Р. Лехтман-Абрамович, О. Сорокіна, В. Дрязгунова та ін.

На сучасному етапі і надалі дидактичні ігри досліджують займатись Л. Артемова, А. Бондаренко, Г. Григоренко та ін.

2. Дидактична гра як ігровий метод навчання розглядається у двох площинах: ігри-заняття і дидактичні чи ж автодидактичні ігри. В першому випадку ведуча роль відводиться вихователю, який для підвищення інтересу дітей до заняття використовує різні ігрові прийоми, моделює ігрову ситуацію, вносить елементи змагання тощо. Використання різних компонентів ігрової діяльності співвідноситься із запитаннями, вказівками, поясненнями, показом.

За допомогою ігор-занять вихователь не тільки інформує дітей у формі певних уявлень і знань, а й вчить дітей гратись. Основою для їх ігор слугують сформовані уявлення про побудову ігрового сюжету, про різноманітні дії з предметами. Ігри-заняття відносяться до методів прямого навчання дітей з використанням різноманітних педагогічних прийомів.

Дидактична гра використовується під час навчання дітей математиці, рідній мові, ознайомлення з природою і соціальним довкіллям, у формуванні сенсомоторної культури, тобто розвитку органів відчуттів.

Дидактична гра як форма навчання дітей має два зачини: навчальний (пізнавальний) та ігровий. Вихователь одночасно є вчителем і учасником гри: він вчить і грається, а діти граючись, вчаться.

Дидактична гра, як самостійна ігрова діяльність, спирається на усвідомлення дітьми цього процесу. Самостійна ігрова діяльність відбувається лише в тому випадку, коли діти виявляють інтерес до гри, її правил і дій, якщо ці правила ними опановані й трансформовані в конкретні управлінські механізми.

Вихователь повинен ускладнювати вже знайомі дітям сюжети ігор, розширювати їх варіативність.

Самостійна ігрова діяльність не виключає керівництво дорослим. Його участі притаманний непрямий, опосередкований характер, адже самостійно діти можуть грати в дидактичні ігри на заняттях та в повсякденному житті.

На заняттях використовуються ті дидактичні ігри, які можна проводити фронтально зі всіма дітьми. Вони стимулюють механізми закріплення й систематизації знань.

Однак значно ширший простір для виховання самостійності в дидактичній грі надають дітям спеціально відведені для цього години. Тут діти самостійні не лише у виконанні правил і дій, а й у виборі гри, партнера, у створенні нових ігрових варіантів, у виборі ведучого.

Дидактична гра виступає і як засіб всебічного виховання особистості дитини.

Так, скажімо, розумове виховання забезпечується змістом дидактичних ігор, оскільки формує в дітей правильне відношення до явищ суспільного життя, природи тощо. Знання про

навколишнє життя подаються дітям за певною схемою. Так, ознайомленню дітей з працею притаманна така послідовність: дітей спочатку знайомлять зі змістом певного виду праці, за тим з етапами виробництва, знаряддями праці, після чого розкривають дітям значення окресленого виду праці.

За допомогою дидактичних ігор вихователь привчає дітей самостійно думати, використовувати набуті знання в різних умовах у співвідношенні з поставленими завданнями. Дидактичні ігри ставлять перед дітьми завдання раціонально використовувати знання в розумових операціях: знаходити характерні ознаки в предметах і явищах навколишнього світу, порівнювати, групувати, класифікувати предмети за певними ознаками, формулювати адекватні висновки, узагальнення. Активність мислення кожної дитини є основною умовою усвідомленого відношення до науково достовірних, глибоких знань.

Дидактичні ігри розвивають сенсорні здібності дітей. Процеси відчуттів і сприймань покладаються в основу пізнання дитиною довкілля.

Дидактичні ігри розвивають мову дітей: поповнюють, активізують словник, формують правильне звуконаслідування, розвивають зв'язну мову, вміння правильно висловлювати власні думки. Дидактичні завдання значної кількості ігор складені так, щоб навчити дітей самостійних розповідей про предмети, явища в природі та в суспільному житті.

У дошкільників формуються моральні уявлення про бережливе ставлення до довкілля. У вихованні моральних якостей особистості дитини особлива роль належить змісту і правилам гри. У роботі з дітьми молодшого віку основним змістом дидактичних

ігор є опанування ними культурно-гігієнічними навичками, культурою поведінки. Використання дидактичних ігор у роботі з дітьми старшого дошкільного віку вирішує дещо інші завдання. У центрі уваги педагога – виховання в дітей моральних почуттів і відношень: поваги до людей праці, любові до Батьківщини, рідного краю.

Трудове виховання відбувається в дидактичній грі, оскільки формується у дітей повага до працюючої людини, усталюється інтерес до праці дорослих, бажання самостійно працювати. Так, у дітей згодом виникає інтерес до професій, до праці, з'являється бажання гратись у різні професії та ін.

Деяких навичок праці діти набувають під час виготовлення матеріалів для дидактичних ігор. Водночас з готовими іграшками, можна виготовляти спільно з дітьми корисні для роботи матеріали. Окрім цього, це є виправданим засобом виховання начал працелюбства, бережливого відношення до результатів праці тощо.

Естетичне виховання засобами дидактичних матеріалів забезпечується їх відповідністю низці естетичних і гігієнічних вимог: іграшки повинні бути розмальованими яскравими фарбами, художньо оформленими. Такі іграшки викликають увагу дітей, стимулюють бажання гратись з ними. Весь матеріал для дидактичних ігор повинен мати в групі місце, відведене для їх доступного використання дітьми.

Фізичне виховання засобами дидактичної гри відбувається завдяки позитивного емоційного настрою, що стимулює гарне самопочуття і, водночас, передбачає певне збудження нервової системи. Рухова активність дітей під час гри розвиває її мозок.

Особливо важливими є ігри з дидактичними іграшками, в процесі яких розвивається і закріплюється дрібна мускулатура рук, що також сприятливо впливає на розумовий розвиток дітей та на підготовку їх руки до письма.

Чимала кількість дидактичних ігор є формування культурно-гігієнічних навичок. Позитивним для педагогіки гри виступає той факт, що дидактична гра сприяє яскравому вираженню дітьми соціальних почуттів. Однак, для того, щоб успішно проводити окреслену виховну роботу з дітьми, потрібно добре знати індивідуальні особливості кожного вихованця. У дидактичних іграх яскраво виявляються риси характеру кожного учасника і позитивні – цілеспрямованість, чесність і ін., і негативні – егоїзм, упертість тощо.

В іграх виявляються такі риси характеру дитини, які можуть слугувати прикладом для наслідування іншими: товаристськість, скромність та ін.

3. У сучасній дошкільній педагогіці сукупність наявних дидактичних ігор учені радять поділяти на 3 основні види:

- ігри з предметами (іграшками, природними матеріалами);
- настільно-друковані;
- словесні.

В іграх з предметами використовуються іграшки та реальні предмети. Граючись з ними, діти вчаться порівнювати, встановлювати схожість і відмінність предметів. Їх цінність полягає в тому, що з допомогою таких ігор діти знайомляться з якостями і властивостями предметів та їх ознаками: кольором, величиною, формою та ін., вирішують завдання на порівняння, класифікацію, встановлення послідовності тощо.

У дидактичних іграх широко використовуються різноманітні іграшки, в яких яскраво виражені колір, форма, призначення, величина, матеріал, з якого вони виготовлені. Це дозволяє вихователю вправляти дітей у вирішенні певних дидактичних завдань, скажімо, відібрати всі іграшки, зроблені з дерева. В іграх удосконалюються знання про матеріал, з якого виготовлені іграшки, про предмети, необхідні людям в різних видах діяльності, які діти відображають у своїх іграх.

Ігри з природними матеріалами (насіння, рослини, листя, різні квіти, камінці, ракушки) вихователь організовує під час прогулянки, безпосередньо стикаючись з природою: деревами, кущами. У таких іграх закріплюються знання дітей про довкілля, формуються розумові процеси (аналіз, синтез, класифікація) і виховується любов до природи, бережливе ставлення до неї, закладаються першооснови екологічної культури.

Настільно-друковані ігри є цікавим заняттям для дітей. Вони різноманітні за видами: парні картинки, лото, доміно. Досить різними є і розвивальні завдання, які вирішуються за умови їх використання.

Розглянемо для прикладу підбір картинок парами. Завданням у такій грі є знаходження серед різних картинок двох зовсім однакових за кольором і розміром. Надалі завдання ускладнюються не лише за зовнішніми ознаками, а й за призначенням.

Запам'ятовування складу, кількості і місцезнаходження картинок. Ігровими дидактичними завданнями цього виду ігор виступає закріплення знань дітей про кількісну і порядкову лічбу, орієнтування на площині.

Словесні ігри побудовані на словах і на діях виконавців. У таких іграх діти вчаться, спираючись на уявлення про предмети, поглиблюють знання про них, діти самостійно вирішують різноманітні розумові завдання; описують предмети, виділяють характерні їхні ознаки, відгадують за описом, знаходять ознаки схожості й відмінності, групують предмети за різними властивостями, знаходять алогізми в судженнях та ін.

За допомогою словесних ігор у дітей виховується бажання займатися розумовою працею, у грі сам процес мислення протікає активніше, труднощі розумової праці дитина долає легко, не помічаючи невдач.

4. Незалежно від виду, дидактична гра має певну структуру, яка вирізняє її з-поміж інших видів ігор і вправ.

Гра, яку використовують для навчання, повинна, передусім, цілепокладатися, тобто підпорядковуватися дидактичній меті. Граючись, діти вирішують завдання окресленої мети в цікавій формі, яка досягається ігровими діями.

«Ігрові дії складають основу дидактичної гри – без них неможлива сама гра. Вони є своєрідним малюнком сюжету гри», – писала Олександра Сорокіна.

Обов'язковим компонентом гри виступають її правила, за допомогою яких педагог у грі керує поведінкою дітей, забезпечуючи відтак ефективність навчально-виховного процесу в дошкільному закладі загалом.

Для відбору дидактичної гри необхідно знати рівень підготовленості вихованців, оскільки в іграх вони оперуватимуть вже наявними знаннями і уявленнями. Іншими словами, виділяючи дидактичні завдання, потрібно чітко визначити, які знання і

уявлення повинні засвоюватись дітьми, закріплятись, і які розумові операції повинні розвиватись, а також які якості особистості дітей можна формувати засобами кожної конкретної гри. Чітко означене дидактичне завдання, поставлене перед дітьми в грі, допоможе вихователю її організувати, підібрати іграшки, допоміжні й стимулюючі засоби впливу на вихованців, матеріали

Основна мета, яку переслідують правила гри – організувати дії, поведінку дітей. Правила можуть забороняти, дозволяти щонебудь дітям у грі, моделюють її сюжет гри цікавим та оригінальним на кожному повторному етапі її використання. Дотримання правил у грі потребує від дітей мобілізації сили волі, вміння звертатись до ровесників, долати та зрівноважувати негативні емоції, які здебільшого можуть виявлятись через невдалий результат.

Важливо, визначаючи правила гри, ставити дітей в такі умови, за яких вони отримували б задоволення від успішного виконання завдання й досягнення поставленої мети.

Дидактична гра відрізняється від ігрових вправ тим, що дотримання її ігрових правил скеровується та контролюється ігровими діями, які прямо узалежнені від фантазії вихователя та самих дітей.

5. Організацію і проведення дидактичних ігор педагогам рекомендують учені-дослідники практикувати за 3-ма основними напрямками: підготовка до проведення гри, реалізація ігрового сюжету та аналіз одержаних результатів.

Процес підготовки до проведення дидактичних ігор передбачає:

– відбір ігор у співвідношенні із завданнями навчально-виховного процесу;

- поглиблення й узагальнення знань, розвиток сенсорних здібностей;
- активізація психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення, мови) та ін.;
- встановлення співвідношення визначеної гри з чинними програмовими вимогами щодо навчання й виховання дітей певної вікової групи;
- визначення найвдалішого часу для проведення дидактичної гри (в процесі організованого навчання на заняттях чи у вільний від занять час);
- вибір місця для гри;
- визначення кількості гравців;
- підготовка необхідних дидактичних матеріалів для вибраної гри;
- підготовка вихователя (вивчити й усвідомити хід гри, своє місце в її сюжеті, методи керівництва тощо);
- підготовка дітей до гри (збагачення знань, уявлень про предмети та явища навколишнього життя, необхідних для вирішення ігрових завдань).

Проведення дидактичних ігор передбачає:

- ознайомлення дітей зі змістом гри, з дидактичними матеріалами;
- пояснення ходу і правил гри;
- показ ігрових дій;
- визначення ролі вихователя в грі (частка його безпосередньої участі в грі визначається віком дітей, рівнем їх підготовки, складністю дидактичних завдань, ігрових правил);
- підведення підсумків гри.

На прикінцевому етапі педагог запитує в дітей чи сподобалась їм гра, кому найкраще вдалось виконати завдання та ін.

Аналіз результатів проведеної гри спрямовується на виявлення прийомів її підготовки і забезпечення реалізації змісту: які прийоми виявились ефективними в досягненні поставленої мети. Це допомагає удосконалити не лише підготовку, а й процес забезпечення гри. Окрім цього, аналіз дозволить виявити індивідуальні особливості в поведінці й характері дітей, а відтак правильно організувати індивідуальну роботу з ними в подальшому. Самокритичний аналіз використання гри у співвідношенні з поставленою метою стимулює варіювання сюжету гри, збагачення її новими матеріалами в подальшій роботі.

Перш ніж почати гру, необхідно викликати в дітей інтерес до неї, бажання грати. Це досягається різними прийомами: використання загадок, сюрпризів, запитань, нагадування, в яку діти грали раніше тощо.

Великого значення має темп гри, заданий вихователем. Розвиткові темпу притаманна певна динаміка. Спочатку темп сповільнений – засвоєння правил, змісту гри. Надалі темп нарощується і на прикінцевому етапі емоційний настрій знижується, відтак темп гри знову сповільнюється.

Вихователь від початку і до кінця гри активно включається в її хід: відмічає невдалі рішення, підтримує жарти, підбадьорює не впевнених дітей, стимулює їх до активності.

У дидактичних іграх перед дітьми ставляться ті чи інші дидактичні завдання. Щоб розв'язати їх потрібна зосередженість, довільна увага, розумові зусилля, вміння осмислити правила, послідовність дій, шляхи подолання труднощів. Узагальнено це

сприяє розвитку в дошкільнят відчуттів і сприймань, формуванню уявлень, засвоєнню знань. Ці ігри дають змогу навчати дітей різних економних і раціональних способів розв'язання тих чи інших розумових і практичних завдань, що, власне і забезпечує розвивальний потенціал дидактичної гри.

О. В. Запорожець, оцінюючи роль дидактичної гри, писав: «Нам необхідно домагатись того, щоб дидактична гра була не тільки формою засвоєння окремих знань і вмінь, а й сприяла б загальному розвитку дитини, слугувала б формуванню її здібностей» /59/.

Дидактична гра сприяє вирішенню завдань морального виховання, розвитку в дітей товариствості. Вихователь ставить дітей в такі умови, в яких їм доводиться гратись разом, регулювати свою поведінку, вміти поступитися, бути справедливим і чесним, вимогливим.

Отож керування дидактичними іграми має спрямовуватися на розвиток і заохочення пізнавальної активності, самостійності й ініціативності дітей, застосування різних способів розв'язання ігрових завдань, забезпечення доброзичливих взаємин між учасниками, готовності допомагати товаришам.

Малі діти в ході гри з іграшками, предметами, матеріалами повинні мати можливість постукати, переставити, перекласти їх, розібрати на складові частини, знову скласти їх і т. д. Проте діти можуть багато разів повторювати ідентичні дії, отож вихователь має поступово переводити гру дітей на вищий рівень.

Скажімо, дидактичне завдання: «Навчити дітей розрізняти кільця за розміром» реалізується змістом ігрового завдання «Збери башточку правильно». Діти хочуть знати, як це «правильно». Демонструючи спосіб дії, вихователь водночас розвиває саму

ігрову дію і вводить нове ігрове правило. Вибираючи кільце за розміром і населяючи його на стрижень, він подає наочний зразок ігрової дії. Вихователь проводить рукою населені кільця і звертає увагу дітей на те, що башточка стає гарною, рівенькою, оскільки зібрана правильно. Так він наочно демонструє нову ігрову дію – як перевірити правильність збирання башточки – і пропонує дітям зробити це самостійно.

Розвиток інтересу до дидактичних ігор, формування ігрової діяльності в старших дітей досягається тим, що вихователь ставить перед ними поступово ускладнені завдання, не поспішає підказувати ігрові дії. Ігрова діяльність дітей стає усвідомленішою, спрямованішою на досягнення результату, а не стільки на самий процес.

Проте і в старших групах керування грою має бути таким, щоб у дітей якомога довше зберігався позитивний емоційний настрій, невимушеність, щоб вони переживали радість від участі в грі та відчуття задоволення після розв'язання поставлених завдань.

У кожній групі вихователь намічає послідовність використання ігор, які мають ускладнюватись за змістом, дидактичними завданнями, ігровими діями і правилами.

Для дітей раннього віку дидактична гра – найбільш придатна форма навчання. Проте вже на другому, а особливо на третьому році життя малюків приваблює багато предметів і явищ навколишнього життя, відчувається інтенсивне засвоєння мови. Щоб задовольнити пізнавальні інтереси дітей третього року життя, сприяти розвитку їх мови, доцільно поєднувати дидактичні ігри з цілеспрямованим навчанням на заняттях відповідно до чинної програми знань, умінь і навичок. На заняттях успішніше ніж під

час гри формуються і способи навчання: довільна увага, вміння спостерігати, дивитись і бачити, слухати й чути вказівки вихователя та виконувати їх.

У старшому дошкільному віці безпосереднє навчання поза заняттями також обумовлює використання дидактичних ігор, проте їх співвідношення дещо змінюється: основним стає навчання під час занять, на яких діти оволодівають систематизованими знаннями, елементарними формами навчальної діяльності.

Керуючи дидактичною грою, педагог вдається до різних форм організації дітей. Якщо, скажімо, потрібен близький контакт з ними чи одного з одним, то дітей садять на стільчики півколом, педагог сідає в центрі. Часом дітей треба поділити на групи і розмістити їх в різних місцях, якщо вони «їдуть» у подорож, вивести їх з групової кімнати. Використовується й така форма організації, коли діти сидять за столиками.

У дидактичній грі завжди є можливість несподівано розширити і збагатити її задум відповідно до виявленої дітьми ініціативи, їхніми запитаннями, пропозиціями. Уміння втримати гру в межах встановленого часу – неабияка майстерність. Вихователь ущільнює час, скорочуючи, передусім, свої пояснення. Ясність, чіткість описів, розповідей, реплік – головна умова успішного розвитку гри і виконання окреслених завдань.

Закінчуючи гру, педагог повинен так скерувати її, щоб у дітей виникло бажання продовжити її, тобто створити радісну перспективу. Педагог розробляє варіанти відомих дітям ігор і створює нові – корисні та цікаві.

Дидактична гра, як одна з форм навчання проводиться в час, відведений для цього в розпорядку дня для занять. Важливо встановити правильне співвідношення між цими двома формами навчання, визначити взаємозв'язок між ними і місце в єдиному педагогічному процесі. Дидактичні ігри іноді передують заняттям, в такому разі їх мета – зацікавити дітей, привернути увагу до того, що буде на заняттях. Гра може чергуватись із заняттями, коли треба посилити самостійну діяльність дітей, включити вже опановану інформацію в ігрову діяльність, підбити підсумок, узагальнити вивчений на заняттях матеріал.

Дидактичні ігри проводять у груповій кімнаті, в залі, на ділянці, в лісі, в полі тощо. Цим забезпечується широка рухова активність дітей, різноманітність вражень, безпосередність переживань і спілкування /58/.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Визначіть об'єктивні чинники, якими обумовлено необхідність виокремлення дидактичної гри в окремий різновид.
2. Обґрунтуйте положення про те, що дидактична гра спроможна не лише виховувати й розважати дітей дошкільного віку, а, насамперед, вчити.
3. Доведіть суттєвість відмінностей у технології використання дидактичної гри у різних вікових групах. Наведіть конкретні приклади моделювання освітніх завдань за принципом концентричності й урахування вікових та індивідуальних особливостей дошкільників.

4. Назвіть конкретні приклади-висловлювання видатних учених минувшини й сучасності про місце та значення дидактичних ігор у роботі з дітьми на заняттях та в позанавчальний час.

5. Складіть орієнтовну схему використання дидактичних ігор на заняттях та в позанавчальній діяльності з дітьми на прикладі суміжних вікових груп.

6. Складіть анотацію на збірник дидактичних ігор, які практикують у сучасному дошкіллі.

Рекомендована література: I: 1; 3; 7; 9; II: 3; 8; 9; 10; 11; 12; 14; 27; 32; 50; 54; 58; 67; 75; 99; 103; 124; 130.

ТЕМА 13. КОМП'ЮТЕРНІ ІГРИ

1. Комп'ютерні ігри, їх значення для розвитку особистості. 2. Дослідження гри зарубіжними і вітчизняними вченими. 3. Класифікація комп'ютерних ігор за жанрами. Поняття про інформаційну культуру. 4. Принципи систематизації дитячих освітніх комп'ютерних ігор. 5. Місце комп'ютерних ігор в педагогічному процесі дитячого закладу. 6. Основні напрями роботи в дитячому закладі з впровадженням НІТ. Гігієнічні правила роботи дітей на комп'ютері.

1. Одним з актуальних завдань сучасної педагогіки є виховання особистості, яка вміла б легко вирішувати різноманітні протиріччя і отримувала б задоволення від своєї життєдіяльності, володіючи високими моральними принципами. Отож, необхідно вийти на новий рівень творчої педагогіки, яка допомагала б вихователю і

дитині знаходити вихід із будь-якої життєвої ситуації, стимулюючи кожного вихованця до прояву власної творчості в певній діяльності.

У час електроніки й інформатики необхідно крокувати дотично до технічного прогресу. Відтак виник новий вид навчання – інноваційний, в якому нові інформаційні технології (НІТ) з використанням комп'ютера є певним пріоритетом, виконуючи системоутворюючу та інтегруючу функції.

Сьогодні є добре знаними декілька зон комп'ютеризації дошкільної освіти. Дослідження зарубіжних і вітчизняних вчених (Бабакова Т., Васильєва І. В., Горвиц Ю. М., Хантер Б. та ін.) свідчать, що використання комп'ютера в дошкільному віці можливе і необхідне, воно сприяє підвищенню інтересу до навчання, його ефективності, розвиває дитину всебічно.

Водночас існують альтернативні думки щодо використання комп'ютерної технології навчання найменших. Розглянемо їх. Насамперед цікавим на наш погляд є резюме дитячих психологів та психіатрів, які прогнозують, що в ХХІ ст. комп'ютероманія випередить наркоманію і токсикоманію. Учені спираються на твердження про шкоду, якої завдає комп'ютер інтелекту дитини, оскільки в основі комп'ютерних ігор – моторні реакції, а не свідомо психічна діяльність. Відтак у комп'ютерних гравців на відміну від тих, хто читає, малює, ліпить, моделює з натуральних предметів та ін., значно гірше розвиваються лобові частини мозку. Як відомо, саме вони регулюють самоконтроль, удосконалюють пам'ять, сприяють накопичення знань, тобто відповідають за інтелектуальний розвиток.

Як стверджує психолог С. П. Чередниченко(заступник директора Київського інституту розвитку інтелекту дитини), навіть суперсучасний комп'ютер, що вміє розмовляти, малювати та ін., не в змозі замінити дитині звичайну ляльку, книгу, альбом і фарби тощо. А от для розвитку дитини дуже важливо, аби вона могла торкнутися натурального предмета, обійняти його, пригорнутися до нього і т. д. Попри все слід враховувати, що комп'ютер шкодить фізичному розвитку дитини, оскільки є джерелом електромагнітних хвиль. Дітей, які проводять у товаристві з комп'ютером чимало часу супроводжує головний біль, нудота, депресія, брак апетиту. Це вияви зовнішніх проявів, водночас з якими можемо констатувати й такі, як зміни структури мозку, ендокринної, кровоносної, імунної систем.

Ученими доведено, що низькочастотне електромагнітне поле – причина багатьох захворювань, в т. ч. так званої відеоігрової епілепсії, раку молочної та передміхурової залоз. Сьогодні медики всерйоз говорять про епідемію нової хвороби – психологічної залежності від комп'ютера. Надмірне захоплення комп'ютерними іграми призводить до невропатії, від якої потерпають замкнені від народження й невпевнені в собі діти.

Дитячі психологи та психіатри прогнозують, що в нашому столітті комп'ютероманія випередить наркоманію, токсикоманію, ставши головною загрозою для здоров'я дітей. Задля збереження здоров'я медики рекомендують діяти за такою формулою: вік дитини помножити на три, а суму прирівняти до хвилин роботи за комп'ютером. Узагальнено 15-річний юнак може працювати за комп'ютером не більше 45-ти хвилин.

Комп'ютеризація шкільної освіти в Україні вже має свою, хоча й коротку історію. Використання ж комп'ютерів у навчально-виховному процесі дошкільних закладів тільки започатковується.

Сьогоднішня практика засвідчує проведення в дитячих садках комп'ютерних ігор у спеціально обладнаному комп'ютерно-ігровому комплексі, завдяки чому їх можна поєднувати з іншими видами занять.

Комп'ютерні ігри та вправи маємо розглядати як особливий засіб, що стимулює творчу активність дітей. Вони цікаві й доступні, а закладені в них ігрові завдання містять мотив і мету, а також способи та засоби їх вирішення. Працюючи за комп'ютером, дитина має реальну змогу:

- бачити на екрані результат своєї роботи, а в разі потреби вносити у композицію малюнка (якщо це зображувальна діяльність) чи відновлювати процес і динаміку творчості;
- самостійно керувати запропонованою грою й створювати свою власну, що додає віри в свої можливості;
- здійснювати контроль за послідовністю зображення, змінювати його і впродовж роботи почуватися вільно й розкуто.

Комп'ютерні ігри не замінюють звичайних, а доповнюють їх, збагачуючи педагогічний процес новими можливостями, спонукаючи малят до творчості.

Активізацію дитячої творчості комп'ютерними засобами забезпечують попереднє ознайомлення дошкільнят з тією чи іншою темою, формування технічних умінь та навичок зображення; побудову занять як тематичних циклів з різних видів діяльності дітей тощо.

Використання комп'ютера дошкільниками не ціль, а засіб виховання і розвитку творчих здібностей дитини, формування її особистості, збагачення інтелектуальної сфери в дошкільному віці. Комп'ютери в дитячому закладі використовуються, насамперед, як засіб гри, як нова складна і керована самою дитиною іграшка за допомогою якої вона вирішує різноманітні ігрові задачі.

2. Науково-дослідна група Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України доклала чимало зусиль для створення комп'ютерних ігор, спрямованих на розвиток пізнавальних властивостей дитини. Було розроблено серію ігор-методик для дітей різних вікових груп (від старших дошкільнят до учнів середньої школи), які націлені на розвиток оперативної пам'яті, довільної уваги школяра, для визначення їхнього рівня домагання і т. д. Проведені експерименти засвідчили високу ефективність запропонованих ігор-методик, виховні можливості комп'ютерних ігор.

- допомагають дітям краще засвоювати знання, стимулюють опанування новими знаннями, виявляють прогалини в певних видах колективної роботи, забезпечують досягнення дітьми певного рівня інтелектуального розвитку, який необхідний для подальшої навчальної діяльності;

- в процесі комп'ютерної «діяльності» у дитини розвиваються позитивні емоційні реакції. Водночас це сприяє корекції й розвитку психічних процесів;

- заняття з використанням комп'ютерних програм, розвивальних ігор стимулюють у дітей цікавість і прагнення досягти поставленої мети.

Ситуації, в які потрапляє дитина під час комп'ютерної гри уявні, однак почуття, що дитина переживає – реальні. Отже, скеровуючи зміст гри, включаючи до її сюжету відповідні ролі, дорослий може програмувати відповідні пізнавальні та емоційно-ціннісні властивості дітей.

У комп'ютерних іграх діти виконують дослідницьку роботу, не задумуючись над ними. Педагогам потрібно підтримувати такі навички дослідження, як от:

- уміння отримувати інформацію;
- правильно аналізувати та інтерпретувати;
- формулювати висновки, припущення;
- вміти будувати перевірочний експеримент;
- коректувати свої подальші дії.

Найкращим чином цього можна досягти, якщо дорослі обізнані з проблемами, що стоять перед дитиною, яка грає.

Для ефективного і правильного застосування ігрових програм з метою виховання і розвитку дошкільника педагогам і батькам потрібно застосовувати на практиці низку рекомендацій:

- вибирати жанр гри відповідно до темпераменту та нахилів дитини;
- дозволяти грати в ігри з дослідницьким змістом, а не зі змістом розваг;
- тривалість гри вибирається дотично до віку дитини і характеру гри;
- не рекомендується переривати гру дитини до завершення епізоду – залишати комп'ютер слід з усвідомленням успішно виконаної роботи;

- деякі ігри сумісні для ігор дорослого і дитини (адвентурні та рольові);

- звертати увагу на систему управління (керування) грою і вимоги, які відносяться до процесора, оперативної пам'яті, відео карти (наприклад: для авіастимуляторів бажано мати джойстик чи геймпад);

- у дітей 5–8 років з наочно-образним мисленням, основним способом взаємодії з технікою виступають засоби ігрової діяльності.

3. Щоб діти могли грати в комп'ютерні ігри без негативних наслідків, необхідно проконтролювати вибір жанрів гри, зміст, систему керівництва, настройку інтерфейса й рівня складності, не слід замінювати комп'ютерними іграми інші заняття.

Американський педагог С. Пейперт – один з піонерів комп'ютеризації освіти, розробив систему ЛОГО. Її головний принцип – управління графічним об'єктом, що малює зображення різних предметів. Використовується найпростіший набір команд, доступний розумінню дошкільника: вперед, назад, вліво, вправо, в центр, очистити зображення.

Ідеї С. Пейперта розробляються і модернізуються багатьма вченими (Ю. Горвиц, А. Горячов, А. Дуванов, Д. Зарецький, Хантер Б. та ін.)

Сучасні мультимедійні комп'ютери працюють з такими видами інформації:

- числа;
- текст (букви, слова, речення);
- звук (звуки, мова, музика);
- графіка і відео (креслення, малюнки, картинки, відеофільми).

Оскільки домашні комп'ютери здебільшого використовуються не тільки для роботи і навчання, а й для ігор, то постає питання правильного вибору – які комп'ютерні ігри розвивають дитину, а які з них мають сумнівну цінність. Для успішного розв'язання означеного питання важливими є знання жанрової класифікації ігор.

Основних жанрів комп'ютерних ігор декілька, однак у кожному з них існують свої різновиди. Отож різних видів комп'ютерних ігор набагато більше, ніж може видатись на перший погляд. Ігри одного жанру можуть мати між собою багато спільного, а також може бути в одній грі й кілька жанрів. Отже, умовно всі комп'ютерні ігри класифікують таким чином.

Адвентурні (в перекладі з англійської – пригодницькі)

Візуально вони оформлені як мультиплікаційний фільм, однак з інтерактивними властивостями – можливістю управляти перебігом подій.

Для вирішення поставлених завдань необхідно володіти кмітливістю і розвиненим логічним мисленням.

Головним в таких іграх є те, що потрібно «щось» знайти. Різні предмети, які зустрічає персонаж, подорожуючи в ігровому просторі великих розмірів. Кожного разу при вирішенні проблеми потрібно використовувати ті чи інші засоби, які зручні в конкретній ситуації.

Якщо задачі дуже складні для дитини дошкільного віку, вона швидко втрачає інтерес до гри, якщо дуже легкі – швидко проходить всю гру, не отримуючи почуття задоволення, характерного від подолання складних перешкод.

Стратегії

Основна ціль стратегічних ігор: управління ресурсами, корисними копалинами, військами, енергією чи іншими подібними складовими (юнітами). При цьому часто необхідно здійснювати не тільки довготривале планування, а й слідкувати за означеною ситуацією. Стратегічні ігри розвивають в дітей посидючість, здатність планувати свої дії, тренують багатфакторне мислення.

Аркадні

Для такого жанру характерне поділ гри на рівні, коли нагородою і метою є право переходу до наступного епізоду, т. з. місії. Здебільшого, в кінці кожної місії гравцеві потрібно подолати противника. Для таких ігор характерна система набору очок і бонусів (додаткових нагород), які подаються за особливі заслуги, такі як швидкість проходження, перемога над сильним ворогом тощо. Аркадні ігри тренують окомір, увагу, швидкість реакції, а для дошкільників рекомендують обмежитись за часом гри.

Рольові

В іграх цього жанру в розпорядженні геймера (гравця) є невеликий загін персонажів, кожен з яких виконує певну роль чи функцію. Задача героїв – спільними зусиллями дослідити віртуальний світ з метою виконання поставленої на початку гри мети (цілі). Ціллю може бути відшукування певного артеакта, людини чи заклинання. На шляху до досягнення цілі стають різні вороги, з якими потрібно вступити у бій чи обхитрити. Тут проявляється визначальний принцип рольової гри – використання потрібного персонажу в потрібний час і в потрібному місці, тобто те, що не виходить в одного, з легкістю може вдається іншому.

Логічні

Їх користь полягає в тому, що вони розвивають навички логічного мислення, особливо в дітей дошкільного віку.

Здебільшого гра з одним завданням чи набором кількох головоломок, які повинен вирішити гравець. Типовими іграми означеного жанру є різноманітні задачі на перестановку фігур чи моделювання малюнків.

Симулятори (імітатори)

Гра має в назві певний префікс, наприклад: авто-, авіа-, спортивний та ін. Перші імітатори з'явилися спільно з аркадними іграми. Сьогодні можна знайти імітатори майже всіх технічних засобів – парусних човнів, літаків... У цих іграх приділено увагу реалізму відповідних реакцій віртуального середовища, майже до найдрібнішого відображення технічних показників в авіасимуляторах чи характеристик гравців у спортивних симуляторах.

Існують й інші класифікації комп'ютерних ігор, однак не можна категорично стверджувати, що ігри одного жанру, успішні, а іншого – ні. Чимало залежить від конкретної гри. Найголовніше – відношення до гри дитини, а для того, щоб вихователів і батькам не заблукати в морі віртуальних розваг, необхідно володіти інформаційною культурою і виховувати її в дітях.

2. Інформаційна культура – це, насамперед, інтелектуальна активність людини, постійна потреба в новій інформації, її переробці та самостійному інтерпретуванні.

Формування начал інформаційної культури можна розглядати як один з векторів розвивального навчання: уміння і бажання здобувати нові знання і на основі їх змінювати, удосконалювати

свою діяльність є не що інше, як інтелектуальний і творчий пошук. Те, що діти можуть з легкістю оволодівати способами роботи, комп'ютерними новинками, не викликає сумніву, при цьому важливо, щоб вони не потрапляли у залежність від «комп'ютерного друга», а цінували і прагнули до живого, емоційного людського спілкування. Залучення до інформаційної культури – це не лише оволодіння комп'ютерною грамотністю, а й набуття етичної, естетичної й інтелектуальної чуйності.

4. Ми розглянули класифікацію комп'ютерних ігор за жанрами. Перейдемо до питання щодо комп'ютерних ігор для дошкільників та принципів їх систематизації.

Рівень технологічного розвитку комп'ютерних ігор набагато перевищує розвиток навіть телевізійних програм чи відеофільмів. Швидке зростання запиту на комп'ютерні ігри свідчить про те, що діти щораз більше підпадають під вплив комп'ютерних технологій. Однак, велика кількість комп'ютерних ігор з психолого-педагогічної точки зору є неспроможними для вирішення освітніх завдань.

На перший погляд ці ігри мають чудовий дизайн, цікаві малюнки, захоплюючий сюжет, різноманітні рівні складності, тобто все, що потрібно для захоплюючої гри. Однак якщо придивитися уважно до їх сюжету, виявляється, що їх головне завдання – якомога швидше натискати на клавіші, щоб домогтися очікуваного результату. Це так звані «бродилки». Такі ігри тренують швидкість реакції, темп натискання на клавіші, однак не стимулюють мислення. Діти бачать на екранах малюнки, зроблені у темних, похмурих тонах, жорстокість. З точки зору розвитку пізнавальних здібностей, такі ігри додають: лише про розвиток

сенсомоторики та деяких параметрів уваги. А з точки зору особистісних рис, вони просто шкідливі, оскільки розвивають у гравців лише байдужість або навіть нетерпимість до оточуючих; стимулюють підвищення рівня тривожності, його бажання сховатися в уявному світі, де перемога дається значно легше, ніж у житті.

Для дітей дошкільного віку та молодших школярів існує чимало програм з розвитку навичок читання, правопису, математичного мислення, загального розвитку. Це такі програми: «Пригоди Петра та Юлі у кольоровому світі», «Чаклунські уроки». Їх виконано у справжньому художньому стилі, який, безумовно, зацікавить дітей; із зручною системою меню та ігровим сюжетом. Програми містять завдання для початкового навчання та розвитку дітей: початкова математика, логічного читання та письмо тощо.

Існують також ігри на основі казкових сюжетів. Так, гра «Математика з Алладіном» розвиває кмітливість і зорову пам'ять, гра «Алі-Баба та сорок розбійників» – спритність, кмітливість і просторове мислення. Програма «В гостині в матусі Гусині» вчить дітей 3–6 років читанню, логічному мисленню, «Азбука Кирила і Мефодія» – російській мові та читанню. Для цього ж віку є збірки казок (вже здійснено кілька випусків) і знайомі всім російські казки озвучені відомими російськими акторами та супроводжуються анімацією. Для дітей 4–6 років пропонуються уроки геометрії, програма «Fred's Fish», що сприяє розвитку нестандартного мислення та вміння приймати рішення. Для молодших школярів пропонуються збірки програм для навчання російській мові, правопису, читання, елементам англійської, французької та інших мов, математиці, комп'ютерної грамотності.

Є програми, що розвивають пам'ять та увагу. Програма «Арт-студія» вчить основам малювання. Також існують спеціальні дитячі енциклопедії для учнів цього віку. Всі програми супроводжуються барвистими малюнками, анімацією, звуковими ефектами, зручним меню.

Варто особливо зосередитись на питанні навчання правопису. Існує стійка думка, що «спілкуючись» із комп'ютером, даючи відповіді на його запитання, виконуючи рутинні операції за допомогою техніки, дитина ніколи не зможе навчитися правильно писати. Однак останні дослідження спростовують цю ідею. При навчанні за допомогою комп'ютера виникла можливість спілкуватись через електронну пошту – все це підвищує мотивацію до оволодіння письмом, стимулює інтерес до роботи зі словом. Широкі можливості корекції текстів, закладено в сучасних текстових редакторах, зменшують побоювання припуститися граматичної помилки. Це також сприяє зацікавленості в опануванні письмовою мовою. Важка праця з засвоєння правопису трансформується в інтенсивний, високо мотивований і дуже цікавий процес взаємодії з комп'ютером.

5. Комп'ютерні програми, що використовуються у роботі з дітьми дошкільного віку умовно можна поділити на підгрупи, спираючись на різні критерії (вікового, тематичного, сюжетного, рівня складності, завдань розвитку):

1. Розвивальні комп'ютерні ігри.
2. Навчальні комп'ютерні ігри.
3. Ігри-експерименти.
4. Ігри-забави.
5. Комп'ютерні діагностуючі ігри.

Розвивальні комп'ютерні ігри спрямовані на формування загальних розумових здібностей, а також пам'яті, мислення, уваги.

До навчальних програм («Жива математика», «Грамота») відносяться ті програми, які безпосередньо обумовлені формуванням початкових математичних понять, навчанням грамоти, читанню, формуванню дидактичних уявлень, з основами систематизації, класифікації, синтезу, аналізу понять.

Ігри-експерименти. В іграх цього типу ціль гри та її правила не задано, їх приховано в сюжеті гри чи в засобах керівництва. Отож дитина, щоб досягти успіхів у вирішенні ігрової задачі, повинна шляхом початкових дій дійти до усвідомлення цілі й способу дій, що є ключем для розв'язання ігрової задачі.

В іграх-забавах немає ігрових задач для розвитку. Вони надають можливість дітям розважитись, здійснити пошукові дії і побачити на екрані результати у вигляді «мікромультлика» («Живі книжки»).

Комп'ютерні діагностуючі ігри допомагають педагогам виявити:

- 1) рівень знань дітей з різних розділів програм (рівень загальних розумових здібностей);
- 2) використовуються для виявлення психічних і психофізичних властивостей особистості (пам'яті, уваги...);
- 3) для діагностування творчих здібностей дитини;
- 4) для виявлення рівня готовності дитини до вступу у дошкільний заклад і школу;
- 5) для ранньої діагностики відхилень дітей від темпів нормального розвитку.

До означеного класу відносяться комп'ютерні методики експрес-діагностики різноманітних функціональних систем дитячого організму. Відповідно можна створювати і програмно-технічні засоби для корекції, реабілітації, компенсації дітей з відхиленнями в розумовому чи фізичному розвитку, в т. ч. слабозорих, слабочуючих...

6. Комп'ютерні ігри не ізольовані від педагогічного процесу д/з. Вони пропонуються водночас із традиційними іграми і навчанням, не замінюючи звичайних ігор і занять, а доповнюють їх, інтегруючись з їх структурою, збагачуючи педагогічний процес новими можливостями.

У комп'ютерних іграх пропонуються ті елементи знань, які у звичайних умовах і за допомогою традиційних засобів дидактики зрозуміти або засвоїти важко чи неможливо.

В комп'ютерних іграх діти здебільшого оперують символами і знаками, отож особливе значення має їх підготовленість психологічна і фізична.

Комп'ютерним іграм повинні передувати ігри зі звичайними іграшками і предметами-замінниками. Поетапне формування різних видів традиційних ігор створює підґрунтя для залучення дітей до комп'ютерних ігор.

Іграм на комп'ютері з будь-яким змістом передуює діяльність дітей з опертям на реальний предмет чи реальні дії.

Розвивальна сутність гри

Для визначення розвивальної функції дитячих комп'ютерних ігор у різні вікові періоди дошкільного дитинства особливу цінність мають положення, обґрунтовані психологом О. В. Запорожцем: якщо у дитини є стійка база практичного, реального,

отриманого через різні органи почуттів досвіду, дитину можна поступово переводити до дій без постійного опертя на конкретний предмет (звук, запах...) до дій із символом і знаком, який є його заміником. Граючи, діти не просто механічно наслідують чи за зразком виконують окремі операції, вони вчаться ставити ігрову задачу і знаходити шляхи її реалізації в різних умовах.

Виділяються 2 великі групи шляхів вирішення ігрових задач в залежності від дійсності, яку діти відтворюють: предметні й рольові способи.

Комп'ютерні програми мають перевагу порівняно з іншими формами ігор: в них рольові характеристики персонажів, результати і дії представлено значно розгорнутіше, а інколи і трохи спотворено, що дозволяє дітям побачити те, що в житті швидкоплинне. Діти в динаміці спостерігають, як найменша зміна спільних зусиль впливає на результат.

Взаємозв'язок традиційних і комп'ютерних ігор

Комп'ютерні програми для дошкільників можуть бути представлені як ігри різних видів. Ігрові комп'ютерні програми можуть носити характер дидактичних («Абетка»), сюжетно-дидактичних («Побудуй місто», «Веселий клоун»), сюжетно-режисерських, театралізованих, ігор-забав, ігор-експериментувань («Фантастичні тварини» та ін.)

Комп'ютерні ігрові програми не підміняють ті, що успішно використовуються, а також методи і прийоми виховання і навчання дошкільників, які дають очікувані результати. До гри на комп'ютері дитина приєднується лише за умови своєчасного розвитку різних видів діяльності: предметно-продуктивної, ігрової, музичної, конструкторської, зображувальної та ін. Вони є

базовими для формування того чи іншого типу дії. В комп'ютерних іграх воно може засвоюватись глибше.

Отже, комп'ютерним іграм дошкільників властиві загальні закономірності, як ігровій діяльності загалом. Водночас вони мають свої правила свою специфіку, обумовлену технологічними особливостями нової «іграшки», а також особливостями психофізіологічного впливу на дітей.

Правила комп'ютерних ігор представлені в двох аспектах: зовнішньому (управління комп'ютером) і внутрішньому (правила за змістом гри).

Ознайомлення дитини з клавіатурою, «мишкою», зовнішніми правилами виділено як особливе завдання. Для цього вже створено спеціальні ігрові програми, в яких спостерігається поступове ускладнення керуванням персонажем на екрані комп'ютера («Колобок», «Веселий клоун»).

У внутрішньому плані правила комп'ютерних ігор схожі за правилами до традиційних ігор, однак мають принципові відмінності:

1) комп'ютерні ігри будуються за принципом поступового ускладнення ігрової та дидактичної задач, своєрідно підтримуючи дитину в «зоні найближчого розвитку»;

2) «етапність», закладена в програму, часто не дозволяє перейти на наступний рівень без виконання завдань попереднього рівня. В інших іграх можна за допомогою вибору в «меню» довільно дозувати рівень складності завдання. В деяких «адаптивних» іграх програма сама підлаштовується під дитину і пропонує їй нові завдання з урахуванням її попередніх відповідей: складніші, якщо завдання виконується успішно, чи простіші – навпаки;

3) чималій кількості ігор, на відміну від традиційних, притаманний елемент випадковості. В комп'ютерних програмах означений технічний прийом широко використовується для забезпечення в сюжеті гри важливих психолого-педагогічних факторів – новизни, раптовості, несподіваної появи предмета тощо. Можуть виникати нові персонажі, ситуації, явища і взаємозв'язки. Такими, що випадково виникають, динамічно змінюються навіть всередині однієї гри можуть бути і самі її правила, що відсутні в традиційних іграх.

Комп'ютерні ігри в дошкільному дитинстві мають особливу спрямованість. Вони не лише стимулюють індивідуальну діяльність дитини, її творчий потенціал, а є тим важливим засобом, що об'єднує дітей в цікавих колективних іграх, коли за одним комп'ютером грає двоє-троє вихованців.

Комп'ютерні ігри, на відміну від інших видів, уможливлють дитині сприйняття не тільки продуктів своєї діяльності, а й динаміку її творчості. Все це стимулює вже в дошкільному віці здатність об'єктивно оцінювати результати і хід власної діяльності.

Комп'ютерні ігри мають значні переваги відносно інших ігор. Вони відкривають шлях до усвідомлення своєї діяльності, мимовільної її організації.

Комп'ютер – засіб удосконалення навчально-виховного процесу. Впровадження НІТ у дитячому закладі повинно включати 3 основні напрями роботи з дітьми, вихователями, батьками.

Перший напрям може бути реалізований у двох організаційних формах:

а) використання комп'ютера як засобу діяльності дитини: проведення комп'ютерних розвивальних ігор із дітьми від 3 до 5 років у другій половині дня з підгрупами;

б) заняття в комп'ютерному класі зі старшими дошкільниками 1 раз на тиждень підгрупами.

Максимальний час перебування дитини перед комп'ютером 15 хв. Коли одна група працює в комп'ютерному класі, з іншою проводяться заняття згідно розкладу. Бажано чергувати при цьому розумове та фізичне навантаження.

Орієнтовна структура заняття з використанням комп'ютерної техніки така:

1. *Вступна частина* – установка на увагу, створення ігрової ситуації, опитування, бесіда.

2. *Основна частина* – виконання дидактичних завдань шляхом використання методів, прийомів, безпосередня робота з комп'ютером.

3. *Заклучна частина* – аналіз гри, підсумок.

4. *Рухова частина* – загальна релаксація, гімнастика для очей.

Поєднання різних форм і методів навчання допомагає вихователів провести заняття цікаво, насичено, досягнувши вищого рівня знань.

Вихователів під час роботи з дітьми треба знати про поділ комп'ютерних програм на підгрупи.

Другий напрям роботи – робота з вихователями. В дитячому садку повинні працювати постійно діючі семінари-практикуми для ознайомлення із педагогічними умовами роботи в комп'ютерному класі, програмно-методичним забезпеченням, встановленням змістовних зв'язків у навчально-виховній роботі.

Третій напрям – робота з батьками. Обов'язковим є проведення батьківських зборів у комп'ютерному класі, потрібно весь час наголошувати, що батьки – це активні помічники та союзники дітей, давати батькам можливість побачити фрагменти занять, ознайомити їх з комп'ютерними програмами.

Потрібно пам'ятати, що лише на основі зацікавленості до конкретної розвивальної чи навчальної програми будується в майбутньому інтерес до самої інформатики.

8. Гігієнічні правила, яких потрібно дотримуватись, щоб робота з комп'ютером не зашкодила здоров'ю дитини:

1) обмеження у часі: діти до 7-річного віку можуть проводити за комп'ютером до 15 хвилин раз на тиждень;

2) вимоги до приміщення: під комп'ютерний зал потрібно відвести приміщення площею 40–50 кв. м. і розмістити в ньому 7–8 комп'ютерів. Практика свідчить, що розвивальні заняття з комп'ютером найкраще проводити з підгрупою дітей по 5–7 чол. Розміщувати їх на півколом, щоб тильна частина комп'ютера була повернута до стіни, що зменшить шкідливе випромінювання;

3) вимоги до мікроклімату. Оптимальна температура = 18, 22 °С, вологість 62, 58, 52 %. Для підвищення вологості потрібно використовувати спеціальний пристрій для збільшення вологості або резервуари з водою. Приміщення після кожного заняття слід провітрювати;

4) обладнання робочих місць: одномісний стіл, що складається з двох частин. На одній частині столу розміщується відео монітор, на іншій – клавіатура. Стілець зі спинкою, поверхня його повинна легко піддаватись дезинфекції;

5) вимоги до освітлення. Освітлення на поверхні 300–500 лк, екрану 200–300 лк. Штучне освітлення за системою загального рівномірного освітлення.

Інститутом вікової фізіології проводились дослідження впродовж 6 років щодо проблеми безпечного спілкування дошкільників з комп'ютером. Зроблено узагальнення й сформульовані висновки:

- максимальна одноразова тривалість роботи на комп'ютерах: для дітей 6 років I–II групи здоров'я – 15 хв на день; для дітей III групи здоров'я – 10 хв на день; для дітей 5 років I–II групи здоров'я – 10 хв на день; для дітей 5 років III групи здоров'я – 7 хв на день; для дітей 6 і 5 років, що відносяться до групи ризику по зору – відповідно 10 хв і 7 хв на день;

- максимальна кратність роботи впродовж тижня для дітей 5 і 6 років – 3 рази;

- дні тижня, в які можна працювати з комп'ютером – вівторок, середа, четвер – оптимальні, понеділок – можливо, а п'ятниця – не допустимо;

- рекомендований час дня – перша половина дня – оптимальний, друга половина дня – допустимо;

- місце в 30-хвилинному розвивальному занятті – середина заняття, між вступною і заключною частинами;

- стиль поведінки вихователя – стимулює емоційне збудження дітей;

- профілактика втоми, в тому числі зорового аналізатора.

Ефективна спеціальна гімнастика для очей (офтальмотренаж). Її потрібно проводити відразу ж після роботи дітей на комп'ютері, тривалість 1,5–2 хв.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть причини, які зініціювали альтернативні судження стосовно місце комп'ютерних ігор в освітньому процесі дошкільного закладу.

2. З'ясуйте механізми спорідненості комп'ютерної гри з іншими різновидами. Як, на вашу думку, вони взаємодоповнюються? Наведіть приклади змістовного інтегрування.

3. Розробіть варіанти комп'ютерних ігор – альтернативи для інших різновидів в межах однієї теми та однієї вікової групи.

4. Складіть картотеку публікації з досвіду використання комп'ютерних ігор в роботі з дітьми в дошкільних закладах різного типу.

5. Складіть плани-конспекти занять для дітей дошкільного віку з використанням комп'ютерної техніки (розділ програми за погодженням з викладачем).

6. Розробіть текст консультацій для батьків про використання комп'ютерної техніки в родинних умовах з дітьми дошкільного віку.

Рекомендована література: I: 1; 7; 9; 13; 14; II: 8; 24; 30; 46; 53; 59; 66; 74; 75; 91; 108; 124; 128.

РОЗДІЛ III. ЧИННИКИ ВСЕБІЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

ТЕМА 14. МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. Особливості морального виховання – завдання всебічного виховання дітей дошкільного віку. 2. Моральні уявлення й моральна поведінка. 3. Засоби й умови морального виховання. 4. Характеристика процесу і змісту морального виховання в дошкільному віці.

1. Основою особистості правомірно розглядати рівень її морального розвитку. Здавна в народі вважали, що щира, добра, працьовита людина – найкраща в світі. Народна мудрість пропагувала ті риси, які народ розхвалив і засуджувала все, що зневажається як негідне. Повага до людей, доброта, чесність, щирість, вірність, любов, відвага в фольклорних творах завжди перемагають у боротьбі проти зла і безчестя. Перші зразки моралі засвоюються у сім'ї, де батьки зобов'язані передати дітям у спадок порядність і працьовитість: «Мораль чиста – краще всякого намиста». Народний кодекс моралі підкреслює значення виховання з ранніх років: «Бережи честь змолоду».

Моральне виховання є процесом цілеспрямованого формування в дітей моральної свідомості й відповідної поведінки.

Відзначаючи провідне місце означеного чинника у вихованні, С. Русова писала: «Взагалі моральне виховання не може провадитися якось окремо: ним має бути пройняте все навчання, все життя». Головним його завданням вчена вбачала «вироблення характеру».

Становлення уявлень про навколишнє, стосунки людей, про самого себе відбувається у дошкільному віці водночас з розвитком почуттів і моральних якостей (гуманізму, колективізму, любові до батьків, поваги до Батьківщини та ін.). Розвиток моральних почуттів посідає особливе місце в структурі особистості, яка формується. Вони визначають ставлення дитини до того, що її оточує. Упродовж дошкільного дитинства під впливом дорослих формується спрямованість особистості, як система впорядкованих мотивів поведінки, які визначають рівень вихованості. Виховати підґрунтя моральної спрямованості в дошкільному віці надзвичайно важливо, адже виправити помилки батьків і педагогів у вихованні дітей в подальшому важко чи й взагалі неможливо.

Моральне виховання є основою формування особистості. Теоретичні праці та експериментальні дослідження відомих педагогів і психологів (В. О. Сухомлинського, Л. І. Божович, І. С. Мар'єнка, Л. В. Артемової, О. С. Богданової, В. І. Петрової та ін.) свідчать про те, що моральний розвиток дитини не можна розглядати лише як один з аспектів розвитку особистості, а лише в загальному контексті з іншими (розумовий, фізичний, естетичний). Їх зв'язок в розвитку особистості дитини неоднозначний.

Однією з перших особистісних потреб є потреба в спілкуванні, що виявляється в дитини змалку, в ранньому віці.

Означена соціальна потреба задовільняється в процесі спілкування з дорослими. Батьки і педагоги обирають педагогічно доцільні засоби спілкування з дитиною з метою її виховання. Спілкуючись з дорослими, дитина набуває першого досвіду

моральної поведінки. Таким чином, вже перші особистісні потреби обумовлені моральним вихованням.

Становлення особистості неподільне з розвитком понятійного мислення і мотиваційної сфери, дозволяє діяти свідомо. Свідомо діяльність передбачає певну особистісну позицію та моральну спрямованість. Адже неможливо бути байдужим до морального сенсу своєї діяльності, в якій реалізується певне ставлення до навколишнього. Отож саме моральний показник характеризує рівень сформованості особистості. Моральне формування дитини найтісніше співіснує зі становленням її як цілісної особистості.

Дошкільний вік – початковий період формування особистості. В цей час закладаються основи характеру людини, її ставлення до навколишнього світу, до людей, до самої себе, засвоюються моральні норми поведінки. В цей період відбувається стрімкий фізичний і психічний розвиток – дитини, початкове формування якостей, які творять з нею людину.

У дошкільному віці важливо забезпечити необхідні умови для всебічного розвитку якостей, специфічних для означеного вікового періоду, адже добре відомо, що виправити помилки батьків і педагогів у вихованні дітей в подальшому важко.

Пластичність нервової системи дитини-дошкільника зумовлює високий рівень активності, значну сприйнятливості в пізнанні навколишнього світу. Все, що оточує дитину, цікавить її з ранніх літ. Сприймаючи навколишні предмети і явища, дитина ніколи не залишається байдужою до них завдяки великій емоційності. Міцність перших вражень дитинства пояснюється не стільки глибиною усвідомлення, скільки силою емоційного впливу на дитину. У дошкільному віці характер і способи прояву емоційності

проходять певний шлях розвитку. У найменших дітей виникають такі самі переживання, як і в людей, з якими вони вступають у спілкування – дитина неначе проймається настроєм дорослих чи інших дітей. Це слід урахувати в процесі виховання, адже настрій може бути як позитивним, так і негативним, і тоді дитина намагатиметься уникнути спілкування.

Вищий рівень розвитку емпатії (співпереживання) – це такий відгук, коли емоційний стан іншої людини не просто «копіюється» дитиною, а викликає інші почуття (співчуття чи радість за іншого). Як зазначає відомий французький психолог А. Валлон, «...у віці від 3 до 6 років прихильність до людей вкрай необхідна для розвитку особистості дитини. Якщо її позбавити цієї прихильності, вона може стати жертвою страхів і тривожних переживань чи в неї настане психічна атрофія, слід від якої зберігатиметься впродовж усього життя і позначиться на її смаках і волі» /21/.

Емоційний комфорт необхідний дитині, оскільки почуття захищеності й задоволеності своїми стосунками з навколишніми сприяє формуванню почуття, довіри до людей, що є основою для розвитку самооцінки і більш повної реалізації своїх особистісних потреб. Емоційно захищена дитина активніша, самостійніша її емоційні реакції яскравіші. Проте, як зазначає Е. Піклер, не лише в дитячих будинках та інтернатах, а й у дошкільних закладах, де виховуються діти з повноцінних сімей, можливі явища емоційного дискомфорту. Головним чинником попередження і подолання негативних явищ є налагодження взаємини дитини з дорослими, емоційний контакт, на довірі та взаєморозумінні.

Підвищена емоційність дошкільника, безпосередність почуттів, відкритість впливу навколишніх – такі вікові особливості слід

враховувати в моральному вихованні. Вони є його чинниками, оскільки спілкування з дорослими вирішальною мірою спрямовує розвиток гуманних почуттів, визначає його темпи. При цьому великого значення набувають мотиви встановлення і дотримання позитивних взаємин. Якщо дорослі визнають права дитини, з довірою ставляться до неї, вона відчуває емоційне благополуччя – почуття впевненості й захищеності. За цих умов нормально розвивається її особистість, виявляються її позитивні якості, формується доброзичливе ставлення до інших людей. З віком мотиви і форми спілкування з дорослими ускладнюються, однак значення особистісного контакту не зменшується. Почуття радості від похвали дорослого не лише допомагає дитині набути моральних знань, а й закріплює бажання й уміння поводитись так, щоб не засмутити близьких і не викликати непорозуміння в навколишніх.

Розвиток почуттів дитини доцільно супроводжувати усвідомленими вчинками. Відповідність переживання і вчинку дає підстави розглядати поведінку дитини як таку, що має моральну спрямованість. Дитина досить рано починає оволодівати моральними нормами, конкретизованими у вигляді правил і використовувати їх у практичній взаємодії з іншими. Здебільшого вимоги до поведінки відносно прості й завчити їх неважко навіть молодшому дошкільникові. Способи поведінки засвоюються в результаті вправлення. Таким чином, дитина може дотриматись елементарних моральних правил, не переживаючи їх морального змісту. Мотивом виконання в такому випадку є бажання дитини одержати позитивну оцінку дорослого чи уникнути покарання. Психолог Я. З. Неверович зазначає, що така поведінка дитини ще

не є моральною, адже саме прагнення здобути позитивну оцінку є лише передумовою морального розвитку дитини, а не моральним мотивом поведінки.

У молодшому дошкільному віці дитина спроможна усвідомлювати моральне значення вчинків, аналізуючи переживання іншої людини. Отож важливо висувати такі вимоги до поведінки дітей, щоб їм була зрозумілою їх сутність. Слід уникати прямих заборон без належної мотивації, яка може бути емоційною, торкатися почуттів дітей, викликати відгук. Дитина 4–5 років може сама цікавитися значенням моральної норми для оточення і для себе. Старші дошкільники з виконавців моральним норм перетворюються на їх «захисників», здатних активно обстоювати належний спосіб поведінки. Проте необхідно аналізувати, чи сама дитина дотримується тих правил, виконання яких вимагає від інших. Тут не виключений формалізм, запобігти якому можна лише активізацією почуттів і розвитком рефлексії, тобто здатності дитини до аналізу і переживання власних вчинків та наслідків їх для навколишніх і для себе.

Значні можливості для успішного розв'язання завдань морального виховання відкриває така особливість дитини-дошкільника, як орієнтація на дорослого. Встановлено, що дошкільний вік можна вважати періодом інтенсивного засвоєння прикладу дорослих (норм і правил поведінки, які є узагальненням відносин людей) та формування механізмів особистісної поведінки, тобто механізмів підкорення свого ставлення до речей та інших людей, ідеальних зразків, засвоєних від дорослих. Інтерес до життя дорослого, прагнення наслідувати його, потреба у власній участі в навколишньому житті – ці особливості розвитку

дитини треба спрямовувати на усвідомлення відносин між людьми, розуміння моральних явищ і формування відповідних мотивів поведінки. Проте слід зважати на обмеженість життєвого досвіду дитини, особливо молодшого дошкільного віку, завдяки чого ускладнюється процес усвідомлення дитиною моральних категорій, формування оцінок, моральних звичок.

Перевантаження свідомості знаннями, віддаленими від безпосереднього оточення дитини, може спричинити негативний ефект, спотворити уявлення про світ людей. Необхідно, насамперед, виховати любов і повагу до найближчого оточення – до батьків, рідних, дорослих у дитячому садку, які піклуються про малюка. Гуманізм починається із близького, зрозумілого, щоденного ставлення до інших людей. Поступово розширюючи коло явищ, з якими знайомляться діти, педагоги реалізують завдання морального виховання в пізнанні та в різних видах практичної діяльності. Слід подбати про достатню кількість вражень для ефективного емоційно-пізнавального розвитку дитини. Відомо, що всі знання про навколишнє несуть певну інформацію, проте одні дитина запам'ятовує як факти, інші може перенести у власну діяльність: частина з них не можуть бути реалізовані у власному досвіді, однак вони дієві тому, що в уявленнях дітей створюються конкретні образи. Для того, щоб знання набули морального значення, вони повинні зачіпати почуття, переживатись дитиною, втілюватись у її власну поведінку. Знання, які не можуть бути безпосередньо реалізовані в досвіді дитини (наприклад, знання про героїчні подвиги захисників Батьківщини, про боротьбу за мир) вона відтворює в

іграх, образотворчій діяльності. Емоційне сприймання моральних цінностей закладає основи майбутніх ідеалів.

Грунтовні дослідження психологів спростовують теорії багатьох педагогів про те, ніби маленька дитина не готова проникати – в зміст моральних вимог і виконує певні норми поведінки лише під тиском авторитету дорослих. У ранньому і молодшому дошкільному віці слухняність дитини є показником моральної активності в зв'язку з тим, що малюки прагнуть до хорошої поведінки, позитивної оцінки дорослих, яка організує життя дитини, є головним джерелом радісних емоцій. Якщо і в подальшому мотивом поведінки залишається тільки слухняність, то це починає гальмувати розвиток самостійності поведінки і згодом призводить до моральної інертності.

Відомий психолог Ж. Піаже, який досліджував розвиток інтелекту дитини, проаналізував і описав генезу моральних суджень на різних етапах дошкільного віку. Він зазначав, що для дитини молодшого, середнього і навіть старшого дошкільного віку характерна автономна мораль, некритичне ставлення до вимог дорослих. Зокрема, в своїх етичних завданнях Ж. Піаже доводить відсутність у дітей критичного ставлення до мотивів учинків та оцінює їх за результатом. Надаючи великої уваги розвитку логіки у моральних судженнях дітей, Піаже значно нижче оцінює значення моральних почуттів. Його теорію моральних суджень називають теорією «морального реалізму» дитини /21; 35; 73/.

2. Найскладнішою проблемою педагогіки є аналіз впливу моральних уявлень на поведінку дітей. Дошкільникові притаманна єдність емоційних ставлень і етичних оцінок та розрізненість моральних знань, оскільки вони недостатньо інтегровані у власний

досвід поведінки. Розходження моральних уявлень і поведінки Г. О. Люблінська пояснює тим, що збагачення дітей знаннями про моральні якості людини, моральні вимоги вихователь здійснює на спеціальному матеріалі (наприклад, у етичних бесідах). Проте у повсякденному житті дитина стикається зі складними, різноплановими, а подекуди і протилежними фактами, вчинками, діями людей. Розібратись і оцінити обставини, що спонукають людину до того чи іншого вчинку, дитині важко, адже особистий досвід її обмежений. Тут велику роль відіграє особистість вихователя, його вказівки, оцінки, поведінка. Думка педагога для дитини, може бути навіть авторитетнішою, ніж батьків. Ще К. Д. Ушинський пояснював «...вплив особистості вихователя на молоду душу є тією виховною силою, яку неможливо замінити ні підручниками, ні сентенціями, ні системою покарань та заохочень» /118/.

Зрозуміло, що йдеться про такого педагога, який сам є гармонійно розвиненою особистістю, що прагне морального самовдосконалення. Індивідуальний стиль діяльності вихователя має вирішальне значення. Часто доводиться чути, що педагог повинен бути суворим, вимогливим, постійним у своїх стосунках з дітьми тощо. Такий стиль відповідає навчально-дисциплінарній моделі взаємодії педагога і дитини. Однак педагоги із схожими індивідуально-типологічними особливостями (сильною або інертною нервовою системою) можуть здійснювати виховний вплив на дітей, який відповідає особистісно-зорієнтованій моделі взаємодії: з довірою і повагою ставитись до дітей, виявляти організаторські (а не лише контрольні й спрямовуючі) вміння, цікаво організувати діяльність дітей, орієнтуючись на їхні

інтереси. Велике значення має оцінка педагогом своїх професійно значущих якостей. Адже завищена самооцінка може привести до того, що педагоги зі слабкою нервовою системою, для яких типовими є м'які, обережні впливи, можуть виявляти прагнення до використання суворих форм впливу, вважаючи власну м'якість недоліком. Отже, педагог повинен добре знати власні індивідуально-типологічні особливості й здійснювати вплив на дітей, вдало використовуючи свої позитивні якості.

3. Повідомлення і роз'яснення дітям вимог моральних норм відбувається постійно: в процесі спілкування, у повсякденному житті, в організованій діяльності дітей. Усі засоби морального виховання (приклад педагога, його пояснення та оцінки, колективна діяльність і особистий досвід дитини) дають різноманітний матеріал про норми поведінки. Проте знання, одержані з різних джерел, здебільшого епізодичні, фрагментарні. Без допомоги педагога діти не в змозі осмислити свою поведінку і поведінку однолітків, яку спостерігають щоденно. Розрізнені, суперечливі факти доцільно об'єднувати в свідомості дитини, що стане основою для формування моральних уявлень.

Відомий педагог О. С. Богданова стверджує, що всі моральні норми доступні для засвоєння дітьми, немає «дорослих» і «дитячих» норм. Проте знання дошкільника існують у формі уявлень. Вихователь повинен знати, що вимагати від дитини дошкільного віку визначення етичних понять передчасно. У свідомості дитини моральні категорії недиференційовані: вона розуміє, що бути турботливим, чесним, ввічливим – це добре. Однак, користуючись цими поняттями в спілкуванні, не може дати їх визначення. Водночас результати наукових досліджень і

спостереження педагогів-практиків свідчать про те, що зміст моральних норм завжди цікавить дітей, вони люблять обговорювати вчинки однолітків і особливо їхні «провини», порушення моральних норм /7; 8/.

Слід відзначити такий фактор інтересу до засвоєння моральних цінностей, як прагнення до спілкування з іншими дітьми. Цю потребу можна задовольнити лише за умови дотримання моральних норм, орієнтуючись на можливість бути зрозумілим у колективі. Буває, що причиною грубого вчинку чи конфлікту стає незнання того, як слід вчинити у даній ситуації, чого уникнути, який спосіб поведінки обрати. Якщо досвід негативної поведінки закріплюється, то в подальшому він може призвести до замкнутості, відчуженості та інших негативних наслідків.

Стихійне засвоєння моральних знань є однією з причин недостатнього впливу моральних уявлень на поведінку дітей. Важливо спрямувати педагогічний процес таким чином, щоб дитина усвідомлювала свою поведінку.

Важливою умовою формування єдності уявлень і поведінки є підтримка моральних вчинків дитини. Якщо моральні дії мотивовані, підпорядковані певній меті, вони викликають почуття задоволення, самовпевненості чи навпаки, сором, невдоволення. Оцінюючи вчинки дошкільників, педагог повинен виходити з того, які почуття він хоче викликати. Яскраві позитивні переживання, обумовлені моральними вчинками, мають поєднуватися з чітко вираженим ставленням до них педагога і колективу дітей. Залучаючи дітей до оцінки вчинків однолітків, вихователь не повинен ототожнювати вчинок з особистістю дитини: «Ти поганий» або «Ти хороший». Важливо вказати на правильні

способи її поведінки. Дошкільникам притаманне прагнення бути кращими, визнання позитивного в поведінці імпонує їм. Схвальна оцінка заохочує моральні вчинки, дає приклад для наслідування, забезпечує доброзичливе ставлення однолітків, формує початки колективної думки. Вихователь повинен також звертати увагу на мотиви вчинків: якщо дитина прагне бути відзначеною, але нехтує інтересами інших, ображає їх такий вчинок не може позитивно оцінюватись. Особливу увагу слід звертати на вчинки дітей активних, з індивідуальною спрямованістю поведінки.

4. Процес морального формування особистості – нерівномірний. Упродовж дошкільного дитинства є кілька вузлових моментів, які зініційовані появою якісно нових рівнів морального розвитку.

У молодшому віці розвиток самостійності дитини супроводжується потребою співучасті в житті дорослих, спільній з ними діяльності. Прагнення дитини до позитивної оцінки, підтримки і схвалення дій дорослим сприяє засвоєнню нею моральних норм.

У середньому дошкільному віці яскраво виявляється позиція «захисника» норм поведінки, зразком яких виступає дорослий. Діти цього віку активно обстоюють моральні норми. Дослідження В. К. Горбачової свідчить, що значна кількість дитячих скарг містить повідомлення про те, що хтось з однолітків не виконав те чи інше правило. Перший етап формування в дітей понять про добро і зло, погане і добре, про те, як потрібно поводитись з іншими людьми, як ставитись до своїх і чужих вчинків, обумовлений безпосереднім емоційним ставленням до людей, від яких виходять ці вимоги поведінки.

У старшому дошкільному віці моральні почуття і знання зливаються, тісніше узалежнюються з почуттями обов'язку. Дитина цього віку здатна усвідомлювати моральну сутність своєї поведінки. За Л. С. Виготським, виникають внутрішні моральні інстанції, коли дитина прагне до поведінки згідно з моральними нормами не тому, що цього вимагають дорослі (батьки, вихователі), а тому, що це приємно для навколишніх і для себе... /21/.

Процес взаємодії між педагогічними впливами і розвитком особистості відбувається шляхом сприймання й усвідомлення моральних вимог, їх оцінки та перевірки досвідом. Моральна поведінка означає єдність мотиву і дії. Мотив спонукає до певної дії, надає поведінці особистісного змісту. За визначенням О. М. Леонтєва, ієрархія (підпорядкування) мотивів формується наприкінці дошкільного віку. Показником моральної вихованості є переважання моральних мотивів, а не окремі вчинки. Адже кожен вчинок може бути зініційований різними мотивами і свідчити про різні рівні засвоєння моральних норм. Наприклад, одна дитина допомагає однолітку для того, щоб згодом вимагати вдячності чи допомоги, друга – щоб її добрий вчинок помітив і відзначив педагог, третя – тому, що її друг потрапив у складне становище, четверта – допомагає, керуючись почуттям співпереживання, співчуття. Отже, моральне становлення дитини передбачає формування в неї системи домінуючих мотивів, відповідно до моральних норм суспільства і визначають її відносини з навколишніми людьми /54/.

Традиційно зміст морального виховання визначають три групи завдань: формування в єдності моральної свідомості (уявлень,

понять про добро і зло), поведінки (навичок культури поведінки, поваги до навколишніх, правдивості, чесності, працелюбства тощо), почуттів (турботливості, совісті, гуманності, любові до Батьківщини). Відповідно до чинників морального виховання виділяють три групи методів: методи формування моральної свідомості (переконання, пояснення, навіювання, стична бесіда); методи формування моральної поведінки (організація життя і діяльності дітей згідно з суспільними нормами поведінки, вправлення в моральній поведінці, спільна ігрова і продуктивна діяльність дітей, ситуації морального змісту); методи виховання моральних почуттів (приклад, заохочення, схвалення чи осуд). Однак виділення окремих напрямів морального виховання можливе лише за умови, якщо вони розглядаються в контексті головного результату – сталого формування домінуючих мотивів.

Сутність процесу морального виховання полягає у взаємодії вихователя і дитини з метою прилучення її до моральних цінностей суспільства, формування морального досвіду, виховання морально-вольових якостей особистості, мотивів поведінки. Процес морального виховання – важливий компонент цілісного педагогічного процесу дитячого садка. Принциповою своєрідністю морального виховання є те, що його не можна виділити в окрему спеціальну діяльність (на зразок навчання), воно здійснюється в процесі всього життя дитини, у досвіді будь-якої діяльності й спілкування з дорослими та однолітками.

Процес морального виховання характеризується насамперед цілеспрямованістю. Мета морального виховання – формування особистості дитини – досягається лише за умови знання педагогом можливостей морального розвитку дітей та завдань, змісту і

методів виховання на кожному віковому етапі дошкільного дитинства.

Процес морального виховання має двосторонній (творчий) характер. Дитина – співучасник виховного процесу – активно сприймає педагогічні впливи, а вихователь організує процес морального виховання, орієнтуючись на характер цього сприймання. Перебіг психічних процесів і станів, які відбуваються в свідомості дитини і становлять основу розвитку тих чи інших потреб, мотивів, якостей, має не поверховий, а глибинний, внутрішній характер. Отож аналіз кожного етапу морального виховання також вимагає від вихователя педагогічної майстерності. Тим більше, що процес морального виховання дуже тривалий і його результати не можуть бути виявлені одразу після здійснення педагогічного впливу. Ця особливість морального виховання потребує постійності й безперервності у розв'язанні завдань та аналізі їх результатів на кожному етапі. Дитина не чекає, коли її будуть виховувати доброю (чесною, сміливою), в неї складається певний досвід поведінки, і за відсутності відповідних педагогічних впливів цей стихійно сформований досвід може бути цілком протилежний до тих завдань, які вихователь намагатиметься розв'язати в подальшому. Ігнорування сензитивних періодів для виховання морально-вольових якостей призводить до непоправних втрат особистості. Педагогам доводиться не просто наздоганяти розвиток дитини, а перевиховувати негативні риси її характеру.

Як приклад розглянемо моральну рису – правдивість. Неправомірно вважати, що дитина дошкільного віку може бути абсолютно правдивою (чи навпаки). Дитяча брехливість (К. Д.

Ушинський навіть слова цього унікав, вживаючи поняття «неправда») часто не стало, а ситуативне явище. Досвідченим вихователям добре відомі факти несвідомої неправди, коли дитина не усвідомлює, що каже неправду (це може бути наслідком помилок пам'яті, неточних образів уяви, недостатнього словникового запасу, мовного розвитку тощо). Свідома ж неправда пояснюється, здебільшого страхом перед покаранням, бажанням покращити відносини з дорослими чи з товаришами, бажанням мати вищий статус серед однолітків. Подекуди причиною дитячої неправди буває й наслідування неправди дорослих. За будь-яких обставин неправда має почуттєво-мотиваційну характеристику, а також об'єктивні витоки з навколишнього життя, з розуміння дитиною його явищ.

Втілення моральної норми у взаємовідносини та в стосунки з дорослими не може бути штучним. Ці відносини неможливо побудувати попередньо, а згодом залучити до них дітей. Адже дитина – суб'єкт цих відносин – бере в них безпосередню участь. Відносини між іншими людьми, свідком яких є дитина, можуть справляти вплив на неї лише тоді, коли вони мають певне значення для неї, тобто якщо вона має до них відношення. Ця закономірність свідчить про дійовий характер морального виховання.

В організації процесу морального виховання необхідно враховувати характерні для віку дітей потреби та інтереси. Схильність дошкільників до засвоєння моральних норм може залишитись нереалізованою, якщо дорослий не допоможе проникнути у зміст моральних вимог і не вкаже на конкретні способи їх виконання. При цьому не слід наголошувати на

імперативності тих чи інших вимог: «Ти повинен». Справді виховний ефект має визнання можливостей дитини: «Ти вже можеш це зробити», «Якщо ти хочеш бути добрим, то ти можеш (допомогти, поступитися місцем, поцікавитися справами іншого тощо)». Такий підхід, позбавлений моралізаторства, заснований на повазі до дитини, імponує почуттю «дорослості», сприяє розвитку самостійності. Важливо виховувати в дошкільника впевненість у правильності моральної поведінки. Адже поважати інших може лише людина з розвинутим почуттям власної гідності, а не принижена, підлегла особа. Виховання гідності людини – не лише завдання, а й неодмінна умова морального виховання.

Центром морального виховання є дитина. Зреалізувати сукупність закономірностей морального виховання можна лише застосовуючи їх на основі вивчення рівня моральної вихованості кожної дитини. Для цього потрібно виявити домінуючу спрямованість мотивів її вчинків, у яких висловлене ставлення до дорослих, до навколишнього, до самої себе. Таку моральну сторону можна побачити, виділити у будь-якій діяльності дитини. Педагоги, які прагнуть побачити і проаналізувати переважно негативні вчинки дитини, щоб і у майбутньому попередити їх повторення, просто не встигають за моральним розвитком дитини. Слід пам'ятати вказівку Л. С. Виготського про те, що педагогіка повинна орієнтуватись не на вчорашній, а на завтрашній день розвитку. Процес морального виховання створюючий, формуючий. Водночас із спостереженнями за дитиною, які дають багатий матеріал для аналізу, вихователь організовує досвід моральної поведінки, забезпечуючи умови для самостійних дій, вибору вчинку, коли дитина може зробити щось чи ні, вчинити так

чи інакше. Не слід давати дітям щоразу готові рішення, занадто опікуватися їхньою поведінкою. Впливу педагога потребує не стільки результат вчинку дитини, скільки сама спрямованість мотивів, які викликали ту чи іншу дію. Слід прагнути до того, щоб формування морального досвіду дитини супроводжували позитивні переживання, обумовлені моральними вчинками, а також чітке, справедливе ставлення до них педагогів.

Отже, моральне виховання дітей дошкільного віку – це процес цілеспрямованого формування їх особистості. Знання основних особливостей морального розвитку дітей допомагає правильно його організувати спрямовуючи на досягнення основної мети.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Чому правомірне твердження: «Основа особистості – її моральний розвиток»?
2. Субординуйте терміни «моральне виховання», «моральний розвиток», «емоції», «почуття», «уявлення», «поняття», «переживання».
3. Охарактеризуйте особливості морального виховання.
4. Моральне виховання – це процес? Як ви вважаєте?
5. Складіть схему генези моральних суджень дітей дошкільного віку. Визначіть альтернативні твердження Ж. Піаже.
6. Опишіть завдання морального виховання відносно дітей дошкільного віку. В чому ви вбачаєте їхню специфічність?
7. Розробіть конспект виховного заходу, в якому простежувались би пріоритети морального виховання.

Рекомендована література: I: 1; 4; 7; 9; 13; 14; 17; II: 4; 6; 11; 12; 15; 21; 23; 25; 26; 35; 38; 42; 46; 55; 63; 65; 66; 72; 75; 82; 92; 93; 107; 108; 110; 111.

ТЕМА 15. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО СОЦІАЛЬНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ

1. Моральне виховання в дитячому садку. Моральне обличчя вихователя – важлива умова соціально-морального виховання. 2. Індивідуальний підхід до морального виховання дитини. 3. Самостійність як чинник становлення морального досвіду в дошкільному дитинстві. 4. Моральне виховання дітей на українських народних традиціях.

1. Формування основних моральних якостей людини починається ще в дошкільному дитинстві. Від того, наскільки успішно здійснюється цей процес, залежить подальший моральний розвиток дошкільників. У дошкільні роки під керівництвом дорослих малюк набуває елементарного досвіду поведінки, виробляє ставлення до близьких людей, однолітків, речей, природи, засвоює моральні норми суспільства. Керуючи діяльністю дітей, вихователь формує в них такі важливі якості: любов до Батьківщини, доброзичливість і повагу до навколишніх, дбайливе ставлення до наслідків праці людей, бажання посильно допомагати їм, активність та ініціативність у самостійній діяльності тощо.

Правильне виховання запобігає нагромадженню дитиною негативного досвіду, перешкоджає розвитку небажаних навичок і

звичок поведінки, що усуває можливість їх несприятливого впливу на формування її моральних якостей.

З основних завдань морального виховання дошкільників доцільно акцентувати на формуванні їх моральних почуттів, позитивних навичок і звичок поведінки, моральних уявлень і мотивів поведінки.

У середньому дошкільному віці моральні почуття стають усвідомленішими. У дітей формуються почуття любові до рідного краю, почуття вдячності й поваги до старших. Перед вихователем постає завдання формувати у вихованців моральні уявлення, на основі яких формуються мотиви поведінки. На життєвих прикладах він пояснює, як треба діяти. Наприклад: «Турботливі діти – це ті, які бережуть іграшки, доглядають за тваринами, рослинами, допомагають дорослим». «Хороший товариш ніколи не скривдить друга, дасть йому іграшку домовиться про те, як спільно гратись». Такі практичні роз'яснення допомагають дітям поступово усвідомлювати зміст загальних моральних понять (добрий, ввічливий, справедливий, скромний, турботливий та ін.), які в зв'язку з конкретністю їх мислення не відразу є доступними. Вихователь піклується про те, щоб малюки розуміли сутність моральних понять, співвідносили з ними конкретний зміст своїх і чужих учинків. Так вдається запобігти появі формальних знань, коли дошкільники мають загальні уявлення про те, як треба чинити, але не можуть керуватися ними в ситуаціях, що складаються в повсякденному житті в товаристві однолітків.

До змісту моральних уявлень, що формуються в дошкільному дитинстві, належать уявлення про явища суспільного життя, працю людей, її суспільну значущість і колективний характер, про

патріотизм, про норми поведінки в колективі ровесників (для чого треба ділитися іграшками, як домовлятися один з одним, як турбуватися про молодших та ін.) про поважне ставлення до дорослих.

Сформовані моральні уявлення стають основою для розвитку мотивів поведінки, що спонукають дітей до тих чи інших вчинків. Саме аналіз мотивів дає змогу педагогові проникнути в сутність поведінки дошкільника, зрозуміти причину її порушення, вибрати найдоречніші способи впливу.

У старшому дошкільному віці в малюків важливо формувати такі мотиви поведінки, які б спонукали їх до вчинків, що відображають суспільну спрямованість особистості (потурбуватись за ровесника, поступитися особистим бажанням заради задоволення інтересів колективу, зробити своїми руками подарунок рідним).

Формування мотивів поведінки обумовлене організацією різноманітної діяльності дітей, спілкуванням їх між собою, з дорослими.

Виховання моральних почуттів, формування моральних уявлень, звичок і мотивів поведінки здійснюється в єдності, що і забезпечує моральне виховання дітей дошкільного віку в дитячому садку й у родині.

Моральне обличчя вихователя розглядаємо важливою умовою морального виховання. Діти в усьому наслідують свого вихователя, вірять в його справедливість, переймаються його переконаністю. Відтак, моральне обличчя педагога править для них за приклад адекватного ставлення до навколишніх, природи, до своїх обов'язків.

Вихователь, якому притаманні високі моральні якості, вміє правильно і своєчасно оцінити будь-який вчинок кожної дитини, побачити першооснови працьовитості чи лінощів, доброти чи егоїзму. Отож, педагогу дитячого садка мають бути властивими прагнення до самовиховання, суворого контролю за своєю поведінкою і ставленням до навколишніх; він зобов'язаний систематично підвищувати свій ідейно-теоретичний і професійний рівень, удосконалювати ділові та громадські якості.

2. Формуючи моральний досвід дитини. вихователю необхідно дотримуватися окремих методичних прийомів, які забезпечують максимальну користь, індивідуальний підхід до кожної дитини. Серед них: виокремлюємо заохочування дитини до запитань і сумнівів (у приватній розмові) щодо певних поглядів. Відомо, що найкращі ідеї народжуються в полеміці й дискусіях;

- вільне висловлювання власної точки зору, коли дитина хоче знати думку педагога. Не нав'язувати свої погляди з того чи іншого питання; поважати і підтримувати дитину, яка не погоджується з вихователем;

- урахування домінуючих способів мислення і форм навчання кожної дитини;

- стимулювання дітей вияву творчості. Якщо дитину забезпечити необхідними матеріалами, вона зможе працювати творчо на власному рівні розуміння і переживати радість відкриття;

- використання для роз'яснення неправильних уявлень чи несформованих думок запитань типу: «Що ти можеш мені розповісти про...?», «Розкажи про свій малюнок» тощо і дати час і

змогу дитині розповісти про це; поговорити, що вона відчуває і хоче висловити.

Не менш цінним є поводження вихователя з дитиною, які передбачають глибокі знання індивідуально-психологічних особливостей:

- вихователь сідає на рівні з дитиною, щоб вона могла дивитись йому в очі і розмова проходила в довірливій формі;

- говорити неголосно. Дитина здебільшого реагує прихильно на нормальний тон, а не на викрики. Приємний голос справляє заспокійливий пом'якшуючий ефект;

- використовувати повторення і розширення, як спонукальний прийом. (повторювати, поправляти та доповнювати дитину спокійним голосом)

- ставитись прихильно до почуттів дитини, до її ідей; «Мені подобається, як ти використав жовтий колір у своєму малюнку», «О, я бачу, що в тебе багато ідей!», «Молодець, добре міркуєш!». Уникати запитань, на які дитина могла б відповісти одним словом «так» або «ні»;

- виділяти час для індивідуальної бесіди з дитиною;

- розвивати словниковий запас для характеристики переживань, емоцій та почуттів. Наприклад, поняття «щасливий» розширити за допомогою слів: радісний, сердечний, дружелюбний, окрилений, радий, задоволений, схвильований, спокійний. Розширити поняття «засмучений» за допомогою слів: спантеличений, нестямний, роздратований;

- уникати символізму, щоб у висловлюваннях про реальні речі не було прихованих символічних ідей. Використовувати слова з прямим значенням;

– пояснювати дитині значення слів. Зазвичай дитина, щоб її похвалили, імітує слова дорослих, однак справжнє розуміння нею цих слів ґрунтується тільки на постійному і послідовному поясненні, яке відповідає рівню її розвитку.

3. Педагог, формуючи моральний досвід дошкільнят, прагне створити сприятливі умови для постійного вправлення в моральних учинках, застерігаючи виникнення формального ставлення до правил поведінки. Чим молодші діти, тим конкретнішими мають бути вказівки. Так, вихователь багато разів нагадує малюкам про те, що необхідно вітатися, заходячи в приміщення, пропонує допомогти ровеснику підняти іграшку з підлоги, зібрати кубики, що розсипались, відійти убік, щоб дати пройти дорослому, подякувати за послугу та ін.

Основний зміст вказівок полягає не тільки в тому, щоб спонукати вихованців до вчинків, відповідно до норм і правил культурної поведінки, а й викликати в них позитивний емоційний відгук, бажання зробити добрий вчинок.

Формуючи соціально-моральний розвиток дитини, вихователь поєднує різні методи, враховує при цьому особливості віку дитини, індивідуальні вияви, рівень вихованості кожної дитини. У всіх вікових групах вихователь створює сприятливі умови для створення позитивного соціально-морального розвитку.

Як відомо, дошкільне дитинство є періодом первинного становлення особистості: закладаються основи активного пізнання до навколишнього та самого себе; опановуються визначальні моральні категорії та адекватні норми поведінки: розвивається самостійність, яка після п'яти років набуває форми, послідовної і стійкої (О. Леонт'єв, О. Запорожець, В. Котило). Славнозвісне «Я

сам!» це перший сигнал, що засвідчує потребу і здатність дитини виявляти суб'єктивну активність, елементарні форми її саморозвитку, спроможність чинити на власний розсуд (О. Бодальов, В. Ісаєв, В. Слободчиков).

На думку провідних психологів головною умовою механізму саморозвитку є вправлення дитини з перших років життя в умінні виявляти активність, ініціативність, фантазію, певну незалежність від керівництва й допомоги ззовні, відповідальність (Г. Люблінська, О. Запорожець).

Вивчаючи моральну поведінку дошкільників, зазвичай, ми оперуємо поняттям «моральна позиція», розуміючи не стільки рішення дитини діяти певним чином, скільки її особистісне ставлення до різних варіантів поведінки своєї та інших людей. Моральну позицію правомірно розглядати як векторну характеристику особистості, яка вказує на її спрямованість, систему її цінностей, соціальний статус, спільність інтересів з групою, моральну орієнтацію, елементарну відповідальність за власний вибір.

Включення дитини перших з років життя в спільну з іншими людьми діяльність є важливим чинником особистісного становлення дошкільника.

На думку провідних психологів, особистісною основою спільної діяльності є комплекс «Я – інші», до складу якого входять: ставлення дошкільника до самого себе, ставлення до інших, ставлення останніх до дитини.

Моральна позиція є конкретною формою самовизначення зростаючої особистості, як своєрідне поле її морального зв'язку із

ситуацією, в якій вона самотійно діє та з партнером, якому себе репрезентує.

Одним з важливих показників моральної позиції особистості є її здатність до самопокладання, відповідальності, тобто моральної ініціативи.

Переважна більшість дітей характеризується споглядальною, прагматичною моральністю: пасивно чекає звернень за допомогою від однолітків і дорослих, орієнтується у своїх виборах здебільшого на вказівки й настанови дорослого, від якого чекають бажаних, або звичних схвалень та заохочень. Усе це гальмує розвиток у них внутрішніх етичних інстанцій, які мають сформуватись саме на етапі дошкільного дитинства й регулювати моральну поведінку в подальшому.

4. Традиціям українського народу належить неабияка роль у вихованні моральних якостей кожної дитини. Важливо, щоб нинішнє покоління вивчало все, що зберегли ще в пам'яті бабусі, передаваючи іншим.

Вихователі, використовуючи твори українських авторів, залучають дітей до вивчення української мови, до джерел народного мистецтва, фольклору як важливих чинників виховання українського менталітету, культури поведінки, етичних поглядів, переконань, почуттів. Діти ознайомлюються з історією свого народу, народним мистецтвом, звичаями, традиціями, обрядами, святами, з побутом українців далеких часів і сучасним життям. Усе це сприяє вихованню в них поваги до історичних традицій, а також відповідальності за збереження національної культури.

Важливе значення у формуванні соціально-морального розвитку дитини мають проведення свят за народними традиціями,

на яких вихователі намагаються не лише поповнити їх знання, а й сформувати в них відповідні вміння і навички притримуватись народних обрядів, традицій у повсякденні.

Під час підготовки до таких свят вихователі ставять за мету викликати у дітей інтерес до українського народу, свого краю, до рідного слова, бажання зацікавленого ставлення до старовинних речей, їх вивчення, правильного користування, передати зростаючому поколінню пошану до свого роду, до народної звичаєвості.

Діти спільно з вихователями готують альбом українського одягу, українські вишиванки, страви. Творчий пошук дітей, зібрані ними надбання культури нашого народу можуть стати основою відкриття кімнати-музею в дошкільному закладі.

Запрошуються знавці старовинних ремесел, які розповідають як, скажімо, колись жінки виробляли домоткане полотно: показують дітям прядку, гребінь, рубель, пояснюють їх призначення.

Вихователі у повсякденній роботі з дітьми використовують уснопоетичну народну творчість, народні прикмети, народні ігри, прислів'я, потішки, лічилки, мирилки, дражнили та ін.

Спільно з батьками діти дізнаються про дерево свого роду, дізнаються, звідкіля походять їхні коріння, рід, хто вони такі.

Опановуючи знаннями про національну культуру, побут, традиції, звичаї діти несуть їх в життя. Вивчення традицій українського народу сприяє відродженню духовності та утвердження моральності зростаючих поколінь.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ТА ЗАВДАННЯ

1. Чи правомірне тлумачення «соціально-моральне виховання»? Доведіть.

2. У працях яких педагогів знаходимо яскраві характеристики особистості вихователя? Прочитайте цитати й висловлювання вчених.

3. У чому полягає специфіка добору методів і прийомів до морального становлення особистості?

4. Виокреміть виховні ідеали української традиційної обрядовості. У чому їх педагогічна доцільність для сучасного дошкілля?

5. Субординуйте терміни: «уявлення», «мотив», «почуття», «навичка», «звичка», «норма».

6. Розробіть конспект – сценарій заходу з використанням української народної творчості як засобу морального виховання.

Рекомендована література: I: 1; 3; 4; 5; 7; 9; 13; 14; 17; II: 4; 6; 11; 12; 15; 23; 25; 26; 27; 46; 47; 48; 53; 72.

ТЕМА 16. МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У РІЗНИХ ВИДАХ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Моральне виховання в ранньому і дошкільному віці. 2. Моральна цінність ігор різного виду. 3. Моральне виховання в грі. 4. Моральне виховання на заняттях.

2. *Гра – важливий засіб морального виховання дітей, перша школа людяності. В. О. Сухомлинський порівнював гру з широким світлим вікном, через яке в духовний світ дитини вливається*

животворний потік уявлень і понять про навколишній світ. Народ використовує гру як засіб морального виховання з давніх-давен. Народні ігри, спрямовані на фізичний, розумовий, художній розвиток дітей, – досконалий засіб всестороннього виховання. Різноманітні теми, доцільні правила, які регулюють взаємини гравців у цих іграх, уможлиблюють і їх використання з метою морального виховання. Перевірений віками досвід народу в грі пропонується дитині ненав’язливо, і в цьому полягає цінність народних ігор. Вони уможлиблюють самоорганізацію дітей, прояви самостійності, співробітництва, взаємної виручки, відповідальності перед ігровими партнерами. В народних іграх присутня активна співдія, обмін досвідом між дитиною і дорослим, дитиною та іншими дітьми. Це викликає особливий інтерес до їх сюжетів.

Засобами гри дитина активно пізнає навколишній світ, зв’язки і стосунки між людьми, правила і норми поведінки, різноманітні за змістом ігри вводять її в широке коло реальних життєвих явищ. Цілеспрямований і усвідомлений характер гри дає змогу дитині відбирати ігрові засоби, іграшки, здійснювати ігровий задум, вступати в різноманітні відносини з гравцями. Творчий характер гри дозволяє дитині повніше проявляти свої уявлення про навколишнє, ставлення до нього, бажання. Гра в педагогічному процесі дитячого садка використовується не тільки як засіб формування у дітей певних знань, а й для виховання в них моральних уявлень і почуттів, розвитку самостійності, ініціативності, відповідальності. Цьому сприяють основні властивості гри: активний творчий характер, її витоки з безпосередніх потреб та інтересів дітей, емоційна насиченість

ігрової дії. Про значення гри в моральному вихованні свідчить і той факт, що перейти до гри в ранньому віці може лише дитина, яка вміє спілкуватися з дорослими. Гра не просто змінює предметну діяльність, а поступово формується дорослим па основі врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини. Ставлення дорослого, його приклад визначають розвиток потреб дитини, її ціннісних орієнтацій, прагнень і бажань, а також уміння відгукуватись на стан навколишніх людей, співчувати їм. Це складає зміст внутрішнього світу дитини і зміст її ігрової діяльності. Ось чому К. Д. Ушинський звертав увагу педагогів на те, що дитина в своїх іграх відверто виявляє все своє духовне життя.

Реалізуючи прагнення прилучитись до життя дорослих в грі, дитина здійснює своє бажання бути такою, як вони. Засвоєння норм взаємин між людьми, їх ціннісних орієнтацій відбувається в процесі гри дошкільника без прямих педагогічних впливів вихователя. Діти самі обирають тему, розгортають сюжет на основі власного досвіду, знань, умінь. Інша діяльність не має таких можливостей, які дає дитині гра. Відображаючи реальне життя, гра є активнішою сферою спілкування дітей. У грі діти обмінюються знаннями, думками, переймають один в одного вміння, оцінюють себе та інших. Спілкуючись, діти реалізують свої моральні уявлення, судження і так впливають один на одного. Взаємний вплив відбувається і в інших формах життя і діяльності дітей. Там головні ролі здебільшого належать дорослому, натомість в ігровій діяльності переважає активність дітей. Гра практично неможлива, якщо діти не вміють узгодити свої дії. Вона привчає дитину

зважати на інтереси інших і розвиває моральні почуття, виходячи з потреб самої дитини.

1. Дитина грає з перших років життя. Вже на третьому місяці в дітей виробляється ігрова ситуація, яку поступово спрямовує дорослий на основі маніпулювання дитини з предметами. Змістом перших ігор є дії з предметами-іграшками: годування, вкладання спати ляльок, іграшок-звіряток. На другому році життя дії дитини вже можна чітко диференціювати на власне предметні та ігрові, в яких виражена уявна ситуація. Вже перші сюжетні ігри малюків відрізняються від предметних дій тим, що мають елементи умовності, не спрямовані на конкретний результат. Їх змістом є наслідування дій дорослого, які дитина спостерігає щодня. Зображувальний етап розвитку гри на третьому році життя уможливорює перехід до сюжетно-рольової гри.

Перші три роки життя – період надзвичайно інтенсивного пізнання дитиною навколишнього світу. Цей процес педагог спрямовує на створення умов для участі дитини в доступних формах побутової діяльності спільно з дорослим, заохочуючи і допомагаючи їй. На третьому році життя слід формувати рольову гру як основу розвитку позитивних взаємин дітей, привчати їх до узгоджених, спільних дій, взаємодопомоги, співчуття, готувати до спільних сюжетно-рольових ігор.

Значний вплив на формування сюжетної гри в цей період чинить система навчальних ігор, які організуються дорослим з метою розвитку в малюків ігрового задуму, вміння знаходити необхідні для досягнення мети засоби, використовувати дії умовно. Дорослий демонструє гру, вводячи дитину в уявлювану ситуацію, розуміючи зміст якої, вона засвоює нові ігрові способи.

У використанні навчальних ігор слід також передбачати завдання формування в дітей взаємовідносин між гравцями, навчаючи взаємодіяти насамперед з дорослим. Якщо у перших спільних з дорослим іграх дитина вчиться здійснювати дії, спрямовані на розвиток змісту гри, то в подальшому організація практичного досвіду дітей у грі спрямовується на активне пізнання реальних взаємин людей в процесі спільної діяльності.

Формуючи перші навички гуманної поведінки у грі, дорослий подає дітям зразки рольових діалогів з тим, щоб діти вчилися розвивати спільний сюжет, висловлювати свої задуми, погоджувати їх, поступатись один одному. Слід усіляко заохочувати малюків до спілкування, поступово залучаючи до нього інших дітей, переводити ситуацію спілкування дитина – дорослий у ситуацію дитина – дитина. В другій половині третього року життя в дитячих іграх з'являються ролі, що також сприяє розвитку моральних почуттів: дитина переживає почуття конкретної ролі (мама піклується про дитину, лікар уважний до хворого). Зазичай, не слід очікувати, що діти самі дійдуть змісту моральних взаємин між людьми – приклад виконання ролі дає вихователь, однак збагачення рольових дій поступово ініціює до виникнення спільної гри двох-трьох, а згодом і більшої кількості дітей. Спочатку таке групування не об'єднується спільним змістом, а з набуттям більшого досвіду і розвитком взаємовідносин з'являються спільні рольові ігри, під час яких у дітей формується вміння домовлятись, прагнення враховувати задуми інших, доброзичливо ставитись до товаришів, надавати їм допомогу. Зрозуміло, що гратися разом малюки можуть за умови педагогічного керівництва вихователем.

У молодших групах вихователь повинен навчити дітей діяти відповідно до ролі, спільно розвивати нескладний сюжет, будувати прості рольові стосунки. Слід домагатися виконання дітьми правил, а в разі необхідності нагадати їх дітям, підказати, якщо вони не можуть порозумітися, радити, схвалювати прояви уваги до однолітків, брати участь в дитячій грі.

Діти середнього дошкільного віку – вміліші гравці. Зрослий інтерес до стосунків людей, бажання брати участь у житті дорослих – важлива умова розвитку гри в цей період. Вихователь може використати потребу дітей у відображенні явищ і для розвитку гри як діяльності, і для формування позитивних взаємин у грі. Слід навчити вихованців творчо відтворювати явища навколишнього життя, вчинки людей, виявляти певне ставлення до них, а також налагоджувати взаємини з іншими гравцями, узгоджувати ігрові дії, спільно розвивати гру, взаємодіяти згідно з прийнятими ролями.

Розвиток тематики дитячих ігор у середньому дошкільному віці йде від побутових ігор до відображення в грі опосередкованого досвіду дітей, явищ, безпосередньої участі в яких діти не брали, про які їм розповідали або свідками яких вони були. Розвиток і виховний ефект гри залежать від її підготовчого етапу. Для цього діти повинні засвоїти такі правила: узгоджувати тему гри; радитись, при розподілі ролей урахувувати побажання товаришів, вміти вислухати і прийняти пропозицію, поступатися своїми бажаннями для розв'язання спільних питань. На основі засвоєння цих правил формується радісне співпереживання загальної гри, яка відповідає спільним інтересам усіх учасників. Якщо ж дитина не бажає домовлятися з іншими, не враховує їхніх побажань, то її

участь у грі буде або обмеженою, або діти взагалі не прийматимуть її у гру. В такому разі вихователеві слід тактовно пояснити, що має зробити дитина, якщо вона хоче брати участь у колективній грі, що діти не люблять гратися з тим, хто думає тільки про себе, що їм нецікаво бути лише виконавцями чужої волі.

У старшій групі з'являються нові можливості для розв'язання завдань морального виховання в грі. З метою розвитку організованої поведінки вихователь звертає увагу дітей на особливості організаційного етапу. Якщо він відсутній, то можна запитати дітей, яку гру вони почали, чому не домовились, хто ким буде, не запросили інших дітей. Використовується також попередня установка: «Зараз ви будете грати, але спочатку домовтеся, хто буде грати, хто яку роль виконуватиме». Можна обговорити гру, яка відбулася, щоб пояснити, як можна було провести її, що причиною того, що гра була нецікавою, був невдалий розподіл ролей. Висновок, до якого підводить дітей вихователь, – щоб гра була цікавою, треба поважати думку товариша, відгукуватись на слушні пропозиції. Якщо діти старшої групи скаржаться на поведінку товариша, можна запропонувати подумати самим і вирішити, чи візьмуть вони його в гру наступного разу.

Старші дошкільники відтворюють у грі різноманітні явища. Наслідування діяльності й вчинків дорослих набуває усвідомленого морального змісту: будівельники прагнуть якнайкраще збудувати будинок, лікар турбується про пацієнта, пожежники поспішають на допомогу людям тощо. Різнманітність в гру вносить розповідь, пропозиція педагога: «Колиску з

немовлям треба ставити так, щоб дитина спала голівкою на схід сонця. Під подушку поклади букетик з цілющих трав. А сорочечку дитинці треба прикрасити вишивкою – в народі кажуть, якщо дитина спить у вишитій мамою сорочці і на вишитій наволочці, то довіку маму пам'ятатиме, як виросте». Не слід забувати, що взаємини дітей у грі і в житті переплітаються, якщо вихователь активізує усвідомлення їх дітьми. З цією метою після гри можна проаналізувати, чим зумовлений той чи той вчинок гравця.

3. Різноманітність ігор дошкільників (рухливих, дидактичних, ігор-драматизацій, розваг і забав) створює достатній емоційний фон для морального розвитку. Гра приваблює дитину, отож можна використати її для виховання педагогічно цінних способів поведінки. Так, рухливі ігри сприяють розвитку організованої поведінки, ігри колективного характеру дають можливість продемонструвати дітям необхідність дотримання моральних норм: «Усі грали дружно, допомагали один одному, тому команда виграла». Рухливі ігри (типу «Квач») виховують взаємодопомогу, ігри естафетного типу мають на меті співдію гравців. Ці ігри неможливі без взаємодії на основі моральних правил, які водночас є правилами гри.

Вихователь завжди повинен пам'ятати, що рухливу гру не можуть замінити самі рухи дітей, як би гарно вони не виконували. Слід потурбуватись про наявність ігрового зачину, виконання ролі у сюжетній рухливій грі, а не простого бігу, ловіння тощо. Лисиця, яка полює на зайців, має бути не лише швидкою, а й хитрою, спритною, квочка не тільки ховає курчат, а й повинна піклуватися про них. Роль у грі дає дитині змогу створити певний образ не

лише з рухової сторони, а й наповнити його певним моральним змістом.

Дидактичні ігри також є засобом морального виховання. Вони розвивають у дітей ініціативу, самостійність. У дитячому садку дуже поширені дидактичні ігри морального змісту: «Подорож до країни ввічливості», «Хто навчить Незнайку гарно поводитись», «День народження ляльки Катрусі» та ін.

Особливе значення мають спільні ігри дітей молодшого, середнього і старшого дошкільного віку. Різновіковий колектив у грі дає змогу повною мірою використати можливості дітей кожного віку. Старші діти виконують навчаючу і виховуючу функції, вони є носіями моральних норм, їх захисниками. Діти середнього дошкільного віку вносять у спільну гру безпосередність почуттів, прагнення до пізнавальної діяльності, різноманітність ролей. Молодші діти переймають ігровий досвід старших, із захопленням наслідують їхню поведінку, вчаться виконувати ролі, засвоюють моральні зразки.

Різний життєвий та ігровий досвід дітей у різновіковій групі підвищує вимоги до педагогічного керівництва грою. До початку гри доцільно уточнити, у що будуть грати діти, що їм потрібно для гри, кого вони хотіли б запросити у гру, але зробити це слід тактовно, щоб не порушити планів спільної гри, а підказати цікавий поворот сюжету, запропонувати певний склад гравців, допомогти у розподілі ролей. Керівництво грою через безпосередню участь вихователя збагачує педагогічний зміст гри, особливо для формування взаємин дітей, які відтворюють рольові відносини. Приклад вихователя у ставленні до інших гравців буде корисним для старших і для молодших дітей.

Надзвичайно цікавими є ігри-драматизації для дітей різного віку. Вони забезпечують значні виховні можливості шляхом емоційно-морального оцінювання персонажів, виявлення ставлення до них у ігровій формі. Так, старші дошкільники вносять творчість у використання жартівливих, комічних засобів, у створення образу (роль хитрої людини виконується підкреслено: вона облеслива перед старшим, сильнішим, а із слабішим – зухвала, нахабна). Виконуючи таку роль, дитина засуджує ці негативні риси поведінки. Діти середнього дошкільного віку, наслідуючи старших, переживають певні моральні почуття (осуд чи захоплення, бажання наслідувати позитивного персонажа). Не слід обмежувати участь молодших дітей функцією глядачів. Вони можуть успішно виконувати нескладні ролі в іграх, які потребують великої кількості учасників, з однотипною дією (подруги у казці «Снігуронька» тощо).

Правильне педагогічне керівництво іграми дошкільників різного віку сприяє розвитку особистості дітей, впливає на їх взаємини, створює сприятливі умови для взаємозбагачення дітей моральним досвідом.

4. Провідний у дидактиці принцип виховуючого навчання вимагає забезпечення в процесі організації навчання дошкільників на заняттях та в повсякденному житті єдності освітніх та виховних завдань. Як у школі, так і в дитячому садку навчання – це складна взаємодія педагога і дитини. За словами В. О. Сухомлинського, навчання – не механічна передача знань, а складні людські взаємовідносини. Сучасна педагогіка співробітництва, досвід педагогів-новаторів переконливо доводять можливість навчання без насильства над волею дитини, без примусу педагога.

Гуманізація процесу навчання спрямована на те, щоб дати дитині впевненість, що вона вчиться успішно, навчити її вчитися, не допускаючи відставання в засвоєнні знань і втрати інтересу до навчання. Для цього потрібно будувати процес навчання на особистісній основі, коригувати відносини педагога і дітей у навчальному процесі. Ці положення педагогіки співробітництва стосуються також і навчання дітей дошкільного віку. Водночас, шкільний тип навчання непридатний для педагогічного процесу дитячого садка. Особливість навчання дітей дошкільного віку полягає в тому, що воно здійснюється не лише на заняттях, а й у повсякденному житті. Дитина навчається з перших хвилин свого життя, пізнаючи навколишній світ і саму себе. Цей процес більшою мірою, ніж на наступних етапах розвитку особистості, залежить від дорослого. Навчання дошкільника – це все спілкування з педагогом. Вплив вихователя на дітей повинен спрямовуватись не лише на ефективність навчання, а й на встановлення гуманних відносин між дітьми і педагогом, а також взаємовідносин дітей.

Концепція національного дошкільного виховання вказує на загальні орієнтири виховання і навчання дітей. Передусім це емоційна насиченість, тобто створення умов для виникнення нових емоцій, які утримують увагу дітей на об'єкті пізнання, власній дії, поведінці дорослого і сприяють виникненню інтересу до засвоєння змісту навчання. Необхідне також поєднання ігрових і неігрових моментів, оскільки ігрові мають виняткове значення для формування культури пізнання, волі й почуттів дитини. Важлива роль належить взаємопереходу позицій дитини і дорослого. Навчальні зусилля дитини краще спрямовувати не на

дисциплінуючий мотив («так потрібно»), а на усвідомлення значення навчання для себе. Упродовж дошкільного дитинства відбувається поступовий перехід від діяльності, яка спрямовується дорослим і спільної з дорослим, до індивідуальної навчальної діяльності дитини, вміння навчатись у колективі. Це не означає, що роль спілкування з дорослим втрачається чи применшується. Майстерність педагога полягає в тому, щоб організувати процес індивідуальної та спільної навчальної діяльності дітей.

Процеси навчання і морального виховання дітей дошкільного віку за мотивами, змістом і засобами здійснення очевидно співпадають. Відносини між дитиною і дорослим, які складаються в навчальній діяльності, впливають на формування моральних якостей дітей, закріплюючись і розвиваючись у інших видах діяльності. Взаємодія дитини і дорослого спрямована водночас на формування в дітей позитивного ставлення до навчання, пізнавальної активності, потреби в самостійному пошуку відповідей на ті чи інші запитання, бажання вчитись, розвиток морально-вольових якостей (наполегливості, відповідальності, старанності), а також на виховання позитивного ставлення до однолітків, формування досвіду спільної діяльності. Ці шляхи здійснення морального виховання в навчальній діяльності сприяють загальному розвитку моральної спрямованості особистості. Виховна сила навчання зумовлена не лише тим, що відносини в процесі цієї діяльності великою мірою визначаються роллю вихователя, а й тим, що навчання базується на важливій потребі дитини в нових враженнях, знаннях і способах пізнавальної діяльності. Задоволення цієї потреби позитивно впливає на розвиток особистості. Педагогу варто постійно тримати

в полі уваги моральну сторону процесу навчання. Вихователь, який піклується лише про дисципліну навчальної діяльності, втрачає великі можливості для розв'язання завдань морального виховання. Успіху досягають ті педагоги, які у спілкуванні використовують переважно впливи організаційно-виховного («Ви хотіли дізнатись, як з маленького зернятка виростає рослина. Ось послухайте...»), а не організаційно-ділового характеру («Діти, всі дивіться сюди!«).

Заняття – одна з форм організованого навчання. Використання різних видів занять (колективних, групових, індивідуально-групових) дає змогу педагогові планомірно і послідовно повідомляти дітям знання, формувати вміння, розвивати пізнавальні здібності і одночасно виховувати моральні якості. Для цього необхідно створити певні умови, насамперед підтримання в ході заняття позитивного емоційного стану, який акумулює ефективність сприйняття змісту навчання, добровільне виконання вказівок педагога, активність. Спілкуючись з дітьми на занятті, вихователь у процесі пояснення, запитань, організації самостійної діяльності вихованців учить виявляти активність, наполегливість, пояснює правила поведінки в умовах колективної діяльності.

Зараз особливо важливо будувати мету, зміст, методику проведення заняття, спираючись не лише на вимоги програми, а й враховуючи бажання дітей. Заняття за програмою вихователя і за задумом дітей повинні мати рівнозначне місце у педагогічному процесі дошкільного закладу.

Добираючи зміст знань і вмінь, педагог повинен зважувати не лише на їх обсяг, складність для дітей певного віку, а й на те, яке розумове навантаження несе матеріал заняття, які вольові зусилля

необхідні для його засвоєння. Прийоми активізації розумової діяльності дітей, організації їх поведінки мають також передбачати розвиток інтересу до навчання. Досягти цього можна завдяки вдумливому ставленню вихователя до всіх запитань, які виникають у дітей, правильній оцінці їхніх можливостей, вмінню підвести до самостійного рішення, запропонувати подумати, пригадати, з тим, щоб знайдена дитиною відповідь підтримувала її бажання вчитися, думати, бути активною під час заняття. Реалізація завдань морального виховання значною мірою залежить від того, як педагог, організуючи колективну навчальну діяльність, зуміє стимулювати активність дитини, щоб вона сприймала кожне завдання, поставлене перед групою, як завдання для себе і докладала зусиль для його розв'язання.

Водночас заняття мають великі можливості для виховання взаємин дітей. Навчальна діяльність на заняттях будується як діяльність дитини в колективі. Діти навчаються разом, однак вчиться кожен індивідуально: сам виконує завдання, сприймає пояснення вихователя, відповідає на запитання тощо. Водночас, на занятті дітей об'єднує особлива емоційна атмосфера радості пізнання, почуття спільного, відкриття нового, орієнтація на відповіді інших. Не лише на заняттях продуктивного характеру (малювання, ліплення, аплікація, конструювання), а й на заняттях з розвитку мови, формування елементарних математичних уявлень, фізкультури є можливість колективних завдань, які об'єднують дітей, подають досвід навчального співробітництва.

Велике виховне значення має те, чи вміє педагог, звертаючись до дітей, поєднувати доброзичливість з вимогливістю таким чином, щоб переважав позитивний емоційний тон: аргументувати

вимоги й оцінки, мотивуючи їх досягненнями дитини в навчанні й водночас заохочуючи до нових пошуків. Не слід забувати, що від успіхів дитини в навчанні залежить її популярність у групі. Оцінка вихователя справляє певний вплив на самооцінку дітей, яка, зумовлює їх активність.

Першого досвіду навчання дитина набуває вже в молодших групах дитячого садка, де здебільшого заняття проводяться в формі гри. Розпочинаючи заняття, важливо вміло переключити увагу дітей, зацікавити їх (іграшкою, збудженням попередніх вражень). Щоб розвивати інтерес, який спершу може бути мимовільним, слід звертатися до почуттів дітей (лялька засумувала, ведмедик засміявся), використовувати яскравий дидактичний матеріал. Необхідно пояснити дітям загальні правила поведінки на прикладах конкретних ситуацій. Вікові особливості дітей ще не дають змоги формувати вольові якості, поза як не зайвим буде сприяти їхнім самостійним діям, враховуючи індивідуальність дитини. Нерішучих слід заохочувати, несміливих підтримувати, формувати вміння виконувати те, що пропонує педагог. Чим менші діти, тим більше застосовується прийом спільної роботи всіх дітей і педагога. Проте, ним не слід зловживати, оскільки темпи діяльності дошкільників надто різні. Головне завдання педагога – сформувати в них прагнення уважно слухати на занятті, досягати результату, відгукуватися на пропозиції вихователя, не заважати іншим. Якщо діти помиляються, порушують ці вимоги, то вказати на це їм потрібно м'яко, на конкретному прикладі: «Добре зробив Петрик, що послухався мене і привітався з лялькою. Ось зараз і Наталочка, і Василько скажуть: «Добрий день, Оксанко, заходь до нас у гості».

Підводячи підсумки заняття, педагог викликає в дітей задоволення спільною роботою; об'єднує дітей спільними позитивними емоціями.

У середній групі зростають вимоги до підготовки до заняття (прибрати іграшки, розпочати заняття вчасно). Розвитку організованості дітей сприяє залучення до спільної бесіди як форми переходу до заняття, пропозиція вихователя звернути увагу на тих, хто вже підготувався до заняття тощо. Вводяться нові правила: на початку заняття займати своє місце, щоб не заважати тому, хто поруч, піднімати руку, коли хочеш відповісти, вислуховувати відповідь товариша, не відволікатись, коли говорить вихователь. Оскільки поведінка дітей п'ятого року життя буває вкрай суперечливою, що виявляється в прагненні до самостійності і водночас у невпевненості через недостатній досвід поведінки, варто підкреслювати, як збагатилися уявлення дітей; діти стали вправнішими, організованішими, спонукати до якісного виконання завдань педагога. Стримувати бажання дитини відповісти потрібно тактовно: «Я бачу, що ти вже знаєш відповідь. Давай спочатку послухаємо Оленку, вона першою підняла руку, – чи так вона відповість, як ти думаєш?» Водночас, неголосну мову дитини з приводу того, що вона виконує, наприклад, на заняттях з образотворчої діяльності, не треба забороняти, адже для дитини вона є додатковим засобом самовираження.

У середній групі діти виконують складніші колективні завдання і вихователь має підкреслити вклад у спільну справу кожної дитини: «Ви гарно розповідали, як ви допомагаєте вдома. Олежка описав нам, як він з татом прибирає в кімнаті. Галочка розповіла про пироги, які пекли вони з бабусею. Оля нагадала нам, що ваші

тата й мами були у нас в групі в гостях і всі разом з вихователями прибирали подвір'я дитячого садка. От вийшла у нас ціла розповідь про працю наших дітей із дорослими. Я підкажу вам, що можна зробити вдома, щоб допомогти своїй сім'ї». Об'єднання результату колективної діяльності на занятті у середній групі проводиться лише як підсумок. Постановка спільної мети на початку роботи передчасна в зв'язку з тим, що діти середнього віку лише вчаться самотійно домагатися результату. Щоб не зініціювати лінощі мислення і дії, дітей слід орієнтувати на індивідуальний спосіб виконання завдання: «Зараз кожен подумас і намалює таке деревце, яке йому більш до вподоби. Ліно, ти яке дерево намалюєш? А ти, Тарасику?» Несміливих дітей треба підтримувати («Ти також хочеш запропонувати, Віро? Напевно, твоя пропозиція буде корисною для всіх»), невправних заохотити («Ти вже краще намалював, ще не зовсім охайно, але наступного разу ти постараєшся взяти менше фарби, щоб вона не розтікалась»).

У житті дітей старшого дошкільного віку заняття посідають особливе місце. Вони вже мають певний досвід спільної діяльності, в процесі якої набувають навичок організованої поведінки, помітно зростає їх активність, ініціативність, самотійність. Розвиваються форми навчальної діяльності: здатність розуміти завдання вихователя, самотійно виконувати його вказівки, використовувати необхідні способи дій. Зростаюча допитливість, розвиток мислення, довільність запам'ятовування також чинять значний вплив на розвиток навчальної діяльності дітей. Проте при переході до старшої групи ще не всі діти мають усталені навички культури поведінки на заняттях. З початку

навчального року вихователь продовжує роботу з їх формування. Слід орієнтувати дітей на те, що дотримуючись встановлених правил, вони виражають уважне і турботливе ставлення до однолітків. Дисциплінуючі впливи також мотивуються інтересами спільної діяльності: не можна затримувати всіх, треба підготуватися до заняття, щоб усі не чекали одного.

У старшій групі вихователь продовжує формувати в дітей інтерес до навчання. З цієї метою використовуються ігрові прийоми, однак вже не як метод навчання, а як спосіб мотивації якісного виконання навчального завдання. Наприклад, у вправах на формування граматичної правильності мови можна запропонувати дітям виправити помилки в мові Незнайки (іграшки, за яку говорить педагог), на занятті з формування елементарних математичних уявлень – ігри типу «Відгадай, що змінилось» тощо.

Завдання вихователя – диференціювати у свідомості дітей зміст понять «вчитись» і «гратись». Навчання повинно асоціюватися з новим, цікавим пізнанням. Адже бажання дитини довідатись про щось нове, навчитися того, чого ще не вмієш, – важливий чинник формування морально-вольової готовності до школи, звички докладати навчальне зусилля, вміння доводити справу до кінця, оцінювати результат. Плануючи діяльність дітей на занятті, варто чітко визначити тривалість виконання завдання з тим, щоб ефективно використати час, передбачити, що робитимуть діти, які раніше впораються з ним. Недостатня продуманість таких ситуацій здебільшого сприяє втраті дітьми інтересу до навчання. Вони стають лінивими, байдужими. Старші дошкільники продуктивно працюватимуть упродовж усього заняття, якщо

вихователь правильно організує їх активну пошукову діяльність, диференційовано визначить обсяг завдань. Отож, дитина звикає до постійної розумової діяльності, не губитиметься перед складним завданням, а шукатиме шляхів його розв'язання, не втратить інтересу в разі невдачі. Активна участь дитини на занятті має бути організованою на основі спільних правил: піднімати руку, не займатися сторонніми справами, під час відповіді триматись спокійно, відповідати чітко, не поспішаючи.

Навички спільної навчальної діяльності закріплюються на заняттях із застосуванням колективних форм роботи. Послідовність занять: від виконання індивідуальних завдань із поєднанням результатів у спільній роботі (колективне панно, спільно складена розповідь тощо) до колективної роботи із загальною метою, спільним способом виконання (інсценування літературного твору, групова робота із образотворчого мистецтва з кількістю від 4–5 до 10–12 осіб). Для виконання спільних видів роботи діти повинні засвоїти загальні правила: уважно ставитися до думки товаришів, заперечувати ввічливо, тактовно пропонувати, а не нав'язувати свої думки, вислуховувати зауваження і заперечення однолітків. Вихователь позитивно оцінює всі прояви колективізму, піклування про товариша, виконання правил спільної діяльності.

Неабияке значення позитивна педагогічна оцінка має у зміцненні інтересу до навчання, створенні робочого настрою на занятті. Спілкуючись з дітьми, вихователь відзначає найрізноманітніші прояви їхньої активності, що свідчать не тільки про якість діяльності дітей, а й про ставлення до неї: зваженість, старанність, уміння долати труднощі. Оцінки вихователя

формують у дітей поняття «добре навчатись», що сприяє їх підготовці до школи.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть завдання морального виховання, які розв'язуються в різних видах діяльності.

2. У чому полягає специфіка морального виховання дітей в грі?

3. Складіть картотеку публікацій з досвіду роботи про виховання дошкільників у різних видах діяльності в типовому дитячому садку; у спеціальному закладу для дітей з особливими потребами.

4. Охарактеризуйте основні принципи морального виховання дошкільників.

5. Розробіть текст консультації для батьків з морального виховання дошкільників у сім'ї.

6. Чим різняться основні підходи до морального виховання дітей в різних освітніх системах?

7. Доведіть, що зміст морального виховання в дошкільному віці детермінований соціумом.

Рекомендована література: I: 1; 3; 4; 5; 7; 9; 13; 14; 17; II: 4; 6; 11; 12; 15; 21; 23; 25; 26; 35; 38; 42; 46; 55; 63; 65; 66; 72; 75; 82; 92; 93; 107; 108; 110; 111.

ТЕМА 17. ВИХОВАННЯ В ДІТЕЙ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ

1. Поняття про дисциплінованість і культуру поведінки. 2. Своєрідність вияву дисциплінованості в дітей дошкільного віку. 3. Норми поведінки дітей дошкільного віку. 4. Умови виховання дисциплінованості та культури поведінки в дошкільному віці. 5. Методика виховання дисциплінованості та культури поведінки.

1. Дисциплінованість, звичка до дисципліни – обов’язкове й свідоме підкорення своєї поведінки встановленим нормам суспільного порядку. Дисципліна необхідна для організації будь-якої діяльності, особливо в колективі. Виявляючи дисциплінованість, людина виражає свою повагу до правил поведінки в суспільстві, до людей, з якими працює, живе, відпочиває.

Дисципліна відіграє важливу роль у формуванні особистості, допомагаючи підкорятися загальним вимогам колективу, виконувати встановлені правила співжиття в ньому, утримуватись від нерозумних бажань, які йдуть врозріз із спільними інтересами або можливостями щодо виконання, організації поведінки, слухняності чи самоконтролю. Дисципліну слід розглядати як наслідок усієї виховної роботи. Це положення особливо підкреслював А. С. Макаренко.

Упродовж дошкільного дитинства за правильно організованих умов виховання значно підвищується рівень дисциплінованості дітей. Так, уже в молодшій групі під впливом інтересу до спеціально створеної педагогом ситуації вони виявляють стриманість, організованість (обережно встають зі стільчиків і прибирають іграшки перед прогулянкою, щоб не розбудити

ляльку; намагаються самотійно, не відволікаючись, одягатись, щоб порадувати Петрушку та ін.).

Сприяючи нагромадженню малюками досвіду позитивних вчинків, що відповідають правилам поведінки, педагог прагне до того, щоб усі необхідні їй способи закріплювались, усвідомлювались, виявляти під час спостережень за дитиною, та поза ними. Старші дошкільники внаслідок формування дисциплінованої поведінки здатні до вибору потрібної дії, до таких міркувань як: «Хочу, але не можна і тому повинен відмовитись від свого бажання».

2. Дитячий садок формує в малят певні норми поведінки, в яких відображається ставлення до дорослих, ровесників, суспільного надбання, до власної діяльності, обов'язків, виявляється культура поведінки. Такими нормами діти оволодівають, засвоюючи правила, що регулюють їх різноманітні стосунки з однолітками. Правила своєю конкретністю стають доступними для розуміння дітьми, засвоюються ними в процесі різноманітної діяльності і взаємин з навколишніми, переходять в навички і звички поведінки.

Дуже важливо з раннього дитинства формувати в дошкільників поважне ставлення до дорослих. З перших років життя дитина вступає в певні відносини з дорослими: батьками, членами сім'ї, які оточують її любов'ю, турботою, створюючи атмосферу тепла, захищеності, доброзичливості. З приходом у дитячий садок коло відносин дитини з дорослими розширюється. Вони вступають у стосунки з вихователем, нянею, медичною сестрою та з іншими співробітниками. З самого початку необхідно формувати у малят правильні способи звертання до дорослих, форми вияву поваги до них, які б ґрунтувалися на прихильності, почуттях пошани і

довіри, слухняності (бажанні слухати старших, охоче виконувати їхні прохання, пропозиції, виявляти приязність, прагнення порадувати дорослого своїм вчинком та ін). Старші дошкільники прагнуть допомогти дорослим, турбуються про них, намагаються зробити їм приємне, оберігають їх спокій. Діти засвоюють правила поведінки в громадських місцях, виявляють увагу, поступливість і ввічливість у спілкуванні з дорослими.

У дитячому садку дошкільнята перебувають в оточенні ровесників. Отож, перед вихователем постає завдання формувати норми поведінки, що відображають ставлення до однолітків, спираючись на повагу до товаришів, поступливість, доброзичливість, взаємодопомозі. У ранньому віці в дітей формуються їх основи: уміння не заважати грі ровесника, не відбирати іграшку тощо. Виникають початкові форми позитивних взаємин: уміння виявити чуйність (пригорнути товариша, що плаче), доброзичливість, бажання гратися і займатися разом. Вихователь заохочує спільну діяльність малят.

У дітей середнього віку виховують привітність, уміння співпереживати, співчувати товаришеві, бажання поділитися, поступитися, порадувати. Ускладнюються норми поведінки в сумісній діяльності: малюки домовляються про спільне користування іграшкою, без тривалих суперечок розподіляють ролі у грі, допомагають одне одному в спільній праці та ін.

У старшому дошкільному віці норми поведінки щодо ровесників ґрунтуються на більшій свідомості дітей, здатності довільно поводитись. У них формується турботливе ставлення до ровесників, позитивні стосунки у спільній діяльності, основи колективізму, вміння піклуватись про хворого товариша,

справедливо розсудити суперечку, переконати ровесника в тому, що він неправий, або погодитися з його думкою, визнаючи свою помилку, бути послужливим: посторонитись, щоб дати пройти, посунути тарілку з хлібом сусідові, віддати свій стілець товаришеві, делікатно попередити про можливу необачність.

Життя в дитячому садку створює багато ситуацій, в яких можна виховувати дружні взаємовідносини дошкільників. Завдання педагога полягає в тому, щоб використовувати ці ситуації, спонукати вихованців до вчинків, які відтворювали б норми поведінки у колективі. Помітне місце у виховній роботі посідає формування у малюків норм поведінки в громадських місцях, передусім – у дитячому садку. У таких нормах виявляється повага до навколишніх: вміння враховувати стан інших людей, зважати на нього, займаючись своєю діяльністю, не заважати навколишнім. Уже в молодших групах вихователь навчає дітей проходити коридором, не перешкоджаючи роботі дорослих, одягатись спокійно, без крику, щоб не відвертати увагу тих, хто вчиться і т. д.

Вихователь вчить дітей правильно поводитись у трамваї, на вулицях, в парку. Наприклад, ознайомлює їх з такими правилами: граючись у сквері, не заважати тим, хто там відпочиває; перебуваючи у міському транспорті, дотримуватись тиші, поступатися місцем людям похилого віку.

У дитячому садку в дітей виховується бережливе ставлення до речей. Воно передбачає формування уявлень про те, що кожна річ є наслідком праці, отож недбайливе поводження з нею може свідчити про неповажливе ставлення до людей праці. Норми ставлення до речей охоплюють уміння користуватись ними за

призначенням, завжди класти на місце, не бути байдужим, якщо виявили закинуту чи залишену не на місці річ (іграшку, книгу), помітивши зламану річ, слід звернутися за допомогою до дорослого, спробувати виправити її, налагодити. Старших дошкільників часто залучають до прибирання групової кімнати, ділянки, щоб нагромадити досвід догляду за іграшками, посібниками. У дітей формується вміння підтримувати порядок, нетерпиме ставлення до будь-якого порушення. Виховуючи їх бережливими, педагог водночас запобігає вияву пожадливості, прагнення берегти тільки своє, зневажливо ставитись до чужого.

У дошкільному віці діти засвоюють норми поведінки, що відображають позитивне ставлення до праці. У молодших дошкільнят це виявляється в бажанні виконувати елементарні трудові доручення, в інтересі до праці навколишніх. Малюки змалку починають наслідувати вмілі дії дорослих, брати активну участь у співпраці, хоч їхні можливості дуже обмежені. Так, вони залюбки допомагають старшим у сервіруванні столу, раді виконати прохання принести чи подати якусь річ, підтримати інструмент тощо.

Дошкільників середнього віку вихователь вчить самостійно й охоче виконувати доступні їм трудові дії відповідно до правила «Все що можу, зроблю сам». У них виховується бажання допомогти ровесникам, помічати їх труднощі, виконувати окремі доручення, турбуючись про колектив.

У дітей старшого дошкільного віку педагог сприяє розумінню необхідності праці, виховує почуття відповідальності за доручену справу, що виявляється у свідомому виконанні доручень і обов'язків чергових, самостійності та цілеспрямованості в роботі,

бажанні мобілізувати свої зусилля на досягнення наслідку, прагненні до якнайточнішого виконання вказівок. Виховується працьовитість, вміння включатися в роботу за власною ініціативою, працювати у невеликому колективі, виконуючи спільне завдання, домовлятися про сумісну діяльність, розподіляти роботу між учасниками, допомагати одне одному, розуміти залежність загального результату від активного і сумлінного виконання кожним дорученого завдання.

У дитячому садку, починаючи з середньої групи, малят привчають мати певні обов'язки. Педагог пояснює їм їх зміст, необхідність своєчасного виконання, нагадує про відповідальність перед ним і колективом групи. Він допомагає дітям виконувати покладені на них обов'язки: призначає чергових у тих видах праці, в яких у малюків уже сформувалися потрібні навички, надає їм допомогу в скрутному становищі, викликає інтерес до виконання завдань-обов'язків. Це сприяє виконання дитиною завдань не відволікатись від справи.

Старші дошкільники повинні з більшою відповідальністю ставитись до своїх обов'язків, свідомо виконувати роботу чергового, розуміти її значення, турбуватися про доручені їм об'єкти, самостійно включатися в працю, доводити справу до кінця.

Педагог виховує в дітей дбайливе ставлення до природи. Він привчає малюків ходити тільки доріжками, не затоптувати газони і не рвати квітух рослин, збирати опале листя і вчить їх помічати зміни в житті природи, бачити її красу, дбайливо ставитись до всього живого.

У дітей середньої групи слід не тільки виховувати дбайливі почуття до природи, а й навчити їх доглядати за рослинами і тваринами, піклуватись про них. Старші дошкільнята виявляють свідомий інтерес до природи. Вони спостерігають, порівнюють, помічають нове, збирають насіння, вирощують рослини тощо.

3. Важливою умовою виховання дисциплінованості та культури поведінки в дітей є авторитет і культура вихователя та батьків. Культура педагога, характер його спілкування з малятами, стиль взаємин мають першочергове значення у формуванні дисциплінованості. Вміння вихователя використовувати поради, а й не лише зауваження, іноді жарт, тактовно виправляти порушення, ініціювати інтерес до дитячих справ, прагнення їх підтримати є неодмінними умовами зростання довіри до нього, бажання з ним спілкуватися, дотримуватись розпоряджень, з готовністю відгукуватися на прохання. Такий педагог користується великим авторитетом у малюків. Вони намагаються заслужити його похвалу. Натомість байдужі звертання, певна суворість у погляді як відповідь на порушення дисципліни примушують винуватців відчувати не образу, а невдоволення собою, спонукають скоріше виправити допущену похибку, попросити пробачення за вчинок. Дошкільнята наслідують авторитетного вихователя, переносять у взаємини з ровесниками його тон, тактовність.

У поведінці діти відображають культуру батьків, відносини у сім'ї, доброзичливість у спілкуванні між її членами, що стає для неї тим прикладом, який вона намагається наслідувати, вступаючи в стосунки з ровесниками.

Вагомою умовою виховання дисциплінованості малят є чітке дотримання розпорядку дня. Правильне його укладання дає змогу підтримувати у дошкільників урівноважений стан, своєчасно переключаючи їх з однієї діяльності на іншу, не допускаючи перевтоми, чергувати активну діяльність з відпочинком. Перебуваючи в урівноваженому стані, діти спокійніше реагують на втручання ровесників у їхню діяльність, позитивно сприймають поради й зауваження педагога, виправляють допущені помилки, легко переносять образи, швидше заспокоюються. Чітке проведення режимних процесів запобігає також зривам у поведінці, що виникають здебільшого під час чекання.

Одягання, вмивання та інші процеси, обумовлені розпорядком дня, є одночасно засобом формування у малюків культури поведінки в колективі ровесників. Оскільки в цей час вони завжди перебувають поруч одне з одним, вихователь привчає їх ввічливо пройти, поступитися, запропонувати свою допомогу.

Чіткий розпорядок дня сприяє формуванню стереотипів поведінки. Малята поступово засвоюють послідовність і відносну тривалість режимних процесів, організовують самостійну діяльність, враховуючи час, а також їх наступність. Так, між заняттями проводять рухливі ігри, а після денного сну – тривалі творчі колективні ігри, працю.

Правильна організація обстановки, в якій перебувають діти також має неабияке значення для формування дисциплінованості та культури поведінки. Добір іграшок, різноманітних матеріалів, посібників і обладнання для роботи, відповідно віковій дошкільнят, їхнім інтересам і змісту набутих знань, умінь і уявлень про навколишнє, зручно розставлені меблі, продуманий порядок

розміщення ігрового матеріалу, наявність іграшок, що сприяють об'єднанню дітей у колектив, – все це створює сприятливі умови для розгортання різноманітної діяльності, приваблює дошкільників, дає їм змогу гратися, працювати, знаходити заняття за інтересами, що запобігає порушення поведінки.

Особливу увагу педагог приділяє збереженню в групі атмосфери доброзичливості, різноманітної й активної змістовної діяльності дітей. Це виховує в них прагнення до постійної діяльності, організовує їхнє життя, активно сприяє формуванню дисциплінованості та культури поведінки.

4. Поведінка вихованців дитячого садка регулюється правилами, що відповідають моральним нормам нашого суспільства. Внаслідок конкретності мислення дошкільнику доступні лише правила, що передбачають певні, конкретні вчинки. Пропоновані дітям правила необхідно сформулювати чітко, доступно для їхнього розуміння, у формі порад, а не заборон.

Слід пам'ятати, що кожне нове правило потребує часу для засвоєння дошкільнятами. Вихователь пояснює їм зміст, навчає його виконувати, нагадує про нього, відвертаючи можливі порушення.

Дітям середнього дошкільного віку також варто кілька разів нагадувати нове правило, оскільки в них слабо розвинений самоконтроль. Проте нагадування не повинно бути набридливим навчанням. Скажімо, побачивши, що назріває конфлікт між молодшими, вихователь звертається до них: «Я гадаю, вам не варто нагадувати, як мають поводитися друзі. Всі добре пам'ятаєте, що треба вміти домовитися. Хто ж перший запропонує, як це зробити?» і т. д. Таке звертання до дітей

сповнене впевненості педагога в тому, що вони хороші друзі, спонукає їх до примирення, сприяє розвитку товаристських взаємин.

Педагог здебільшого пояснює вихованцям моральний зміст нових для них правил поведінки: «Якщо не вибачитися за допущений недогляд перед товаришем, він може подумати, що ти його навмисне штовхнув і образиться на тебе».

Досвід поведінки за встановленими нормами формується в дітей під час організації вправлянь у їх виконанні. На це вказував ще А. С. Макаренко, який помітив, що «між знаннями і звичною поведінкою є маленька канавка, яку потрібно заповнити досвідом».

Організуючи досвід поведінки дошкільників, згідно з ухваленими правилами, важливо забезпечити єдність педагогічних вимог. Неприпустимо, щоб один вихователь постійно вимагав від дітей точного і своєчасного виконання правила, домагатися усвідомлення необхідності чинити відповідно до них, а інший приділяв цьому недостатню увагу. У такій ситуації виникає небезпека, що у малят може сформуватися вміння пристосовуватись до індивідуального стилю дорослих.

Правила поведінки вводять поступово, адже дошкільники ще не здатні запам'ятати одночасно кілька вимог і відповідно до них регулювати свої вчинки.

У формуванні в дітей соціального досвіду поведінки значне місце посідає контроль вихователя. Це дає змогу запобігти можливим помилкам дитини, своєчасно нагадати їй про правило, підказати потрібну дію, простежити за якістю виконання вимог іншими вихованцями.

Контроль завжди супроводжується оцінкою. Вихователь або підтримує, схвалює дії малюків, або відвертає, застерігає негативні дії. Схвалюючи конкретні вчинки, він виражає своє ставлення, сприяє усвідомленню того, що не тільки дії заслуговують схвалення, а й сама дитина, яку вихователь ставить за приклад, хвалить. Це спонукає дітей наслідувати її поведінку, заслужити схвалення вихователя. Ось чому не слід бути скупим на добре слово.

Педагог використовує й негативні дії вихованців. У таких ситуаціях не варто переносити оцінку поганого вчинку на особистість дитини.

Виховуючи дисциплінованість і культуру поведінки, педагог постійно ускладнює вимоги до поведінки вихованців, враховуючи при цьому їхній досвід, рівень засвоєння правил, а також здатність свідомо регулювати власну поведінку.

У молодших групах, привчаючи малят до правильної поведінки, вихователь вимогливий до них, отожділюючи їм регулювати свою поведінку досить важко. Водночас він послідовно і терпляче працює над тим, щоб виховати слухняність, збільшити самостійність дітей у виконанні елементарних правил поведінки.

До середньої групи дошкільники вже засвоїли перші правила, отожділюючи вихователь пильно стежить за самостійністю їх виконання, а в разі порушення домагається своєчасного виправлення помилок. У цьому віці діти вже мають чималі можливості для регулювання власної поведінки. Однак у них можуть бути розходження між знаннями і вчинками. Малюк чинить врозріз з вимогами дорослих, потім усвідомлює неправильність свого вчинку, щиро кається в ньому. Важливим завданням педагога є запобігання можливих

порушень. Цьому сприяють нагадування правил, попередня оцінка. До кінця перебування в середній групі від дітей уже можна домагатись вищої дисциплінованості.

У старшому дошкільному віці необхідно формувати стійкі навички дисципліни, культури поведінки. На цьому етапі очевидно зростає вміння довільного поводження, що дає змогу малюкам утримуватись від небажаних вчинків, свідомо наслідувати встановлені правила. Одночасно формуються й мотиви поведінки, бажання чинити правильно не тому, що цього вимагає вихователь, а через усвідомлення справедливості норм поведінки. Дружні, товаристські взаємини спонукають дитину поступатися, домовлятися, спокійно вирішувати суперечки і розходження. Вихователь стає вимогливішим до малят, домагається від них швидкого і точного виконання правил, самостійності у виборі вчинку в різних ситуаціях, що складаються у спільній дитячій діяльності.

У повсякденному житті групи можуть виникати конфлікти між вихованцями, порушення дисципліни, невиконання правил. Причини цьому різні. Однією з основних є неузгодженість вимог до малюка в дитячому садку і сім'ї, відсутність єдності методів впливу на нього. Так, якщо хтось з батьків вдається до погроз в разі неслухняності дитини, чи непослідовний у вимогах до неї, то вихователю досить складно досягти позитивного результату. Тут необхідна неухильна вимогливість, поєднана із заохоченням дитини, постійний контроль за її поведінкою.

Дисципліну дошкільники порушують внаслідок перевтоми, тривалого очікування, в початковий (прихований) період

захворювання. Отож педагогові необхідно враховувати їхній фізичний стан, своєчасно змінюючи вид діяльності.

Порушується дисципліна, коли в групі встановлюється система заборон, іноді цілком необґрунтованих, коли вихователь постійно примушує їх когось чекати. Нескінченні чекання викликають роздратованість, діти не знають, чим зайнятися, тож нерідко порушують правила поведінки.

Випадки порушення дисципліни слід розглядати насамперед, як педагогічний прорахунок в організації життя дошкільників і керівництві їх діяльності.

Педагогу слід проаналізувати, наскільки змістовною була діяльність вихованця, який порушив дисципліну, чи допомогли йому зосередитись на початковій фазі подолати труднощі, які виникли. Адже найчастіше порушують дисципліну діти, у яких нема стійкого інтересу до певної діяльності. Кращим засобом при цьому є залучення малюка до діяльності, допомога в її організації, поради, що допомагають досягти бажаного результату. Якщо дитина збуджена, не сприймає ніяких порад і пропозицій, краще дати їй змогу заспокоїтись і тільки тоді включати в різноманітну роботу.

Інколи вихователю доводиться вдаватись і до певних покарань коли він переконаний, що дитина виявила недисциплінованість не випадково. Так, педагог може на деякий час позбавити малюка можливості гратися з ровесниками.

Якщо між дошкільниками виникає конфлікт, вихователь зобов'язаний знайти спосіб впливу на обох, показавши ступінь провини кожного.

Вихователь мусить знати, що в дитячому садку категорично заборонені фізичні покарання, а також ті, що травмують нервову систему дитини, принижують її гідність, завдають шкоди здоров'ю.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Субординуйте поняття «дисципліна», «дисциплінованість», «норма поведінки».
2. Назвіть завдання виховання культури поведінки в дитячому садку.
3. Опишіть особливості роботи вихователя в різних вікових групах з виховання самостійності.
4. Охарактеризуйте умови виховання дисциплінованості в дошкільному віці.
5. Опишіть кодекс правил, які регламентують співжиття дорослих і дітей в дитячому садку? Які принципи йому притаманні?
6. Складіть текст консультацій для батьків про важливість режиму (розпорядку дня) в умовах родинного виховання.

Рекомендована література: I: 1; 3; 4; 5; 7; 9; 13; II: 9; 10; 11; 12; 15; 24; 40; 42; 46; 54; 63; 67; 70; 75.

ТЕМА 18. ВИХОВАННЯ В ДІТЕЙ КОЛЕКТИВІСТСЬКОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

1. Актуальні аспекти формування колективу в дошкільному віці. 2. Формування колективу колективних взаємин у різновікових

групах. 3. Колективна праця як умова виховання колективістської спрямованості в дошкільників.

1. Основне питання, яке постає сьогодні в теорії та практиці морального виховання – питання автономії (незалежності) дітей. Стосовно сучасного покоління на всіх етапах розвитку помітне послаблення волі, відсутність самостійності, повсемірно спостерігається відхилення в розвитку. Самостійність є необхідною умовою для розвитку людини, а для її формування найважливішим є правильне виховання маляти-дошкільника. В цей період життя закладаються основи особистості, отже не можна ігнорувати значення навчання. Водночас слід визнати, що в процесі формування особистості саме дошкільний вік є визначальним (сензитивними).

Самостійність дитини як суб'єкта розвитку прямо узалежнена від скеровуючої діяльності вихователя, від впливу колективу. Формуючи самостійність, вихователь повинен обрати адекватні методи керівництва і враховувати особливості колективу. Самостійну діяльність дитини як суб'єкта розвитку можна уявити в якості опосередкованого явища, автономного життя, незалежного від світу дитячого колективу. Важливо направити розвиток дитини з урахуванням її реального оточення: особливостей сім'ї, місцевості, етнічної приналежності та ін. Важливо звернути увагу на те, що особистість є залежно-опосередкованим автономним життям дитячого колективу. Для самостійності дитини автономне життя колективу особливо значуще, оскільки життя має практичний та фантазійний аспекти. Головною причиною несамотійності сучасних дітей є втрата

можливості спілкування з друзями. Малюки не можуть бути автономними в колективі. Отже у вихованні дітей з ясельного віку особливу увагу слід звертати на навчання спілкуванню. Створення умов для спілкування і досягнення автономності дітей – це є і реальність, і фантазійність у колективі. Спираючись на ці властивості діяльності, вихователь може навчати дітей і спілкуванню, і автономії, може формувати самостійність особистості.

Формування колективу, його самоорганізація і самоуправління розглядаються як педагогічний прийом, що полягає в опосередкованості керівництва. Таким чином, об'єднуються в одну цілісність мета, зміст і методи. Відтак виникає питання «Колектив – це мета чи засіб?», яке є неправомірним за своєю першоосновою. Помилковою є і полеміка з приводу того, чому надавати перевагу – організації чи діяльності. Одностороннім і неправильним є підхід до колективу як до засобу для тренування навичок спілкування. Процес формування включає його організацію і діяльність, що не є прямим впливом на дітей. *Формування колективу* – шлях проникнення у внутрішній світ дитини, організації її самостійної діяльності та всестороннього розвитку особистості. Дитина спершу стає суб'єктом життя, членом колективу, перш ніж стане об'єктом виховного впливу для вчителя. Лише теорія розвитку в колективі, оскільки вона визнає необхідність таких відносин між індивідумом та колективом, може забезпечити створення демократичних стосунків між дітьми. Ступінь взаємозалежності індивіда і колективу визначається зрілістю колективу.

Отож формування демократичних відносин у певному колективі дітей можна називати колективом загальної участі. Його формування виражає ідеї демократичного виховання: «Нехай ані жодна дитина не буде осторонь!». Для втілення в життя цього гасла розроблено методи формування угруповань всередині колективу. Вони допомагають встановити відносини відповідальності та взаємозв'язку між індивідумом та колективом.

Участь дитини в колективі та її діяльністю складає виховну мету колективу. Однак, така участь не має бути ні довільною, ні формальною, натомість допомогти налагодити відповідальні взаємозв'язки в колективі. Якщо дотримуватися цієї лінії, результатом виступає методика опосередкованого впливу, методика обумовлення інтересів колективу життям.

Учені «формування колективу» трактують як прийом непрямого, опосередкованого впливу, що реалізує суб'єктивну участь кожної дитини.

Колектив контролює вчинки і дії його членів та створює відчуття психологічної стабільності, задовільняє потреби у дружбі, захищає своїх членів. Використовуючи захисну функцію колективу, вихователь забезпечує його подальший розвиток. Завдяки взаємозалежних колективних відносин контроль та виховання можна здійснювати одночасно, що не слід казати про методику прямого впливу, коли виявляється суцільний контроль чи повна воля і вседозволеність.

Організація самостійності, саморозвитку особистості дитини як суб'єкта життя, суб'єкта розвитку стимулює утворення колективу необхідного способу організації життя дітей. Колектив, який

уможливилює рух вперед активної особистості, називаємо автономним колективом.

Параметри автономного колективу:

1. Максимальна повага і максимальна вимогливість до кожної дитини.
2. Єдність практичних завдань і особистих, і колективних.
3. Єдність діяльності й організації.
4. Єдність самостійності та самоконтролю.

Автономія – це спільні дії членів колективу з виконання загального завдання. Однак діяльність буде корисною для дитини в тому випадку, якщо включатиме спільну для колективу задачу, автономія ж – це спосіб діяльності, коли вибір мети й її практичне досягнення здійснюється спільно. Автономія колективу скеровує розвиток особистості дитини, спонукає її до зовнішніх дій та обмежує її внутрішнім контролем. Для того, щоб група в дитячому садку сприяла розвитку дітей в колективному оточенні, її слід формувати як автономний колектив.

Вирішальним фактором формування колективу А. С. Макаренко вважав колективну працю. Він наголошував на великій силі взаємин відповідальної залежності, які виникають між її учасниками. Вони виховують дисциплінованість, старанність, бажання допомагати тим, хто цього потребує, чесність та інші якості. Зміст поняття «колективна праця» стосовно дошкільного віку – це спільна мета і спільна діяльність, взаємодопомога, оцінка конкретного внеску кожного вихованця.

Щоб підвести дітей до усвідомлення важливості своєї участі в колективній діяльності, треба починати відповідну роботу ще в молодшій та середній групах, коли дошкільники вчаться

працювати поряд, виконуючи спільне для всіх завдання. Оскільки 4–5-річні ще не мають навичок спільної діяльності та їм важко узгоджувати свої дії з діями однолітків, вихователь організовує такі види робіт, у яких діти виконують трудові завдання практично незалежно одне від одного. Важливо вже в означених групах виробити однаковий темп роботи кожного учасника. З цих умінь починається формування основ колективістських взаємин, які надалі розвиватимуться в складніших типах колективної праці, спрямованих на досягнення єдиної мети.

Відомо, що першими трудовими навичками дитина опановує саме в спільній з дорослими діяльності, отож розв'язання поставлених завдань залежить від позиції вихователя. Виробити в дошкільників уміння працювати разом можна лише за умови, якщо педагог виступатиме не лише організатором і керівником, а й безпосереднім учасником трудового процесу. Дво- трирічний малюк не набуде жодного трудового вміння інакше, як у спільній з дорослими діяльності. Спілкуючись з дитиною, вихователь навчає її конкретних дій, заохочує до наслідування, а також подає приклад у роботі, виконуючи її вдвох.

Важлива умова організації спільної праці дорослого і дітей – правильний вибір змісту з урахуванням можливостей дошкільників. Поступово педагог збільшує кількість дітей, які працюють з ним. Спочатку вдається до найпростішої форми співробітництва, аналогічної з працею поряд: усі дошкільники одержують однакові завдання і виконують їх спільно. Далі можна використовувати організаційно складнішу форму колективної праці, коли один вид роботи передує іншому.

Завдання педагога – показати вихованцям їх залежність одне від одного у виконанні трудового завдання. При цьому слід мати на увазі обов’язкову умову – усвідомлення дошкільниками мети спільної праці й прийняття її кожною дитиною, що потребує правильно організованого підготовчого етапу. Сюди входить уточнення завдання, передбачення результатів роботи, розподіл трудових обов’язків. Найважливішим фрагментом підготовчого періоду є формування в дітей певного ставлення до мети праці: її мають усвідомити як колективну.

Вихователь починає з короткої бесіди з усією групою, щоб викликати в дітей інтерес до запропонованої справи. Доцільними будуть також екскурсії, читання оповідання, слухання радіопередач. Усвідомлення дітьми значення праці для загальної користі, емоційне захоплення нею – найважливіший стимул для включення у спільну трудову діяльність.

Іноді для зміцнення зв’язків, які сприяють формуванню колективістських взаємин організовується змагання між ланками. Дітям заздалегідь повідомляють, що переможців відзначатимуть правом взяти участь у цікавій справі. Вдаючись до такого прийому, вихователь має потурбуватися, щоб нагорода зі стимулу активізації трудової діяльності не перетворювалася у самоціль. Інакше вся сутність роботи полягатиме для дитини лише в тому, щоб швидше її завершити. А це спричиняє до байдужого ставлення до якості праці, до непорозумінь між учасниками. Отже, небезпека проявів недбальства й поспіху тут очевидна.

Виконання дитиною перших трудових дій визначається якісними характеристиками (інтерес, активність, вольове зусилля),

а значить, неправомірно ділити в часі формування діяльності та формування особистості.

Щоб дошкільник усвідомлював себе учасником колективної діяльності, важливо вказати на результати його праці, на значення внеску кожної дитини в досягнення загальної мети.

У старшій групі триває навчання працювати колективно. Оскільки діти вже мають певні навички, вихователь організовує такі форми спільної праці, в яких вони взаємодіють в трудовому процесі. У колективній діяльності, яка передбачає розподіл усієї роботи на низку операцій, кожен з яких здійснює хтось один, чітко проглядається постійна залежність учасників один від одного. Це зумовлює виникнення між дітьми значущих трудових зв'язків, що формує спільну працю як досить ефективну з погляду виховання.

Спільна трудова діяльність вихованців дитячого садка створює об'єктивні передумови для розвитку взаємин, оскільки їх розгортання зумовлене структурою діяльності. Діти повинні свідомо ставитись до визначеної мети, співпрацювати під час виконання трудових операцій, оцінювати загальний результат і дії кожного. Це зумовлює зміцнення групи як колективу ровесників та однодумців.

2. Стимулюючи розвиток ігрової діяльності в різновіковій групі, слід брати до уваги, що дошкільнята по-своєму налагоджують взаємодію з іншими дітьми. Незалежно від досвіду, слід підтримати кожен дитину, наголосити на позитивному і «не помітити» негативного. Треба сприймати малюків такими, якими прийшли вони до дитячого колективу, радіючи зустрічі та знайомству з кожним. Дорослі мають пам'ятати, що дитина сторожко приглядається до старших і до молодших дітей, а також

до дорослих, визначаючи своє місце та поведінку в незнайомому середовищі.

Рівні соціального досвіду налагодження взаємодії дітей.

Низький рівень характеризується неорганізованою поведінкою. Дитина не вміє гратися іграшкою, вибудовувати та розвивати сюжет. Вона прагне до контакту з однолітками, але не має достатнього досвіду для його встановлення. Така дитина може претендувати на чужу іграшку, заважати іншим. Можлива і занижена, загальмована активність, коли дитина тільки спостерігає за іграми та діями своїх однолітків, не наважуючись наблизитись до гурту. Почуваючись самотньою, вона намагається триматися даліше, усамітнюється. Від спільних дій з дітьми відмовляється, соромиться своєї невмілості та неповороткості.

Середній рівень. Дошкільня володіє ігровими діями з конкретною іграшкою, здатне зосередитися на ній, розвинути сюжет, уявно надати іграшці додаткових функцій. Однак цей процес не тривалий. Інша іграшка легко може відвернути увагу від попереднього заняття. Потреба в контактах з однолітками існує, але якщо спільність інтересів не виникає, то й потреба в спілкуванні послаблюється. Одержавши зауваження, ніяковіє, знічується, коли за нею приходять батьки, активізується, знаходить спільні теми для бесід. Про дітей, з якими перебуває увесь день, згадує зрідка, розмежовуючи «Я» – «Вони».

Достатній рівень ілюструє вищий ступінь практичних умінь, ігровий матеріал використовується тільки за призначенням. Тривала зосередженість дає дитині розуміння важливості й значущості власної гри, отождивлення до інтересів однолітків аналогічне: чужої іграшки не візьме, ревнісно ставиться до

результатів своєї праці, охоче вступає в партнерство, коли воно не порушує її власних планів і задумів.

Високий рівень спостерігається у дошкільнят, які вміють створювати досить сталі за часом і складом угруповання. Вони створюються на основі особистісних контактів, обопільних симпатій і мають одностатеву ознаку. Їх чисельність сягає 2–3 осіб, що є оптимальним для збереження комфорту кожної дитини.

Досить часто головною причиною, що заважає налагодженню контактів є не вік, а недостатній соціальний досвід, так би мовити, педагогічна занедбаність дітей, несприятливі умови виховання в сім'ї. Різновікова група у таких випадках може сприяти дітям у набутті потрібного досвіду, оскільки вихованці щодня спостерігають приклади позитивної взаємодії. Особливо виграють молодші діти. *Завдання ж вихователя* – визначити доцільність участі у спільній діяльності молодших і старших дошкільнят та забезпечити для кожного оптимальний вияв активності відповідно до віку, статі та індивідуальних особливостей. Під час ігор старші дошкільники можуть обрати для себе активніші, динамічніші ролі та взаємодіють з молодшими. Це сприяє виникненню та розвитку дружніх стосунків між дітьми різного віку. Проте варто надавати дітям можливість проводити ігри і в підгрупах однолітків, де всі виступають рівними.

3. Поради педагогам для оптимізації роботи в різновікових групах.

Порада перша. Правильна організація діяльності дітей – визначальна умова досягнення поставленої мети і результативності. Кожен її вид потребує ретельної попередньої підготовки.

Форми і прийоми організації роботи з дітьми:

- послідовна (починають роботу старші діти, а через якийсь час залучаються молодші);
- одночасна (починають роботу водночас старші й молодші діти. Через певний час молодші закінчують, старші – продовжують). Важливо не порушувати тривалості заняття;
- окрема (кожна група залучена до різних видів діяльності з різним змістом);
- рівнозначна діяльність, але з різним програмовим змістом для кожної підгрупи;
- показ, пояснення, зразок подає молодшим старша дитина;
- для регулювання фізичного навантаження використовуються «плямувальні знаки» (фішки, наголовники, значки – малюнки для кожної дитини певної вікової підгрупи).

Порада друга. Забезпечити оптимальну активність кожній віковій групі і кожній дитині, щоб спільна діяльність була не тільки цікавою, а й корисною.

Пасивність (зокрема в грі) може призводити до гальмування розвитку взаємин. Якщо діти самі не знаходять об'єктів для прояву активності, то емоційний стан погіршується. Педагог обов'язково має виявити причину цього явища. Вона може мати такі пояснення: а) дитині не вистачає знань для розвитку сюжету, дії; б) немає потрібного досвіду і вражень про об'єкт; в) у стосунках дошкільнят помітні негативні прояви; г) недостатній соціальний досвід взаємодії в угрупованні, різний рівень прихильності дітей одне до одного.

Порада третя. Враховуйте індивідуальні вікові та статеві особливості дітей. Гра дітей для вихователя не є відпочинком, а

мобілізацією його педагогічної майстерності. Так, хаотичний розподіл ролей може призвести до непорозумінь, коли один партнер чогось не вміє, не розуміє, про щось не знає, а інший вважає, що ці знання, вміння необхідні. Роль, яка вимагає проявів витримки, ініціативи, ризику, сміливості, а то й героїзму, може викликати захоплення в хлопчика і зовсім не зацікавити дівчинку.

Тож розподіляйте ролі залежно від бажань і можливостей дітей. Якщо розвиток гри утруднений, переключайте вихованців на іншу діяльність, гру, а пізніше поповнюйте знання, яких їм бракує в процесі дидактичної діяльності.

Неприпустимо вимагати від старших дітей, щоб вони весь час гралися з молодшими, адже вони мають право на складніші сюжети в товаристві однолітків. Тільки діяльність зі своїми ровесниками в одній віковій групі дає дітям можливість повністю проявити свої можливості, здібності. Щоб запобігти конфліктам та напруженості в стосунках членів колективу, широко використовуйте словесні та практичні прийоми педагогічного впливу (жарти, зауваження, дотик, схвалення, заохочення, інтонація, іронія). Майстерність педагога полягає в тому, щоб не принизити гідності жодної дитини.

Порада четверта. Уникайте ігор загального характеру між дітьми різного віку. Виграш чи програш може накласти небажаний відтінок на стосунки між дітьми: нарікання на уповільненість, недостатню гнучкість, мобільність молодших, виправдання програшу наявністю в цій команді більшої кількості молодших дітей (дівчаток чи хлопчиків). Діти не вміють не програвати, а ні вигравати. Виникають неприязнь, сльози, осуд, протистояння. Подібні негативні прояви не локалізуються тільки іграми, а

можуть поширюватися й на взаємини в реальному житті. А це дуже небажано. Розвитку доброзичливих стосунків між дітьми сприяють різні ігри з індивідуальними іграшками. Такі ігри поруч передуватимуть грі разом, коли кожен діє зі своєю іграшкою, на яку ніхто не претендує, а тому частіше з'являється бажання та можливість допомогти сусідові, запозичити його задум.

Позитивний вплив на формування колективістських взаємин має вчасне схвалення дій вихованців, приємне здивування з цього приводу, що привертає увагу інших дітей та орієнтує їх.

Порада п'ята. Уникайте усереднення можливостей обох вікових груп, оскільки старші діти в такому разі не повністю реалізують свої можливості, а молодші – частково використовують набутий досвід, а частково на власний розсуд спрощують складне завдання чи інформацію.

Порада шоста. У разі виникнення конфлікту між старшими і молодшими дітьми, не беріть на себе роль судді. Задовільняючи одну сторону осудом чи схваленням, заборонаю чи дозволом, ви неодмінно пригнічуєте іншу. Старші дошкільнята не тільки мають більший соціальний досвід, у них краще розвинені мовленнєві та не мовленнєві комунікативні засоби. Молодша дитина більше вдається до емоційних проявів, аніж до аргументованого пояснення.

Старших може образити поблажливість з боку дорослого. Майстерність педагога в тому й полягає, щоб підштовхнути, супроводжувати до порозуміння, примирення, поступливості самих учасників конфлікту, викликаючи співчуття до безпорадного малюка, інтерес до складної дії старшої дитини, яка здатна поступитись, навчити.

Цікаво, що умови родинного виховання визначають поведінку дітей у дошкільному закладі. У родині, в якій виховується кілька дітей різного віку, вже ніби програмується схема взаємодії малюків у дитячому колективі. Старші доглядають за молодшими.

Кожного разу вихователь сам повинен вирішувати як організовувати заняття чи відпочинок у колективі. Ніхто краще за нього не знає дітей, їх характеру, індивідуальних здібностей. Отож більше уваги, наполегливості – й успіх та міцний дитячий колектив буде результатом педагогічної діяльності.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення основних понять теми. Складіть тлумачний словник.
2. Опишіть особливості дитячого колективу. Чи правомірно говорити про колектив дошкільників?
3. Охарактеризуйте фактори формування дитячого колективу.
4. Хто з видатних педагогів сучасності описав дитячий колектив? Назвіть основні праці українських педагогів і психологів.
5. Розробіть зміст консультації для батьків про виховання колективістських почуттів у сім'ї.
6. Складіть кодекс морального виховання дошкільників.

Рекомендована література: І: 1; 3; 4; 5; 7; 9; 13; 14; 17; II: 4; 6; 11; 12; 15; 21; 23; 25; 26; 35; 38; 42; 46; 55; 63; 65; 66; 72; 75; 82; 92; 93; 107; 108; 110; 111.

ТЕМА 19. РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ І НАВЧАННЯ. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ

1. Поняття про розумовий розвиток і розумове виховання. 2. Сучасні психолого-педагогічні дослідження проблеми. 3. Сенсорне виховання – складова частина розумового виховання, психолого-педагогічні основи сенсорного виховання. 4. Завдання, методи, зміст і засоби розумового виховання.

1. На сучасному етапі для освітньої системи проблеми розумового виховання є надзвичайно важливими. Вчені пророкують вибух інформаційної революції, початки якої ми можемо спостерігати вже сьогодні. В майбутньому знаючі й освічені люди будуть цінуватись як істинно національне багатство. Унаслідок цього зростають вимоги до розумового виховання дітей-дошкільників. На перший план висувається завдання формування здатності до активної розумової діяльності. М. М. Подд'яков, який вивчав проблеми розумового виховання дошкільників, зазначав, що на сучасному етапі треба давати дітям ключ до пізнання дійсності, а не намагатися подати вичерпні знання, як це традиційно робилося раніше.

Зараз у світі спостерігається зростання поінформованості й водночас зниження якості знань, коефіцієнта розумового розвитку дітей.

У роботах вітчизняних і зарубіжних учених дошкільне дитинство визначається як період, оптимальний для розумового розвитку й виховання. Так вважали педагоги, що створили перші

системи дошкільного виховання – Ф. Фребель, М. Монтесорі. У дослідженнях О. П. Усової, О. В. Запорожця, Л. А. Венгера, М. М. Подд'якова вказано, що можливості розумового розвитку дітей дошкільного віку значно вищі, ніж вважалось раніше. Дитина може пізнавати не лише зовнішні, наочні властивості предметів і явищ, як це передбачено в системах Ф. Фребеля і М. Монтесорі, вона здатна засвоювати уявлення про загальні зв'язки основу багатьох явищ природи, соціального життя, оволодівати способами аналізу і вирішення різноманітних завдань. У процесі розумового виховання дитина готова оволодівати не лише спеціальними знаннями і способами мислительної діяльності, а й закладаються основи для подальшого розвитку інтелектуальної сфери особистості (емоційно-вольова, інтелектуальна).

Отже, *розумовий розвиток* – це сукупність якісних і кількісних змін, що відбуваються в мислительних процесах у зв'язку з віком і під впливом середовища, а також спеціально організованих виховних і навчальних впливів та особистого досвіду дитини. На розумовому розвитку дитини позначаються передусім біологічні фактори: будова мозку, стан аналізаторів, зміни нервової системи та її діяльності, формування умовних зв'язків, спадковий фонд задатків.

За даними вчених (генетиків, психологів), передумови розумових здібностей закладені в природі дитини на 50–60 % (в закордонній літературі вказано вищий рівень – до 80 %). При цьому підкреслюється, що розумові здібності дитини від народження мають здебільшого творчий характер і не у всіх можуть розвинути.

Від виховання залежить, чи будуть взагалі розвиватись розумові здібності малюка, а тим більше, який напрям вони будуть мати.

Умови життя, виховання, відношення батьків, педагогів до дитини і до її діяльності – ось фактори, від яких залежить, наскільки зреалізуються задатки, які вона має від природи.

Про розумовий розвиток дитини свідчать об'єм, характер і зміст знань, рівень сформованості пізнавальних процесів (сприймання, пам'ять, мислення, уява, увага), здатності до самостійного творчого пізнання. З раннього дитинства в дитини починає формуватись сукупність індивідуальних здібностей до накопичення знань, удосконалення мислительних операцій, тобто розвивається її розум. У дошкільному віці більшою чи меншою мірою проявляються такі властивості розуму як швидкість, широта, критичність, гнучкість мислительних процесів, креативність, самостійність.

Таким чином, розумовий розвиток дітей дошкільного віку залежить від комплексу соціальних і біологічних факторів, серед яких направляючу, збагачувальну і систематизуючу роль виконують розумове виховання і навчання.

Розумове виховання – це планомірний і цілеспрямований вплив дорослих на розумовий розвиток дітей з метою повідомлення їм знань, необхідних для різностороннього розвитку, для адаптацій до навколишнього життя, формування на цій основі пізнавальних процесів, умінь застосовувати засвоєні знання в діяльності.

Розумове виховання і розумовий розвиток знаходяться в неподільному взаємозв'язку. Розумове виховання здебільшого визначає розумовий розвиток, сприяє йому. Це відбувається лише

в тому випадку, коли враховуються закономірності й можливості розумового розвитку дітей перших 7 років життя.

У дошкільні роки спостерігаються вищі темпи розумового розвитку, порівняно з подальшими віковими періодами. Важливо не втратити можливості для розумового розвитку в цей період. Особливо слід звернути увагу на розумовий розвиток дітей раннього віку. Сучасні дослідження встановили, коли переважно до 2 років діти живуть настільки насичено, що спостерігається дуже великий об'єм пізнавальної діяльності, мозок дитини розвивається дуже швидко: до 3–7 років він досягає 80 % маси мозку дорослої людини. Як свідчать дані фізіології, більшість сучасних дітей раннього віку страждає не від перенасичення інформацією, а від її дефіциту. Не можна також впадати в іншу крайність і перевантажувати дитину великим об'ємом знань. О. В. Запорожець попереджував про необхідність враховувати, що ми маємо справу з організмом, що росте, з мозком, що розвивається, особливості й дозрівання якого ще не завершилися.

Дефекти, що виникли в розумовому розвитку дитини впродовж дошкільного дитинства дуже складно подолати. Наприклад, коли не приділяється увага грі з будівельними матеріалами, конструкторами, у наслідок, в майбутньому недорозвинута просторова уява обумовлює нерозуміння матеріалу на уроках геометрії, креслення і т. д.

Основна особливість розумового розвитку дитини дошкільного віку – переважання образних форм пізнання: сприймання, образного мислення, уяви.

Розумовий розвиток дитини, як підкреслював О. М. Леонтьєв, неможливо розглядати окремо від психічного розвитку, від

багатства інтересів, почуттів та інших рис, що становлять духовність дитини.

Пізнавальні процеси, які розвиваються у дитини, проявляються в різних видах діяльності. Так, у дитини з розвинутою уявою складається образ наступної діяльності, вона планує її, визначає, що від неї потрібно. Знання, які засвоює дитина, не просто розширюють її кругозір, а закладають основи відношень до людей, їх поведінки, природи, мистецтва.

Розумове виховання, що має на меті вплив на розум дитини, позитивно сприяє становленню її моралі, етичного розвитку, набуттю звички здорового способу життя.

Розумове виховання – спеціально організований і керований процес на виховання в дошкільників елементарних систем знань, умінь і навичок розумової діяльності і в результаті – розвиток розумових здібностей.

Розумове виховання здійснюється:

- в повсякденному житті;
- в процесі мовного і дієво-практичного спілкування з дорослими;
- в процесі ігрової діяльності;
- в процесі систематичного навчання.

О. В. Запорожець, досліджуючи процеси розумового виховання, довів, що його темпи різні на різних вікових етапах життя дитини. Найвищий темп – в дошкільному віці. Діти в цьому періоді ознайомлюються не лише з зовнішніми ознаками предметів і явищ довкілля, а й мають здатність проникати в сутність тих механізмів, які їх породжують.

Дослідження М. Подд'якова, О.Запорожця засвідчили, що в дошкільному віці діти можуть оволодіти початками абстракції, умовиводів, узагальнень.

Сучасні дослідження проблеми розумового виховання розвивають ідеї, закладені К. Д. Ушинським у праці «Людина, як предмет виховання». Учений вказав, що розум людини має дві обов'язкові сторони: формальні знання – здатність розуміти розвиток явищ, порівнювати їх, сприймати, аналізувати, висловлювати висновки; і реальні знання – система конкретних і узагальнених знань про оточуючий світ і способи його пізнання. Співіснування цих сторін, розвиваючись в неподільному зв'язку, дають повноцінний розвиток розумових здібностей дітей.

Співіснування означених сторін забезпечує поступово розвиток різних форм мислительної діяльності в процесі розумового виховання: від наочно-дійового – до наочно-образного – до абстрактного мислення.

Вчені виходять з того, що розумове виховання можливе в умовах активного пізнання дійсності.

Дослідження учених довели, що вищезгадані форми є визначальними в дошкільному віці (через предметні дії, елементарні трудові вміння і навички, способи інтелектуальної діяльності). Вони довели, що розумовий розвиток в сучасному суспільстві має свою історію і соціальну природу. Основні його етапи зумовлені способами передачі цього досвіду.

В дослідженнях О. Усової, М. Подд'якова виділено певні рівні знань дітей:

- 1) низький – впізнавання;
- 2) середній – оперування знаннями наслідуванням;

3) середньо-високий – усвідомлені знання, що використовуються з частковою вказівкою вихователя;

4) високий – творче використання знань без підказки дорослого.

Діти успішно оволодівають знаннями в таких формах організації: заняття – в дошкільному закладі; урок – у школі. Між ними є спільне і відмінне, діти оволодівають двома обов'язковими системами знань:

- прості знання, вміння, навички, які не можуть засвоюватись без спеціальних вправлянь, тренувань;

- знання, які засвоюються в умовах поглибленого пояснення, аналізу шляхом активізації всіх сфер життя дитини.

3. Сенсорне виховання – цілеспрямований педагогічний вплив, що забезпечує формування чуттєвого пізнання, вдосконалення відчуттів і сприймання.

Різні вчені по-різному підходили до вирішення цього питання. Вперше теорію сенсорного виховання розробив Фрідріх Фребель. У праці «Дари Фребеля» в основі дарів – геометрична фігура, а в ній – пряма лінія, яка може бути хвиляста, замкнута, однак пряма лінія необмежена. М. Монтессорі в основу розвитку сенсорного виховання поклала спеціальний природний матеріал. У результаті дитина, маючи добре розвинуті відчуття, не завжди могла їх назвати, порівняти, узагальнити, застосувати в інших видах діяльності, працюючи без керівництва дорослого. У результаті багатий сенсорний досвід не ставав основою для розвитку мислення, якою дитина не могла ним скористатись.

К. Д. Ушинський вважав, що чим більше аналізаторів бере участь в обстеженні, тим об'єднанішим будуть знання дитини про предмет.

Вітчизняна система сенсорного виховання опирається на теорію сприймання, розроблену Л. С. Виготським, Б. Г. Ананьєвим, Л. С. Рубінштейном, О. М. Леонтьєвим, О. В. Запорожцем, Л. А. Венгером та ін. Відповідно дитина повинна оволодіти загальним суспільним досвідом, який включає найраціональніші способи обстеження предметів, сенсорні еталони.

Згідно найновіших досліджень, відчуття і сприймання є особливими діями аналізаторів, спрямовані на обстеження предмета, його особливостей. Розвивати аналізатори дитини – значить навчати її діям обстеження предмета, які в психології називаються перцептивними діями. За допомогою перцептивний дій дитина сприймає в предметі нові якості та властивості.

Завдання сенсорного виховання – своєчасно навчити дитину означеним діям. Узагальнені способи обстеження предметів мають важливе значення для формування операцій порівняння, узагальнення, для розгортання мислительних процесів.

Сенсорні еталони – це узагальнені сенсорні знання, сенсорний досвід, що накопичений людством за всю історію його розвитку. Кожний сенсорний еталон має своє словесне позначення: міра ваги, міра довжини, кольоровий спектр, розташування нот на нотному стані, плоскі та об'ємні геометричні фігури і ін.

Засвоєння сенсорних еталонів – довгий і складний процес, що проходить передусім у дошкільному дитинстві. У перші роки життя у дітей формуються передумови сенсорних еталонів. З другої половини першого року життя до початку третього року формуються сенсорні передеталони.

В цей період дитина відображає окремі властивості предметів, які мають значення для її рухів (деякі особливості форми, величини предметів, відстані і т. д.)

У дошкільному віці дитина користується предметними еталонами: образи властивостей предметів співвідносить з певними предметами (помаранчевий колір – «морквинка», квадрат визначає форму кишені, хустинки). Переважно цей період продовжується до межі між п'ятим і шостим роком життя, хоча може затриматись, якщо дорослі нав'язують предметні еталони в діяльність дитини.

У старшому дошкільному віці діти можуть співвідносити якість предметів із засвоєними загальноухваленими еталонами: сонце як куля, лимон і огірок – овальної форми. Для дитини цього віку еталонами кольору є сім кольорів спектра і його відтінки, в якості еталонів форми – система геометричних фігур, для слухового сприймання – «решітка фонем» рідної мови, звуковисотна шкала музичних звуків.

Вітчизняна система сенсорного виховання будується на визнанні необхідності розвивати сприймання дитини в процесі змістовної діяльності не тільки на заняттях, а й у повсякденному житті, наприклад, знайомство з властивостями води.

На першому році життя дитини завдання сенсорного виховання вирішують в маніпулятивній і предметній діяльності. В подальшому для сенсорного розвитку дитини використовують такі види діяльності: ігрова, трудова, конструктивна, образотворча. В кожному з них своя сенсорна основа. Удосконалення будь-якої діяльності залежить від рівня сенсорного розвитку дитини.

Залежно від змісту діяльності, її мотивів змінюється гострота відчуттів, оскільки різні ознаки предметів виступають у своєму життєвому значенні. Засвоївши певну ознаку предмета в одному виді діяльності, дитина використовує її в інших видах діяльності (навчилась розрізняти колір в дидактичній грі – застосовує в малюванні).

У розвитку чуттєвого пізнання велика роль належить мові: слово допомагає позначити нову ознаку. Словесне визначення ознак і властивостей предметів сприяє осмисленому їх сприйняттю, чіткому розрізненню.

Зміст сенсорного виховання включає широкий об'єм ознак і властивостей предметів, які дитина повинна досягнути в дошкільному дитинстві: знайомство з кольором, величиною, формою, смаком, запахом, фактурою, масою, звучанням предметів навколишнього світу, орієнтування в просторі, а також орієнтування у часі, розвиток мовного і музичного слуху.

Методика сенсорного виховання передбачає навчання дітей обстеженню предметів, формування уявлень про сенсорні еталони.

Навчання обстеженню проводиться як спеціально організоване сприйняття предмета з метою виявлення тих його властивостей, про які треба знати, щоб успішно справитись з наступною діяльністю. Предмет обстежується по-різному, залежно від мети обстеження і обстежувальних якостей.

Правила обстеження:

- сприйняття цілісного образу предмета;
- поділ на основні частини і виявлення їх ознак (форма, величина, колір, матеріал);

- просторове співвідношення частин одна з одною (зверху, зліва, над...);
- виокремлення дрібних деталей, встановлення їх просторового розташування відносно до основних частин;
- повторне цілісне сприйняття предмета.

4. Упродовж дошкільного дитинства характер сенсорного пізнання змінюється: від маніпуляції з предметами дитина поступово переходить до ознайомлення з ними на основі зору, тактильного відчуття, а також «зорового обстеження».

Особлива роль в сенсорному вихованні дітей належить природі. Пізнання природного оточення спочатку здійснюється чуттєвим шляхом, за допомогою зору, слуху, нюху. Чим більше органів чуття задіяно у пізнанні, тим більше ознак і властивостей виділяє дитина в досліджуваному об'єкті, явищі, а це означає, що збагачується уявлення дитини. На основі таких уявлень виникають мислительні процеси, уява, формуються естетичні відчуття.

Методичні прийоми керівництва пізнавальною діяльністю дітей:

- показ і пояснення з ретельним обстеженням;
- пояснення;
- створення умов для самостійної практичної діяльності;
- підведення до самостійних висновків, узагальнень, класифікацій.

Завдання розумового виховання:

- розвиток мислення і мови;
- формування реалістичних уявлень;
- сенсорне виховання;
- розвиток пізнавальних інтересів.

Прийоми:

- наочні (зразок, показ);
- словесні (пояснення, запитання, оцінка);
- ігрові (ігрова дія, ігрова ситуація).

Принципи:

- науковість;
- виховуючий характер;
- наочність;
- послідовність;
- систематичність;
- міцність і концентричність;
- доступність;
- індивідуальний підхід.

Засоби:

- гра;
- праця;
- повсякденне життя;
- навчання.

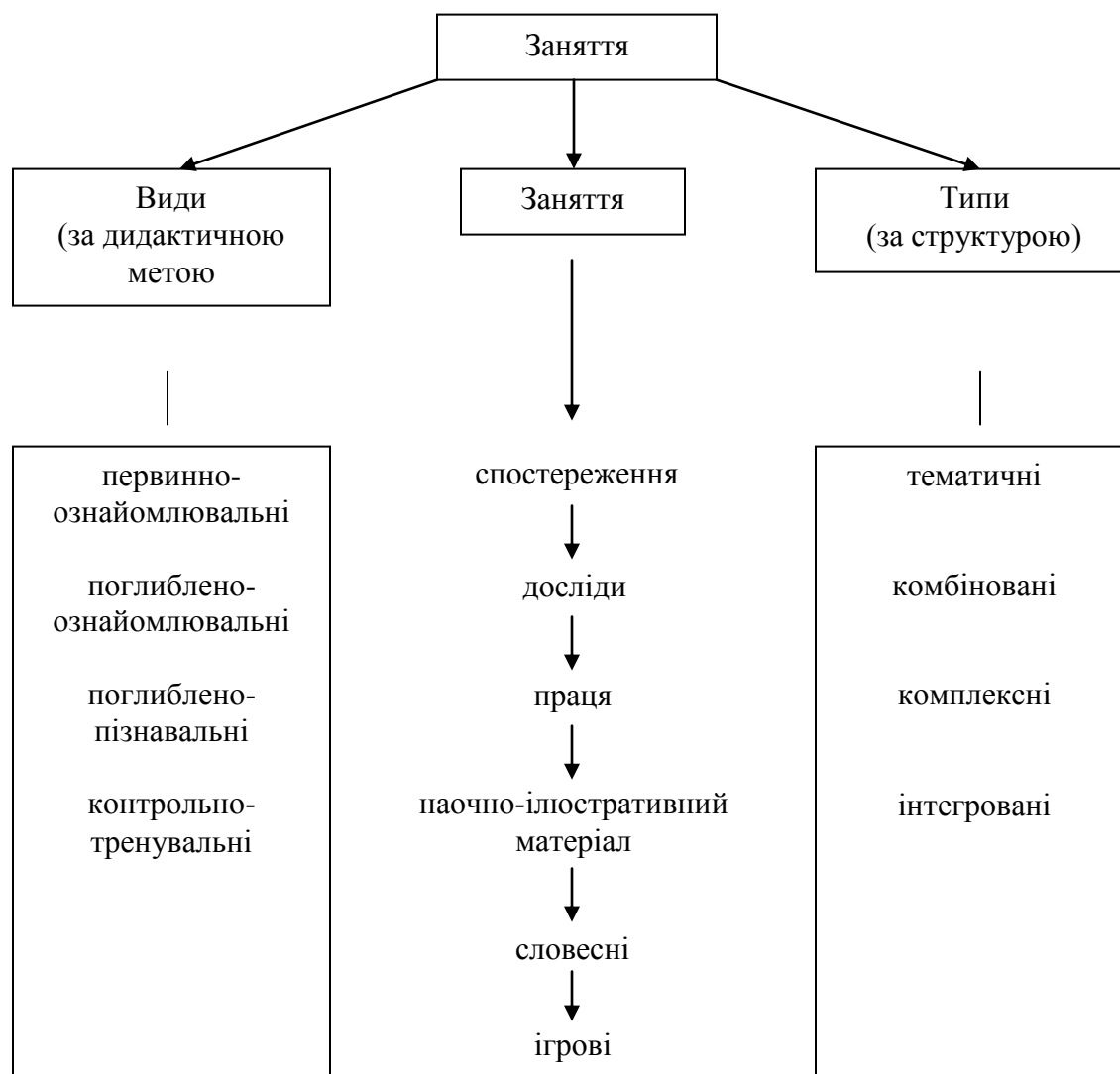
Методи:

- наочні (спостереження, екскурсія, екскурсія-огляд, демонстрування картин, показ кіно-, діафільмів);
- словесні (розповідь, бесіда, вивчення художньої літератури);
- практичні (вправи, ігри, праця в природі).

Зміст:

- ознайомлення з природою;
- розвиток мови;
- формування математичних уявлень; навчання малюванню, аплікації, конструюванню;
- розвиток рухів;

– навчання слуханню музики.

Засоби розумового виховання поділяються на дві групи: діяльність дітей і витвори духовної та матеріальної культури.

На ранніх етапах важливий особистий досвід. Однак дитині дають готові форми чужого досвіду шляхом формування різних видів діяльності та навчання. Велике значення для дошкільників має побутова діяльність: з виконання режиму, що потребує зосередженості уваги, пам'яті, мислення, довільності поведінки.

Розумове виховання дошкільників здійснюється в ігровій діяльності (рухливі, дидактичні, творчі ігри в яких діти

відображають свої враження про навколишній світ). Велике значення мають продуктивні види діяльності (трудова, зображувальна, конструкторська), в них включається така функція мислення як планування: дитина повинна передбачати результат зробленого, визначати етапи виконання роботи, способи її організації і т. д.

За останні роки в якості засобів розумового виховання стали використовуватись витвори національної культури – народні пісні, танці, фольклор, традиції, обряди.

Розум – одна з найкращих людських якостей, це здатність людини мислити, відображати і пізнавати об’єктивну дійсність. Це найдосконаліша форма теоретичного осягнення дійсності, свідоме оперування поняттями, синтез знань на найвищому рівні теорій та ідей.

Отож зміст розумового виховання полягає в формуванні в дітей певного обсягу знань про навколишній світ та його явища, способів мислительної діяльності, уміння порівнювати і спостерігати.

Звідси і *мета розумового виховання* – формування всебічно розвиненої особистості дитини, її розумової активності й самостійності.

Завданнями розумового виховання виступають такі:

- розвиток мови і мислення;
- формування реалістичних уявлень;
- сенсорне виховання;
- розвиток пізнавальних інтересів.

Завдання розумового виховання дітей дошкільного віку можна об’єднати в декілька груп:

1. Набуття елементарних знань про довкілля, природу, життя і про працю людей, суспільні явища. Їх зміст стосується найближчого оточення дитини.

2. Формування навичок і вмінь розумової діяльності, яке полягає в формуванні в дітей певних способів сприймання, розвитку всіх пізнавальних процесів.

3. Розвиток пізнавальних психічних процесів: відчуття, сприймання, пам'яті, уяви, розвиток сенсорного виховання.

4. Розвиток зацікавленості дітей, допитливості, розуму і формування на їх основі стійких пізнавальних інтересів, розвиток розумових здібностей.

Засобами розумового виховання визнано в педагогіці дошкільної освіти наступні:

– *ознайомлення з навколишнім світом* (розвивається кругозір дитини, її пізнавальні процеси, спілкування з дорослими збільшується обсяг інформації);

– *гра* – специфічна діяльність дітей, в якій відзеркалюється навколишня дійсність, виявляються знання; різні види ігор по-різному впливають на розумовий розвиток дітей;

– *праця*, в процесі якої відбувається практичне ознайомлення з якостями і властивостями предметів; знаряддями праці, матеріалами;

– *навчання* – цілеспрямований вплив, що здійснюється систематично, забезпечуючи послідовність нагромадження знань і умінь.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення основних понять за змістом першого питання плану лекції.
2. Наведіть конкретні приклади з праць вітчизняних і зарубіжних вчених, які обстоювали правомірність розумового виховання в період дошкільного дитинства.
3. Обґрунтуйте неподільність понять «розумове виховання», «розумовий розвиток», «навчання», субординуйте їх в межах освітнього процесу дошкільного закладу.
4. Визначіть основні психічні процеси, які беруть участь у формуванні сенсомоторної функції дитини дошкільного віку.
5. Складіть карту-схему змінюваності характеру сенсорного пізнання. Опишіть, під впливом яких факторів можна досягнути найоптимальніших результатів? Чи поширюються ваші припущення на дітей з особливими потребами?
6. Назвіть авторів і програми сенсорного розвитку, які є визначними в освітніх системах різних країн світу. Дайте їх характеристику за основними положеннями.

Рекомендована література: I: 1; 4; 7; 9; 13; 14; II: 8; 11; 12; 15; 25; 26; 28; 32; 35; 40; 43; 53; 63; 66; 67; 70; 75; 82.

ТЕМА 20. ВИХОВАННЯ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ РОЗУМОВОЇ АКТИВНОСТІ

1. Розвиток мислительної діяльності дітей дошкільного віку; проблемні ситуації. 2. Становлення мови дошкільників. 3. Виховання допитливості й пізнавальних інтересів дітей

дошкільного віку. 4. Формування в дошкільному дитинстві системи знань про довкілля.

1. У поняття розвитку мислительної діяльності входить розвиток в дитини мислительних операцій, пізнавальних процесів та здібностей.

Позитивний результат залежить від того, наскільки дорослі зуміли викликати в дитини ще інтерес до розумових занять, виховали звичку до мислительної діяльності. К. Д. Ушинський зазначав, що «розумова праця, – одна з найважчих для людини, отож привчати її до розумової праці треба «потрохи і обережно».

На основі практичних дій з предметами малюк вчиться порівнювати об'єкти, аналізувати, порівнювати, групувати. Починає функціонувати перша форма мислення – наочно-практична. Поступово в дитини розвивається здатність мислити не тільки на основі безпосереднього сприймання предметів, й на основі образів. Формується наочно-образне мислення. У другій половині дошкільного віку починає розвиватись словесно-логічне мислення. Найчіткіше ця форма мислення проявляється при встановленні зв'язків, що існують між предметами і явищами. Передусім дитина засвоює функціональні зв'язки: назву, призначення предмета. Складнішими для неї є зв'язки, які приховані, хоча доступні чуттєвій практиці, досвіду: просторові, часові, причинно-наслідкові.

Всередині всіх форм мислення розвиваються основні мислительні операції.

Навчити дітей мислити – завдання дорослого. Треба подавати знання не в готовому вигляді, коли задіяна лише пам'ять як

мислительний процес, слід вчити дитину аналізувати, порівнювати, узагальнювати, підводити її до класифікації, спонукати до висловлювання власних припущень. Перед дітьми необхідно ставити завдання, що стимулюють їх пізнавальну активність, потребують роздумів, порівнянь.

У дошкільному віці розвиваються такі важливі пізнавальні процеси як пам'ять і уява. Завдяки пам'яті, дитина запам'ятовує, зберігає і відтворює те, що раніше сприймала, робила, відчувала. Мислення неможливе без накопичення потрібних відомостей, фактів. Не слід впадати у крайнощі й вважати основним показником розумового розвитку дитини об'єм її знань, накопичену нею інформацію. З перших років життя треба навчати дитину запам'ятовувати героїв книг, мультфільмів, авторів художніх творів з якими її знайомлять, композиторів, художників. Необхідно розвивати пам'ять дитини за допомогою спеціальних ігор, вправ, заучування віршів і т. д. Пам'ять є скарбницею знань, основою, без якої неможливо обійтись. Водночас обмежуватись нею в розвитку пізнавальної діяльності не доцільно.

Уява – ще один з основних психічних процесів дитини, які необхідно розвивати в дошкільному віці. Уява бере участь у створенні нових образів на основі тих, які були сприйняті раніше, а також отриманих знань. Уява вплітається у всі складні мислительні операції, є основою творчої діяльності дитини. Завдання дорослих всіляко розвивати в дитини здібності до уяви.

Першочергово у дитини з'являється відтворююча уява, на основі якої з накопиченням життєвого досвіду і розвитком мислення формується творча уява. Відтворюючу уяву в дитини необхідно розвивати, пропонуючи їй уявити собі те, про що їй

розповідають, чи в якій послідовності вона буде виконувати завдання.

Особливо важливо розвивати творчу уяву, а для цього спонукати дитину до пошуку способів вирішення завдання, підштовхувати до маленьких відкриттів, навчати фантазувати. Наприклад, влітку на прогулянці педагог пропонує дітям розповісти, яким був кущ бузку весною, а потім уявити, як він буде виглядати восени, взимку.

Для повноцінного розумового розвитку важливо не тільки своєчасно формувати пізнавальні процеси, а й їх довільність: уміння зосереджувати увагу не об'єкті пізнання, не відволікатись, вчасно пригадувати, не «опускати руки», якщо зразу не вдається правильно вирішити практичну чи розумову задачу.

Прийоми активізації навчальної діяльності дітей на заняттях

Проблемними ситуаціями вихователь ставить дитину в умови практичного пошуку розв'язання завдань, відповідей на запитання.

Проблемні ситуації збуджують самостійну думку дитини, спрямовують її на активні пошуки відповіді, на розуміння зв'язків, залежностей, відношень, вчать обґрунтовувати свої міркування, підводять до самостійних висновків. Наприклад, розглядаючи картинку «Зимові розваги» вихователь запитує: «А що б намалював художник, передаючи літні розваги?»

Методика використання проблемних ситуацій

Вихователь ставить перед дитиною пізнавальне запитання, пропонує план пошуку відповіді (що робити і як робити), спонукає до самостійного пошуку розв'язання завдання з урахуванням

досвіду, попередніх знань, надає дитині можливість самотійно робити висновки, обґрунтовувати свої міркування, відповіді. Створює умови для практичної перевірки висновків, міркувань. Наприклад, щоб викликати інтерес, використовують наочне зображення (глечик, наповнений водою – оповідання «Розумна галка»), як пташка п'є воду з глечика з вузькою шийкою? Накидати камінців, щоб вода піднялась.

Проблемні запитання вихователя

Під час навчання запитання вихователя виконують різні функції. Відповідно розрізняють такі групи запитань:

1. Репродуктивно-мнемічні: вимагають відтворення раніше засвоєного матеріалу.
2. Репродуктивно-пізнавальні: спонукають до розв'язання проблемних завдань, дають новий пізнавальний результат.
3. Продуктивно-пізнавальні.
4. Творчі запитання: на добір порівнянь, синонімів, антонімів, для свідомішого сприйняття літературного твору.

Методика використання творчих запитань

1. Спочатку вихователь звертає увагу на порівняння (епітети) в літературному творі.
2. Заохочує до самотійного придумування. Виконання самотійних завдань з пошуку нових слів напружує активність дитини, активізує пізнавальний інтерес, викликає необхідність пізнавати все невідоме, порівнювати, синтезувати, аналізувати

невідомі факти, одержані в ході безпосереднього сприймання предметів і явищ.

Особливої уваги заслуговує етична бесіда. Вона має на меті моральні й етичні завдання:

- 1) формування свідомого ставлення у додержанні моральних норм на основі системи моральних оцінок;
- 2) спонукає до позитивних вчинків;
- 3) виховує прагнення до морального вдосконалення;
- 4) закладає основи узагальнених уявлень про чесність, правдивість, скромність, дисциплінованість і т. д.

У бесіді використовуються різні типи запитань проблемного характеру, використовується прийом встановлення зв'язку з практичним досвідом дитини; аналіз миттєвих ситуацій різних видів: оцінкових, що містять завдання аналізу поведінки учасників бесіди, їх мотивів, ситуацій, передбачених поведінкою, спрямованих на визначення можливих способів додержання моральних норм; ситуацій вибору, які дають можливість приймати етичні рішення, формують уміння приймати їх.

2. Мислительна діяльність неможлива без мови. Оволодіваючи мовою, дитина оволодіває знаннями про предмети, ознаки, дії та відношення, що виражаються певними словами. Відтак вона не тільки набуває знань, а й вчиться мислити, оскільки думати – означає говорити про себе чи вслух, а говорити – значить думати. Слово – матеріальна оболонка думки. Це положення буде справедливим лише тоді, якщо за кожним словом у дитини стоїть образ предмета, який це слово означає. Якщо дитина чує в мові дорослих або сама використовує слова, за якими не стоять образи, мисленнєва діяльність не відбувається.

Після оволодіння мовою, навколишній світ для дитини ніби подвоюється. Вона вже має справу не тільки з тими предметами, які безпосередньо бачить, якими маніпулює, а й з тими, які на даний час відсутні чи яких взагалі не було в особистому досвіді (розповідь про політ у космос, про те, як жили люди в давнину і т. д.)

Таким чином, слово подвоює світ і дозволяє дитині мисленнєво оперувати предметами навіть за їх відсутності. Це розширює межі її пізнавальної діяльності: вона може користуватися опосередкованими засобами розширення свого кругозору (художній твір, пояснення).

Дитина користується мовою для того, щоб виразити свої думки, почуття, тобто впливати на навколишніх людей. Це накладає свої вимоги до виразності, емоційності, логічності.

На етапах раннього і дошкільного віку вирішуються найважливіші завдання мовленнєвого розвитку: збагачення словника, виховання звукової культури мови, формування граматичної будови, розвиток зв'язного мовлення. Потрібно також формувати культуру діалогічного мовлення: вміння говорити чітко, виразно, по суті; слухати співбесідника, намагатись його зрозуміти, не перебивати; не перескакувати з предмета на предмет тощо.

І. М. Сеченов наголошував про вроджену і вкрай дорогоцінну властивість нервово-психічної організації дитини – несвідомий потяг до розуміння навколишньої дійсності. І. П. Павлов назвав цю властивість рефлексом «Що таке?». Під його впливом дитина знайомиться з якостями предметів, встановлює для себе нові зв'язки між ними. Предметна «дослідницька» діяльність, що

властива дитині раннього віку, розвиває і закріплює пізнавальне відношення до навколишнього. Після оволодіння дітьми мовою, їх пізнавальна діяльність піднімається на новий якісний щабель. За допомогою мови узагальнюються їх знання, формується здатність до аналітико-синтетичної діяльності і не тільки на основі безпосереднього сприймання предметів, й на основі уявлень.

Змінюється характер спілкування дитини і дорослого: значне місце починають займати особистісні й пізнавальні контакти. Спілкуючись з батьками, іншими членами родини, педагогом, дитина набуває нових знань, розширює свій кругозір, уточнює особистий досвід.

3. Допитливість і пізнавальні інтереси є різними формами пізнавального відношення до навколишнього світу. Допитливість характеризується як особлива форма пізнавальної активності, недиференційована спрямованість дитини на пізнання навколишніх предметів і явищ, на оволодіння діяльністю (С. Л. Рубінштейн). Допитливій дитині хочеться пізнавати, а що саме – не дуже важливо. Так проявляється недиференційованість допитливості.

Пізнавальний інтерес проявляється в прагненні дитини пізнавати нове, виявити незрозуміле про якості, властивості предметів, явищ дійсності, в бажанні вникнути в їх сутність, знайти між ними зв'язки і відношення (Т. Кулікова). Пізнавальний інтерес відрізняється від допитливості широтою захоплення об'єктів, глибиною, вибірковістю. Основа пізнавального інтересу – активна мислительна діяльність. Під впливом пізнавального інтересу дитина здатна до довготривалої та стійкої зосередженості

уваги, проявляє самостійність у вирішенні розумового або практичного завдання.

Пізнавальний інтерес дитини відображається в її іграх, малюнках, розповідях й інших видах творчої діяльності. Отож дорослі повинні забезпечувати умови для розвитку такої діяльності. Наприклад, підібрати відповідні іграшки, допомогти розгорнути гру, час від часу брати участь у ній, підтримувати розмову дитини на задану тему, залучати до малювання.

Успішна діяльність дитини є стимулом для розвитку пізнавальних інтересів.

Маючи велику спонукальну силу, допитливість і пізнавальний інтерес змушують дітей активно прагнути до пізнання, шукати способи набуття знань. Дитина часто запитує про те, що її хвилює, просить прочитати, розповісти.

Запитання дитини вважали основною формою прояву допитливості, пізнавальних інтересів. Дослідження О. Сорокіної, С. Л. Рубінштейна виявили різні мотиви дитячих запитань. Автори поділяють запитання дітей на дві групи: пізнавальні й комунікативні.

Комунікативні запитання дитина ставить, щоб привернути увагу дорослих до своїх переживань, встановити з ними контакти. Такі питання виникають у дітей в хвилини тривоги, радості, страху. Вони потребують особливо делікатного відношення дорослих: важливо зрозуміти, що схвилювало дитину, проникнути в її переживання, заспокоїти. Наприклад, питання 4-річної дитини до свого батька: «Ти, коли був маленьким, боявся заходити в темну кімнату?».

В основі багатьох дитячих запитань прослідковується пізнавальний мотив: діти формують їх як прояв допитливості, коли відчують недостатність знань, намагаючись їх доповнити, уточнити чи опанувати новими.

Джерелом пізнавальних інтересів слугує різноманітний досвід дитини. Запитання виникають у неї при безпосередньому знайомстві з предметами чи явищами, в спілкуванні з дорослими та ровесниками, ставить як результат її особистих міркувань. Наприклад, 5-річна дитина дає такі запитання: «Як відрізнити хитрість від обману?», «Куди зірки щезають з неба вдень?»

Що цікавить дошкільників? Зміст дитячих запитань різноманітний. За свідченням психологів, немає жодної сфери знань, якої б не торкались запитання дітей. Інтерес дитини до тих чи інших явищ життя в світі дорослих стимулює її запитання. Так, за останні 5 років діти стали багато запитувати про релігію, церкву, обряди.

З плином часу запитання змінюються за формою. Дітей 2–3 років цікавить назва предметів, їх властивості та якості. Вони ставлять запитання типу де?, хто?, що?, який?

Дітям 4–4,5 років властива активна мисленнєва трансформація вражень про навколишній світ. Їх запитання спрямовані на виявлення зв'язків, відношень між предметами і явищами дійсності: на систематизацію уявлень, на знаходження в них аналогії, загального й відмінного. Запитання ускладнюються і виражаються в формі чому?, для чого?

Для дітей 5–6 років типові запитання про предмети чи явища.

Пік запитань припадає на вік 4,5–5 років. Чому кількість питань зменшується? Однозначної відповіді вчені не можуть дати. Одні

вважають, що у дитини настільки вже розвинуте мислення, що вона намагається сама знайти відповіді на запитання. На думку інших, зменшення кількості запитань обумовлено умовами виховання і навчання. Дорослі не стимулюють допитливість дітей, здебільшого виражають невдоволення з приводу їх запитань. У результаті в дитини виникає враження, що задавати питання – означає демонструвати своє незнання.

4. Знання не забезпечують повноти розумового розвитку, однак без них він неможливий. Отож основи розумового виховання дошкільників складає ознайомлення з навколишнім світом, в процесі якого діти засвоюють різноманітні знання.

Визначення об'єму і змісту знань, що забезпечують повноцінний розвиток дитини дошкільного віку – одна з традиційних проблем педагогіки. Першість у вирішенні цієї проблеми належить Я. А. Коменському. В книзі «Материнська школа» учений виклав програму знань, поклавши в її основу принцип енциклопедичності. Це означає, що в дошкільному віці неприпустимо обмежувати пізнання навколишньої дійсності дитини окремими аспектами дійсності. Дитина сприймає світ цілісно, отож знання повинні бути різноманітними (про природу, працю, небесні світила, економіку і т. д.) Я. А. Коменський визначив ще одну вимогу до знань маленьких дітей: вони повинні стимулювати виховання. Ці принципи (енциклопедичність знань і їх виховуючий характер) враховано у створенні сучасних програм для дошкільників.

В історії сучасного дитячого садка обсяг необхідних для розвитку дитини знань обмежують чинні програми виховання. Умовно ці знання поділяються на: знання про природу, про

предметний світ, про працю і професії, про явища навколишнього життя. В розділі знань про явища суспільного життя тривалий час переважали знання політичного характеру (революція, вожді).

За останні роки розроблено багато нових програм, в яких визначено обсяг знань про навколишній світ. Загальним для всіх програм є означення в центрі уваги людини (людина і природа, людина й інші люди, людина і художні образи, людина та її особистість, індивідуальність).

Будь-який предметний зміст знань кожною окремою дитиною засвоюється по-різному (Г. О. Люблінська): у вигляді уявлень (образи конкретних предметів), у вигляді понять (узагальнення знання про групу предметів, об'єднання на основі загальних суттєвих ознак), у вигляді знань-повідомлень, які вона одержує від дорослих у вигляді пояснення, розповіді, з літературних творів.

Упродовж дошкільних років дитина, що відвідує дитячий садок, оволодіває двома категоріями знань.

Першу категорію становлять ті знання, які вона засвоює без спеціального навчання, в повсякденному житті, спілкуючись з дорослими, однолітками, в процесі ігор, спостереження. Вони здебільшого хаотичні, безсистемні, випадкові, а інколи викривлено відображають дійсність.

Більш складні знання, що відносяться до другої категорії, можуть бути засвоєні тільки в процесі спеціального навчання на заняттях. Їх зміст уточнюється, систематизується, узагальнюється.

Дослідження О. В. Запорожця, М. М. Подд'якова, П. Г. Саморукової та ін. виявили, що найвищого рівня розумового розвитку можна досягти в тому випадку, якщо повідомляти дітям не розрізнені знання – відомості, а систематизований обсяг знань,

який відображає основні зв'язки і залежності певної сфери дійсності (зв'язок між ростом рослин і умовами їх існування тощо).

Засвоєння систематизованих знань розвиває у дитини вміння виокремлювати різні сторони дійсності і об'єднувати їх в цілісні уявлення про світ, створює важливі передумови для оволодіння такими формами теоретичного мислення, які особливо цінні для сучасних програм навчання в початковій школі (В. В. Давидов, Л. В. Обухова).

Окрім необхідних знань, умінь і навичок, вихователь допомагає дітям усвідомити практичні завдання, які можна розв'язувати за допомогою цих знань. Діти вчаться вирощувати розсаду овочів, знаючи, що навесні висадять її на своєму городі.

Чим природніше вихователь встановлює зв'язки, тим легше керувати мотивацією пізнавальної активності дошкільників.

Розуміти – значить уміти висловити думку своїми словами. А вихователь передусім вимагає дослівного переказу того, про що сама говорить і тоді запам'ятовування оцінюється як розуміння. *Розуміння* – результат осмислення і власного викладу. Механізм розуміння глибоко індивідуальний, як індивідуальні мислення і пам'ять.

Завдання вихователя – навчити бачити смисл і радість розумової праці від пошуку способів розв'язання поставленого завдання. Тоді в дитини з'являється прагнення випробувати засвоєний спосіб у самостійній діяльності – у грі чи у виконанні трудових доручень.

Виховувати звичку до розумової праці й практичного застосування знань та умінь означає мотивувати пізнавальну

активність дітей, керувати увагою, запам'ятовуванням, організовувати і спрямовувати їхню творчу діяльність.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Обґрунтуйте, чому для розкриття першого питання плану необхідно використовувати саме ті питання, якими оперує викладач?

2. Хто з учених України активно обстоює доцільність якнайширшого впровадження освітній процес дошкільного закладу різних прийомів активізації навчальної діяльності? Вкажіть їх праці.

3. Чим вирізняється методика використання різних проблем у різних вікових групах типового закладу дошкільної освіти? Закладів для дітей з особливими потребами?

4. Назвіть вимоги до мови вихователя, який подає нову пізнавальну інформацію на заняттях.

5. Опишіть стимули для розвитку пізнавальних інтересів у дошкільників різних вікових груп.

6. Субординуйте зміст термінів «уявлення», «знання» в межах дошкільного віку.

7. Охарактеризуйте зміст знань з кожного розділу в різних програмах дошкільного виховання.

Рекомендована література: I: 1; 4; 7; 9; 14; II: 8; 11; 12; 15; 25; 36; 37; 46; 50; 51; 72; 82; 87; 89; 91; 100; 104; 124; 125; 128.

ТЕМА 21. ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ

1. Сутність трудового виховання дошкільників. 2. Завдання трудового виховання в дитячому садку. 3. Види праці дітей. 4. Форми організації трудової діяльності в дошкільному віці.

1. Український народ здавна славився винятковим працелюбством, наполегливістю в досягненні мети, гостинністю, любов'ю до рідної домівки, хазяйновитістю. Народні традиції віками зберігали особливу повагу до праці: «Без труда нема добра», «Хто багато робив, той багато знає», «Щоб людиною стати, треба працювати». *Неробство* – одна з найбільш засуджуваних рис людини і велике нещастя та ганьба для батьків. Щасливою може бути лише та людина, яка вміє і любить трудитися: «Щастя не в хмарах ховається, а працею здобувається», «Праця в горі утішає».

Народні засоби трудового виховання і навчання відповідали певним віковим категоріям: ранньому дитячому, дошкільному, молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віку. *Головне їх призначення* – переконати дітей у життєвій необхідності праці. Народ мудро обумовлює звичку до праці з найсуттєвішими потребами розвитку особистості дитини: інтересом до життя дорослих та їх діяльності, рухливістю, допитливістю.

Трудове виховання є цілеспрямованим процесом формування в дітей трудових навичок і вмінь, поваги до праці дорослих, звички до трудової діяльності.

Головний засіб трудового виховання дітей дошкільного віку – привчання до самообслуговування, елементарних трудових дій, ручної і господарсько-побутової праці. Навіть найпростіший

матеріальний результат (вимитий посуд, вишита серветка тощо) для дитини цікавий і корисний.

У дошкільному віці трудова діяльність дітей формується як самостійна з притаманними їй компонентами: постановка мети, вибір матеріалів та інструментів, визначення порядку трудових дій, власне трудові дії з матеріалом та знаряддями праці, направлені на досягнення результату, як реалізація мети. Дитина оволодіває трудовою діяльністю поступово впродовж усього дитинства. Чим вищий рівень розвитку трудової діяльності, усвідомлення значущості праці, тим більше можливостей її використання з метою всебічного розвитку дитини. Отже, трудова діяльність дітей дошкільного віку має великі виховні можливості і може бути використана як засіб закріплення знань про навколишній світ, виховання працелюбства, відповідальності за доручену справу, наполегливості та інших якостей особистості, вміння узгоджувати дії у спільній з іншими діяльності.

Для того, щоб праця дітей була засобом морально-трудового виховання, потрібно, щоб вона була організована педагогічно доцільно. А. Макаренко відзначав, що праця може залишитися нейтральним процесом у плані виховного впливу, коли не забезпечені педагогічні умови її організації. Важлива єдність вимог у трудовому вихованні дітей в сім'ї та дошкільному закладі.

2. Трудове виховання дітей дошкільного віку містить три групи завдань. *Перша* спрямована на формування у дітей інтересу й позитивного ставлення до праці дорослих, шанобливого ставлення до її результатів на основі знання і розуміння їх суспільного значення; виховання поваги до людини-трудівника, прагнення наслідувати її у власній трудовій діяльності.

Друга група пов'язана з формуванням у дошкільників навичок трудової діяльності, вміння послідовно виконувати трудові пронеси (з'ясовувати і ставити перед собою мету праці, уявляти хід процесу і результат, відбирати відповідні засоби і предмети праці – матеріал, інструменти, а також намічати трудові дії і здійснювати їх; керуватися в праці суспільно значущими мотивами; брати участь у колективній роботі.

Третя група завдань спрямована на виховання особистості дитини в процесі її власної трудової діяльності (виховання відповідальності, самостійності, цілеспрямованості, ініціативності, витримки); формування основ працелюбства (звички до трудового зусилля, готовності брати участь у трудовій діяльності, вміння доводити розпочату справу до кінця); виховання поведінки і позитивних взаємин між дітьми (вміння працювати дружно та узгоджено, спільними зусиллями у колективній роботі досягати потрібного результату, доброзичливо оцінювати працю товаришів, надавати їм допомогу тощо).

Із усіх явищ суспільного життя праця виділяється як особливий вид діяльності, спрямований на створення суспільно значущих результатів. Знайомлячи дітей з працею дорослих, педагог демонструє весь трудовий процес і конкретні результати, розкриває їх значення для задоволення потреб людей. У цей час важливо підкреслювати спрямованість трудового процесу на результат, чітко визначити його структуру: постановку мети, вибір матеріалу, необхідного обладнання, виконання певних послідовних трудових дій і одержання запланованого результату. Знання, отримані в такій послідовності, з одного боку, забезпечують виникнення у дитини стійкого інтересу, позитивних

емоцій, прагнення самій навчитися це робити, тобто формують позитивне ставлення до праці дорослих та усвідомлення суспільно значущих мотивів, з іншого – сприяють усвідомленішому оволодінню трудовою діяльністю (В. Логінова).

Формування умінь і навичок передбачає спочатку усталення закінчених трудових дій – простих трудових умінь (розстібати і застібати гудзики, розставляти хлібниці на столи, поливати рослини), а згодом – освоєння трудових процесів загалом (повністю накрити стіл до сніданку чи обіду, випрасувати лялькову білизну, прибрати у куточку природи тощо). У старшому дошкільному віці діти повністю оволодівають вміннями і навичками, необхідними для виконання простих видів праці: самообслуговування (самостійно вдягатися, зачісуватися), господарсько-побутових процесів (своєчасно і самостійно підтримувати порядок), праці в природі (вирощувати рослини).

Праця дітей сприяє оволодінню спочатку трудовими діями, а надалі й трудовими процесами. Під контролем дорослого вдосконалюються організаційні і трудові вміння і навички дітей. Постійна участь у різних видах праці формує вміння і звичку працювати систематично, переборювати труднощі, виховує організованість, самостійність, звичку до трудового зусилля, вольові якості особистості.

Праця дітей дошкільного віку порівняно з трудовою діяльністю дорослого має свої особливості. Найсуттєвішою є умовність, відсутність суспільно значущого результату. Дитяча праця, здебільшого не створює матеріальних, і культурних цінностей. Разом з тим вона результативна, причому результатом тут виступає не тільки матеріальне втілення (вирощена рослина,

виготовлені іграшки, накритий стіл тощо), а й моральний фактор: дитина відчуває значення затрачених зусиль.

С. Русова, розглядаючи питання значення праці в розвитку дитини дошкільного віку, відзначала: «Праця мусить збудити в дитячій душі найбільше самостійної, природної творчості, дати вільно розвинутися цільній гармонійній індивідуальності». *Вона виділяє такі характерні риси дитячої праці:*

- 1) праця є активність;
- 2) працю викликає безпосереднє свідоме бажання дитини (інтерес, цікавість до чогось);
- 3) праця має завжди конкретне завдання і реальні наслідки (чим відрізняється від гри);
- 4) праця приємна як самостійний розвиток м'язів, як самою дитиною вигаданий засіб досягти бажаної мети.

Головною цінністю дитячої праці є її виховна значущість. У дитини формується звичка до трудового зусилля, самостійність, відповідальність, прагнення допомогти, ініціативність та інші особистісні якості. Проте слід пам'ятати, що участь дитини в трудовому процесі без створення педагогом відповідних умов не тільки не забезпечує виховного впливу, а й може мати протилежний ефект. У практиці відомі факти негативного ставлення дітей до праці внаслідок неправильного залучення до неї (праця як покарання, трудові доручення при відсутності необхідних навичок, недостатня увага вихователя до результату, неправильна оцінка зусиль).

Особливістю праці малюка є тісний зв'язок з грою, що виявляється на всіх етапах дошкільного дитинства. Видатний педагог і психолог П. Блонський, досліджуючи цей процес, дійшов

висновку, що між грою і працею немає великої різниці, оскільки найвища форма праці – творча праця – подібно до гри містить елемент насолоди від процесу діяльності: у цьому відношенні праця і гра стикаються і творча праця часто виникає саме з гри. Однак існує і повсякденна праця, до якої у дитини немає природного нахилу. Усвідомлення її необхідності приходить лише в результаті певної підготовки, яка повинна здійснюватися поступово в такому порядку: спочатку природна гра дитини, потім – творчість, що розвивається у грі і спрямовує її до творчої праці. На основі природних ігор та захоплюючої творчої праці формується і звичка до буденної праці, обтяжливості і монотонності якої полегшуються інтересом дитини і тим захопленням своєю діяльністю, яке вона відчуває.

Першу підготовку до праці дитина проходить у грі. Майже у кожному з її різновидів наявний певний трудовий елемент. Гра надає можливість вправлятися вцілому ряді трудових навичок, оскільки основною темою дитячих ігор є праця. Потреба щось зробити, створити вперше самій виникає в грі і продиктована саме її вимогами (виготовити, наприклад, необхідний ігровий атрибут, якого бракує). Водночас у дитини формується цілеспрямованість, вольові якості, гра вимагає проявів творчості, самостійності, ініціативності.

Включення гри до праці дітей допомагає значно підвищити ефективність виховного впливу і тим самим забезпечити основу для вироблення в них інтересу до праці, бажання трудитися. Однак при цьому було б помилковим перетворення на гру будь-яких трудових завдань, як і намагання деяких дорослих якомога раніше відокремити працю від гри. Дитину слід поступово готувати до

усвідомлення того, що її трудові доручення, якими б простими чи складними вони не були, є обов'язковими. Гра, хоч і створює можливості для певної підготовки до праці, не замінює її і не усуває питання про власне трудову діяльність дошкільнят.

Отже необхідно забезпечувати найтісніший зв'язок дитячої праці з грою, використовуючи в її організації ігрові прийоми, створюючи ігрові ситуації, а також виховувати розуміння необхідності праці, ставлення до неї як до обов'язку.

3. Основними видами дитячої праці є самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця в природі і ручна (художня) праця.

Ці види мають певні можливості для вирішення виховних завдань: їх питома вага на різних вікових етапах нерізна: в молодшому дошкільному віці найбільше виховне значення має самообслуговування, в середньому і старшому особливого значення набуває господарсько-побутова праця (як суспільно значуща), в старшому дошкільному віці основну роль починає відігравати праця в природі та ручна праця.

Виховне значення самообслуговування міститься в його життєвій необхідності, спрямованості на задоволення повсякденних особистих потреб (умивання, одягання, роздягання, прибирання ліжка та ін.). У процесі самообслуговування дитина привчається до порядку і організованої поведінки, оволодіває всіма компонентами трудової діяльності (бачити результат праці, встановлювати зв'язок між метою, трудовими діями і кінцевим результатом), стає самостійною.

Господарсько-побутова праця спрямована на підтримання чистоти і порядку в приміщенні та на відведеній ділянці, допомогу дорослим в організації режимних процесів тощо.

У молодшому дошкільному віці вихователь привчає дітей виконувати прості трудові дії з близьким результатом: допомагати помічникові вихователя накривати на стіл, а вихователю – у підготовці до заняття, підтримувати порядок на столі під час заняття, а після нього прибирати матеріали, складати на місце іграшки тощо.

У середньому дошкільному віці вихователь продовжує формувати в дітей інтерес і бажання виконувати завдання дорослих якісно, старанно, охоче. Зміст цього виду праці ускладнюється за рахунок збільшення кількості процесів. При цьому за допомогою дорослого визначають мету роботи та послідовність трудових дій, готують робоче місце, правильно виконують посильні трудові дії з досягненням кінцевого результату, приводять у порядок робоче місце, виявляють вміння працювати вдвох-утрьох.

У старшому дошкільному віці діти починають розуміти працю як потрібну і серйозну справу. Інтерес до трудового процесу поєднується з інтересом до його результатів. Трудові завдання для дітей цього віку ускладнюються і відокремлюються від гри. Від епізодичного виконання трудових доручень діти переходять до постійних обов'язків. У цьому віці розв'язуються програмні завдання виховання позитивних взаємин (працювати дружно, узгоджено, надавати допомогу один одному), формування працелюбства, самостійності, активності та ін.

Організуючи працю з самообслуговування та господарсько-побутової діяльності, вихователь використовує різноманітні методичні прийоми: показ виконання кожної елементарної дії та послідовності дій, супроводжуваний детальним словесним поясненням, безпосередня допомога в процесі виконання трудових дій, особистий приклад, постійне нагадування про послідовність дій, використання дидактичних ігор та прийомів, створення ігрових ситуацій, заохочення з урахуванням індивідуальних особливостей і можливостей дітей, оцінка результатів виконаної роботи, аналіз конкретних суспільно значущих вчинків тощо.

Праця в природі має велике виховне і пізнавальне значення. Особливість її полягає в тому, що діти мають справу не з предметами, а з об'єктами живої природи: працюють на городі, у квітнику, доглядають за тваринами. Для цього потрібно любити їх, бережно до них ставитися, мати необхідні знання і навички. Отож основним виховним завданням є вироблення в дітей дбайливого ставлення до живої природи, інтересу до неї, формування вмінь і навичок з догляду за рослинами і тваринами, вміння правильно користуватися знаряддями праці.

Праця в природі – це єдиний вид продуктивної трудової діяльності, доступний дітям дошкільного віку. Кінцева мета (виростити квіти, овочі тощо) і результати конкретні та зрозумілі, однак їх не можна швидко досягти. Одержання віддаленого результату вимагає від дитини тривалих фізичних і розумових зусиль, повсякденної копіткої роботи.

Ручна (художня) праця – праця дітей з виготовлення виробів з різноманітних матеріалів: паперу, картону, тканини та ін. Діти роблять іграшки-саморобки, вітальні листівки, ялинкові прикраси,

персонажі та декорації лялькового театру, букети із засушених рослин, плетуть килимки для ляльок, серветки тощо. Виготовлення подарунків рідним і друзям має велике значення у моральному вихованні (привчає виявляти увагу до оточуючих, працювати заради того, щоб зробити їм приємне). Цей вид праці розвиває конструктивні здібності дітей, творчість, фантазію, спостережливість, формує корисні практичні навички, уявлення про властивості різних матеріалів, інтерес до праці, прагнення виконати роботу якнайкраще.

4. Праця дітей дошкільного віку в дитячому садку організовується в трьох основних формах: доручення, чергування, колективна праця.

Найдоступнішою і найпоширенішою формою є доручення, які характеризуються чіткою спрямованістю на одержання результату і наявністю конкретно визначеного завдання. Вони можуть бути складними і простими, короткочасними, епізодичними, тривалими, індивідуальними чи груповими (за характером організації дітей).

Молодшим дошкільникам вихователь дає прості доручення, що мають епізодичний, короткочасний характер (наприклад, покласти на місце іграшку, принести стілець та ін.). Починаючи з середнього дошкільного віку, дітям доручають складніші й триваліші справи (прохання чи звертання до інших осіб, прибирання ігрового куточка і підтримування там порядку, догляд за тваринами в куточку живої природи тощо).

Всі доручення можна поділити на такі групи: обумовлені іграми, іграшками та організацією занять; побутові; зініційовані допомогою малюкам; обумовлені виконанням прохань дорослих; які стосуються праці в куточку живої природи і на земельній

ділянці дитячого садка. У дітей потрібно формувати обов'язковість виконання доручень, розуміння їх важливості. Слід привчати дітей до самоорганізації діяльності: отримавши доручення, подумай, чи правильно ти зрозумів, що потрібно робити; сплануй, як виконати цю роботу; працюй не поспішаючи, щоб результат приніс задоволення і користь; повідом про завершену справу того, хто дав тобі доручення; подивись, чи не потрібно зробити ще щось.

Виконання трудових доручень сприяє вихованню в дітей почуття відповідальності, вольового зусилля, уваги. Доручення виступають засобом формування позитивного ставлення до праці, прагнення досягти результату. Виконуючи групові доручення, діти узгоджують свої дії, набувають досвіду співробітництва, виявляють увагу один до одного, взаємодопомогу.

Чергування – систематичне виконання дитиною трудових обов'язків стосовно дітей своєї групи. Наприкінці молодшого дошкільного віку вихователь починає залучати вихованців до виконання обов'язків чергових в їдальні, а починаючи з середнього дошкільного віку, чергування організовуються систематично: *в середній групі* – в їдальні і на заняттях, *у старшій* – в їдальні, на заняттях і в куточку живої природи. Характер чергувань старших дошкільників поступово ускладнюється за змістом роботи і за формами об'єднання дітей, за вимогою до самостійності й самоорганізації в роботі.

Існують різні підходи у вирішенні питання щодо об'єднання вихованців для чергувань. Так, Л. Образцова пропонує об'єднувати дітей з однаковим рівнем трудових умінь, працелюбства і почуття відповідальності. Я. Неверович вважає за

доцільне об'єднувати для спільної роботи дітей з різним, але не дуже контрастним рівнем трудових умінь і самостійності, що дає їм можливість навчитися один в одного.

Чергування мають велике значення для розвитку дитини. Вона докладає певних зусиль і напружень, внаслідок чого розвиваються її фізичні сили, а також набуває знань про різні предмети, їх властивості та якості. Велика увага в організації приділяється розв'язанню завдань морального виховання: діти усвідомлюють значення для оточуючих виконуваної ними праці, бажання вчасно впоратися зі своєю роботою, виявляючи турботу про інших. Вони виступають дійовим засобом виховання почуття відповідальності у дошкільників (Я. Неверович, З. Борисова, К. Клинова). Правильно організовані чергування сприяють формуванню самостійності (Л. Порембська, Г. Люблінська, Г. Годіна), працелюбства (Я. Неверович, Л. Образцова), привчають до спільної роботи.

У старшому дошкільному віці систематично організовується спільна трудова діяльність, яка об'єднує всіх дітей групи (наприклад, прибирання кімнати, майданчика, робота на клумбі та ін.). Колективній праці властиві такі особливості, як спільні мета і відповідальність за результат, розподіл праці між учасниками, залежність їх одне від одного. Умовами, необхідними для об'єднання дітей при колективній праці, є наявність деякого досвіду співробітництва і досконале володіння навичками певних видів праці.

Різні форми організації забезпечують систематичність залучення дітей до трудової діяльності. У дослідженні Р. Буре

розглянуто такі види колективної праці, як праця поруч, сумісна і спільна праця.

Праця поруч – це форма організації трудової діяльності, при якій діти одночасно виконують індивідуальні завдання, незалежно один від одного. У процесі роботи виникає безпосереднє спілкування, яке ініціює допомогу один одному, що створює сприятливі умови для виховання доброзичливих стосунків. Цей спосіб організації трудової діяльності є перехідним ступенем до подальших видів праці.

Спільна праця – це форма організації колективної діяльності дітей, що характеризується спільними метою і результатом. Трудовий процес протікає як індивідуальний. Наприклад, дітям необхідно прибрати стелаж з іграшками. Для цього вони повинні виконати певні завдання: одна дитина витирає іграшки, друга – полички, третя – протирає лялькові меблі, а спільним результатом буде порядок на стелажі. Значущість кожного окремого результату і зв'язок його з іншими виявляється тільки після закінчення всього процесу діяльності.

Сумісна праця – це складніший різновид колективної діяльності, що передбачає досягнення спільного результату шляхом виконання послідовних трудових дій над певним об'єктом, який переходить від одного учасника трудового процесу до іншого. Всі трудові дії при цьому мають певну закінченість (наприклад, прибирання снігу на майданчику передбачає такі послідовні трудові дії: згрібання, наповнення ящиків, перевезення до загальної купи). Цей вид колективної праці застосовується в старшому дошкільному віці і вимагає чіткої організації: під керівництвом вихователя діти попередньо обговорюють склад і

послідовність дій, визначають кількість учасників на кожен трудову дію з урахуванням її складності, розподіляють дії між учасниками, враховуючи бажання і можливості кожного тощо.

Різноманітні ситуації взаємодії потребують дотримання членами працюючої групи певних правил-регуляторів. Ознайомлення дітей з правилами – один із засобів педагогічного керівництва їхніми взаєминами. Тут слід враховувати їх залежність від моральних норм, які є загальнішими вимогами і конкретизуються відповідними настановами. Особливої уваги педагога потребують ті вихованці, які, знаючи правила і вимагаючи додержання їх від інших, самі не бажають виконувати їх. Їм варто доручати спільну справу разом з активними дітьми, які добре засвоїли моральні норми. Тоді спрацює ефект взаємодоповнення: активні дошкільники працюють з однолітками, які охоче беруть участь у спільних справах, а тій дитині, яка формально ставиться до моральних вимог, у цій ситуації не вдається ухилятися від їх виконання. Схвалення вихователем такого співробітництва, його попередня оцінка («Я впевнена, що ви успішно впораєтесь із завданням») орієнтують дітей на сумлінну працю.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Доведіть соціальну детермінованість змісту трудового виховання дітей дошкільного віку.
2. Чому саме такі завдання трудового виховання практикує дошкільня? Наведіть аргументовані докази.
3. Чим різняться форми організації праці дітей? Опишіть їх особливості й відмінності в різних вікових групах.

4. Хто з відомих учених зарубіжжя обстоював трудове виховання дітей як пріоритетний зміст роботи в дошкільному закладі?

5. Складіть схему ускладнення завдань і змісту трудового виховання за різними видами праці в різних вікових групах (форми організації праці за погодження з викладачем).

6. Складіть текст консультації для батьків про важливість трудового виховання дітей в умовах родини.

7. Розробіть план-конспект заходу з передбаченим комплексом трудових завдань (вікова група за погодженням з викладачем).

Рекомендована література: I: 1; 4; 5; 9; 13; II: 9; 10; 11; 13; 14; 17; 23; 25; 26; 27; 46; 47; 48; 53; 72; 96; 109; 110; 111; 112.

ТЕМА 22. ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. Особливості естетичного ставлення особистості до дійсності. 2. Соціальні функції естетичного виховання. 3. Сутність естетичного виховання в сензитивному періоді. 4. Мета і завдання естетичного виховання. 5. Методи естетичного виховання та їх реалізація в різних організаційних формах.

1. Людина живе своїми відношеннями, зв'язками зі світом, з навколишнього середовища бере все для свого життя й розвитку. Тому й охарактеризувати людську особистість можна «як суб'єкт соціальних відносин і усвідомленої діяльності, що обумовлює її

свідомість і поведінку» /за Л. С. Виготським/, її сутність – «вузлик зв'язків» /А. де Сент-Екзюпері/.

У філософській літературі називають сім видів відношень «людина – світ»: практичне /утилітарно-практичне/, пізнавальне (теоретичне, наукове), моральне, релігійне, політичне, правове, естетичне. Відношення сімейні, міжнаціональні, педагогічні тощо, не є самостійними видами відношень, а складовими попередньо названих, або ж суспільні сфери, де побутують, здебільшого, різні комплекси відношень.

Кожному з цих відношень відповідає певний вид виховання: трудове, розумове /інтелектуальний розвиток/, моральне, фізичне виховання, що має завданням розвиток тіла, зміцнення здоров'я, доповнює трудове і є додатковою підготовкою до практичного життя, своєрідною компенсацією, особливо необхідною при відсутності фізичної праці або зменшенні фізичних навантажень внаслідок інтелектуалізації праці.

Ця відповідність між видами суспільних відношень і видами виховання не випадкова; складна цілісність – особистість – є результатом «складно-цілісного» /за Ш.Фур'є/ виховання.

Таким чином, щоб зрозуміти сутність естетичного виховання, необхідно розглянути таке суспільне явище, як естетичне відношення між людиною і дійсністю, що є одним із способів її життєдіяльності.

Потреби – джерело активності людини. Кожна з них дає психологічну настанову підходити до всього, з чим стикається людина з точки зору можливості задоволення, спрямовує на пошуки відповідних їй об'єктів, включаючи для цього різні розумові, емоційні і вольові процеси. Саме так, способом

задоволення потреб є діяльність – духовна і матеріалізована у вигляді зовнішніх дій. Діяльністю людина освоює світ – знаходить і засвоює цінне в ньому, робить його фактом свого життя, тобто встановлює з ним стійкий зв'язок. Таким чином, у відношенні «людина – світ», крім розглянутого ціннісного відношення об'єкта до потреби, є ще інша, суб'єктивна сторона – активно-дійове відношення людини до об'єкта, свідомий підхід до нього з певною потребою. В українській мові для відтінення цього вольового аспекта відношення людини до дійсності вживається термін «ставлення». Все наше духовне життя і діяльність є проявами семи різних ставлень або підходів до світу: практичного, теоретико-пізнавального, морального, політичного, правового, релігійного, естетичного.

Отже, в структурі кожного ставлення виділяємо насамперед його основу, визначальний елемент – саму потребу. Актуалізуючись у певний час серед інших потреб людини, вона усвідомлюється як більш-менш гостре бажання, прагнення до задоволення. Якщо з якихось причин задоволення потреби відкладається або воно не повне, вона може породити мрію, яка готує і веде людину до майбутнього задоволення.

Різні життєві обставини, минулий досвід задоволення потреби та досвід інших людей спрямовує нас на певні сфери дійсності, де можна очікувати задоволення. «Прив'язування» потреби до якихось сфер стимулює поглиблення і розширення знань про їх цінності, удосконалення способів задоволення. Це призвичаєння до тих чи інших сфер цінностей і до певних способів їх споживання формує інтереси. В педагогічній літературі говорять здебільшого про пізнавальні інтереси, в філософській – про

економічні, політичні, між тим у кожному суспільному відношенні потреба обов'язково трансформується в специфічні інтереси. Наприклад, моральні інтереси виражаються в тому, з ким людині переважно хочеться спілкуватися, які види спілкування вона любить; естетичні – в тому, в яких сферах дійсності людина шукає спілкування з красою, до якої естетичної дійсності її тягне і т. д.

Нарешті люди усвідомлюють те, чим конкретно задовільняється потреба – виникають ціннісні знання про те, яким повинен бути світ для даної потреби. Наприклад, існують практичні нормативи і товарні стандарти, критерії науковості, наукової цінності досліджень, теорій, моральні принципи, норми і правила поведінки, правові норми і закони тощо.

Як представники тієї чи іншої потреби в нашій свідомості нормативні знання виконують роль регулятора діяльності, в процесі якої задовільняється потреба.

У цій діяльності обов'язковим є відображальний, пізнавально-оцінний елемент. Щоб знайти предмет для задоволення потреби, людина пізнає об'єкти з якими стикається і визначає їх цінність для себе. Процес диференціації явищ за цінністю усвідомлення її значення називається оцінюванням. Оцінне ставлення до оточення, вироблення оцінок, обмін ними – ознака справді людського способу споживання, задоволення потреб.

Оцінне ставлення є основою наступної складової людського відношення до дійсності – перетворювальної діяльності. Якщо об'єкт не повною мірою задовільняє людину, вона вирішує своїми діями змінити його – на відміну від попередньої, духовної діяльності, це діяльність зовнішня, предметна. В процесі предмет чи суспільне явище переформовується, щоб виявились цінні для

потреби властивості або ж створюється принципово новий, більш цінний предмет. Ці результати матеріально-практичної, пізнавальної, моральної, естетичної, політичної і т. п. діяльності виводять людину за рамки споживання готового, того, що є в навколишньому середовищі і, усвідомлюючись суспільством, породжують нові, підвищені вимоги до світу. Тобто, в людському споживанні діє закон підвищення потреб, відбувається постійне підвищення і рівня відношень до дійсності зростає міра «олюднення», або ж культура самої людини і її середовища.

2. Сформоване естетичне відношення до світу забезпечує людині спогляданням і творчістю задоволення естетичної потреби, отримання від цього духовної насолоди – невід’ємної складової людського щастя. В цьому полягає самооцінність естетичної культури.

Але є і загально-педагогічна функція естетичного виховання: формування естетичної культури дозволяє використовувати естетичні фактори в інших видах виховання, тим самим сприяти всебічному розвитку людини. Саме так воно сприяє, впливає, а не підмінює в цьому розумове, трудове, фізичне, моральне та інші види виховання /як це думав, скажімо, Ф. Шіллер, мріючи одним мистецтвом виправити вади економіки, реформувати брудну політику і негуманні моральні стосунки в буржуазному суспільстві/. І все ж цей вплив на становлення багатогранної сутності людини найбільший, максимальний порівняно з іншими видами виховання. Які причини і механізми цього впливу?

Аналіз здатності людини до споглядально-оцінної діяльності і перетворення дійсності за законами краси свідчить, що вона вищою мірою узагальнена, комплексна, включає простіші

здібності, які забезпечують окремі духовні процеси. Але компоненти ці не можна розглядати як «чисто естетичні» – вони якоюсь мірою необхідні і в інших видах відношень зі світом. Хіба тонка чутливість до кольорів, розмірів не знадобиться в матеріальній праці? А спостережливість, образне мислення не потрібні в спілкуванні? З цієї точки зору естетичні здібності, на відміну від спеціальних, є загальні, генералізовані. Тому й формуються вони і в навчанні, і в моральних відносинах, у праці і т. д., а не тільки цілеспрямованим естетичним вихованням. Останньому у формуванні загальних здібностей належить особлива роль.

По-перше, естетичне відношення за своїм характером ширше і універсальне, спирається на інші відношення, тому пов'язане з розвитком і більш повного, більш широкого комплексу здібностей. /Практичний чи пізнавальний підхід до дерева зовсім не вимагає так придивлятися до особливостей його форми, до листочків, фантазувати, на що воно схоже, «про що мріє» тощо/. Здібності, поєднуючись в процесі певної діяльності, впливають одна на одну, збагачуючись певними властивостями, «підтягуючи» одна одну за рівнем розвитку. Включаючи в роботу більше здібностей, естетичне відношення має і порівняно більше можливостей для їх вдосконалення в процесі взаємодії.

По-друге, естетичне відношення передбачає кожен із здібностей і її складових на більш високому рівні розвитку, чим це в інших відношеннях, адже мова йде про довершеність. Естетичні завдання – максимальні: розв'язати математичну задачу не просто правильно, а й найдоцільніше, відповідно оформити; описати побачене на екскурсії не просто точно, а красиво, художньо тощо.

По-третє, формування потреби і звички все піддавати оцінці з точки зору досконалості, доводити будь-яку діяльність до «естетичного увінчення», до оптимального результату, пов'язаного, звичайно, з вищим рівнем труднощів, сприяє виявленню і розвитку індивідуальних нахилів особистості, розкриттю її потенційних можливостей, обдарованості.

За широтою, повнотою і рівнем впливу на загальний розвиток людини з естетичним вихованням навряд чи зрівняється якийсь інший вид виховання. Загальний розвиток, розвиток загальних здібностей, є умовою активної участі людини в усіх суспільних відношеннях і умовою цілісності, всебічності формування особистості.

Отже, естетичне виховання здатне підсилювати, активізувати інші види виховання. Механізм цього криється в природі естетичних почуттів. Спричинені відчуттям гармонії, довершеності, вони здатні психологічно підкріпити, стимулювати і спрямувати все в душі, в діяльності в напрямку гармонії і позитивності. Причому почуття можуть стати «каталізатором» процесів, що вже відбулися в свідомості людини, актуальні зараз для неї, і довести до певної зрілості її погляди і рішення, стати початком плідних роздумів.

Отже, загально-психологічна функція естетичного виховання полягає в формуванні естетичної культури, що дозволяє використовувати естетичні фактори в інших видах виховання і тим самим сприяти всебічному розвитку дитини.

Краса є однією з найгуманніших сил, що сприяють створенню людського в людині. Вона активніше за всі інші впливи пробуджує

в людях радість буття, дає насолоду від залучення до вищих цінностей, завдяки чому людина облагороджується.

Глибина, широта, тривалість естетичного переживання не однакові не лише у різних людей, а й у однієї в різні часи. Воно може бути «зарядом», що перероджує, а може бути й поверховим впливом, «замикатися на самому собі», виконуючи функцію розрядки, відпочинку, просто задоволення. Так, краса запалює почуття, але у кожної людини власне паливо і від його характеру залежить, який вогонь займеться, якщо на нього впаде ця іскра, чи займеться він взагалі. Будь-який із розглянутих естетичних факторів самотійно не має магічної сили. Він впливає на особистість лише через взаємодію і її досвід, естетичний і загальний. Ось чому підкреслимо: досвід молодого людини вимагає постійної уваги вихователя до його складових, їх рівня, шляхів нагромадження і збагачення.

Звичайно, цей досвід ширше за набутий в освітньому закладі, бо він набувається і стихійно, і під впливом цілої низки суспільних інституцій, починаючи з сім'ї, які також займаються вихованням підростаючого покоління. Але на відміну від них лише в освітніх закладах навчально-виховна функція стоїть на першому плані. Тому й загальний результат – особистість певного типу – визначається тим, як організовано виховний процес.

3. Проблема предмета виховання – найважливіша для розуміння суті естетичного виховання. Справді, якщо сутність виховання полягає у впливі на розвиток особистості, то на що конкретно впливаємо в процесі естетичного виховання, що ним розвиваємо в людині?

Визначити предмет естетичного виховання – значить, знайти в цілісному об'єкті, яким є особистість, таку його грань, сторону чи сферу, що формується в цьому виді виховання, відділяє його від інших /морального, релігійного тощо/, робить специфічним.

Естетичне відношення проявляється, як ми бачимо, в певній діяльності людини. Тому, як і для будь-якої діяльності, тут також потрібні певні здібності. Здібності – наявні особистісні властивості, стійкі психічні явища /прості здібності: відчуття, воля тощо/ або їх синтез /складні здібності/, що визначають готовність людини до активної і продуктивної діяльності /С. Л. Рубінштейн, Б. Г. Ананьєв, В. М. М'ясищев, О. Г. Ковальов, Г. С. Костюк, М. І. Колесник та ін./. Скажімо, здібність до сприйняття музики включає такі властивості або прості здібності, як чутливість до висоти звуку, абсолютний, мелодичний і гармонійний слух, чуття ладу, ритму, систему музичних слухових уявлень та ін. /за Б. М. Тепловим, Г. С. Костюком/. У складних здібностях психологи виділяють і вроджені елементи, задатки, і такі, що розвиваються на їх основі, і властивості, придбані в процесі життя /знання, уміння тощо/. Розрізняють здібності спеціальні /математична, музична тощо/, пов'язані з більш-менш обмеженою і не всім людям наявною діяльністю, і здібності загальні, або генералізовані /наприклад, до праці і гри, до спілкування, розумові/, які властиві всім людям і виявляються в різних сферах життя і діяльності. Здатність людей до естетичної взаємодії з світом є складною генералізованою здібністю.

Розвиток індивіда обумовлений двома основними надбаннями людства – спадковістю і культурою /матеріальною і духовною/. На

жаль, співвідношення в естетичних здібностях вродженого і придбаного в суспільстві викликає ще дискусії.

Виходячи з того, що тварини і люди здатні від народження емоційно реагувати на елементарні зорові і слухові подразники, дехто вважає ці реакції елементарним естетичним ставленням і роль виховання тоді вбачає в пробудженні й розвитку в дітей даної природою, Богом здатності сприймати і переживати прекрасне, героїчне, трагічне в житті і мистецтві. Це є, на нашу думку, нерозумінням корінної, якісної відміни специфічних форм людського сприймання і переживання /морального, естетичного, релігійного тощо/ від створеного природою.

Чуттєвість і поведінка тварин, їх «танці», «спів», як і інстинктивні дії дитини, визначаються фізіологічною будовою тіла. Але людина – істота суспільна, і її життєдіяльність детермінована також будовою «тіла» суспільства – способами предметної діяльності, тим, як в суспільстві організована передача досвіду людства дітям, і т. п. Доказів того, що спадкові якості не визначають характеру естетичного ставлення, достатньо.

Художній твір не виступав перед дитиною з самого початку як естетичний об'єкт, зробив висновок після численних досліджень Б. М. Теплов. /Додамо: для новонародженого ніщо, а не тільки мистецтво, не має ні релігійного чи морального, політичного смислу – він нікому не поклоняється, нічого не соромиться, не прагне до досконалості, поки його не навчать цьому, через те Мауглі не стають провідниками людських видів відношень у природі. Згадані емоційні реакції на ритм, яскраві кольори тощо, чисто біологічні, є реакціями органів чуття на відповідні /приємні/ їм подразники. Дошкільнята дуже негативно реагують на зрозумілі

їм, але не яскраві за кольором художні картини, бо вродженої здатності сприймати явно недостатньо, щоб збагнути, що ці кольори досконалі, бездоганні, що відповідають змістові образів. Отже, з віком у дітей удосконалюється не стільки природна абсолютна і диференційована чутливість, як уміння використовувати сприйману багатоманітність відтінків кольорів і звуків для осмислення змісту предметів, образів у творах і для передачі ними своїх художніх задумів.

Багаторічне дослідження динаміки естетичного розвитку дітей виявило неодночасність появи у них естетичних оцінок різних сфер життя, а також відсутність чітких вікових меж у рівні естетичного ставлення до чого-небудь. Це підтверджує загальну думку психологів, що у вікову періодизацію вносить корективи рівень і характер діяльності дітей. Саме провідні види діяльності, знайдені самими дітьми і пропоновані в процесі виховання, з тими факторами, що обумовлюють різницю в рівнях як загального, так і будь-якого спеціального розвитку. Без відповідної діяльності відстають від своїх ровесників найобдарованіші природою діти.

Отже, власне людські генералізовані здібності і функції є психологічними новоутвореннями, відносно яких спадкові, природжені механізми і процеси є необхідним комплексом анатомо-фізіологічних передумов, що робить можливим їх виникнення, але не визначає ні їх складу, ні їх специфічної якості. Наявність їх і вроджений рівень зумовлюють темп оволодіння нагромадженими людством досягненнями, в яких галузях діяльності людина досягає більших успіхів, як вона переходить від засвоєння цінностей до творчості і т. п.

Все викладене дає підстави вважати, що естетичне відношення як людський спосіб життєдіяльності повністю, в усьому своєму об'ємі є предметом виховання. Виховання /в усіх його смислах/ виявляє природні здібності людини, створює умови для їх розвитку і, спираючись на них, формує систему здібностей до естетичної діяльності, намагається розвинути її до рівня, що забезпечує необхідне суспільству естетичне ставлення до світу. Так, сутність естетичного виховання – цілеспрямоване формування і розвиток підходу людини до світу з потребою в досконалості, прилучення її до споживання і творення цінностей естетичної культури суспільства, щоб зробити їх її світом.

На жаль, у педагогічній літературі ще й досі існують визначення предмета естетичного виховання переліченням різних якостей, процесів, на які педагог мусить впливати: смак або художній смак, почуття, оцінки, ідеал, судження, вміння творити в сфері мистецтва та ін. Більш вдалий, узагальнений варіант: формувати здібності сприймати, переживати, розуміти естетичні цінності, творити за законами краси. Такі визначення, то ширші, то вужчі, системніші чи безсистемні, не називають того сформованого явища, елементами якого є перелічене. Відтак педагогові не дається цілісне уявлення про суть його естетично-виховної діяльності; загальним, що зв'язує все перелічене в єдине ціле, в систему, і в естетичне відношення людини до дійсності.

4. Визначення естетичного виховання через його предмет охоплює в ньому найсуттєвіше, загальне для всіх часів і народів. Але якщо розглядати конкретний зміст проявів естетичного ставлення до певних явищ дійсності в різних суспільствах, то виявиться і спільне в почуваннях, судженнях і творчості людей

різних епох – загальнолюдське /наприклад, ставлення до спортивних боїв/, і історично змінне, характерне, типове лише для окремих суспільств. Так, в естетичному відношенні стародавніх римлян було типовим естетичне милування вбивством один одного рабів-гладіаторів і сприйняття цієї смерті не як трагічної; в естетичній культурі середньовічних європейців фігурує вже краса більш гуманних рицарських турнірів. У ХХ ст. в естетичному відношенні до світу цілих груп населення розвинених буржуазних країн характерним є естетизація вбивства за допомогою високотехнічних засобів, навіть космічної зброї і нав'язування цього всім через «масове мистецтво» /особливо кіно і літературу/. Але водночас зростає і тенденція критичного ставлення до культу насильства, до будь-якого вбивства і сприйняття людського життя як найвищої цінності, що відображено в кращих зразках і буржуазного мистецтва, і мистецтва радянського періоду в республіках колишнього Союзу і фігурує в більшості моделей майбутнього як найсуттєвіша риса. Подібну історичну зміну змісту естетичного ставлення можна простежити і на інших об'єктах.

У свою чергу, детальніший аналіз естетичного ставлення в окремі епохи виділяв і особливості, спільні для представників окремих народностей, націй, класів, професійних груп тощо.

Причиною цього факту є те, що реалії життя, вся сукупність суспільних умов /рівень виробництва, всі інші відносини/ з усіма їх суперечностями роблять потрібними спільнотам /суспільству, класу, нації тощо/ лише певні досконалості. Саме з цих об'єктивних потреб іде соціальний запит, замовлення вихованню формувати особистість, здатну жити цими естетичними

цінностями. Уявлення про таку особистість – ідеал як модель потрібних суспільству якостей – виступає метою естетичного виховання.

Виховання завжди зводилось до того, щоб суспільне /національне, класове тощо/ зробити необхідним і бажаним для всіх членів спільноти, прищепити їм такі критерії і принципи індивідуального відношення до дійсності, які відповідали б цілям вихователів /суспільства, нації, класу і т. п./. Особливості цих цілей, їх реалізація в процесі виховання й дають зазначені раніше особливості в естетичних ставленнях людей. Підкреслимо: мета виховання, як і будь-якої діяльності, мотивує загальний напрямок і зміст роботи і слугує засобом перевірки результатів на окремих етапах; відповідно до неї формулюються часткові цілі – завдання; нею в кінцевому рахунку визначається добір засобів, методів виховної роботи. Проте як суб'єктивне /сформульоване людьми/ передбачення кінцевого результату виховання, лише тоді може ефективно спрямувати діяльність, коли відповідає тенденціям, можливостям, логіці самої дійсності. Свого часу А. С. Макаренко наголошував: «Справжня педагогіка – це та, яка повторює педагогіку всього нашого суспільства».

Ще з античних часів ідеал людини філософи бачили у всебічності і гармонійності її розвитку, тобто в здатності її до активної участі в усіх суспільних відносинах. Зрозуміло, що цим описується обов'язкова в будь-якому суспільстві структура ідеалу, структура, в якій існує і розвивається «людськість», гуманістичність як родова сутність людей. /Ця сутність ширша за гуманність як моральну якість/. Можливості всебічного розвитку гуманістичної сутності в кожен епоху своєрідні, залежать від

особливостей економічних і політичних умов, суспільної організації виховання та ін. Через це в кожному суспільстві ідеал конкретизується. Свого часу вищий рівень олюднення був пов'язаний з всебічним і гармонійним розвитком якостей рабовласника, вільної людини, а не раба, а потім феодала-аристократа, а не «бидла» – селянина, який, як і раб, не вважався політичним, правовим суб'єктом чи суб'єктом наукових пошуків; у буржуазну епоху просвітителі критикують однобічність буржуа, мріють уже і про гармонійний розвиток робітників; у програмах радянської єдиної трудової школи закладено як мету всебічний розвиток трудящих, а з 60-х років теоретичні моделі виховання спиралися на віру в можливість формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості комунікативного типу, тобто з загальнонародними, загальнолюдськими якостями.

Сьогодні всебічність здебільшого вважають утопією і не включають в формування мети. Чим же замінюють? Або надто прагматичними, сьогоденними цілями /«підготувати дитину до життя в ринкових умовах», «виховати громадянина незалежної України»/, або прогностичними типу «загальнокультурний розвиток особистості», «формування гуманної особистості європейського типу» або особистості, що керується загальнолюдськими і національними цінностями тощо з ширшим чи вужчим переліком людських якостей. Але і розвиток, і культура, і цінності реально існують лише в своїх різновидах і основою поділу їх на види є відношення як сторони, грані особистості і суспільства.

Очевидно, що сьогодні соціальний запит на всебічність людини ще більше обґрунтований, ніж у попередні епохи. Та й про яку

гуманність можна буде говорити, якщо когось уже з дитинства прирікали на неповноцінність, нездатність бути суб'єктом якихось із суспільних відношень? Що ж стосується загальнолюдського, регіонального і національного в людині, то й окремо взяті разом, вони не вичерпують сьогодні всього змісту ідеалу. Держава з її прагненням до примирення і узагальнення інтересів соціальних груп і класів вустах окремих ідеологів орієнтує лише на це спільне. Але це не менша утопія, ніж комуністична мета в радянському суспільстві, яка поєднувала в собі і феодальні, і буржуазні, і соціалістичні елементи. Треба бачити, що приватна власність і ринок, соціально-політичне розшарування населення, різні умови виховання в сім'ях, навіть освітні заклади різного типу, де навчання платне або без стипендії, доповняють ці якості ще класовим, професійним і індивідуально неповторним. Отже, всі згадувані якості об'єктивно входять до змісту мети сучасного виховання.

Діалектичний підхід до мети виховання вимагає бачити в ній також певну субординацію якостей. Так, гостроактуальними можуть стати формування класової свідомості і т. п. /у періоди революції/ або культивування національних рис /як у нас сьогодні/, або регіональних /як у Західній Європі/. Проте, сплеск таких проблем — явище тимчасове, в основі своїй економіко-політичне і болюче, поки не знайде належного вирішення. В ХХІ ст., з його планетарними економічними завданнями /екологічні, енергетичні проблеми, освоєння космосу/, інформатизацією і демократизацією суспільства, динамізмом людських зв'язків тощо, яскраво проявляється як наскрізна, провідна тенденція з'єднання народів, створення загальної культури людства. Ось чому

соціальна значимість тієї чи іншої мети виховання перевіряється не тільки її відповідністю об'єктивним проблемам розвитку даного суспільства, а й тим, наскільки всі елементи її змісту відповідні загальнолюдським.

Отже, зважаючи на предмет і мету виховання, естетичне виховання, можна визначити як формування естетичного ставлення людини до дійсності, зміст якого, поєднуючи в собі загальнолюдські, епохальні, регіональні, національні, класові, професійні та індивідуальні риси, несе історично певний рівень людяності. Ця міра гуманізації людини в естетичному ставленні виражається в тому, що для певної епохи /нації, класу/ постає як цінності, глибина, повнота їх засвоєння.

Сутність естетичного виховання, яке є одним із шляхів, напрямків гуманізації людини, проявляється і конкретизується в змісті роботи педагога з формування естетичної грані особистості вихованця. Складна структура естетичного ставлення робить цей процес не менш складним, багатоетапним, системним. Теоретичне усвідомлення цих етапів і аспектів дає можливість сформулювати виховні завдання, що програмуватимуть діяльність педагога, визначатимуть, що конкретно він має робити, і в якій логічній послідовності, щоб досягти виховної мети.

В естетичній і педагогічній літературі дуже часто завдання естетичного виховання вбачають у формуванні естетичного відношення до праці, природи, побуту, мистецтва і т. п. Тож доведеться визнати нескінченність завдань, бо естетичне ставлення можливе до будь-чого: кожен сферу дійсності можна ділити ще на підсфери. Крім того, тут ігнорується той факт, що при всій специфіці цінностей в різних сферах механізм їх

відображення в принципі один і той же, а отже, щоб сформувати відношення до всіх цих сфер, потрібно розвивати деякі загальні здібності.

Іноді автори висувають неоднорядкові, нерівноцінні завдання /наприклад, розвивати почуття, смаки, систему естетичних поглядів, образне мислення і т. п./, які перекриваються /так, розвиток почуттів передбачає розвиток і смаку, і образного мислення/. В цьому випадку це спричинено нечітким уявленням про структуру якостей, що розвиваються, ролі в них окремих компонентів. Тому в різних авторів різні кількість і зміст завдань. Більш систематизованим, хоч і спрощеним, є такий варіант завдань: вчити людину відчувати /іноді ще: переживати/, розуміти естетичні цінності і творити за законами краси /Б. Т. Лихачов, М. І. Киящинко, Є. В. Язовицький та ін./.

Ураховуючи, що естетичний зв'язок людини з навколишнім проходить як триєдиний духовний процес – естетичне сприймання предмета /носія цінності/, естетичне оцінювання його і естетичне перетворення дійсності, – вважаємо, що педагог має сприяти формуванню у вихованця внутрішніх умов для цього: відповідних механізмів кожної з трьох діяльностей і здібностей, що їх забезпечують. Отож, завдання естетичного виховання є формування здібностей до естетичного сприймання, до естетичного оцінювання його, до естетичної діяльності /творчості/. Рівень розвитку цих здібностей і дає певну якість естетичного відношення до світу – естетичну культуру особистості.

У завданнях естетичного виховання ми не виділяємо спеціально формування естетичної потреби чи почуттів, як деякі автори /В. А. Розумний, І. А. Зязюн та ін./. Але не тому, що виключаємо їх. Річ у

тім, що естетичне відношення як предмет виховання – системне утворення, тому у визначенні завдань треба зберігати принцип однопорядковості. Однопорядковим є сприйняття і оцінювання, однопорядкові й їх результати – образ сприйняття, почуття і оцінки-судження. Останні – форми оцінки – не віддільні від процесів оцінювання. Тож завдання розвитку їх входять уже як підзавдання до загального завдання формувати оцінні здібності.

Що стосується естетичної потреби, яка є основою відношення і вивчає «естетичність» і сприймання, і оцінювання, і перетворювальної діяльності, то вона формується на основі і в процесі всієї діяльності за принципом звикання. Установка вихователя на досконалість реорганізації і сприймання, і оцінювання, і будь-якої діяльності /прибрати кімнату, описати речення, привітати іменинника тощо/ формує у вихованця орієнтацію на довершеність. Доцільна досконалість, побачена чи створена за допомогою вихователя, пов'язавшись з чимось приємним в особистому досвіді, емоційно пережита, стає потребою, що спонукає ще зустрітись з такою досконалістю, потім до самостійної естетичної активності. Отже, потреба в досконалості формується лише в процесі вирішення названих трьох завдань. І в цьому сенсі весь процес естетичного виховання може розглядатися як одне фундаментальне завдання – формування естетичних потреб людей. Інакше кажучи, будь-яка робота і її складові лише тоді будуть естетичним вихованням, коли відбувається «під диктатом» потреби в досконалості.

Отже, щоб чітко уявити всю логіку виховання, педагог повинен підходити до кожного із завдань як до складно-структурного, бачити, розвитком яких більш простих здібностей вирішується

загальне завдання. Крім того, треба бачити і співвідношення між ними, бо, як і в будь-яких системах, в естетичних здібностях між їх складниками існує певна підпорядкованість, субординація: є властивості опорні /базові/, провідні і фонові /за О. Г. Ковальовим/.

Якщо виходити із моделі процесу естетичного сприймання, поданої в попередньому розділі, то вирішення першого завдання естетичного виховання повинно забезпечити здатність людини створювати в свідомості найповніші образи сприйманого, в яких на передньому плані – цілісні характеристики, що виражають міри досконалості /гармонійність чи дисгармонійність, ступінь розвитку предмета/. Тому тут особливе, базове значення має розвиток диференціювальної і абсолютної чутливості до форми /чуття кольору, ритму, симетрії, пропорції, розмірів тощо/, здібності вловлювати відтінки, зміни однієї і тієї самої властивості. Не випадково І. С. Тургенєв, Л. М. Толстой і багато інших діячів мистецтва пишуть у спогадах, як спеціально тренували свою «розрізняльну» здатність доводячи їх розвиток до тонкої чутливості.

Але провідною властивістю в естетичному сприйманні виступає здатність осмислення всіх чуттєвих даних у зв'язку зі змістом предмета, бо тільки при співвіднесенні зі змістом предмета лінії, кольори, звуки тощо стають свідченням міри його розвиненості. Тут обов'язково треба підключити здібність асоціювати сприйманні властивості із збереженими пам'яттю образами минулих сприймань, з уявленнями, із наявними знаннями про предмет. Особливою є роль уявлення при сприйманні творів мистецтва, адже художні засоби спеціально розраховані на

співавторство публіки. Фоновими, що сприяють двом першим групам складових здібності естетичного сприймання, є уміння загальмовувати іноді не естетичні потреби /«не той настрій»/, спостережливість, допитливість, терпіння тощо.

Отже, турботою педагога мають бути не лише міра розвитку кожної із зазначених простих здібностей, а й з'єднання їх в справжній комплекс, в єдину складну здібність до естетичного сприймання.

З розвитком ще складнішого комплексу властивостей особистості пов'язане вирішення другого завдання естетичного виховання – формувати естетично-оцінну здібність, функцією якої є визначення цінності сприйнятого для особистості, тобто міри відповідності його естетичній потребі.

Тут опорною здібністю, що маємо формувати, є смак, наша «естетична совість». Як ми вже зазначали, це система естетично-ціннісних орієнтацій, еталонних образів досконалості, в яких «живе» естетична потреба ці естетичні вимоги до світу формуються і стихійно на основі здібності уявлення, через узагальнення ознак досконалості на образному рівні, і через усвідомлення свого і чужого досвіду, засвоєння прийнятих у суспільстві естетичних зразків, норм, ідеалів у вигляді понять /симетрія, ритм, урівноваженість і т. п., правила етикету тощо, залежно від сфер дійсності/. Переведення естетичних критеріїв в поняття, в естетичні погляди сприяє систематизації всіх вимог смаку.

Смак тому входить в оцінну здібність, що до нього «примірюється» сприйняте. Тому завдання педагога – всіляко сприяти розвитку образного мислення, здатності асоціювати

образи сприйняття з уявленням про раніше оцінені подібні предмети або з естетичними критеріями /еталонними образами/ смаку. Образне мислення – провідна в оцінюванні здібність. Саме вона забезпечує безпосереднє «відкриття» краси, комізму чи трагізму явища у формі емоційної реакції – почуття радості, сміху, співчуття тощо. Отже, прямо, безпосередньо впливати на почуття не можна. Почуття як емоційний стан, що проявляється в різних фізіологічних змінах в усьому організмі, в усіх його системах, є відгук на міру задоволення чимось потреби. Тому розвивати, поліпшувати рівень естетичних почуттів /їх істинність, точність, багато відтінків тощо/ означає тільки одне: поліпшувати якість сприйняття, якість смаку і здібності образного мислення.

До останнього приєднується й здібність судити про цінності носіїв в поняттях. До осмислення оцінок нас примушує наша суспільна природа – потреба спілкуватися, інформувати інших людей про свій стан. Тому завдання вихователя – озброїти дитину естетичними знаннями, поняттями, щоб вона могла усвідомити своє ставлення: що сприймає, якими смаковими вимогами його міряє, яку міру естетичної цінності переживає, – і передати це словами як умовивід на образному рівні /«Річка зміїться між деревами, як дзеркало, блищить на сонці. Красиво!»/. Оцінні судження – «двері», через які педагог має можливість контролювати оцінну діяльність, активно впливати на неї, примушуючи уточнювати образи сприйняття, точніше добирати асоціації і цим розвивати самі оцінні здібності.

Як умови /фон/, що сприяє розвитку процесу оцінювання, можуть розглядатися розвинена пам'ять, багаж естетичних знань,

гнучкість, сміливість розуму і критичність та самокритичність здатність відійти від звичного, уміння спілкуватися і т. п.

Завдання виховувати не споживача естетичних цінностей, але й перетворювача світу за законами прекрасного пов'язане з формуванням найбільш узагальненої за характером естетично-творчої здібності. Вона має проявлятися в будь-якій предметній діяльності людини, адже якоїсь відокремленої сфери краси насправді нема.

Тому здібність творити прекрасне завжди ґрунтується на спеціальних здібностях, на здібностях до інших видів діяльності /практичної, пізнавальної, моральної тощо/. Не можна створити країна на виробництві чи в побуті, не вирішуючи утилітарно-практичних завдань і не володіючи для цього певними практичними здібностями та уміннями; щоб красиво виконувати чи писати прекрасну музику потрібні спеціальні музичні здібності /чутливість до висоти звуку, ритму, абсолютний мелодійний та гармонійний слух і т. п./. Другою опорою для естетичної творчості виступають розвинені здібності до естетичного сприймання і оцінювання, бо ніколи не досягнеш вищого естетичного результату в будь-якій діяльності, якщо за ходом її не оцінювати зроблене на окремих етапах, а потім і в кінці, не уточнювати, а то й переробляти відповідно до цієї самооцінки.

Але провідною якістю в здібності творити за усвідомленими законами краси є уява репродуктивна і особливо творча. Завдяки їй на основі естетичного ставлення до існуючого виробляється мета повторити прекрасне чи поліпшити, створити нове, оригінальне. Педагог мусить пробуджувати творче начало в особистості і допомагати їх розробляти творчі задуми у вигляді

образів моделей майбутніх естетично цінних предметів і для їх втілення, «опредмечення» органічно з'єднати в один комплекс спеціальні і естетичні здібності. Звичайно, треба орієнтувати виховання на вищий рівень розвитку творчої здібності, якій пов'язаний з глибоким засвоєнням суспільного досвіду в обраній сфері творчості, із знанням уже існуючих варіантів розв'язання тієї чи іншої проблеми, з умінням фантазувати з багатством і гнучкістю, віддаленістю і оригінальністю асоціацій, що дає можливість знаходити принципові нові рішення. Розвиток уяви і фантазії під керівництвом естетичної потреби – не одмінна умова плідної діяльності, естетизації людиною середовища і себе.

Отже, багаторічне дослідження динаміки естетичного розвитку дітей виявило неодноразовість появи у них естетичних оцінок різних сфер життя, а також відсутність чітких вікових меж в рівнях естетичного ставлення до оточуючого.

Естетичне ставлення, як людський спосіб життєдіяльності є предметом виховання в сензитивному періоді розвитку дитини і виявляє її природні здібності, створює умови для їх розвитку, і спираючись на них, формує систему здібностей до естетичної діяльності, намагається розвинути її до рівня, що забезпечує необхідне суспільству естетичне ставлення до світу. Отож, сутність естетичного виховання в сензитивному періоді розвитку дитини – це цілеспрямоване формування і розвиток підходу дитини до світу з потребою в досконалості, прилучення її до споживання і творення цінностей естетичної культури суспільства, щоб зробити їх її світом.

Сутність естетичного виховання виявляється і конкретизується в змісті роботи педагога з формування естетичної сфери

особистості. Естетичний зв'язок людини з навколишнім є триєдиним духовним процесом: естетичне сприймання предмета, естетичне оцінювання його, і естетичне перетворення дійсності.

Отже, педагог має сприяти формуванню у дитини внутрішніх умов для кожної з трьох діяльностей і здібностей, що їх забезпечують.

Завданням естетичного виховання в сензитивному періоді є формування здібностей до естетичного сприймання предмета, його естетичного оцінювання і до естетичної діяльності, тобто творчості. Рівень розвитку цих здібностей формує певну якість естетичного ставлення дитини до світу – естетичну культуру особистості.

В сензитивному періоді естетична потреба – основа ставлення визначає естетичність сприймання, оцінювання, перетворювальної діяльності. Вона формується на основі і в процесі всієї діяльності за принципом звикання (орієнтація на довершеність). Відтак процес естетичного виховання є формуванням естетичної потреби дитини в досконалості.

Провідна властивість естетичного сприймання – осмислення всіх чуттєвих даних; для формування етично-оцінкових здібностей дитини велике значення має опанування етичними еталонами, розвиток естетичного смаку дитини, здатність асоціювати образи сприйняття з уявленнями про раніше оцінені подібні предмети. Педагог орієнтує естетичне виховання на вищий рівень розвитку – творчу здібність дітей.

5. Прекрасне в житті і мистецтві зумовлює виникнення і розвиток у дітей естетичних почуттів. Вони є не безпредметними й беззмістовними. Впливаючи на почуття, прекрасне породжує

думки, формує інтереси. Впродовж естетичного сприймання дитина вперше узагальнює, в неї виникають порівняння та асоціації, бажання дізнаватися про картину, музику. Це змушує дітей приглядатися до барв і ліній, прислухатися до звучання музики і віршів. Поступово розвивається активна слухова увага і зорова спостережливість. Сприймаючи звуки в різних мелодійних поєднаннях, риму і віршах, лінії, барви та форми в картинах, збагачуючись різноманітними відчуттями від барв природи, дитина привчається вловлювати певні залежності засобів художньої виразності від змісту твору. Так, дитина помічає, що веселій, танцювальній мелодії найчастіше відповідає швидкий темп, голосне звучання, запальний ритм; що в казці трапляються красиві виразні слова і кілька разів повторюється ідентичний мовний зворот («... і покотився колобок далі»); що в картині, яка передає образ дрімучого лісу переважають темні барви і т. д. Діти починають помічати певний зв'язок навколишньої дійсності з мистецтвом, яке її відображає. Міркування дошкільників ще примітивні і спираються на малий досвід.

У базовий компонент сучасного дошкільного виховання включено основні види мистецтва: література, музика, образотворче мистецтво. Кожен з них вносить свій специфічний вклад у духовну культуру людства. Літературу не випадково називають «людинознавством». Завдяки універсальності слова як засобу спілкування вона має безмежні можливості передати багатогранний досвід людства. Однакова здатність розкривати і дійсність, і всі порухи людської душі, показувати в динаміці, розвитку, а також можливість авторських роз'яснень і прямих оцінок забезпечують мистецтву слова провідне місце серед інших

мистецтв. Воно легко поєднується з ними в комплекси, доповнює і конкретизує їх, тому повинно стояти в основі всієї роботи з засвоєнням начал мистецтва, особливо в старших групах дошкільних закладів.

Образотворче мистецтво /декоративно-ужиткове, живопис, графіка, скульптура/ допомагає безпосередньо осягти конкретно-чуттєве багатство світу, розмаїття його форм, дає можливість «зупинити мить» і вдивитися в різні прояви життя, осмислити їх суть і цінність.

Музика незрівнянна в безпосередній передачі емоційної сфери людини, всієї багатой «палітри» почуттів, їх динаміки, а внаслідок цього в «пом'якшенні» людського серця, в об'єднанні багатьох сердець в одне.

З методичної і особливо з технічної точки зору саме ці прості види мистецтва найбільш доступні для старших дошкільників. Розуміння складних або синтетичних мистецтв, як кіно і всі театральні види, полегшується тим, що вони ґрунтуються на літературі, музиці, образотворчому мистецтві.

Мистецькі заняття займають найвизначніше місце в естетичній освіті дітей старшого дошкільного віку. Проте, на жаль, недостатність теоретичної і методичної підготовленості вихователів породжує дуже односторонній підхід до освітньої функції цих занять. Найчастіше вивчення мистецтва зводиться до вилучення з творів інформації про природу, працю, моральні явища, політичні події тощо, до використання їх як ілюстрації у пізнавально-виховній роботі, особливо коли програми пропонують чітко тематичний добір творів /скажімо, пісні про Батьківщину, працю, війну і т. д./. Нерідко, зокрема на заняттях образотворчого

мистецтва і музики, головним стає художнє навчання /освоєння звукової гами, основ техніки співу, малювання/.

Такі підходи є абсолютизацією, випинанням окремих аспектів реальної сутності мистецтва. При відсутності в дошкільному закладі самостійних занять з теорії мистецтва, з художньої практики, з історії художньої культури програми цілком слушно рекомендують більш-менш гармонійно поєднувати ці напрями робіт в одному занятті. Але і в цьому разі робота буде «метушнею навколо мистецтва, а не освоєння його» /Б. М. Неменський/, якщо аналіз окремих творів, знання з літературознавства чи музикознавства, практичні заняття не опліднені розумінням естетичної природи мистецтва, якщо не віють показати її дітям.

Українознавство – система фундаментальних знань про конкретний народ, про особливості побуту і трудової діяльності, національний характер і психологію, світогляд, історично-культурний досвід, про родовід, спосіб життя й виховання в сім'ях, про отчий край і все, пов'язане з ним.

Відродження української національної системи виховання неможливе без ознайомлення підростаючого покоління з історією, побутом, культурою нашого народу. Культурно-історична спадщина настільки багата і розмаїта, що у педагогів часто викають труднощі у виборі інформації для дітей. Інколи можна почути й таке, що сучасній дитині, яка живе у вік розвитку електроніки, інформатики, знання про обряди, вірування, звички праукраїнців і не потрібні.

Одна з найбільших таємниць на світі – могутній вихователь, мова, з якою людина пов'язана з раннього дитинства. Тим паче наша українська мова, яка несе могутній естетичний аспект

виховання, яка багата на лексику, стрункі синтаксичні конструкції, гнучкі стилістичні відтінки, милозвучність, поетичність. І саме через мову народ передає з покоління в покоління свою пісню, свою казку, свою легенду, а значить, свою історію, національний дух, родинно-побутову культуру.

З раннього дитинства мова народу виражена в колисковій, яка з перших днів долинає до дитячого серця, і благословенна світом української поезії, входить у підсвідомість дитини, тим самим наповнюючи його прекрасним. Мати дитині співає колискову, виховуючи дитя своїм голосом, який несе в собі найперші духовні цінності – рідне слово і пісню.

Формуючи дитину фізіологічно і психічно, колискові, слова яких – жива артерія життя, що започатковує і розширює душу дитини, в своїй основі несуть потенційний заряд розвитку її інтелекту. Сама по собі колисанка – це джерело, з якого немовля з самого дитинства живиться поезією мови, мелодією, виробленою мільйонами матерів. Дитина акумулює інформацію, сприймає її, як губка, не вміючи ще адекватно реагувати на неї. Але згодом ця акумульована позитивна інформація дасть свої плоди, і саме отой час спілкування матері з дитиною, що їй традиційно відведено для колискової, може стати основою для щасливої долі наших дітей.

До цінних важелів виховання дошкільників відносять перлину народної мудрості – народний фольклор, жанри якого містять в собі ядро національної філософської думки народу, його моральних чеснот і етнічних вершин. Став же народним вислів: «Дітей виховував народ, і діти ставали народом». Так от, саме завдяки українському фольклору діти ставали українським народом. Чи то прислів'я, чи приказка, чи мирилка, чи дражнилка,

скоромовка чи чистомовка, повір'я чи мудрослів'я – вони з самого малечку формують свідомість дитини.

Позбавити дитину оволодінням цим багатством – значить не заповнити певної прогалини, яку при першій же можливості заповнить вулиця.

Поряд з малими фольклорними жанрами в житті дитини входить казка. Через мову, через казку та приказку, які були для наших пращурів неписаною книгою буття, саме в дитячому віці в легкій притчовій формі закладались у свідомість дитини основоположні знання про світ і людину. Казка має пізнавальне значення. Образна, багата мова казки розкриває перед нами тайни тисячолітньої мудрості. Вона розкриває тисячолітню боротьбу за душу людини між світлими і темними силами.

Особливе місце в житті дитини повинні зайняти легенди, які несуть в собі заряд особливих емоцій, але ніяк не приживаються в дошкільному закладі, як не хотілося б. Чому саме легенди? В них частково відображена історія звичаїв, традицій народу.

Гра – основний вид діяльності дитини. Через гру дитина закріплює мовний колорит свого народу, глибше пізнає його ментальність.

«Вітчизняне народознавство звернулося до народних ігор понад півтора століття тому, і за цей час доведено, що в дошкільному та молодшому шкільному віці дитина за допомогою гри сприймає красу, ніжність, щирість, простоту, глибокі почуття, які притаманні українському народові». Ігри несуть в собі заряд української культури. В грі розвивається слово – творчість, що приносить вклад в розвиток інтелекту дитини.

Використання народних ігор в навчально-виховному процесі є одним з важливих завдань сьогодення.

Виховання звичаями та обрядами, які І. Огієнко поділяв на «родинні, домашні, загальнонародні, релігійні», поєднують в собі багато морального, естетичного, етичного. Вони присуспільнюють дитину до минувшини, вчать і сьогодні, даючи елементарні поняття як про обряд хрещення дитини, так і про обряд проводів в армію; як про святкування свята обжинків, так і про свято Паски. Методи та прийоми виховання звичаями та обрядами досить різноманітні.

Говорячи про основні засоби етнопедагогіки у вихованні дошкільників, не можна обійтися і без ознайомлення дітей з народними знаннями, світоглядом, уявленнями, віруваннями українців. Але все це необхідно подавати дітям у доступній для них формі.

Щоб виховати дитину, гідну своєї нації, необхідно її ознайомити з історією цієї нації. Ось чому ми повинні з самого малечку знайомити дітей з історичним минулим України.

А саме творчість вихователя допоможе знайти найкращі методи ознайомлення дітей з історією свого народу.

Важливим осередком впливу на дитину є сім'я, і тому, крім того, що батькам слід дотримуватися різних українських звичаїв в родинно-сімейному вихованні, в інтер'єрі сучасної квартири теж необхідно зберігати елементи народності: посуд, розмаїття вишивки, в'язані вироби, національний одяг, який часто зберігається у наших прародичів у скринях.

Завдання дошкільного закладу – різноманітними засобами пропаганди залучати батьків до збереження та примноження звичаїв, обрядів.

Заняття-милуванням природою

Своїм невинним життєвим рухом, постійними змінами природа приваблює дитину, впливає на її емоційну сферу, спонукає до роздумів, пошуків відповідей на численні запитання. Інтерес до природного середовища у дитини виникає самохіть, без втручання дорослого. Але навчити малюка розуміти мову довкілля, відчувати себе його часточкою, ставитися до природного оточення з любов'ю і бережливістю повинен старший наставник. У дошкільному закладі, як ми знаємо, природі приділяється дуже велика увага, адже ознайомлюючи дітей з нею, педагоги розв'язують цілий комплекс завдань: розвивають сенсорну культуру, мову і мислення, допитливість і спостережливість, формують перші естетичні переживання і судження, пробуджують прагнення творити довкола себе красу, розвивають реалістичні уявлення та поняття про природні об'єкти та явища, учать встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між ними тощо.

З раннього віку діти мають усвідомити: люди – господарі рідної природи, вона – запорука життя на Землі. Але, щоб природа стала могутнім пізнавальним чинником, невичерпним джерелом активних вражень, радісних переживань і глибоких почуттів її треба пізнавати, глибоко вивчати. Без цього неможливий гармонійний розвиток особистості. Вчити помічати прекрасне довкола, знаходити у природі те, що змальовується в поетичному творі, охороняти, примножувати її багатства – надзвичайно важливе завдання для вихователя. Сучасна педагогіка ставить

вимогу формувати у дітей дійову, активну любов до природи, яка починається з бережливого ставлення до рослин та тварин і розвивається в усвідомлену потребу дбати про те, з що ти відповідальний як Людина.

Щоб забезпечити якість, глибину впливу, В. О. Сухомлинський виходячи з свого педагогічного досвіду уроків «під голубим небом» радив «відкрити перед дитиною в навколишньому світі щось одне, відкрити так, щоб кусочок життя загравав перед дітьми всіма барвами райдуги». Звичайно, екскурсії, на яких вся увага концентрується на якомусь одному обмеженому явищі чи предметі, вимагають дуже ретельної підготовки вихователя. Щоб зберігати до цього явища весь час неослабну увагу, по-перше, вона має бути справді яскраве для споглядання, а, по-друге, навколо нього треба організувати різноманітну діяльність дітей.

У деяких східних народів, зокрема в японців, є традиційні об'єкти всенародного милування /сакура в період цвітіння, гора Фудзіяма/. Для нас, українців, не менш достойні милування оспівані у всіх видах народної творчості: калина, верба, барвінок, тополя, чорнобривці, мальва тощо. Але, звичайно, вихователь може зробити предметом особливо зосередженої уваги всі основні явища природи /ранок, гроза, річка, поле і т. п./, тварини, птахи, комахи.

Гуртки.

Особливо успішно здійснюється естетичне виховання в художніх гуртках. Тут є можливість ознайомити дітей з кращими зразками мистецтва, навчити свідомо сприймати й оцінювати їх, пробувати свої сили в одному з його видів, вчитися пропагувати естетичні знання серед інших дітей.

Деякі з цих гуртків мають на меті естетичну освіту – розширення і поглиблення знань з окремих видів мистецтва, розвиток естетичного сприймання й оцінок. Так, у гуртках музичному, шанувальників образотворчого мистецтва, кіномистецтва діти обговорюють окремі твори, знайомляться з творчістю видатних митців, історією мистецтв. Іноді гурток присвячу свою роботу поглибленню знань про авторів, творчість яких вивчали на заняттях, наприклад Т. Г. Шевченка. Літературний гурток, скажімо, може підготувати повідомлення про творчість поета, прослухати добре ілюстровані розповіді вихователя /«Шевченко – художник»/, переглянути уривки спектаклю «Назар Стодоля» і кінофільму «Тарас Шевченко».

Цікава форма ознайомлення дітей з мистецтвом – робота краєзнавчих гуртків. Гуртківці можуть збирати матеріали про життя і творчість митців /різні документи, спогади, книжки письменників, репродукції картин художників чи записи музики славетних земляків/, згодом організувати з них куточок /кімнату/, а то і музей. Тут можна проводити конференції, вечори про творчість цих діячів культури, а при можливості – й зустрічі з ними. У літературно- і музично-краєзнавчих гуртках діти збирають і вивчають різні види народної творчості свого краю /легенди, казки, перекази, приказки, загадки, скоромовки, пісні, частівки тощо/.

У деяких художніх гуртках домінуючою є естетична діяльність дітей. Це насамперед гуртки художньої самодіяльності. Наприклад, у хорових, вокальних та інструментальних колективах діти набувають навичок хорового, ансамблевого та сольного співів, гри на музичних інструментах і разом з тим дізнаються про

історію написання і художні особливості творів, які виконують, слухають музику. У танцювальних гуртках, ансамблях, виконуючи ритмічні вправи, розучуючи різні танці /народні, масові, бальні/, готуючи сюжетні танці і тематичні вистави, відвідуючи виступи місцевих і гастролуючих колективів, діти вчаться танцювати, в них виробляється правильна постава, розвивається відчуття ритму, музичний слух, смак. Танцювати хочуть усі діти, бо динамізм танцю відповідає їхнім фізіологічним і психологічним особливостям. Щоб якомога більше дітей було охоплено хореографічною роботою, гуртківці-танцюристи під керівництвом вихователів можуть навчати танцям своїх товаришів на вечорах /ранках/.

Різноманітний арсенал прийомів роботи і в гуртках виразного читання та драматичних гуртках. Іноді вони переростають у літературний або драматичний театр, студію. Дуже популярні лялькові театри. Добре, коли керівник гуртка активно залучає дітей не тільки до виконавства, а й до моментів сценарної та режисерської роботи.

У гуртку літературно-творчого напрямку діти, які пробують свої сили у складанні елементів сценаріїв, ранків, пишуть до них вірші, сценки-мініатюри.

Близькі до названих за своїми завданнями творчі гуртки /студії, майстерні/ малювання, мозаїки, розпису, аплікації, ліплення, художнього різьблення, карбування, килимарства тощо. Вони, як правило, не масові /12–15 осіб/. Діти набувають технічних навичок в обраному ними мистецтві, вчаться передавати свої спостереження, життєві вираження в художніх образах,

обговорюють твори один одного, організовують періодичні виставки робіт.

Досить часто художні гурти бувають синтетичними. З погляду ефективності естетичного виховання вони, мабуть, найдоцільніші. Керівник має змогу так спланувати роботу, щоб поступово залучати кожного члена гуртка до всіх видів естетичної діяльності.

Цікаву роботу з розвитку творчих здібностей і смаків дітей засобами природи, побуту і мистецтва можуть проводити гуртки квітникарів-декораторів або юннатів. Діти вирощують квіти в саду, оранжереї, озеленюють приміщення, подвір'я, вчаться складати букети, композиції з живих і засушених квітів, беруть участь у виставках квітів /міських, обласних тощо/, прикрашають свята, вивчають народні традиції квітництва, твори мистецтва, легенди по квіти і організовують свята квітів. Окремим напрямком в роботі гуртка може бути виготовлення із різних матеріалів штучних квітів, в тому числі й на продаж.

Завдання гурткової роботи – зацікавити якомога більше дітей діяльністю, обраним предметом, а також організувати і розумове дозвілля. Тому й гуртки, що переважно орієнтовані на розумове, фізичне, трудове, моральне виховання, в своїх заходах звертаються до різних естетичних факторів, на які вихователів, як правило, бракує часу на занятті.

Художні студії

Одним з універсальних методів, що настрює дітей на естетичне перетворення освоюваного навчального матеріалу є драматизація та інсценізація. Йдеться про використання в діяльності дітей основ театру як виду мистецтва. Основа ж театрального мистецтва – гра-перевтілення, для чого

використовуються в органічній єдності дія, пантоміма, виразне слово та декорації, костюми, музика, танці як доповнення драматизації. Тому завдання перевести матеріал у драматичне дійство, інсценувати, приваблюючи імпровізацією, примушує включати багато здібностей, що й служить їх розвитку.

Схожість гри дитячої і театральної лежить на поверхні. «Інстинкт театру», закладений в самій природі дитячої психіки і життєдіяльності, в ігровій одежі перевтілення (виконання різноманітних ролей), незаторможеності, м'язевій розкутості реакцій. В грі поведінка дітей соціологізується, формується фундамент моральності і створюються зони найближчого розвитку особистості.

Завдання театральних студій:

1. Гармонійно розвивати природні задатки, здібності дітей засобами всіх мистецтв.
2. Залучати до театральної культури в системі мистецтв.
3. Навчити навичкам грамотної сценічної мови і сценічної пластики, розвивати комунікабельність.
4. Формувати уявлення про елементи виразності професійного театального мистецтва, спираючись на гру.
5. Виявляти і готувати найбільш здібних до подальшого навчання в театральних школах мистецтв.

На заняттях з художньої творчості і на заняттях музикою, ритмікою, танцями, музичним інструментам в театральній студії перш за все виявляють природні нахили дітей-дошкільників до певного мистецтва. Гра переважає на перехідному до навчання етапі, але не завжди можна виявити задатки до театральної гри. За допомогою колективних ігор, вправ перевіряються емоційність,

інтелектуальність і естетичний розвиток дітей, їх музичне сприймання, ритмічність, координація рухів, творчі нахили і активне бажання працювати в колективі.

Емоційна реакція виявляється при виконанні дітьми віршів, казок або байок в різних обставинах (змінюваних педагогом), а потім при втіленні виконаного в простих етюдах. В таких іграх дітям пропонується додаткове завдання – трансформація і втілення образів звірів і неживих предметів під музику.

Інтонаційні можливості мови визначаються при виконанні етюдів на відображення звукових «голосів» різних звірів і птахів. Звукова реакція на образи звірів у змінюваних ситуаціях найкращим чином допомагає розкрити інтонаційний діапазон дитини.

Виховання дітей-дошкільників у художніх студіях побудовано на сюжетно-рольовій грі, що є перехідним етапом від дошкільної дидактичної гри.

Отже, в сучасних умовах естетичному вихованню дітей в дошкільному закладі повинна надаватися значна увага. Естетичне виховання повинне здійснюватись під впливом педагога не тільки у повсякденному житті, а й на спеціальних заняттях. Прикладом таких занять є розглянуті нами вище мистецькі заняття, заняття з українознавства, заняття-подорожі в природу, заняття-милування природою, гуртки, художні студії. Вибір вищеперечислених занять не випадковий, бо саме вони якнайкраще сприяють розв'язанню завдань естетичного виховання.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Опишіть художні особливості оформлення приміщення ДНЗ, його відповідність педагогічним, гігієнічним, естетичним вимогам.
2. Зробіть фотографічний запис заняття із зображувальної діяльності і дайте відповідь на питання в чому проявилась індивідуальна манера зображення і творчість дітей?
3. Розробити конспект розваги, свята в ДНЗ.
4. Охарактеризуйте докладно одну з форм організації художньої діяльності дітей: художня діяльність, заняття, екскурсії, розваги, театральні ігри, свята, дизайн-діяльність?
5. Доведіть роль сприятливого середовища в естетичному вихованні дітей.
6. Складіть перспективний план роботи з естетичного виховання на квартал за алгоритмом: форми і види діяльності, мета; тематика заняття, музичний, літературний репертуар.

Рекомендована література: I: 1; 2; 4; 9; 11; 13; 17; II: 4; 7; 11; 25; 27; 30; 32; 34; 42; 43; 44; 63; 66; 67; 81; 96; 99; 107; 108; 121; 127.

ТЕМА 23. ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. Шляхи засвоєння економічних знань, дітьми дошкільного віку. Мета та шляхи економічного виховання. 2. Економічне виховання за кордоном. 3. Важливість економічного виховання дошкільників на сучасному етапі. 4. Авторські програми економічного виховання дітей. 5. Методика економічного виховання дошкільників.

1. Зміни, що відбуваються у нашому суспільстві, значною мірою торкнулися й системи освіти, змусивши педагогів критично переосмислити як її зміст так і форми організації. Важливим напрямом підвищення ефективності процесу навчання визнано безперервність освіти. Однією з форм реалізації концепції безперервної освіти розглядають виникнення освітніх комплексів, коли в єдину систему входять дитячий садок – початкова школа – гімназія (ліцей). Завершує таку систему вищий заклад освіти, профіль якого є провідним для учнів, що одержують середню освіту.

Економіка і дошкільник видаються, на перший погляд, далекими одне від одного. Якщо ж ми розглядаємо її як галузь «розумного ведення домашнього господарства», то економіка невід’ємна від дитини з перших років життя. Необхідно рахуватися з тим, що перше знайомство дитини з основами економічних знань відбувається в дошкільний період, коли, пізнаючи навколишній світ, вона вперше довідується, що статок сім’ї залежить від праці тата і мами; що є гроші, які використовуються для придбання необхідних речей у магазині. Дитина ознайомлюється з поняттями «ціна», «дорожче», «дешевше», «вартість», «здача», «режим економії». Вже в дошкільному віці маленький покупець активно реагує на рекламу, упаковку і розуміє коментарі дорослих з цього приводу.

Реальний світ дитина переносить у свої ігри з ровесниками в дитячому садку, де вже сама грає ту чи іншу роль. Ця діяльність відбувається в умовній ситуації, часто не схожій на реальну: діти продають, купують, будують і все це тільки гра. І незважаючи на те, що в дитячому садку є елементи реальної праці

(самообслуговування, побутова праця, робота з папером та ін.) результати її не мають соціальної значущості.

Таким чином, засвоєння економічних знань йде двома шляхами: реальних ситуацій у сім'ї і гри. Жоден з них не є головним. У процесі гри дитина моделює економічні відносини, що виникли в реальному житті. Вона відчуває суперечність між життєвою ситуацією та ігровою. І тут постає питання вибору, адже в кожному випадку можна вчити по-різному.

2. Економічне виховання дітей дошкільного віку ставить за мету засвоєння ними доступних понять з економіки, розвиток інтересу до економічних знань. Важливим тут є осмислення дітьми пов'язаних з економікою людських рис бережливості, ощадливості, працьовитості, чесності, співчуття, розумного азарту, вміння вигравати та програвати.

Отже, програма повинна передбачати економічне виховання в зв'язку з трудовим і моральним.

3. Роботу з економічного виховання можна проводити двома шляхами. Перший – включенням економічного змісту в різні види дитячої діяльності; другий – локальною реалізацією запропонованого змісту програми (у вигляді мікропрограми), що потребує чіткого визначення часу, місця і форм організації дитячої діяльності в педагогічному процесі дитячого садка.

Аналіз програмно-методичних документів для дитячих садків, передової практики виховання свідчить: з дітьми дошкільного віку в цьому напрямі система цілеспрямованої роботи поки ще не склалась; для школярів існують економічні програми. За кордоном приділяють велику увагу підготовці зростаючого покоління до життя, праці, до вміння заробляти свої гроші і мати свою справу.

Спеціальні економічні програми ставлять своєю метою формувати з дитячих років економічне мислення, поважати людей, які можуть працювати в бізнесі, дітей вчать орієнтуватись у рекламі правильно, за призначення використовувати кишенькові гроші, не купувати непотрібних речей, не заздрити ровесникам, розраховувати на свої можливості. Сама ідея і деякі завдання, що ставляться в зарубіжних програмах, безперечно, заслуговують на увагу. Ось думка доктора філософії Беверлі Ноер Фельдмана: «Цінності, що закладаються з дитинства, приносять у подальшому велику віддачу».

4. У США, Німеччині, Японії, Англії розроблено спеціальні економічні програми, які знайомлять дітей з основами домашнього господарства і елементарними навичками орієнтації в економічному житті суспільства. Зазвичай, головний курс програми вивчається в школі. Відомо, що навчання дітей в певних країнах починається з 5 років.

Багато уваги економічного виховання дітей приділяється в сім'ї. Наприклад, у Німеччині уже з чотирирічного віку дітей цілеспрямовано знайомлять з призначенням грошей та їх розумною витратою. Батьки дають дітям (в залежності від віку і можливостей сім'ї) деяку суму – кишенькові гроші на певний період часу. Вони привчають використовувати їх розумно, не витрачати дарма, пояснюють, що потрібно обережно відноситись до реклами, не довіряти їй у всьому. Витоки дитячої бережливості виникають в німецькій сім'ї не спонтанно. Німці генетично знають, що здатність розпоряджатися грішми – необхідна життєва навичка, така ж, як уміння переходити вулицю і її потрібно мати вже до школи.

У звичайній німецькій сім'ї прийнято:

1. Давати кишенькові гроші для того, щоб дитина витрачала їх на спокуси: морозиво, лимонад, жувальну гумку, іграшки... Водночас від дітей не вимагають купувати на «свої» гроші зошити, ручки та інші шкільні речі – всім необхідним їх забезпечують батьки.

2. Давати кишенькові гроші регулярно, в спеціально обумовлені строки. Спроби випрошувати забороняються.

3. Варіювати суму в залежності від віку. Її величину встановлюють після спільного обговорення в сім'ї.

4. Ніколи не використовувати кишенькові гроші для заохочення чи покарань.

Педагогічна література США, Японії, Англії приділяє велику увагу трудовому вихованню дітей. Це цікавий досвід. Але, на наш погляд, не всі методи, що стимулюють бажання працювати, правильні. Наприклад, коли діти отримують від батьків плату за виконані ними доручення, таким чином, заробляючи собі кишенькові гроші (США).

В Японії і США батьки стараються залучити дітей до роботи на власних підприємствах. Наукова і популярна література заповнена матеріалами типу: «Якщо ви хочете мати свою справу», «Як робити гроші», «Якщо ви хочете досягти успіху», «Як стати багатим». З нашої точки зору, в таких публікаціях не завжди витримується почуття міри, насторожує заклик «робити гроші». Моральна сторона проблеми по цьому майже не враховується: як заробляти, чому потрібно чесно «робити бізнес» і ін. В цьому плані інтерес викликає досвід виховання дітей в Англії. З дитячих років до культу підноситься така якість, як працелюбність. Дитині

пояснюють важливість мати хорошу професію, яка дасть можливість у майбутньому створити сім'ю і забезпечити її статок.

Р. Хизрич і М. Пітерс – автори книги «Предпринимательность, или как завести собственное дело и добиться успеха» – дають оцінку якостей, які допомагають або заважають діловій людині. Автори виділили 8 типажів: Флюгер, Простак, Недоторканий, Знайка, Акуратист, Філософ, Інопланетянин, Винахідник, кожен з яких відповідно з іменем, має свою яскраву характеристику. Так, Флюгер, весь час змінює напрямок вибраного шляху, у Простака, зрозуміло, спрощений погляд на світ, Недоторці заважає лише зайва обережність, а Знайка далекий від реальності і дуже любить теоретизувати. Деяка присутність певної риси не є небезпекою, але якщо вони виражені понад міру, то для успіху підприємництва від них потрібно звільнитись.

5. Дефіцит у галузі економічної підготовки дітей і дорослих у нашій країні помічено зовсім недавно. Перебудова соціально-економічного життя, спроби переходу до ринкової економіки, вимагали економічних знань, відповідної економічної культури. Щоб закрити цю прогалину, потрібно було ввести предмет «Економіка» на всіх рівнях освіти і створити відповідні учбові посібники.

Вченими було розроблено і затверджено концепцію економічної освіти дітей і підлітків, згідно з якою навчання починається у дошкільному віці з ролі безтурботного споживача. Дитина спочатку стає свідомим споживачем, а пізніше створювачем предметів споживання. В цьому – запорука нового мислення, нового відношення до життя.

Отже, для чого дошкільнику економіка?

1) дитина повинна розуміти і цінувати оточуючий предметний світ;

2) поважати людей, які вміють добре працювати і чесно заробляти гроші;

3) усвідомлювати на доступному їй рівні взаємозв'язок понять «праця – продукт – гроші» і те, що вартість продукту залежить від його якості;

4) бачити красоту людського творіння;

5) визнавати авторитетними якості людини-господаря: бережливість, економність, працелюбність, але одночасно і щедрість, благородність, чесність, уміння співпереживати, милосердя (приклади меценатства, матеріальної взаємодопомоги, підтримки і т. д.);

6) вести себе правильно в реальних життєвих ситуаціях;

7) контролювати свої потреби у відповідності з віком.

6. Анна Шатова, науковий співробітник НДІ дошкільної освіти і сімейного виховання розробила програму «Дошкільник» і «Економіка». Ця програма складається з 4 блоків:

– «Праця – продукт»;

– «Реклама»;

– «Гроші»;

– «Корисні навички і звички в побуті».

Вона розрахована на роботу з дітьми старшого дошкільного віку – 5–6 років. За даною програмою діти отримують уявлення про те, чому дорослі працюють. Результат праці дорослих – це і є продукт праці (різні товари, речі, іграшки, продукти харчування...), які потрібні всім: і дітям, і дорослим. Рекомендується, ознайомити дітей з такими новими професіями як

бізнесмен, менеджер, рекламодавець, рекламний агент. Отже, товар зроблено. Якщо він створений, то про нього повинні знати всі люди. Для цього й існує реклама (блок «Реклама»). Діти знайомляться з поняттям «реклама», знають якою вона буває, розглядають рекламу під час екскурсії містом і т. д.

Наступний етап роботи – знайомство дітей з грошми. З дітьми можна говорити про те, що було б, якщо не було б грошей; які бувають гроші; які гроші в різних країнах; яке призначення грошей – предмету життєвої необхідності, звідки вони беруться тощо.

І ось за гроші куплено товар. Наступний крок: «Купив річ – умій з нею поводитись». Цей розділ пов'язаний з традиційним напрямом роботи дитячого садка – вихованням навичок і звичок культури поведінки. Необхідно лише підкреслити їх економічний аспект (відношення до світла, води, продуктів харчування і т. д.).

Не дивлячись на внутрішній зв'язок між блоками, кожен з них може бути реалізований автономно у вигляді мініпрограми.

Наприклад, блок «Реклама» може теж розподілятися на 4 блоки:

- 1) реклама, її різні види;
- 2) призначення реклами;
- 3) хто робить рекламу;
- 4) дитяча реклама.

До кожного з блоків можна розробити серію занять, дидактичних ігор, підібрати літературу так, щоб дітям було цікаво отримувати знання («Бізнес крокодила Гени» Е. Успенського, «Економіка для малят, чи як Міша став бізнесменом» Л. Книшової та ін.).

Дидактичні ігри:

«Дерево оголошень» («Купуйте капусту, смачну, солодку, в ній багато вітамінів» або «Продається спіла, соковита солодка малина. З неї можна зварити варення. Взимку, коли захворієте – пити чай з варенням» і т. д.

«Прогулянка казковим містом» («У цьому будинку знаходиться майстерня з ремонту взуття»...)

Вгадай про кого говорю? (словесна гра) (описати будь-яку професію, не називаючи її).

Авторська програма «Економіка і людина» складається з 3-х розділів:

1. «Економіка скрізь» (розкривається значення економіки в житті людини, вводяться поняття «потреби» і «можливості» людини, вказуються культурні засоби задоволення потреб);

2. «Домашня економіка» знайомить дітей з поняттями «домашнє господарство», «гроші», «сімейний бюджет»;

3. «Людина і економіка» (дітям розкривається роль людини в економіці, значення праці дорослих членів сім'ї для життя дітей в сім'ї і загалом).

В Україні також багато дошкільних закладів мають свої програми економічного виховання. В дитячих садках м. Умані, Одеси, Києва... Пошуки тривають і напрацювання з питань економічного виховання дошкільнят висвітлено в доробках викладача Слов'янського педагогічного інституту Нелі Кривошії та її співпраці з творчими колективами дитячих садків м. Слов'янська. Вони кілька років досліджували можливості старших дошкільників щодо засвоєння економічних знань та застосування їх на практиці. З метою визначення рівнів економічної вихованості дітей 6–7 років розроблено адекватні критерії: наявність

відповідних вихідних знань; сформованість найпростіших умінь, навичок і наявність специфічних моральних якостей, що мають проявлятися в спільній діяльності дітей під час спілкування. Виховну й освітню роботу з дітьми в установах, що були задіяні в експерименті, було побудовано відповідно до цих завдань. Оптимізації роботи слугувало емоційне підкріплення.

7. Предметом вивчення методики економічного виховання є володіння економічними знаннями як засобом організації відносин з навколишнім світом.

Особливістю методики економічного виховання дошкільників є набуття ними елементарних економічних знань і досвіду в сім'ї і в дошкільному закладі. У цьому аспекті важливо визначити межі пропедевтичних знань, умінь і навичок.

Економічні знання набуваються шляхом наслідування, за інструкцією, в результаті логічності поведінки, творчого вивчення навколишнього світу.

В економічному вихованні дітей бажано виділити такі групи:

- особистісних якостей (властивостей);
- відношення до речей, предметів побуту: бережливість, ощадливість, діловитість, практичність, економність, дбайливість;
- за відношенням до собі подібних, природи, тварин.

Методика економічного виховання відповідає на запитання: чому навчати? (тобто діти мають розуміти предмет та зміст навчання). До завдання вихователя входить вміння так організувати діяльність дітей, щоб, беручи участь у повсякденній роботі, вирішенні проблемних завдань вони оволодівали не тільки новими знаннями, вміннями та навичками, а й закріплювали їх як властивість в активній діяльності. Останні тісно пов'язані з

практичною дією в нескладній пошуково-ігровій діяльності. Шляхом такого пізнання навколишнього світу під керівництвом вихователя відбувається глибока розумова робота дитини, добровільно погоджене сприйняття правил, умов з метою заощадження часу, енергії, здоров'я тощо, що діють в суспільстві. Така організація пізнавальної діяльності передбачає пізнавальну активність. Тут вихователь ставить і вирішує такі завдання:

- послідовно формувати в дітей економічне мислення, навички раціональних дій;

- виховувати ощадливість, бережливість, практичність, діловитість, хазяйновитість, економність.

Реалізація поставлених завдань залежить від вибору засобів, прийомів, організаційних форм.

Важливо пам'ятати, що успіху виховної дії буде досягнуто тоді, коли поряд із загальними короткочасними завданнями вихователем розроблятимуться і впроваджуватимуть довгострокові завдання.

Педагогічні прийоми: спостереження, показ, зіставлення, створення проблемних ситуацій, пошукові операції, дії, заохочення.

Організаційні форми: спостереження, екскурсія, прогулянка, подорож, заняття, самостійна робота за завданнями старшого.

Основні економічні знання дитина одержує, беручи участь у навчальній діяльності. Навчальна діяльність, в результаті якої відбуваються зміни самої дитини, є її самовдосконаленням.

Економічних знань і вмінь дитина набуває дуже рано, проте багато з них є поверховими і надовго залишаються баластними. Однією з причин такої ситуації є неможливість безпосереднього

спостереження за діяльністю дорослих, за їх складними соціальними відношеннями. Вони тісно пов'язані з мимовільним запам'ятовуванням – формою пізнавальних і практичних дій, яка дає змогу запровадити цілеспрямовану систему раціональної діяльності в дошкільному віці, тобто починаючи з раннього періоду життя дитини.

Робота дорослих полягає в тому, щоб поєднати і висвітлити елементи діяльності, які не потрапляють в поле зору дитини і є необхідними для подальшого опанування нею надбаннями цивілізації.

Система спостережень організована за допомогою мимовільного запам'ятовування – найраціональнішого з педагогічних прийомів, але не єдиного. Для опанування різними знаннями потрібно розвивати і форми довільного запам'ятовування, що ґрунтуються на способах мнемічної дії (повторенні, групуванні матеріалу, зіставленні, узгодженні).

Дитина перебуває в стані діяльності, однак чи завжди те, що потрапило в поле її зору, можна назвати раціональною діяльністю? Звичайно, ні. В основі будь-якої раціональності відображено найширше, найповніше знання про об'єкт. Отож для спостереження і довгострокової роботи бажано обрати такі форми організації діяльності: екскурсії, прогулянки, подорожі, розповіді, замальовування, заняття.

Для успішного навчання елементів раціональної діяльності дітей важливо спланувати систему логічно і предметно впорядкованих зв'язків, в основу якої закладено реальний процес, який за певних умов має елемент завершеності у вигляді конкретного і вагомого для дитини наочно визначеного

результату. Цей процес має залишатись відкритим, щоб до нього можна було включити підсистеми і зв'язки, зберігаючи при цьому структуру логічно впорядкованих компонентів діяльності.

Таку структуру можна подати як послідовність фрагментів, коли кожен фрагмент дійсності може виконувати роль системи. Наприклад, самоорганізація діяльності при виконанні певного завдання (виконавець може справитись сам, а може вчинити так, як Том Сойєр: він не тільки виконує невідому йому роботу (фарбування паркану), а й перетворює ситуацію собі на користь, зацікавлює товаришів, вигідно «продає» її і навіть організує змагання з виконання заданої роботи. Ось приклад майбутнього підприємця, організатора, фінансиста).

Провідна діяльність дошкільників – гра, яка виступає орієнтиром у світі дорослих. Враховуючи той факт, що дитяча субкультура розвивається у формах сюжетно-рольової гри, яка за допомогою спрямованого педагогічного впливу може переходити у творчо-продуктивну діяльність на наступних вікових етапах, така гра є основою для закріплення початкових економічних знань, формування і розвитку економічних якостей та навичок (Кривошия Н. Б.).

За допомогою дидактичних ігор, педагог закріплює знання дітей про галузі економіки, уявлення з фінансових категорій і дій з ними.

Прагнучи ознайомити дошкільників з різними професіями, що виникли сьогодні (менеджер, бізнесмен, брокер, комерсант, фермер та ін.) доцільно організовувати спеціальні заняття економічного напрямку, на яких проводити бесіди з використанням

спеціальної економічної літератури для дітей, зустрічі з батьками дітей представниками різних професій.

Важливою формою початкового економічного виховання дітей-дошкільників є співробітництво дитячого закладу з батьками дітей, а саме:

- залучення батьків у виховний процес;
- сумісна суспільно-корисна праця дітей і батьків;
- проведення різних виховних заходів за участю батьків і дітей;
- проведення конкурсів, змагань за участю родини.

Для систематизації та узагальнення початкових економічних знань можна використовувати економічний турнір.

Таким чином, діяльний підхід є основним принципом реалізації завдань економічного виховання. Вище згадані способи сприяють гуманізації учбової діяльності в дошкільних закладах в означеному напрямі.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть праці класиків педагогіки, в яких уперше йдеться про елементарні економічні уявлення дошкільників.
2. Охарактеризуйте місце економічних уявлень в сучасній програмі «Малятко» у різних її розділах.
3. Доберіть 2–3 приклади економічного виховання дітей в народів різних країн світу як альтернативу лекційній інформації.
4. Охарактеризуйте основні положення концепції економічної освіти дітей і підлітків в Україні.
5. Розробіть по одному заходу з економічної проблематики для дітей кожної вікової групи – 4–6 рр. життя.

6. Розробіть текст консультації для педагогів закладів дошкільної освіти на тему «Дошкільники і економіка».

7. Розробіть текст випуску по батьківських зборах вихованців дошкільного закладу на тему «Дошкільники і економіка».

Рекомендована література: I: 1; 3; 4; 5; 7; 9; II: 9; 10; 11; 13; 14; 17; 23; 25; 26; 27; 46; 47; 53; 72; 95; 96; 100; 110; 111; 112.

ТЕМА 24. СТАТЕНЕ ВИХОВАННЯ В УМОВАХ СІМ'Ї ТА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ УСТАНОВИ

1. Деякі аспекти статевого виховання дітей. 2. Статева просвіта різних вікових категорій населення. 3. Соціальні стандарти статевої поведінки зміст і принципи статевої освіти дітей різних вікових категорій. 4. Виховання в дітей статевої самосвідомості. 5. Програма статевого виховання дітей дошкільного віку.

1. Гуманізація навчально-виховного процесу в закладах освіти сприяє формуванню в дітей та учнівської молоді основ морально-психологічних поглядів на статеvu поведінку, шлюб та сім'ю, культуру міжстатевого спілкування, збагачує досвід виконання особистісних ролей у сім'ї та суспільстві відповідно до статевої належності. В. О. Сухомлинський писав, що в школі важко навчити якоїсь професії, бо їх багато, десятки сотень, але всі

хлопчики і дівчатка стануть дружинами і чоловіками, батьками і матерями і навчити їх цього необхідно.

За всіх часів, у всіх народів зростаючому поколінню передавалися знання про сім'ю, устрій родинного життя, виконання подружніх і батьківських ролей. Адже з родини йде життя людини, її стабільність завжди визначала і визначає міцність народу та держави.

Тривалий час формуванню здатності людини усвідомлювати власне «Я» і вимоги до себе як представника певної статі надавалося дуже мало уваги. Пріоритет класових цінностей над загальнолюдськими витісняв зі змісту навчально-виховної роботи з дітьми жіночість і мужність як характеристики особистої поведінки, вміння та навички, потрібні для успішного виконання статевих ролей. Оволодіння зростаючим поколінням нормами взаємин з представниками протилежної статі, підготовка молоді до інтимних стосунків, створення сім'ї та виховання дітей як проблеми статевої соціалізації особистості людини залишались у тіні – мовляв, спрацюють у житті природні інстинкти. Час довів необхідність посилити увагу до статевої освіти та виховання дітей і молоді.

Перебудова життя суспільства та системи освіти вимагає по-новому подивитись на зміст, форми та методи статевого виховання дітей і молоді. Один з показників його результативності – стан шлюбно-сімейних стосунків, сексуального здоров'я та культури міжстатевих взаємин.

Дедалі більше стає кризових сімей, непокоїть нестабільність молодих шлюбів. Близько половини молодих сімей не доживає в подружньому житті й року. Значним явищем у всіх регіонах

України, в її містах і селах стає неповна сім'я з неповнолітніми дітьми. Лише третина подружніх пар вважають себе щасливими й існують як егалітарна сім'я – співдружність чоловіка і жінки, батьків і дітей.

Кризовим сім'ям не вистачає насамперед етико-психологічної культури в подружній взаємодії та міжстатевому спілкуванні. Щодо витоків низького рівня культури статевої свідомості, то їх слід шукати в ранньому та шкільному віці, коли інтенсивно засвоюються соціально адекватні нормативи сексуальної поведінки хлопчика чи дівчинки, юнака та юнки, формується їхня статева свідомість і самосвідомість. Проблеми виховання особистості як представника певної статі в дошкільних установах і школах особливо занедбані, на них практично не зорієнтовані навчальні програми, зміст і характер виховної роботи.

Працівники охорони здоров'я, освіти, правоохоронних органів серйозно занепокоєні зростанням дефіциту освіченості учнівської молоді в питаннях сексуальної поведінки, її криміногенних наслідків. Акселерація, автономність дозвілля підлітків та юнацтва, інтенсивність їхніх контактів актуалізували чимало педагогічних проблем. Найпекучіші з них – зниження віку початку неповнолітніми статевого життя, що супроводжується зростанням кількості штучного переривання вагітності, розширенням діапазону венеричних захворювань, появою серед школярів численної армії матерів-одиночок. Тривожна статистика насильств, скоєних неповнолітніми на сексуальному ґрунті. І хоча тенденція загострення сексуальних проблем молоді, як-от: зниження віку початку статевого життя, зростання інтересу до порнопродукції, низький рівень освіченості в питаннях

сексуальної культури – характерна і для більшості європейських держав, негативні наслідки її в Україні підсилюються відсутністю системи статевої просвіти та виховання дітей. Не секрет, що статева просвіта дітей та юнацтва не отримує належного педагогічного спрямування, що випускники шкіл, спеціальних навчальних середніх закладів вступають у доросле життя здебільшого людьми неосвіченими.

Низький рівень сексуально-просвітницької роботи серед дітей та юнацтва переважно зумовлений невідповідністю вчителя до прищеплення хлопчикам і дівчаткам культури статевої поведінки, до такої організації виховної роботи, яка підсилювала б необхідні для виконання статевих ролей якості та вміння. Більшість педагогів не отримали належної фахової кваліфікації з питань сексології, психології статі, психологічно не готові до ведення інформаційно-освітньої роботи. Спроби ж окремих учителів, медичних працівників, психологів надолужити прогалини в статево-вихованні школярів залишаються малоефективними, оскільки не підкріплюються системою навчально-виховних заходів. Запроваджений для старшокласників навчальний курс «Етика і психологія сімейного життя» не зміг досягти мети – виховання сім'янина через те, що, по-перше, за змістом не відповідає віковим інтересам юнацтва і запізнений для них; по-друге, за тематикою навчальної програми залишається фактично позбавленим сексуального змісту. Введення розділу «Сім'я» в програму експериментального інтегративного курсу «Людина і суспільство» не може компенсувати брак сексолого-психологічної інформації для школярів.

Гостра нестача науково-популярної літератури для дітей та юнацтва, яка акцентувала б увагу на питаннях статі, шлюбу та сім'ї, негативно позначається на засвоєнні учнем нормативів статевої поведінки, самовизначення особистості в складних питаннях міжстатевого спілкування. Відсутність науково-популярних публікацій обмежує просвітницьку діяльність вчителя, не дозволяє йому на достатньо високому кваліфікаційному рівні пояснювати хлопчикам і дівчаткам особливості періоду їх статевого дозрівання, особистої гігієни, етики взаємостосунків.

Батьківська сім'я є важливою ланкою в соціалізації особистості дитини, оскільки реалізує механізм ідентифікації, наслідування статевої поведінки дорослих. Роль сім'ї, зокрема батьків у статевого вихованні дітей ще й досі залишається маловагомою. Батьки не завжди приділяють належну увагу питанням розвитку маскулинних або фемінних якостей, ціннісних орієнтацій, спрямованих на сім'ю, не завжди можуть грамотно пояснити ті чи інші питання, пов'язані з сексуальною сферою людини – її фізіологією, гігієною, етикою, психологією. Деформація сексуальної орієнтації, низька культура міжстатевих взаємин дітей здебільшого беруть свої витoki в неблагополучному родинному житті батьківської сім'ї.

2. Формалізм у педагогічному всеобучі батьків призвів до ігнорування проблем виховання майбутнього сім'янина референтним оточенням дитини. Рівень культури батьківського виховання дитини міг би бути набагато вищим, і в цьому процесі школа мала б відіграти не останню роль.

Ігнорування національної ідентичності особистості негативно позначилося на ідентичності статевої. Втрата національних

традицій у вихованні дітей, підрип коренів народної педагогіки, в основі якої культ повної сім'ї і багатодітної родини, неньки і тата, значно звузили простір статеких орієнтирів зростаючого покоління. Разом із занепадом національної культури – традицій, звичаїв, мистецтва – руйнувалися вироблені тисячоліттями стереотипи чоловічої та жіночої поведінки; усталені уявлення про сімейне життя, цінність кохання, вірності й цнотливості, щастя материнства і батьківства. Словом всього, що становить зміст статевої свідомості й самосвідомості.

За часи демократизації суспільства в Україні на зміну сором'язливому замовчуванню проблем сексуальності, приховуванню негативних фактів про статеву поведінку дітей та юнацтва, прийшло їх відкрите висвітлення на сторінках періодичних видань, з телеекранів і відеопрокату. Однак це не поліпшило, а навпаки, погіршило стан статевої просвіти молоді, оскільки при відсутності системи кваліфікованого контролю за змістом інформації посилилась пропаганда сумнівних, спотворених комерцією стандартів статевої поведінки.

Отже, за умов перебудови освіти слід педагогічно спрямовувати процес статевого виховання особи, що, в свою чергу, вимагає створення певної системи, яка включає безпосередні й опосередковані впливи на формування статевої свідомості дитини, координацію діяльності різних дитячих закладів і соціальних інститутів.

3. Засвоєння соціально адекватних нормативів статевої поведінки є необхідною умовою соціалізації зростаючої особистості. Диференціація статеких ролей і відповідні їм стандарти мужності та жіночності насамперед визначаються

соціальним статусом чоловіків і жінок у конкретних соціально-економічних умовах життя суспільства, а також усталеними культурно-історичними традиціями та звичаями. Система дитячих освітніх і культурних закладів формує вміння та навички культури поведінки хлопчиків і дівчаток, визначає той обсяг знань, якими повинні оволодівати вихованці на різних вікових ступенях навчання.

Зростаюче покоління України входить у доросле життя в час занепаду тоталітарної системи, а разом з нею і ставлення до людини як до гвинтика, своєрідного робота, для якого належність до певної статі не відіграє суттєвої ролі.

Суспільство передусім спотворило соціальні стандарти маскулинності, оскільки у вихованні хлопчиків і юнаків є прояви пасивності, залежності й водночас загальмоване виявлення самостійності, ініціативності, рішучості. Деформованими в свідомості лишаються психосексуальні орієнтації чоловічої і жіночої поведінки. Жінка в межах чинної системи змушена була ставати емансипованою за рахунок набуття маскулинних якостей в процесі оволодіння чоловічими професіями, навичками громадської роботи, а також маломеханізованими видами праці, які заохочувались суспільством за рахунок зниження фізичних і психічних потенцій жінки бути матір'ю, берегинею домашнього вогнища. На сьогоднішній день соціальне життя, ринок праці в Україні поки що не створюють сприятливих умов для повноцінної самореалізації чоловіка і жінки, а, значить, і необхідних умов для орієнтацій зростаючих хлопчиків і дівчаток на цінності шлюбу, сім'ї, материнства і батьківства.

З огляду на викладене, найголовнішими завданнями в статевому вихованні дітей мають стати:

- відновлення та збагачення в суспільстві взірців чоловічої та жіночої поведінки, сфер їх реалізації, які є основним джерелом статевої ідентифікації, формування свідомості хлопчиків і дівчаток. Школа, сім'я, культурно-освітні заклади повинні орієнтуватись на виховання не дитини взагалі, а хлопчика чи дівчинки з притаманними їм психологічними відмінностями у світосприйманні, засвоєнні навичок і вмінь, у розвитку інтересів, емоційної сфери;

- урізноманітнення джерел і механізмів засвоєння статевих моделей чоловічої і жіночої поведінки в рамках навчально-виховного процесу. Існуюча система навчання і виховання хлопчиків і дівчаток не зорієнтована на розвиток адекватних статі здібностей, вмінь і особистісних якостей. Збідненими залишаються канали реалізації маскулинності і фемінності в позаурочних видах діяльності, у творчості, іграх, у спорті, виконанні громадських справ в учнівських об'єднаннях і організаціях;

- кожен період навчання і виховання дитини має стати сходинкою у розвитку психофізичних якостей, здібностей та навичок, необхідних для успішного виконання статевих ролей особистості в родинному та суспільному житті.

Процес статевої соціалізації, що передбачає навчання соціально-адекватним нормативам поведінки, не відбувається механічно, а опосередковується потребами, інтересами виховання. Завдання педагогів – задіяти всі механізми формування особистості, які сприяли б усвідомленню статевої належності,

посиленню мотивації до засвоєння соціально ухвалених стандартів поведінки. А це означає не тільки збагатити практичний досвід дітей в оволодінні культурою статевої поведінки, а й розширити можливості навчання для самовизначення хлопчиків та дівчаток в системі взаємин людини: людина – здоровий спосіб життя, людина – екологія тощо;

– піднесення педагогічної культури батьківської сім'ї є невіддільним завданням статевого виховання учнів, оскільки первинна статеві соціалізація дитини здійснюється через механізм емоційної ідентифікації з дорослими – представниками своєї статі. Імітація, наслідування статевої поведінки батька – матері виступає першим взірцем маскулинності чи фемінності.

Низький рівень педагогічної культури батьків призводить до соціальної дезадаптації у виконанні статевих ролей. Вміння надавати допомогу в усвідомленні й прийнятті соціально-адекватних моделей поведінки, здійснювати психокорекцію позиції дитини і батьківської сім'ї в питаннях сексуальності є складовою процесу статевого виховання.

4. Статеве виховання не є окремою сферою виховного впливу на особистість, а виступає органічною частиною процесу творення особистості в цілому. Увага до діяльності вихованців у різноманітних дитячих та юнацьких об'єднаннях, розширення їх діапазону в години дозвілля збагачує практичний досвід міжстатевих контактів. Зміст статевої освіти носить природно інтегративний характер, тобто включає в себе етичні, психологічні, правові, фізіологічні, педагогічні та інші аспекти статевої поведінки. Система сексолого-педагогічних знань зорієнтована на загальнолюдські цінності, становить певний

логічний взаємозв'язок різних дисциплінарних знань, діапазон яких розширюється з віком, індивідуальним досвідом дитини.

Зміст статевої освіти ґрунтується на таких принципах:

- об'єктивність, правдивість, науковість у висвітленні всього спектра питань, зініційованих репродуктивною функцією людини, інтимними стосунками; роз'яснення складних для розуміння питань повинно впливати з усталених законів природи і суспільства і бути з ними в гармонії;

- будь-яка інформація та методика її висвітлення має спрямовуватись на формування позитивного ставлення до проблем людської сексуальності, культу сім'ї, особистого щастя – як невід'ємних від почуттів дружби, кохання, піклування про ближнього;

- адресність сексуальної просвіти передбачає доступність інформації з огляду на вікові можливості дітей, врахування вихователями індивідуальних і соціальних умов їхнього розвитку, набутого досвіду;

- національний компонент змісту навчально-виховної роботи передбачає її здійснення на основі широкого використання різних видів народної творчості, надбань народної педагогіки у вихованні сім'янина; традиційним є ставлення до родинної спільки українського народу, кохання, материнства та батьківства як до великих цінностей у житті людини;

- сексуальна просвіта дітей та юнацтва вимагає природної поведінки дорослих. Діти часто не усвідомлюють зв'язку між обговорюваним питанням і еротикою, але їм добре передається афектація дорослих. Тема еротики має залишатись у змісті

статевої просвіти психологічно нейтральною, посідаючи рівноправне місце серед інтересів і проблем дітей;

– послідовність, системність статевої просвіти дітей та юнацтва передбачає наступність у передачі знань, у здійсненні навчально-виховної роботи, необхідної для засвоєння певного обсягу інформації.

5. Самосвідомість є усвідомленням людиною самої себе як члена певних соціальних груп, спільнот, члена суспільства, усвідомлення своїх взаємин з навколишнім світом, іншими людьми, власних дій і вчинків, думок, почуттів і загалом всього розмаїття тілесних, духовних, загальнолюдських та індивідуально-своєрідних, неповторних особистісних характеристик.

Самосвідомість виникає в дитини дуже рано. Зазвичай, першопочаткові, елементарні її прояви пов'язують із виникненням мови, коли дитина вперше заявляє про себе, вживаючи займенник «Я» – «Я – сам». Водночас є всі підстави вважати, що на цьому етапі життя в дитини закладається база для самосвідомості і свідомості в цілому.

Важливо з перших років виховання дитини, особливо на початкових етапах її сімейного виховання, дбати про те, щоб закласти конструктивне, адекватне підґрунтя для виникнення та розвитку її самосвідомості.

Формуючи особистість дитини, батьки мають справу не лише з вихованням людини взагалі. Їхні діти – хлопчики й дівчатка. Мине не так багато часу і вони стануть юнаками і дівчатами, в серця яких несподівано увірветься перше хвилююче почуття, що принесе з собою неспокій, сльози щастя, безсонні ночі, а можливо біль розчарування...

Потрібно із серйозністю замислитися над проблемою статевого виховання. Адже виростити справжніх громадян, означає не лише виховати в дітей такі риси як чесність, скромність, гуманізм, працьовитість, патріотизм та ін. Формувати особистість означає, водночас, виховувати наших синів і дочок прекрасними юнаками і дівчатами, прищеплювати їм високоморальне ставлення до дружби, кохання, допомогти глибоко усвідомлювати свою відповідальність за долю коханої людини, за сім'ю, яку вони створять, за дітей, що народяться, за їх виховання.

Питання статі не байдуже і для самої дитини з того часу, як тільки вона здатна усвідомити свою статеву приналежність, тобто починає розуміти, що вона не просто дитина, а хлопчик чи дівчинка. Це стає для неї на все життя важливим елементом їх самосвідомості.

Без урахування статі конкретної дитини в процесі її виховання неможливе формування повноцінної, гармонійно розвиненої особистості.

Виховання дитини як представника певної статі та формування в неї відповідної «статевоналежної» самосвідомості, здатності усвідомлювати свої статевоумовлені обов'язки, права, можливості й здатності розпочинається з першого року її життя. На статеву диференціацію (розрізнення) дитини впливають не лише її анатомо-фізіологічні особливості, що визначаються статтю, а й соціально-психологічні фактори.

Уже фактом присвоєння дитині чоловічого або жіночого імені, батьки створюють для маленького сина чи дочки можливість усвідомлення ними найближчим часом своєї статевої

приналежності. Ці можливості різко зростають з початком оволодіння дітьми мовою.

Навіть дворічні діти вже безпомилково орієнтуються, в тому, кого – хлопчика чи дівчинки – стосуються слова «він», «вона». Діти цього віку зрідка припускаються помилок у вживанні родових закінчень дієслів («ходив», «ходила») тощо.

Як вже зазначалося, що для дитини дошкільного віку сім'я була, є, і завжди буде першим соціальним середовищем, яке визначає її особистісний стрижень, ціннісні орієнтації, уподобання, культуру. Сім'я для малюка є першою школою життя, моральності.

У перші роки вплив на дитину батьків як найавторитетніших людей є визначальним, безперечним, домінуючим.

Дошкільний заклад, а потім і школа – «тимчасові приятелі», а сім'я від народження і до повноліття (а подекуди і впродовж усього життя людини), залишається фоном, на якому відбувається становлення особистості, розвиток її своєрідного людського обличчя.

Зміцнення сім'ї, гармонізація стосунків її членів, усвідомлення ними своїх прав і обов'язків відносно один одного, до сім'ї як спільності, зведення позитивних якостей сім'янина до розряду найвищих людських чеснот – важлива умова успішного функціонування сімейного інституту як такого, що гарантує забезпечення стабільності держави, її спокою, її надійного сьогодення та майбуття.

Оскільки все починається з дитинства, чуття своєї родини доцільно виховувати з перших років життя. Підготовка до виконання свого життєвого призначення, різних соціальних ролей,

зокрема інтелігентного сина (дочки), турботливого брата (сестри), шанобливого онука (онучки), відданого чоловіка (дружини), люблячого тата (матері), надійного друга (подруги) доцільно починати з дошкільного дитинства, коли складається особистість, виробляється внутрішній і зовнішній кругозір зростаючої істоти.

Чималий вплив на статеву диференціацію дітей, усвідомлення ними своєї статевої приналежності справляють відмінності в одязі хлопчиків і дівчаток, в іграх, яких їх навчають дорослі в сім'ї. Значення ігор з цього погляду особливо помітне. Відомо, що в іграх, зокрема сюжетно-рольових, діти середнього і старшого дошкільного віку здатні вже без допомоги дорослого розподіляти ролі відповідно до статі учасників. Винятки допускаються, коли не вистачає хлопчиків чи дівчаток для «чоловічої» або «жіночої» ролей. Трапляється це й тоді, коли дівчинка чи хлопчик, граючись наодинці, змушені самі одночасно виконувати обидві ролі. Цілком природно, що дівчатка найчастіше люблять гратися в популярну серед дошкільників гру «дочки – матері». Вони дбайливо і ніжно доглядають свою «дитину» (ляльку): «купають» її, «годують», «укладають спати», «лікують» і, навіть, «навчають» та «виховують». Батькам такі ігри дочок приносять велике задоволення. Вони всіляко заохочують дочку до подібних ігор: купують їй для цього необхідні іграшки, допомагають в оволодінні відповідними навичками, стежать за дотриманням дочкою певних правил.

Та навряд чи палку радість відчуватиме будь-хто з батьків, якщо схильність до подібних («дівчачих») ігор виявлятиме їх син. Навпаки, це викличе у них стурбованість і батьки цілком справедливо намагатимуться перешкодити розвитку у сина

подібних ігрових інтересів. Вони робитимуть усе для того, щоб привернути увагу сина до ігор, в які належить гратися переважно хлопчикам.

Так крок за кроком, з року в рік, діти поступово і все глибше усвідомлюють свою статеву належність, звикають до того, що всі оточуючі очікують від них виявлення певних рис, «чоловічої» чи «жіночої» поведінки.

Цілком зрозуміло, що така статева диференціація у свідомості чи поведінці дітей є результатом виховних впливів дорослих, насамперед матері, батька та інших членів сім'ї. Мабуть, ні в кого не викличе сумніву й те, що без належної «специфікації» виховних впливів з огляду на стать конкретної дитини остання не могла б розвиватися нормально як індивід – представник тієї чи іншої статі, а також як особистість в цілому.

Дошкільне дитинство – вік первинної статевої соціалізації, остаточного усвідомлення своєї статевої належності. Хибним є уявлення дорослих про ясельний і дошкільний період як нейтральний у сексуальному вихованні дітей. Це вік набуття досвіду наслідування зразків поведінки, ідентичної статевої належності, а також ігрової діяльності, яка імітує фемінні та маскулинні професійні якості та вміння.

6. Освітній компонент статевого виховання дошкільника спрямовується на задоволення цікавості дітей щодо репродуктивної функції дорослої людини, виконання ролі батька-матері.

Педагогічно спрямоване статеве виховання дошкільнят дозволяє виробити в дітей стійкий імунітет проти «вуличної» просвіти, сформуванню уявлення про відмінності правил чоловічої

та жіночої поведінки. Виховна робота з дітьми сприяє засвоєнню нормативних основ дівачої поведінки, виробленню санітарно-гігієнічних навичок, набуттю певного емоційного досвіду міжстатевого спілкування з однолітками.

Як результат виховних зусиль сім'ї, дошкільних закладів формуються особливості поведінки, адекватної статевій належності, первісні уявлення про рід, родинне життя, про призначення чоловіка і жінки в сім'ї та суспільстві.

Одним з важливих заходів, спрямованих на розв'язання зазначених проблем є створення і впровадження в практику роботи дошкільних закладів програми статевого виховання. Її мета – подати дітям середнього і старшого дошкільного віку основи наукових уявлень, елементарних знань про сім'ю як групу родичів, які живуть разом, про єдність людей, об'єднаних почуттям любові й відповідальності, згуртованих спільними інтересами, звичаями, правилами; актуалізувати значущість для дитини наявності поруч з нею рідних і близьких людей, які турбуються про неї, прагнуть забезпечити їй щасливе існування;

– розвинути в дошкільників потребу в налагодженні внутрішньо-сімейних стосунків; виховувати культуру поводження з дорослими й однолітками, з рідними та незнайомими людьми; сформувати в дитини «внутрішній погляд» на себе як на частинку сім'ї, групи дошкільного закладу, людського середовища, особистості з своїми вадами і чеснотами; вправляти дошкільника в навичках довільної поведінки, в умінні регулювати свої емоції та поведінку.

У декого з педагогів може виникнути природне запитання: чи не передчасно турбуватись про формування свідомості сім'янина,

особистості, громадянина у дошкільні роки? Багаторічні спостереження, наукові узагальнення дозволяють дати однозначно заперечувальну відповідь: ні, не передчасно, навіть вельми вчасно, завтра може виявитись запізно.

Статеве виховання спрямоване на культивування сім'янина, на відродження в дорослих і на розвиток у дітей шанобливого ставлення до своєї родини, близьких і далеких родичів, родоvodu. Важливо повернути дитину дошкільного віку обличчям до людини – рідної, близької, незнайомої, збудити в неї інтерес до людського оточення, спостережливий погляд, довіру та відкритість людям, готовність бути приємною і корисною їм, вміння розв'язувати конфлікти, що виникають, уникати суперечок, налагоджувати стосунки.

Ефективність процесу ознайомлення дошкільників з системою знань про сім'ю і сімейні відносини досягатиметься за умови поглибленого (у межах вікових можливостей) проникнення дитини в сутність предмета його навчання, емоційну привабливість. Доступність матеріалу, наявність в дитини власного досвіду певних переживань – важливі умови, що сприяють підтриманню зацікавленого ставлення дошкільника до предмета розмови, роблять придатними для використання на практиці теоретичні знання.

У процесі навчання передбачаються різноманітні форми «занурення» дитини в матеріал – прослуховування цікавих розповідей дорослих, читання казок, оповідань, віршів про сім'ю, людину, друзів;

– розв'язування дітьми загадок зазначеного спрямування, вивчення прислів'їв, приказок; розповіді дітьми подій з життя

своєї родини – радісних, святкових, сумних; самостійне складання ними оповідань, казок, віршів про членів своєї родини; музичні, театралізовані вистави, пантомімічні етюди з життя людей; ліплення, малювання, конструювання на тему «Як я люблю маму», «Разом з другом», «Сумна людина», «Я пишаюсь» тощо; самостійні спостереження дітей за певною-нескладною програмою, виконання дослідницьких завдань, тренінг соціальних навичок тощо.

Існують певні вимоги до особистісних і професійних якостей педагога, який здійснюватиме ознайомлення дошкільників з курсом «Сім'я і сімейні відносини». *Серед них найважливіші:*

1. Дорослий сповідує доцільність ознайомлення дітей з основами знань про сім'ю, людину, її внутрішнє життя, добровільно береться за цю справу, виявляючи здоровий глузд, апелюючи до реального життя;

2. Пристосовується в процесі навчання до дитини, її досвіду, можливостей, а не прагне пристосувати її до себе, свого досвіду, бачення, цінностей.

3. Педагог полегшує, а не ускладнює дошкільникові важку внутрішню роботу, спрямовану на оволодіння новими знаннями.

4. Вихователь створює в процесі навчання природне середовище, спирається на приклади реального життя, обґрунтовує і чітко висловлює думки, відмовляється від штучності, формалізму.

5. Дорослий орієнтується не стільки на навчання й освіту дошкільника, скільки на його розвиток, на пробудження в дитині самоактивності, спостережливості, кмітливості, практичної

придатності, вміння здійснювати власний вибір, віддавати перевагу чомусь або комусь.

6. Педагог розвиває в дитини інтерес до життя, підтримує життєві її сили, створює радісну, спокійну атмосферу, позбавляє необхідності боятись помилок, незнання, неуміння.

7. Вихователь однозначно не визначає за дитину чим їй займатись, про що і як розповідати, він не обирає за неї вид, складність завдання, форму його проведення, матеріал. Він не примушує, не вимагає, не наполягає, а запрошує до дій, розмови, вчинку, залишаючи простір для вигадки, вибору власного рішення.

8. Педагог ніколи не перериває творчу діяльність дитини. Він шанобливо ставиться до будь-яких проявів її життя, до її натхнення під час ознайомлення з світом людини, сім'ї.

9. При викладанні знань педагог не користується покараннями і заохоченнями, звільняє дітей від напружених зусиль в оволодінні елементарною інформацією про людину і сім'ю, відмовляється від використання елементів в змагання, не вдається до порівняльних оцінок типу «краще», «гірше», «добре», «погано».

10. Вихователь не просто транслює, репродукує істину, висловлює безапеляційні судження, а творчо ставиться до ознайомлення дошкільників з людинознавчими знаннями, прагне подати їх проблемно, підкреслити багатогранність, неоднозначність. Він не охороняє дитину від «поганої», «недозволеної» інформації, не заважає малюкам ставити дорослому «важкі», «дорослі» запитання, не вдається до тотального контролю за судженнями дошкільнят.

Основні освітньо-виховні завдання.

Ознайомлення дошкільників з елементарними науковими поняттями про сім'ю та міжстатеві стосунки відбувається впродовж трьох років перебування дитини в дитячому садку – починаючи з середньої групи. Робота здійснюється комплексно, в різних життєвих ситуаціях – під час занять, етичних бесід, індивідуальних бесід, в процесі спілкування, на прогулянці, під час організації самостійної роботи дошкільнят, в ході спеціально організованих експериментальних ситуацій, які вимагають від дошкільника вміння розв'язувати моральну колізію, приймати самостійні рішення.

Роботу спрямовано на вирішення таких завдань:

- виховувати в дошкільника сталий інтерес і позитивне ставлення до оточуючих людей (рідних, близьких, незнайомих), бажання бути приємним партнером у спілкуванні;
- розвивати в дошкільника уявлення про себе та інших людей, як осіб фізичних та соціальних зі своїми чеснотами і вадами, типовими і відмінними особливостями;
- формувати в дитини «внутрішній погляд» на себе, як на об'єкт пізнання і переживань. Закладати основи для становлення рефлексії – здатності усвідомлювати свої особливості, те, як вони сприймаються іншими, будувати свою поведінку з урахуванням можливих реакцій інших;
- сприяти дійово-практичному ставленню дитини до навколишнього середовища загалом, людського оточення зокрема, стимулювати самостійність, уміння розпорядитись собою, здійснити мотивований свідомий вибір, віддавати перевагу комусь і чомусь;

– підтримувати фізичне та психічне здоров'я дитини, її життєздатність, радісне світосприймання, оптимістичне ставлення до довкілля, почуття гумору, вміння помірковано ставитись до неприємностей, здатність долати труднощі на шляху досягнення мети;

– розвивати чутливість як властивість особистості, перцептивні здібності дитини, вміння розпізнавати стан і настрій оточуючих людей, поводитись відповідно до них, управляти своїми емоціями і збагачувати знання про свою сім'ю, рід, родовід, сімейні реліквії, традиції, правила; ознайомлювати з основними функціями сім'ї як психологічної групи та соціального інституту;

– формувати елементарне уявлення дитини про зв'язок індивідуального і загального. Розвивати вміння оперувати узагальненнями типу «Я – частка сім'ї», «Сім'я – частка держави», «Держава – частка Землі», «Земля – частка Всесвіту»;

– розширювати моральні уявлення дитини про гідні та негідні вчинки, розвивати прагнення до свідомої побудови взаємин на засадах добра, чуйності, справедливості. Вправляти дитину в умінні домовлятись, узгоджувати, розподіляти, обстоювати, поступатись, виявляти співчуття, допомагати;

– поглиблювати уявлення дітей про стать, зміст понять «хлопчик», «дівчинка», про поділ людства на чоловіків і жінок. Сприяти статевій ідентифікації, додержанню дітьми етичних, естетичних, гігієнічних норм і правил поведінки у спілкуванні з представниками однієї та протилежної статі;

– формувати здорове ставлення дітей до статевих відмінностей, відносин осіб обох статей, до факту народження, появи на світ

живої істоти. Збагачувати уявлення малюків про любов як початок сім'ї та зародження нового життя.

Поділ «Програми...» на певні структурні складові здійснено за такими критеріями: по-перше, за наявністю в дітей певного віку буденного уявлення про предмет вивчення;

- по-друге, за актуальністю тематики для означеного вікового періоду, її зв'язок з новоутвореннями дошкільного дитинства;

- по-третє, за відображенням –частково фрагментарне у затверджених МО «Програмах виховання і навчання дошкільників» /«Малятко»/.

Програма складається з п'яти розділів, кожен містить кілька тем. Зміст і кількість перших і других (розділів і тем в них) варіюються залежно від вікової групи, якій пропонується матеріал для ознайомлення та засвоєння. Так, у середній групі дитячого садка дітей знайомлять з трьома з п'яти розділів курсу, в старшій – з чотирма – п'ятьма розділами.

Специфікою запропонованої програми є те, що три перших розділи курсу «Моя сім'я», «З сім'ї – в дитячий садок» і «Я вдивляюсь в себе» повторюються в усіх вікових групах, починаючи з середньої і закінчуючи старшою; четверта тема «Я серед людей» розрахована лише на дітей старшої групи, як і п'ята, остання «Я пізнаю людей» – тільки на тих, кому завтра до школи. Так складний і значною мірою новий для дитини матеріал повторюється, розгортається новими гранями, закріплюється, розширюється і поглиблюється. Поступове наближення тематики до свідомості дошкільника повинно забезпечити ефективність роботи, спрямованої на ознайомлення дитини з елементарними науковими поняттями про сім'ю та психологію особистості.

Далі наведено орієнтовний навчальний план програми розрахований на дітей середнього та старшого дошкільного віку. Сприймаючи як певну схему, педагог має змогу вносити в нього зміни, доповнення, уточнення з урахуванням специфіки своїх вихованців, індивідуальної історії сімейного життя.

Орієнтовна навчальна програма статевого виховання для дітей середнього та старшого дошкільного віку

Розділ програми	Тема розділу
1	2
Моя сім'я	Батьки. Родичі (близькі й далекі). Наше прізвище. Традиції моєї родини. Будні моєї сім'ї. Вихідні та святкові дні вдома. Добробут і затишок. Братик народився.
З сім'ї в дитячий садок	Я звикаю. Моя вихователька. Я і ми. Нові друзі. Як ми живемо. Чого я навчився. Наше дозвілля. Завтра – в школу!
Я вдивляюсь в себе	Спільне й особливе. Я – хлопчик (дівчинка). Мій настрій. Важке завдання. Чим я пишаюсь. Чого я соромлюсь. Мої страхи. Я приємний і неприємний. Права й обов'язки.
Я серед людей	Знайомство. Ввічливі слова. Добрі справи. В транспорті. В магазині. На відпочинку. Я загубився. Маленькі й старенькі.
Я пізнаю інших	Зовнішність. Душевний стан. Статеві відмінності. Мова. Вчинки. Приємні й неприємні люди. Рідні, знайомі, незнайомі. Спільне й відмінне.

Перший розділ програми «Моя сім'я» спрямований на поглиблення уявлень дошкільника про:

- родину як об'єднання близьких людей;
- призначення сім'ї, місце в ній кожного члена;
- специфіку своєї сім'ї, її відмінності від сімей друзів і знайомих;
- атмосферу, клімат рідної домівки, значущості батькової оселі для морального стану, почуття захищеності, матеріального добробуту людини;
- взаємодію особистості та сім'ї як групи;

- права й обов'язки кожного члена сім'ї;
- буденні й святкові дні родини;
- характер і вдачу матері, тата, бабусі, дідуся, братика, сестрички.

Другий розділ «З сім'ї – в дитячий садок» збагачує уявлення дітей про:

- сім'ю як перший виховний інститут;
- обов'язковість виходу кожної людини з вузького кола сім'ї у новий, незнайомий світ;
- необхідність своєчасної соціалізації людини, вміння адаптуватись до нових умов життя;
- важливість вироблення понять «Я» і «Ми»;
- товаришування, дружбу, приємне спілкування;
- знання, уміння і навички, якими вони збагатились після вступу до дитячого садка;
- красу, щедрість і радість святкових ранків, розваг, спільних з батьками свят і екскурсій;
- невідворотність кінця дошкільного дитинства і вступу в нову соціальну установу – школу.

Третій розділ «Я вдивляюсь в себе» спрямовує увагу дошкільника на самого себе, тобто на:

- спільне і особливе, на те, що єднає з іншими, і те, що відрізняє від них;
- свої статеві відмінності, ознаки, стандарти, зразки своєї і протилежної статі;
- свій психічний стан, настрій., причини, які їх зумовлюють; необхідність керувати своїми емоціями та поведінкою; залежність думок, переживань і дій людини;

- здатність долати труднощі, не вдаватись до передчасної допомоги інших, мобілізуватись, приймати конструктивні рішення;

- свою здатність гордитись добрими вчинками, відчувати самоповагу, бажання самоствердитись, знання своїх чеснот, достоїнств;

- почуття сорому, усвідомлення власних вад, готовність реалізувати очікування авторитетних людей;

- свої страхи, прояви боязні, розуміння необхідності позбутися їх, вправлення в умінні переборювати їх;

- своє уміння подивитись на себе очима інших людей, виробити розгорнуту, об'єктивну, критичну, адекватну самооцінку;

- свої права й обов'язки щодо оточуючих людей.

Четвертий розділ «Я серед людей» актуалізує проблему спілкування, привертає увагу дошкільника до оцінки свого уміння гідно поводитись за незвичних умов, серед незнайомих або малознайомих людей. Насамперед це стосується вмінь дитини:

- знайомитись, виявляти ініціативу у встановленні контактів з оточуючими людьми, адекватно реагувати на ініціативу інших;

- користуватись ввічливими словами, приємно запитати, подякувати, привітати;

- допомагати іншим за власним бажанням, не чекаючи спонукань ззовні, не розраховуючи на схвалення чи заохочення;

- поводити себе в транспорті, магазині, на відпочинку, відчувати, що поруч з тобою знаходяться інші люди, допомагати їм в міру можливостей звільнитись від егоцентризму;

– звертатись до незнайомих дорослих за допомогою у випадках, коли загубився, потрапив у неприємне становище, потребуєш підказки і мудрої поради;

– не зловживати тим, що маленький, віддавати перевагу старим, слабким хворим людям, поступатись місцем, допомагати їм.

П'ятий розділ «Я пізнаю інших» спрямований на вироблення у дітей інтересу до зовнішності та внутрішнього світу людини, формування в них спостережливості, дослідницького погляду на людське оточення – близьке та далеке. Виробленню зацікавленого, небезстороннього ставлення дошкільників до рідних, близьких, незнайомих людей. Це сприятиме розвитку в них таких умінь:

– уважно вдивлятись у зовнішність людини, насамперед у вираз її обличчя; фіксувати антропометричні особливості, колір очей, волосся, манеру одягатись, зачісуватись тощо;

– розпізнавати за зовнішніми проявами – мімікою, жестами, тональністю мови настрій, психічний стан людини; формувати нескладні висновки щодо причин, які спонукали до них;

– диференціювати людей за статевими ознаками, визначати відмінності представників чоловічої та жіночої статі, висловлювати прості міркування з приводу фізіологічних і психологічних особливостей представників кожної статі;

– аналізувати мову людей за її тональністю, спрямуванням, виразністю, грамотністю; пов'язувати їх особливості з місцем проживання людини, її освіченістю, настроєм у даний момент;

– розмірковувати з приводу конкретних вчинків людини, аналізувати їх мотиви, визначати вплив на оточуючих людей;

- розпізнавати людей (рідних, близьких, незнайомих) за їхніми особистісними якостями, характерологічними особливостями, вміння бути приємними в спілкуванні з іншими;
- чітко диференціювати людей за ознакою приналежності до свого або чужого роду – рідні, близькі, знайомі, малознайомі, незнайомі;
- оперувати поняттями «дядько», «тітка», «двоюрідний брат» тощо;
- визначати вік людини, орієнтуючись на її зовнішність, сімейний статус, соціальні ролі, режим життя та діяльності;
- зіставляти людей за різними ознаками, узагальнювати свої висновки, виділяти типові та відмінні, класифікувати їх за тією чи іншою ознакою.

Методичні рекомендації. Перманентна освіта вимагає ретельного відбору змісту матеріалів, запропонованих для засвоєння, його адаптації до тієї вікової групи, на яку він розрахований, логічне його структурування, розташування матеріалів від загального до часткового.

Наведемо зразки орієнтовних планів занять у кожній віковій групі окремо.

Середня група

Розділ програми	Тема розділу	Тема заняття	Форма проведення роботи
1	2	3	4
Моя сім'я	Батьки	Моя мама	Бесіда з дітьми. Складання дитиною оповідання. Самостійне цілеспрямоване спостереження дитиною за мамою. Тематичне малювання.
З сім'ї – в дитячий садок	Нові друзі	Дружна гра	Бесіда. Заняття з розвитку лексики. Спостереження за іграми товариша. Складання оповідання про свого товариша.

Старша група

Розділ програми	Тема розділу	Тема заняття	Форма проведення роботи
Я серед людей	Я загубився	Вчуся собі допомагати	Бесіда з дітьми. Рольова гра (тематична). Складання кінцівки розпочатого оповідання на обрану тему. Тематичне малювання. Створення оповідань на тему «Хлопчик загубився».
Я вглядаюсь у себе	Чим я пишаюсь?	Чи уміємо ми пишатись?	Бесіда (етична). Заняття з розвитку відповідної лексики. Самоспостереження. Складання дитиною оповідання про горду людину.
Я пізнаю інших	Душевний стан людини	Сумна людина	Заняття з розвитку мови. Малювання з використанням відповідної піктограми. Пантомімічні вправи. Музичне заняття (сумна музика).

Програма курсу спрямована на формування в дітей дошкільного віку погляду на людину як на цінність, виховання в них ціннісного ставлення до членів своєї родини зокрема і до оточуючих людей загалом. Реалізації цього завдання сприяють різноманітні методи освітньо-виховної роботи, які можуть бути використані як в умовах суспільного, так і в умовах сімейного виховання дітей зазначеного віку. *Головні методи:*

- інформативні (бесіди, обговорення, спеціально організовані заняття, стимулювання власної активності дошкільників, «розумова атака», «винахід», нескладне дослідницьке завдання тощо);
- експресивні (створення театралізованих спектаклів, самостійне малювання, використання музики, фольклору, вишиванок, ручних пробок тощо);

– оперативні (самоспостереження, цілеспрямоване спостереження за оточуючими, виконання творчої роботи, тренувальні вправи, реалізація здобутого знання в практиці спілкування).

Враховуючи специфіку дошкільного віку, обмеженість власного досвіду малюків, доцільно, впроваджувати програму курсу «Сім'я і сімейні відносини», використовувати різноманітні методи, засоби, прийоми, вдаватись до різних видів діяльності, спиратись на знайомий дітям матеріал, ілюструвати міркування прикладами з життя, застосовувати в бесідах з дошкільниками чітку, зрозумілу, виразну мову. Добре, якщо вихователь зуміє розкрити одну й ту ж програмну тему за допомогою різних форм роботи з дитиною – занять з розвитку певної лексики, уроків етики, музичних занять, самостійної художньої діяльності, пантомімічних етюдів, творчих ігор, спеціальних моделювань експериментальних ситуацій тощо.

Освітньо-вихована діяльність дошкільного закладу, спрямована на розвиток ціннісного ставлення дитини до людей і самої себе, повинна ґрунтуватись на принципі глибокого знання історії розвитку кожного вихованця і його родини, врахуванні вікових та індивідуальних особливостей дошкільника, віку, статі, освіченості, культурного рівня, ціннісних орієнтацій, характеру батьків.

Прогнозуючи освітню роботу, орієнтуючись на її результативність, педагог повинен потурбуватись про таке розміщення матеріалу, яке б сприяло швидкому й повному засвоєнню його дітьми. Можна варіювати послідовність розкриття тем, обсяг і глибину людинознавчого матеріалу, використані в процесі роботи з дітьми наочні посібники. Ознайомлювати дітей з матеріалами курсу можна в концентрованому вигляді, потім – в

розгорнутому і, нарешті, в деталізованому. Методику подання інформації, тривалість і кількість занять з окремої програмної теми чи розділу педагог визначає самостійно, орієнтуючись на можливості конкретних дітей.

Ефективності освітньої роботи сприятиме використання педагогом сучасних матеріалів для індивідуальної роботи дошкільників, зокрема:

- книжечок-ширмочок з сімейною, людинознавчою, народознавчою тематикою;
- книжок для розфарбування з сімейною, людинознавчою, народознавчою тематикою;
- зошитів, які містять моральні колізії, ігри на зразок нескладних кросвордів, вправ (практичних і розумових);
- міфів, казок, приказок, оповідань, загадок на сімейну та людинознавчу тематику;
- набори піктограм, що символізують різні людські настрої;
- дидактичні матеріали, набори ілюстрацій з зображенням різних моральних колізій, людських облич з різними виразами;
- дитячі лото, доміно та інші настільні ігри з сімейною та людинознавчою тематикою.

Провідними принципами організації освітньо-виховної роботи, спрямованої на засвоєння дітьми знань, передбачених курсом «Сім'я і сімейні відносини» виступають:

1. Принцип активності, згідно з яким дитина сприймається дорослим не як пасивний об'єкт його впливів, а як активний суб'єкт освітньо-виховного процесу.

2. Принцип варіативності, відповідно до якого педагог забезпечує дошкільникові в процесі спілкування різноманітні,

змінні умови. Так дорослий сприяє виробленню в дитини гнучких знань і вмінь, здатність адаптуватись до нового, незвичного, спроможність підійти до однієї і тієї ж програмної теми по-різному, відкрити для себе багатоаспектність як явище.

3. Принцип індивідуального підходу, за яким педагог орієнтується на вікові, статеві, характерологічні особливості дитини, враховує її потреби, надає дошкільникові можливість щось обирати за власним задумом, віддавати чомусь чи комусь перевагу.

4. Принцип здорового глузду, відповідно до якого вихователь орієнтується в освітньо-виховній роботі на доцільність як обов'язкову вимогу до запропонованого для засвоєння матеріалу. Він спирається на природні сили дитини, відмовляється від практики «мавп'ячої праці», формального виконання незрозумілої чи непотрібної роботи.

5. Принцип народності, який спрямовує увагу педагога дошкільної установи на необхідність забезпечення зв'язку теоретичного матеріалу з практикою життя свого народу, з його буттям, звичками, традиціями, витворами рук і серця, з особливостями життя сімей різних національностей, на використання в практиці своєї роботи з дошкільниками методів народної педагогіки.

Ефективність освітньої діяльності дошкільного закладу, спрямованої на ознайомлення дітей з сімейною та людинознавчою тематикою, забезпечуватиметься за умови вмілого добору методів психолого-педагогічної роботи з дітьми, насамперед:

– орієнтації на розвиток логічного мислення, кмітливості, розсудливості дитини, а не на механічне запам'ятовування нової складної інформації;

– розуміння педагогом, що знання повинні повідомлятися дошкільникові не як щось самодостатнє, не перетворюватися на самоціль (знання заради знань), а розглядатися як основа, ґрунт для розвитку моральної свідомості та поведінки дитини;

– враховування необхідності використання в освітній роботі в повсякденного, живого, зрозумілого дитині матеріалу, орієнтації на практичне використання здобутого знання, відмови від зловживання книжковою інформацією, пасивних спостережень, словесними міркуваннями з приводу конкретної теми;

– сповідування підходу, за яким знання не передуватиме практиці, видаватися дітям ніби наперед; надання переваги позиції, відповідно до якої діти повинні засвоювати знання про сім'ю і людину в процесі практичного спілкування, активного, дійового ознайомлення з предметом курсу.

Наведемо орієнтовну схему впровадження в практику роботи дошкільних закладів запропонованої програми статевого виховання.

Розділ програми	Тема розділу	Тема заняття
1	2	3
Моя сім'я	Батьки	Матусині турботи. Татові руки. Мама втомилась. Професія батька. Найкрасивіша з усіх.
	Родичі	Батьки моїх батьків. Бабусині казки. Прогулянка з дідусем. День народження братика. Разом з сестричкою. У село до тітки. Різдво в прабабусі.
	Наше прізвище	Скільки ми знаємо прізвищ. Походження прізвища. Предки і нащадки. Найстарший в роду.
	Традиції моєї родини	Що таке «традиція»? Наші звичаї. Святкові обряди. Сімейні реліквії.
	Будні моєї	Зранку – на роботу. Сімейна вечеря. Розмови

	сім'ї	перед сном. Ремонтуємо квартиру. З самою – в магазин. Бабуся ображена. Наші обов'язки.
	Вихідні й святкові дні дома	Святковий настрій. Прикрашаємо свою оселю. До святкового столу. Мама чепуриться. Купуємо ялинку. Різдвяні подарунки. День народження раз на рік.
	Добробут і затишок	Ми працюємо разом. Вчусь складати на місце. Готуємо вечерю. Сімейні вечори. Сьогодні – день зарплати. Нова покупка. Запрошуємо в гості.
	Братик народився	Мама «поправилась». З татом – у пологовий будинок. Нові клопоти. Портрет маленького чоловіка. Я наглядаю за малюком. Я тепер старший.
З сім'ї – в дитячий садок	Я звикаю	Перший день у садочку. Хочу до мами. Дорослі не плачуть. Такого в дома немає. Я вже веселий.
	Моя вихователька	Знайомство. Портрет виховательки. Важка робота. Умілі руки. Друга мама.
	Я і ми	Головний чи другорядний. Командую і підкоряюсь. Сім «Я» (сім'я). Двадцять «Я» (дитячий садок). Разом цікавіше.
	Нові друзі	Я обираю друзів. Мене обирають у друзі. Портрет мого друга. Як ми граємось. Улюблені справи. Ми посварились. Вчимося дружити.
	Як ми живемо	Навіщо жити за правилами? Ранок у дитячому садку. Не хочу запізнюватись. Напружений день. Мама. Вихователька і я.
	Чого я навчився	Я тепер дорослий. Хочу і мушу. Нічого, що не вмієш. Перші кроки. Я прибираю. Я сьогодні чергую. Чи вміла я людина?
	Наше дозвілля	Вчимося відпочивати. Що обрати? Готуємося до свята. Батьки в гостях в садку. Улюблені іграшки.
	Завтра – в школу!	Сім'я – садок – школа. Як ти хочеш в школу? Готовність до школи. Місце для занять. Майбутня вчителька. Хороші й погані оцінки.
Я вдивляюся в себе	Загальне і особливе	Я й інші люди. Чим я особливий? Такий як інші.
	Я – хлопчик (дівчинка)	Чоловіки і жінки: схоже й особливе. Хто ти? Син – брат – батько – дідусь. Дочка – сестра – мати – бабуся. Хлопчачі (дівочі) справи. Поруч і разом. Спільні ігри.
	Мій настрій	Про людські настрої. Який в тебе настрій? Що спричиняє біль? Звідки береться радість. Малюємо сумну людину. Вчися керувати собою. Мій настрій на інші люди.
	Важке завдання	Важке і складне. Хочу і можу. Прагнення до мети. Я сам! Про успішність і не успішність.

	Чим я пишаюсь	Гордість і гордовитість. Чесноти і вади людини. Любов до себе. Чи впевнена ти людина? Вчимося правильній самооцінці.
	Чого я соромлюсь	Навіщо людині сором? Соромливість і безсоромність. Мої вади і недоліки. Як стати сильною людиною?
	Мої страхи	Звідки береться страх? У страху різні обличчя. Страх ворог людини. Малюємо свої страхи. Покажи мамі, що не боягуз.
	Я приємний і неприємний	Скільки облич у людини? Твоє звичне обличчя. Ти – своїми очима. Ти – очима інших людей. Вчимося ставати приємними.
	Права й обов'язки	Хочу і повинен. Твої права. Синівські обов'язки. Стаємо справедливими.
Я серед людей (поза домом)	Знайомство	Знайомі й незнайомі люди. Як познайомитись з людиною? Вивчаємо ввічливі слова. Вправляємось в приємному виразі обличчя.
	Ввічливі слова	Що таке ввічливість? Як розпізнати ввічливу людину? Скільки ми знаємо ввічливих слів? Про ввічливого сина.
	Добрі справи	Слова і справи. справи добрі й недобрі. Вчимося допомагати людям. Про безпорадну людину. Як розпізнати егоїста? справа і вдячність.
	У транспорті	Ідемо в поїзді. Голосна розмова. Сусіди відпочивають. Хочеться бігати. На зупинці. У тебе свій вантаж. Вільне місце.
	У крамниці	Як ми з мамою купували хліб. Не хочеться стояти в черзі. «Купи мені цукерки, мамо!» ми з татом вибираємо овочі на борщ. Якщо очі розбігаються...
	На відпочинку	Чи треба бути обережним? «Це наше місце!» Ігри на воді. Брудні галявини. Насолоджуємось красою.
	Я загубився	Чому губляться діти? Неприємні переживання. Що робити без мами? Вправляємось в умінні допомагати собі.
	Маленькі й старенькі	Про дитинство і старість. Як пізнати стару людину? Кому поступилися місцем? Коли маленький виглядає дорослим?
Я пізнаю інших	Зовнішність	Що таке «зовнішні дані». Високий і низький. Товстий і тонкий. Скільки в групі чорнявих? Як ми одягаємось? Особливі прикмети.
	Душевний стан	Очі – дзеркало душі. Мам радіє. Тато сумний. Бабуся замріялась. У сусідів горе. Сестричка злякалась. Дідусь розмірковує.
	Статеві відмінності	Моя мама – жінка. Улюблені чоловічі справи тата. Жіночі прикраси. Ким краще бути? Навіщо існують чоловіки і жінки?

	Рідна мова	Як ми розмовляємо? Чи можна обійтись без мови? Мова виразна й не виразна. Що таке тональність мови? Вчимося красивому мовленню.
	Вчинки	Дії та вчинки людини. Чесний вчинок. Чи сміливий мій тато? Відповідальність і безвідповідальність. Чи самостійна людина моя мама?
	Приємні і неприємні люди	Що таке симпатична людина? Приємна зустріч. Від кого залежить наше задоволення? Чим приємна твоя мама?
	Рідні, знайомі, незнайомі.	Свої та чужі. Чи можна любити незнайому людину? Я вдома і поза ним. Скільки в тебе близьких людей?
	Спільне та відмінне	Спільна мова. Я схожий на тата. Ми з мамою вважаємо однаково. Особливість тітки Тетяни. Хто схожий на тебе?

Оцінка рівня знань і вмінь дошкільників. У процесі засвоєння дітьми знань про сім'ю, людину і себе самих педагог повинен здійснювати певний контроль, визначати рівень сформованості певного знання чи вміння в конкретної дитини, порівнювати їх з середньо-статичними для цього віку. З цією метою він може використати такі критерії розподілу дітей на рівні:

1. Глибина й обсяг знання, вміння сформулювати думку з приводу тієї чи іншої теми, обґрунтовувати та обстоювати його (в межах вікових можливостей).

2. Спроможність дитини відтворити набуте знання через певний проміжок часу, не вдаючись до підказок чи іншої допомоги ззовні.

3. Здатність дитини самостійно узагальнити набуті знання, перенести їх із знайомих, схожих умов у нові, незвичні.

Доцільно виходити з того, що за цими критеріями дошкільників можна розподілити за рівнем засвоєних знань і вироблених умінь на три рівні:

До першого можна віднести дітей, які досить глибоко засвоїли знання, без допомоги дорослого здатні їх відтворити через деякий

час, спроможні «перенести» на здобуті знання в нові умови, узагальнити їх (заслуговують оцінки «відмінно»).

До другого рівня засвоєння знань і вироблення вмінь (хороша оцінка) можуть бути віднесені дошкільники, які в цілому засвоїли запропоновані знання, з допомогою дорослого здатні їх відтворити через деякий час, задовольняються лише конкретним їх змістом (не схильні до узагальнень).

До третього рівня слід віднести дошкільників, які характеризуються поверховими і приблизними знаннями про сім'ю, людину, себе самих, лише за умови допомоги ззовні спроможні відтворити їх, не спроможні узагальнити набуті знання (задовільна оцінка).

Під час контролю за рівнем знань і вмінь педагогові стануть в пригоді наведені далі тести, які розробили психологи Т. Говорун і О. Шарган.

Тести (контрольні завдання)

1. Намалюй людину.

Треба звернути увагу на наявність у зображенні кожного з перерахованих елементів: голова, руки, ноги, тулуб, шия, ніс, рот, волосся, ступні, пальці, кисті, великий палець, вуха, брови, одяг...

Деталізація зображення свідчить про більшу концентрацію дитини на фігурі, про ступінь її обізнаності, поінформованості з будовою людини.

2. Обери з усіх перерахованих слів ті, які стосуються характеристики твоєї мами: зелена, рідна, тверда, приємна, колюча, турботлива, прозора, струнка, працелюбна, світла, непосидюча...

3. Опиши найкращого друга кількома реченнями.

4. Назви слова, якими можна замінити слово «радісний».
5. Знайди слова, протилежні за змістом:
веселий, бадьорий, задоволений, спокійний, сміливий,
повільний, святковий, теплий, радісний, красивий, щирий.
6. Закінчи розпочаті речення:
- а) Мама сердиться, якщо я...
 - б) Тато задоволений тим, що я....
 - в) Бабуся радіє, коли всі...
 - г) Дідусь сумує, якщо...
 - д) Коли я голосно говорю, сестричка...
7. Визнач, які з речень містять правильну, а які – помилкову думку:
- а) Моя тітка – дружина мого батька.
 - б) Мій тато – доросла людина.
 - в) Коли сестра виросте, вона буде моєю дружиною.
 - г) Дідусь – стара людина.
 - д) Коли людина сердиться, вона виглядає приємною.
 - е) Ввічливими словами можна образити людину.
 - є) Важка справа – це справа, для виконання якої треба докласти зусиль, поміркувати.
 - ж) Самостійна людина вміє долати труднощі.
 - з) Родичі – це люди, які приїхали в гості.
 - і) Скаржаться на когось лише погані люди.
8. Хто виглядає більшим:
- а) Чоловік чи жінка?
 - б) Чоловік чи хлопець?
 - в) Чоловік чи гора?
9. Назви своє ім'я:

- а) Як тебе називали в ранньому дитинстві?
- б) Як сьогодні тебе називає мама, батько?
- в) Як називає тебе вихователька?
- г) Як тебе називатимуть, коли ти будеш дорослим?

10. Підкреслити на малюнку чоловічі й жіночі постаті. Як ти їх розпізнав (розпізнала)?

11. Придивись до зображених облич людей. Назви словами, який настрій у кожного з них. Поясни, що спричинило саме такий настрій людини.

12. З кількох речень вибери одне, в якому висловлено правильну думку:

- а) Якщо хлопчик загубився, він повинен ховатись від людей.
- б) Якщо хлопчик загубився, він повинен звернутись до дорослих за допомогою.
- в) Якщо хлопчик загубився, він повинен йти шукати маму.
- г) Якщо хлопчик загубився, він повинен сидіти та плакати.

13. Уважно послухай і визнач, який вислів правильний:

- а) Товариш – людина, яка турбується лише про себе, свою вигоду.
- б) Товариш – людина, яка турбується і про того з ким разом грає, працює, вчиться.

14. Прийми рішення і дай відповіді на запитання:

- а) Ти гратимеш лише з симпатичними однолітками чи з усіма, хто схоче гратись тобою?
- б) Якщо ти гратимеш з усіма, як ти збираєшся допомогти неприємним стати приємними?
- в) Ти вважаєш, що зумієш сам вправитись з труднощами чи будеш звертатись по допомогу до мами чи виховательки?

д) Ти вважаєш себе приємною людиною?

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення основних понять теми, складіть тлумачний словник для дітей.
2. Охарактеризуйте сучасний стан дітей в Україні та за рубежом. Розкрийте поняття «Український Гаврош».
3. Яку сім'ю називають призовою чи функціонально неспроможною. Назвіть її типові ознаки.
4. Що таке «статева соціалізація»? Опишіть її основні етапи.
5. Дайте визначення статевої самосвідомості. Опишіть фактори її формування.
6. Розробіть два заходи зі змістом статевого виховання для дітей різних вікових груп.
7. Складіть один план-конспект запитань для старших дошкільників на адекватну тему.
8. Напишіть текст консультацій для батьків про важливість статевого виховання дітей в родині.

Рекомендована література: І: 1; 3; 4; 5; 7; 9; ІІ: 9; 10; 11; 13; 14; 17; 23; 25; 26; 27; 46; 47; 53; 72; 95; 96; 100; 110; 111; 112.

ТЕМА 25. ЗАХИСТ ПРАВ І ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ

1. Ретроспектива проблеми. 2. Сучасні тенденції правового виховання дошкільників, його функції. 3. Місце правового виховання в становленні особистості. 4. Специфіка правового

виховання дошкільників, умови його забезпечення. 5. Завдання правового виховання в дитячому садку. 6. Єдність закладів дошкільної освіти й сім'ї у розв'язанні завдань правового виховання дітей.

1. Як відомо – людина найрозумніша жива істота з-поміж тих, що живуть на Землі. Кожен від дня свого народження отримує належні права незалежно від національності, майнового стану, віри, кольору шкіри. Особисті права і свободи покликані забезпечити особі особисте життя.

Існує такий вислів: «Хто не знає минулого свого, той не побудує майбутнього». Пригадуючи пам'ятки правової культури українського народу, слід зазначити, що вже в далекі від сьогодення часи для вирішення прав люди сходились на громадські наради, оскільки ще не були впорядкованими і чинними писані закони. На такій нараді – вічі вирішувались усі проблемні запитання. Його продовженням стало звичайне право. На Україні до такої форми права ставились з особливою пошаною. Так, скажімо, судочинство Запорізької Січі ґрунтується лише на звичаєвому праві. У часи Гетьманщини збереження звичаєвого права теж розглядалось найважливішою гарантією відносної автономії України в складі Росії. Українці в цій частині облаштування життя в суспільстві володіють справжніми скарбами. Це найвідоміша збірка давньоруського права, яка стала основою для подальшого розвитку правової культури в Україні. «Руська правда», як і Судебник – перші спроби загальнодержавного кодексу, (1468 р.). Упродовж XVI ст. видавались збірники законів – Литовські статuti (обширні зібрання норм і правил), які

врегульовували життя наших пращурів тривалий час. До історичних знахідок відносимо «Пакти і конституції законів та вольностей Війська Запорозького». Вони відповідають на запитання про феномен Запоріжчини та механізми її функціонування.

28 червня 1996 року на V сесії Верховної Ради України ухвалено Конституцію України – Основний Закон, в якому зосереджено всі основні права людини в нашій державі.

Права людини сьогодні захищають і міжнародні організації, зокрема ООН. З часу її створення 24 жовтня 1945 року оформлено певні фонди. Першим став дитячий фонд. У ньому викладено права дитини, як і в «Конвенції про права дитини». Її ухвалено в 1989 р. і ратифіковано в Україні в 1991 році.

Головним завданням Конвенції є забезпечення дітям особливого піклування та допомоги, надання необхідного захисту і сприяння сім'ї, як основному осередку суспільства та природному середовищу для зростання і благополуччя всіх членів і, особливо, дітей. Конвенція визнає, що дитині для повного та гармонійного розвитку необхідно зростати в сімейній атмосфері щастя, любові та порозуміння. Дитину слід повністю підготувати до самостійного життя в суспільстві, виховати гідною в душі миролюбивості, терпимості, свободи, рівності та солідарності.

2. У час побудови державності в Україні особливо актуальною є вимога щодо забезпечення прав її громадян, піднесення їх національної самоідентичності й зміцнення самодисципліни, відповідального ставлення до громадянських обов'язків.

Право в суспільстві виконує регулятивну й виховну функції. Відтак, регулятивна виявляється тоді, коли право, впливаючи на

особистість, соціально орієнтує її вчинки. Норми права засвідчують зразки належної поведінки, утримують від небажаних для суспільства дій, впливають на вибір цілей діяльності й засобів їх досягнення. Ефективність регулятивної функції права визначається засвоєнням правових принципів і норм кожною людиною, визначенням їх справедливості та необхідності, ставленням до цінностей права, як до своїх власних цінностей. Сутність виховної функції права полягає у врегулюванні вольової діяльності людини і може сприйматися нею як розумово, так і емоційно, переконуючи її в справедливості закону, погрожуючи карою у випадках його порушення, викликаючи таким чином поважне ставлення до нього.

Активну в правовому відношенні людину необхідно формувати змалку, починаючи з дошкільного віку. Саме в цьому періоді можна сформувати першооснови правових знань, закласти почуття відповідальності перед суспільством і державою, усвідомлення необхідності щодо дотримання норм права і моралі. Такі завдання сьогодні об'єктивно постали перед дитячими закладами, школами, вузами. Визначальна роль у виконанні окремих завдань належить педагогу. Адже здатність людини змалку правильно розуміти норми моралі і доступних законів та відповідним чином поводитись не є природженою. Ці якості формуються під впливом спеціальних виховних закладів, а також в умовах доцільного спілкування з однолітками та з іншими людьми, завдяки участі дитини в різних видах діяльності.

3. З дитинства слід закладати основи не тільки означених у програмах для дошкільних закладів знань, а й норм поведінки, звичок, адекватних інтересів, потреб. У формуванні майбутньої

людини правове виховання посідає особливе місце, адже воно є визначальним чинником громадянськості, духовності, а також значною мірою впливає на досконалість, естетичну, трудову, економічну та правову культуру. Узагальнюючи, можна сказати, що *правова культура* – це різновид суспільної культури, що містить і синтезує знання й прагнення щодо вивчення права, дотримання його норм, а також кваліфікований захист власних прав і прав інших громадян у випадку їх порушення.

Відповідно правове виховання є педагогічною та соціально-правовою допомогою кожному не лише в розвитку правової культури, а й в правильному розумінні ролі права в суспільстві й адекватному формуванні на цій основі навичок правомірної поведінки дотичної до вимог і рівня його розвитку.

Сьогодні метою правового виховання дітей слід розглядати формування основ правової культури з урахуванням статусу України. Правова культура – свідоме ставлення кожного до своїх прав і обов'язків, глибока повага законів і правил людського співжиття, готовність дотримуватися і виконувати закріплені вимоги.

Правове виховання не лише зміцнює життєву позицію, а й стимулює громадянську активність, загострює почуття непримиримості з негативними явищами.

Підкреслюючи значення правової культури актуально, що правове виховання не ставить за мету опанування дітьми досконалими і повними знаннями чинного законодавства. Це виходить за межі дошкільного вікового періоду. Мету правового виховання можемо вважати досягнутою, якщо діти знатимуть окремі основні принципи законодавства, які поширюються на них

і керуватимуться ними в житті, будучи переконаними в їх правильності й необхідності виконання.

4. Правове виховання дітей взагалі й дошкільного віку зокрема має свою специфіку, яка обумовлена віком і соціальним статусом вихованців. Передусім зміст правового виховання дошкільників визначається їх соціально-правовим статусом в Україні. Дошкільнята перебувають в матеріальній залежності від батьків, їх самостійність і активність у діяльності корегуються педагогічним колективом, у них недостатній і, почасти, обмежений обсяг правових уявлень і досвід правових відносин. Отже, насамперед, вони мають опанувати правовими уявленнями, які в подальшому регулюватимуть їх життя і діяльність, як неповнолітніх. Важливо засвоїти ті правові норми, якими їм доведеться керуватися в майбутньому. Отже, доходимо висновку, що результативність правового виховання не стільки залежить від рівня педагогічної сумісності та усвідомлення педагогами мети виховання і своєї відповідальності, кількості проведених виховних заходів (хоча вони посідають певне місце в системі роботи), як від характеру діяльності педагогів і вихованців, змісту й налаштованості міжособистісних стосунків.

Кожен аспект правового виховання має мати практичне підґрунтя й чітку спрямованість. Вихованців слід забезпечити не лише інформацією правового змісту в різноманітних заходах, не лише ознайомити зі своїми правами й обов'язками, а й створити належні умови, в яких би діти предметно вчилися використовувати означені знання адекватно до конкретного виду діяльності, опановували навичками правильного використання своїх прав,

виконання своїх обов'язків у конкретних чи змодельованих педагогом життєвих ситуаціях.

Важливою умовою забезпечення успіху в правовому вихованні є його продумане планування з урахуванням вікових можливостей дітей та рівня їх правової поінформованості. Відтак можна передбачати систему виховних заходів, спрямовуючи їх зміст на забезпечення правових уявлень дітей. Вирішальне місце в правовому вихованні дітей посідає педагог, який сам повинен бути зразком точного і неухильного виконання норм і законів, а також своїх обов'язків стосовно дітей та їх батьків, які бездоганною поведінкою уможливають моральне виправлення негативного ставлення до довкілля: педагог – взірець.

5. Одним з важливих у низці завдань правового виховання розглядається формування в дітей правових почуттів – регуляторів їх поведінки. Це почуття правомірності обраної мети, її справедливості й усвідомлення відповідальності за виконане чи скоєне.

Не менш важливим у вихованні є формування в дітей навичок і звичок відповідної поведінки: не зашкодь, не зруйнуй, не зламай. Ці основи слід спирати на одвічні морально-етичні цінності. *Важливим завданням* є формування в дітей активної позиції в адекватній правовій сфері: вчити долати в свідомості окремих вихованців помилкові погляди і, почасти, вже сформовані переконання, що складаються з негативних навичок і звичок поведінки, які сформувалися внаслідок помилок і недоліків у роботі батьків та педагогів. Певного успіху можна досягти в правовому вихованні лише за умови розгляду означених завдань в органічній єдності з цілісним блоком виховних завдань означених

у сучасних програмах, які є чинними в закладах дошкільної освіти: «Малятко», «Дитина в дошкільні роки» та ін.

Для того, щоб отримати очікуваний результат, слід використовувати різні методи та прийоми. Особливу роль відводимо грі. В її процесі діти не лише краще усвідомлюють та розв'язують певні завдання, а й опановують навичками практичної поведінки. Відтак правове виховання реалізується в комплексі з іншими чинниками: трудове, моральне, екологічне, економічне тощо.

Засоби морального виховання готують дитину до сприйняття та засвоєння морально-етичних норм, що є базисом для правових і сприятиме в майбутньому формуванню нетерпимості до правопорушень; трудове стимулює розширення позитивного ставлення до праці, власності, додержання вимог законодавства.

6. Ефективність правового виховання дітей залежить від цілеспрямованості та систематичності роботи вихователів і батьків, яким слід пояснити важливість правового виховання, особливо в наш час. У 61 ст. Кодексу законів про сім'ю і шлюб в Україні «Права та обов'язки батьків з виховання дітей» йдеться, що батьки мають право та зобов'язані виховувати своїх дітей, турбуватися про їх здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток, навчання, готувати їх до праці. Батьківські права не можуть здійснюватися врозріз з інтересами дітей.

Отож, вихователям доцільно систематично співпрацювати з батьками. Формами такої співпраці в означеному аспекті можуть стати семінари, бесіди, конференції, індивідуальна робота, семінари-практикуми та ін.

Дошкільний вік – особливий час у житті, коли дитина вже торкнулася сили Землі, але ще легенькі крила дитинства піднімають у небо, де живе казка, панує мрія. Отож, вихователям і батькам слід не забувати, що дошкільний вік – час, коли дитині ще хочеться погратися й час, коли дитина «як губка» вбирає в себе все, що її оточує, поведінку батьків, однолітків. Отож потрібна висока культура вихователя, членів сім'ї, щоб дитина мала на кого орієнтуватися. За словами Януша Корчака «Душа дитини складна, повна подібних протиріч, в трагічних вічних сумнівах: прагну і не можу, знаю, що потрібно, і не вмію себе примусити. Звідси висновок, щоб виховати дитину, треба її знати. Отож і вихователів, і батьків слід орієнтувати на дотримання певних правил-принципів, турбуючись про те, щоб дитина змогла найкращим чином реалізувати і розвинути свої можливості, здібності, прилучитися до моральних цінностей, культури, зростати і відбутись як особистість. Подаємо на допомогу

**«СЛОВНИЧОК-ДОВІДНИЧОК З ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ
ДОШКІЛЬНЯТ»**

Закон – документ, в якому записані права й обов'язки людини.

Право – обов'язкові для всіх правила, за якими живуть люди.

Суддя – людина, яка призначає покарання.

Штраф – грошовий внесок, який платять за порушення поведінки; за невиконання своїх обов'язків.

Арешт – позбавлення волі людини на короткочасний термін.

Вирок – рішення щодо покарання, яке призначає суд.

Дисципліна – обов'язкове дотримання людьми правил поведінки.

Правопорушник – людина, що порушила загальні правила поведінки.

Хуліганство – зумисні дії людини на порушення загальних правил поведінки, що приносить людям шкоду.

Шахрайство – дії людини, спрямовані на заволодіння обманним шляхом державним майном чи майном інших людей.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте методологію вислову: «Хто не знає минулого свого, той не побудує майбутнього».

2. Вкажіть, у яких статтях Конституції України йдеться про правове виховання, захист дитинства й материнства? Випишіть їх.

3. Коли, з Вашого погляду, слід започаткувати правове виховання. Обґрунтуйте Вашу позицію і доведіть з опертям на висловлювання вчених.

4. Визначіть мету, завдання й засоби правового виховання зі змісту чинних програм для закладів дошкільної освіти за схемою:

№ п/п	Мета	Зміст	Засоби	Завдання
1.	«Малюнок»			
2.	«Дитина в дошкільні роки»			
3.	«Українське дошкілля»			

5. Складіть по одному тексту лекції для батьків і для вихователів з правового виховання.

Рекомендована література: I: 1; 2; 3; 4; 5; 7; 9; 10; 13; 14; 16; 17;
II: 6; 8; 15; 25; 32; 56; 59; 60; 61; 75; 121; 126; 128.

РОЗДІЛ IV. ОСНОВИ ДИДАКТИКИ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

ТЕМА 26. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. Процес навчання, його своєрідність у дошкільному віці. 2. Дидактичні принципи як основа навчання дітей дошкільного віку. 3. Методи і прийоми забезпечення навчального процесу дошкільників.

1. Навчання в дошкільному віці – це систематичний, планомірний, цілеспрямований процес розвитку пізнавальних здібностей дітей, опанування ними системою елементарних знань, формування вмінь і навичок в обсязі, передбаченому чинною програмою виховання в дитячому садку. Навчанню належить провідна роль у розумовому вихованню дошкільників, оскільки в його умовах комплексно вирішуються всі завдання розумового виховання.

Навчання сприяє розвитку спостережливості й таких якостей розуму, як допитливість, кмітливість, критичність.

Навчання в дитячому садку є важливою передумовою успішного навчання у школі не тільки тому, що діти оволодівають системою знань, умінь і навичок, а й тому, що в них формуються основи учбової діяльності.

Навчання в дитячому садку відрізняється від шкільного за змістом, організаційними формами і методами.

Навчання – процес двосторонній. Воно буває успішним лише за активної участі в ньому вихователя і дітей. Вихователю належить провідна роль: він не тільки повідомляє новий матеріал, а й домагається його засвоєння, активно впливає на пізнавальну діяльність малят, керує нею.

Наслідки навчання виражаються в опануванні знаннями й вміннями, навичками, а також у зміні особистості дитини, що відбувається в навчальній діяльності.

Навчальна діяльність – це самостійна робота дитини над засвоєнням знань, опануванням уміннями й навичками, способами дій. Вона відбувається під керівництвом вихователя. Навчальна діяльність дошкільника характеризується тим, що він розуміє поставлене перед ним завдання, здатний вибрати необхідні шляхи і засоби для його здійснення, а також забезпечити самоконтроль за виконанням та самоперевірку недоліків у роботі.

Основними компонентами навчальної діяльності є: прийняття завдання, вибір шляхів і засобів для його реалізації та додержання їх, самоконтроль і самоперевірка.

Самоконтроль – здатність дитини порівнювати свої дії, висловлювання, судження з тим, чого навчають. Самоконтроль є важливим засобом для розвитку в дітей уважності до процесу роботи, вміння вносити зміни у способи дій. Під час самоконтролю малюки запитують, просять пояснити, щось вкотре переказати та ін. Під час роботи діти починають контролювати свої дії, критично оцінюють її наслідки. Вихователь проводить аналізує дитячі роботи, порівнює зроблене кожною дитиною із

зразком. Дошкільнята з великим інтересом зіставляють наслідки своєї роботи з еталоном і здебільшого, не помиляються в її оцінці, помічаючи передусім навіть незначні розходження.

Зародження самоконтролю є істотною зміною в поведінці й свідомості малюка, обумовлена навчанням. Він починає діяти самостійно, спираючись на показ і пояснення.

З'являються зосередженість, самостійність, процес навчання дисциплінує. Узагальнено це надає поведінці дошкільників організованості, дисциплінованості тощо.

Найуспішніше діти оволодівають навчальною діяльністю під час занять. Вони швидше засвоюють поставлені перед ними вимоги, якщо навчання, опанування знаннями, уміннями й навичками, скажімо, грамоті, формування елементарних математичних уявлень узгоджується з урахуванням їх вікових особливостей і можливостей.

У дошкільному віці, насамперед у молодшому, визначна роль належить ігровій мотивації в навчанні та у формуванні навчальної діяльності: «Кішка хоче молока, зліпимо для неї мисочку», «Побудуємо собачці будиночок», «Розкажемо ляльці казку», – говорить вихователь і діти охоче беруться за справу. Педагог повинен поступово формувати у малят пізнавальні мотиви навчальної діяльності.

2. Педагогіка висуває низку дидактичних принципів, що становлять основу для навчання дітей дошкільного віку. Пріоритетним є принцип *розвивального навчання*. Щоб навчання успішно вирішувало поставлені перед ним завдання, воно має бути розвивальним. Вихователь, керуючись принципом розвивального навчання, подає дітям завдання на належному рівні складності,

щоб їх виконання вимагало певних зусиль, активної розумової діяльності.

Принцип *виховуючого навчання*. Навчання і виховання функціонують як процеси неподільні. Визначаючи зміст навчання, вихователь намічає й виховні завдання, які слід вирішувати в ході його виконання. Малюки спостерігають за працею няні, довідуються в чому полягає її робота, як багато сили вона їй віддає; вихователь прагне викликати в дітей бажання допомогти няні, дбайливо ставитися до результатів її праці, тобто одночасно розв'язуються освітні й виховні завдання.

Принцип *доступності навчання*. Навчання лише тоді є результативним, коли воно посилене за змістом, методами його повідомлення, тобто змістом донесення дітям.

Програмою для дошкільників передбачено, насамперед, вивчення предметів і явищ, які безпосередньо оточують дитину; ознайомлення з ними від близького до далекого в контексті золотого правила дидактики І. Г. Песталоцці.

Принцип доступності має на меті дотримання складності в змісті нового матеріалу, правильне співвідношення простого і складного. Доступність навчання забезпечується завдяки опертю на знання, якими володіють діти, конкретності викладу матеріалу.

Принцип *систематичності й послідовності* заснований на такій логічній черговості вивчення матеріалу, за якої нові знання спираються на попередньо засвоєні. Саме в такий спосіб розміщено матеріали в програмі. Цього принципу слід дотримуватися і в практичній організації навчання. Вихователь розподіляє вивчення програмового матеріалу на заняттях так, щоб забезпечити послідовність його ускладнення від заняття до

заняття, а також зв'язок наступного з попереднім, що сприяє уточненню й зміцненню знань.

Принцип *свідомості й активності дітей у засвоєнні та застосуванні знань*. Знання міцні тоді, коли вони усвідомлені, осмислені. Усвідомлення відбувається тим результативніше, чим активніше дошкільник ними оперує; оволодіння знаннями стає успішним, якщо перед малятами ставлять розумові завдання.

Для активізації пізнавальної діяльності дошкільників педагог використовує різні прийоми. Одним з таких є постановка запитань: «Чому ви думаєте, що на цій картині зображено осінь?», «Як ви дізнались, що в загадці йдеться про їжачка?». У пошуках відповіді діти спираються на свій практичний досвід; якщо стикаються з труднощами, вихователь залучає їх до спостереження, міркувань.

Широко використовується прийом порівняння. У спостереженнях педагог вчить малят виділяти характерні особливості зовнішнього вигляду предметів, живих об'єктів, знаходить подібність і відмінність між ними.

Для формування пізнавальної активності доцільно організувати елементарну пошукову діяльність малят, яка виявляється в тому, що вихователь ставить перед ними пізнавальні завдання, які надалі вирішуються в безпосередньому активному спостереженні, за участі малюків у простих дослідах, евристичних бесідах, що проводяться вихователем тощо.

Унаслідок елементарних досліджень, в яких діти беруть участь, засвоєні знання будуть усвідомленими й міцними.

Вихователь створює сприятливі умови для використання набутих дошкільниками знань в активній діяльності. Після екскурсії в бібліотеку він пропонує перевірити, чи всі книги в

книжковому куточку в належному стані і організовує колективний ремонт. На наступний день влаштовують гру «В бібліотеці». Так, в активній діяльності (праці, грі) закріплюються здобуті на заняттях знання про те, що книги треба берегти.

Принцип *наочності* має особливо важливе значення в навчанні дошкільників, оскільки мислення має наочно-образне спрямування. Сучасна педагогіка вважає, що в дошкільному навчанні необхідно використовувати різні види наочності: спостереження живих об'єктів, розгляд предметів, картин, застосування технічних засобів навчання, використання схем, моделей.

Принцип *індивідуального підходу до дітей*. Діти відзначаються різним рівнем гнучкості мислительної діяльності – одні швидко знаходять відповіді, іншим треба ґрунтовно подумати, щоб дійти правильного висновку; різними темпами засвоєння знань – деякі діти швидко схоплюють і запам'ятовують, решті необхідна тривала робота, повторення, щоб засвоїти новий матеріал. Вихователь організовує роботу з дошкільниками, беручи до уваги їх індивідуальні особливості.

Керуючись низкою дидактичних принципів, вихователь досягає кращих результатів у навчанні дітей.

Зміст навчання дітей дошкільного віку визначено програмою виховання в дитячому садку. Він охоплює розвиток мови, спостереження за навколишнім середовищем, ознайомлення з художньою літературою, розвиток елементарних математичних уявлень, навчання образотворчих і конструкторських умінь і навичок, музичне виховання, розвиток рухів.

У доборі програмового матеріалу слід прагнути того, щоб він був доступний дітям, а також, щоб максимально розвивав їх розумові здібності, щоб наближував дітей до розуміння закономірностей, що притаманні навколишньому світові.

3. У процесі навчання вихователь використовує різні методи і прийоми. *Методи навчання* – це способи роботи вихователя, за допомогою яких він домагається засвоєння дітьми знань, умінь і навичок, а також розвитку їх пізнавальних здібностей. Прийом – частина методу.

Вихователь, визначаючи основний метод навчання, яким він користується на занятті, застосовує різноманітні прийоми задля підвищення його ефективності. Так, обравши бесіду основним методом систематизації знань дітей про весну, він доповнює її різними прийомами: розглядом гілок з листочками, що розпустились, пропонує відгадати загадки, прочитати вірш тощо.

Методи навчання в педагогічній літературі поділяють на наочні, словесні, практичні та ігрові.

Наочні методи посідають суттєве місце в дошкільному навчанні. Досить широко використовуються під час повідомлення дітям нових знань. До них належать демонстрування натуральних об'єктів (предметів, явищ), наочних посібників (картин, моделей, зразків та ін). Важливу роль відіграє застосування технічних засобів навчання (використання діафільмів, кінофільмів, магнітофонних записів, телевізійних передач та ін).

Спостереження – цілеспрямоване, планомірне, до певної міри тривале сприймання предметів і явищ навколишнього світу. Спостереження неподільне з показом явищ, що змінюються. Його мета – не тільки ознайомити з предметом чи явищем, а й навчити

помічати зміни у довкіллі. Дошкільники спостерігають за працею дорослих, рухом транспорту, поведінкою і звичками тварин, змінами в житті рослин, у неживій природі.

Спостереження організовується не тільки на заняттях та у повсякденному житті.

Показ предметів є поширеним прийомом навчання. Керівна роль педагога під час демонстрування полягає у тому, що він у певній послідовності спрямовує увагу дітей на різні сторони і властивості предметів, поєднуючи окремі уявлення в цілісні поняття про той чи інший об'єкт.

Показ картинок та ілюстрацій використовується передусім на заняттях з розвитку мови. Вихователь спрямовує увагу малюків, підкреслює в зображенні, виділяє те, що потрібно роздивитись, враховуючи знання, досвід вихованців.

Показ зразка є тим прийомом, яким користуються у навчанні прийомів зображувальної діяльності, конструювання. Зразком може бути малюнок, аплікація, ручний виріб. Зразок має бути яскравим, великого розміру. Перш ніж виконувати роботу за зразком, його слід розглянути, проаналізувати з дітьми його типові характеристики.

Показ способів дії. На заняттях з розвитку рухів, музичних, з образотворчої діяльності та ін. вихователь користується наочно-дійовим показом способу чи демонструванням комплексу способів дії: як виконати вправу, рух під музику та ін.

Використання ТЗН, як наочних засобів у старших групах дитячого садка використовують кінофільми, діафільми і діапозитиви. Застосування екранних посібників робить навчальний процес захоплюючим, розширює можливості вихователя в

ознайомленні дітей з навколишнім, оскільки за допомогою ТЗН можна показати ті явища життя, з якими безпосереднє ознайомлення унеможливлено.

Дидактичні посібники для ознайомлення з навколишнім – предмети, спеціально сконструйовані відповідно до навчальних завдань. Вони є наочними посібниками і водночас дидактичним матеріалом.

До посібників для дітей дошкільного віку ставляться певні вимоги: вони мають відповідати конкретним навчально-виховним завданням, вікові дітей, бути поліфункціональними, красивими, художньо привабливими та якісно виготовленими. У створенні посібників слід прагнути до того, щоб вони були міцними, зручними для перенесення і зберігання, для багатократного користування.

Словесні методи. Наочні методи застосовуються неподільно від слова, оскільки показ обов'язково супроводжується поясненням. У навчанні дошкільників показ і пояснення не завжди посідають рівнозначне місце: інколи переважає показ, а іноді й пояснення.

Оповідання. Для повідомлення малятам нових знань, відомостей про навколишні явища і події, про природу, вихователь застосовує розповіді. Кожна розповідь повинна мати чітку логічну структуру, бути змістовною, цікавою, художньою, емоційною, динамічною.

Читання. Вагоме місце в роботі з дітьми посідає художнє читання. Вихователь читає дітям оповідання, вірші, казки, щоб ознайомити їх з художніми творами, повідомити нові знання, викликати потрібний емоційний стан: радість, гордість, веселощі, ліричний настрій.

Бесіда – один з основних словесних методів. За допомогою задалегідь складених запитань вихователь активізує пізнавальну діяльність дітей: виявляє їхні знання, виправляє й уточнює відповіді, подає нові відомості, навчає простих міркувань. Обмін думками створює сприятливі умови для засвоєння дошкільниками нових знань, розвитку їхнього мислення та зміцнення пізнавальних інтересів.

Практичні методи використовують задля того, щоб знання були усвідомлені для застосування їх у практичній діяльності. З огляду на це в навчанні застосовують методи, що допомагають організації практичної діяльності дошкільників, сприяють опануванню новими знаннями, оволодінню вміннями і навичками.

Важливе місце серед практичних методів посідають вправи в різних видах діяльності, внаслідок яких у дітей формуються потрібні вміння і навички.

Ігрові методи. У навчанні дітей дошкільного віку неабиякої ваги набувають ігрові методи і прийоми, що підвищують інтерес до змісту навчання, забезпечують зв'язок пізнавальної діяльності з характерною для малюків грою. До них належать ігри: дидактичні, драматизації, рухливі, епізодичні ігрові прийоми (загадки, вправи-імітації, ігрові дії в проміжках між виконанням інших завдань). Особливу роль у молодших групах відіграють ігрові прийоми.

Цілеспрямовано вибираючи методи та прийоми навчання на заняттях і в повсякденному житті, педагог опосередковано забезпечує високу якість знань, умінь і навичок.

Неабияке значення в дитячому садку має організація занять. Вони готують малят до школи. Діти опановують навичками навчальної діяльності, стають зібранішими, організованішими,

розвиваються стійка увага, зосередженість, здатність до вольових зусиль. За умови систематичного навчання формуються й зміцнюються пізнавальні інтереси.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Обґрунтуйте: навчання – це процес.
2. Назвіть ознаки, за якими вирізняється освітній процес в закладі дошкільної освіти від інших закладів.
3. Хто з педагогів в перше обґрунтував принципи дидактики? Назвіть працю й виокреміть актуальні принципи для сьогодення.
4. Чим обумовлюються методи і прийоми, які добирає педагог для роботи з дітьми?
5. Субординуйте терміни «метод», «прийом», « засіб».
6. Хто з дидактів у галузі дошкільної педагогіки класифікував методи й прийоми для роботи з дітьми?
7. Змодельуйте навчальну ситуацію, в якій використовуються методи й прийоми за принципом комплексності.

Рекомендована література: I: 1; 4; 7; 9; 13; 14; II: 8; 11; 12; 15; 25; 36; 37; 41; 43; 53; 54; 55; 56; 73; 75; 82; 124.

ТЕМА 27. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

1. Використання логічних вправ та ігор для цікавого навчання у розвитку пізнавальної активності дошкільників. 2. Форми роботи з дошкільниками в царині природи. 3. Сучасні підходи до організації музичних занять, свят і дозвілля в дошкільному закладі.

4. Навчання грамоти у формі гри. 5. Фантазія на заняттях з фізичного виховання.

1. Навчально-виховний процес у закладах дошкільної освіти правомірно визнавати за стрижень, навколо якого відбувається перебіг життя дітей та дорослих. Сьогодні переважна більшість педагогів, які опікуються наймолодшими досить упевнена і вільна у доборі педагогічних технологій, а, відтак і своїх дій. Маємо достатньо програм виховання і навчання, певну частку з яких визнано Міністерством освіти і науки України як такі, що правлять за чинні державні документи і їх треба виконувати. Чимало вихователів працюють водночас за різними програмами. Часом «працюють за своєю»: краще для дитини не те, що зручне для вихователя.

Отож, на сучасному етапі розвитку системи дошкільного виховання найбільшої гостроти набула потреба пошуку нових форм виховання і навчання, яка сприяла б формуванню пізнавальної активності дітей, їхньому всебічному розвитку. Особливу розумову активність дівчатка й хлопчики проявляють, досягаючи ігрової мети в організованому навчанні чи в повсякденному житті. Дидактичні вправи та ігри є найефективнішим засобом навчання на заняттях.

Розумове виховання полягає не тільки в тому, щоб повідомити дітям знання, а й щоб навчити їх використовувати ці знання у різноманітних практичних діях. Діяльність ставить дитину перед необхідністю спрямувати свої розумові зусилля на пошук і вибіркове використання наявних у неї знань і вмінь для розв'язання нового конкретного завдання. Чим цікавішою є така

діяльність, тим емоційнішим є її вплив і більшим ефект, який вона дає.

Вихователь повинен чітко визначати завдання з різних розділів програми і до кожного конкретного добирати дидактичні ігри, зокрема ті, які сприяють розвитку логічного мислення. Визначає, які саме розділи опрацьовуватимуться упродовж тижня, щодня; завдання поділяє відповідно до рівнів розвитку дитини. У роботі вихователь використовує різні методи – індивідуальний, груповий, фронтальний. Подаючи новий матеріал, працює з окремими дітьми і з підгрупами, закріплюючи їх з усіма.

Заняття вихователь повинен будувати таким чином, щоб вони здебільшого ґрунтувалися на цікавих іграх-діях, об'єднуючи кілька розділів програми. Стимулює інтерес у дітей новими для них прийомами подання і закріплення знань, мобільним характером занять, добором різноманітних завдань для активізації пізнавальної діяльності. Малі з інтересом сприймають неординарні зустрічі з новим і цікавим, відтак вихователеві доводиться докладати зусиль, обмірковуючи заняття. Водночас коли задум вдається – вихователь отримує велике задоволення.

До засвоєння потрібної теми дітей слід вести поетапно, послідовно, забезпечуючи їм розвиток самостійного мислення, вправління в інтелектуальних операціях та діях, як-от порівняння й узагальнення, просторова уява, тощо.

У навчальній діяльності дошкільників вихователь вдається до різноманітних прийомів: діти вільно розміщуються в групі, поводяться безпосередньо, дехто може відійти вбік, згодом повертаючись. Коли запитуєш їх, виявляється, що так вони сприймають сказане дорослим краще, ніж сидячи весь час за

столами. В разі потреби вихователь дає дітям завдання в письмовій формі, які виконуються за столами. Вводить і елементи змагання.

Так, у грі «Живі числа» діти – числа вишиковуються у ряд від 1 до 10, ускладнення від 10 до 1, а в грі «Весела лічба» дошкільники малюють на зволоженому й втрамбованому піску «картинки», використовуючи зображення різної форми.

2. Для закріплення знань про природу, використовуються мовні логічні завдання: коротенькі розповіді-загадки, відповіді на які можна одержати, якщо діти засвоїли певні зв'язки і закономірності між явищами природного чи соціального довкілля. Зрозуміти ці зв'язки допомагає, зокрема, ознайомлення зі знаками-символами. Спочатку діти здогадуються, як можна позначити хорошу, похмуру, чи сонячну погоду. Відтак проводиться гра «Яка сьогодні погода?». Вихователь говорить: «Пішов дощ», а дитина добирає відповідний малюнок-символ. Далі говорить дитина: «Дощ минув, визирнуло сонце», – відповідно добирає малюнок дорослий.

Складніший варіант гри: – «Здогадайся, як змінювалась погода» – ґрунтується на побудові й читанні простої схеми, яка складається з кількох символів. Розміщуються зліва направо ряд позначень і дитина «читає»: «Спочатку було сонце, потім зібралися хмарки і пішов дощ». Наступного разу схему складає дитина, а «читає» вихователь. Пояснюємо також дітям, що вітер буває і при сонці, і при хмарах, і під час дощу, отож позначати його слід не окремо, а подавати відповідний символ поряд з іншим, тобто зображення буде подвійним.

Щоб дошкільники краще усвідомили послідовність розвитку рослин, вихователь може запропонувати такі завдання. На картинках зображено: кущик суниці з листям, квітками, зеленими ягодами, зі спілими ягодами. Розкладаючи їх, дитина помічає, що послідовний ряд не можна цілком завершити, для цього не вистачає картинок: перша має бути й останньою (коли ягоди впадуть, знову залишиться зелений кущик). Розглядають діти й картинки, де на малюнку є помилки і віднаходять їх.

Після відповідної попередньої роботи дітям даються мовні логічні завдання, розв'язання яких потребує різних прийомів розумової діяльності – порівняння, розглядання явища з різних аспектів, пошукових дій. Це стимулює розвиток самостійності мислення, сприяє гнучкості розуму. Подібні завдання добираються до різних пір року: навесні – розповідь-загадка про зайця, квітучі дерева; восени – про осіннє листя тощо.

Наприкінці тижня вихователь аналізує пройдене, визначає розділи на наступний тиждень з урахуванням рівня опанування програмою кожною дитиною.

Емоційна, жвава форма проведення занять з використанням логічних ігор та вправ, поєднання їх з грою, чітке формулювання завдань на кмітливість дає змогу підвести дітей до розуміння складних зв'язків і залежностей, до набуття вміння передавати це у зв'язному мовленні.

Працюючи з дітьми вихователь відчуває невимовну радість, коли бачить, як світяться з цікавістю оченята малят під час ознайомлення з довкіллям. Вихователь кожного дня повинен намагатися поповнювати, розширювати знання дітей про захоплюючий світ, сповнений прихованих таємниць світ рослин,

тварин, неживої природи. Щоб забезпечити пізнання довкілля потрібні розвинена уява, фантазія та стійкий інтерес. У спілкуванні з маленькими чомусиками вихователь повинен завжди надавати перевагу простим, зрозумілим, лагідним, душевним словам. Коротке слово повинно бути вагомим, нести цікаву інформацію, спонукати до роздумів, водночас сіяти в душах зернинки добра. Саме любов до людей, до всього живого, краса довкілля та бажання пізнати його якнайкраще слугують поліпшенню життя на Землі.

Любов до дітей, прагнення виховати їх небайдужими до всього, що їх оточує, до кожної тваринки, до рослини, яка зустрічається їм мають надихати вихователя на пошуки найцікавіших, найефективніших форм роботи в царині природознавства, аби дати дітям повноцінні уявлення (звичайно ж, у межах їх вікових можливостей) про все, що може привернути увагу малюків.

Отож, вихователь повинен спрямовувати свою діяльність на створення належних умов для забезпечення дітям пошуково-дослідницької діяльності. Адже в сьогоденнішніх дошкільнят вкрай актуально формувати наукове світосприймання.

Найціннішими і найміцнішими є знання, набуті малюками в процесі безпосереднього сприймання того, що відбувається в живій та неживій природі за певних умов. Цьому, здебільшого, передуює певна підготовча робота: тут і розповіді вихователя, які мають на меті зацікавити малят наступною діяльністю, й читання художньої літератури, й демонстрування діафільмів певного спрямування, й система цілеспрямованих спостережень та бесід. Малята самі дуже часто закликають до спостереження друзів та вихователів – ніщо не проходить повз їхню увагу.

У дошкільних закладах вихователі створюють наочність для навчання дошкільнят, демонстраційний матеріал з яким працюють, наприклад: «Калейдоскоп квітів», «Цікаве віконечко» – цікавинки про тварин, таблиці – «Ліс – наше багатство», «Зимова книга» – із завданнями від тітоньки Погоди, «Лісова газета», «На лісових стежинах», фотоширми «Наша рідна природа», малюнки-загадки та ін.

Вихователі розробляють цікаві, продумані заняття на ознайомлення малюків із природними явищами: з вогнем та електрикою, серії занять на ознайомлення з повітрям та його властивостями, з будовою речовин тощо.

В казковій формі вихователь намагається пояснити ті чи інші явища, які відбуваються в природі. Наприклад:

Таємниці листочка.

– Діти, я знаю, що всі ви любите таємниці, чи не так? А чи відома вам таємниця листопаду? Чому листочки полишають свої домівки-гілочки і що залишається на гілочках після листочків? Розкрити цю таємницю допоможе цікава розповідь старого клена. Отже, слухайте уважно і ви зрозумієте.

На лісовій галявині, серед дубів, осик та беріз милував око розкішний клен. Навесні дерево прокидалося від зимового сну, стовбуром починав рухатися сік, смачний та поживний, він наповнював бруньки, з яких з'являлися ніжно-блідо-зеленкуваті листочки. Під промінчиками теплого весняного сонечка вони ставали все зеленіші й зеленіші.

Чому вони зеленішали? Таємниця цього явища така: під шкіркою в листочках міститься незліченна кількість крихітних хлорофілових зерняток – «заводиків», які готують «їжу» для всієї

рослини. Оскільки сонечко більше світить і гріє навесні та влітку, то й хлорофілові зернятка розмножуються саме о цій порі.

Листочки справжні трударі. Вони – легені планети. Адже завдяки цьому ми з вами дихаємо чистим повітрям. Це вже їхня друга таємниця. Листочки поглинають з повітря вуглекислий газ, який для нас шкідливий, а натомість віддають кисень, без якого життя на Землі неможливе.

З вуглекислого ж газу, а також з води й речовин, що їх здобуло коріння, утворюється «будівельний матеріал» для нових речовин, що живлять і бруньки, і листя, і коріння.

Настала осінь. Сонечко світило вже не так яскраво, менше зігрівало землю і все навколо. З осінніми холодами припиняється рух соку стовбуром і гілками. Листочкам вже не вистачало «їжі» – поживних речовин і вони почали готуватися до листопаду. На тому місці, де листочок тримався за гілочку, з'явилося потовщення – корковий шар (показує на листок.). Через нього листочок отримував свої поживні речовини.

Цей одяг зможе захистити бруньки від зимового холоду та вітру. В ньому вони будуть спати аж до самої весни, до зустрічі з теплими весняними промінчиками.

Так от, після такої важливої праці листочок, відірвавшись від гілочки, повільно розгойдувався, неначе казав своє останнє «прощай» кленові і падав... За ним – другий, третій, четвертий...

3. Різноманітні музичні заняття, свята та дозвілля, які проводяться в дитячому садку, дають малятам велику втіху й радість. Розумна їх організація, перспективне планування видів і тематики, залучення дітей до підготовки та участі в них, сприяють належному музично-естетичному розвитку вихованців.

Естетична атмосфера розваги, у якій дитина діє спільно з дорослим, має заохочувати їх створювати собі гарний настрій, радіти спільним музичним забавам та співам і власним музичним проявам.

Малят здебільшого розважають педагоги та старші діти, залучаючи їх до нескладних дій. Старші дошкільнята вчаться весело з музикою переживати спільно з дорослими життєві та художні явища, відкривати для себе щось привабливе і нове, тішитися виступами однолітків та вихователів.

Музичною основою дозвілля виступають улюблені дитячі ігри, пісні, таночки, музичні п'єси.

Тематика музичних розваг для старших дошкільнят має спонукати їх до виявів кмітливості, вигадки, імпровізації, творчості: «Впізнав музику – танцюй!», «Впізнаєш мелодію – заспіваєш пісню», «Ми – знавці пісень із мультфільмів», «Озвучую навколишній світ», «Танцювальні вигадки хлопчиків та дівчаток», тощо. Доцільно звернутися до улюбленого репертуару дитвори й знайомих їй музичних явищ: «Народні музичні ігри на дідусевому подвір'ї», «У коло ставайте, танцюйте, співайте!», «Марші на теми українських народних пісень», «Танцювальна музика народів світу», «Слухаємо, музикуємо, пластично імпровізуємо» та ін.

Улюбленими видами дозвілля у старшому дошкільному віці стають музичні драматизації казок, де виконавцями є самі діти, вистави різних видів театрів з участю дітей і дорослих, за вибором вихованців та педагога.

Традиційним стало обумовлювати тематику дозвілля творчістю видатних митців минулого та сьогодення. І тут важливо у темі дійства втілити його життєве й музичне спрямування. Орієнтовні

приклади цього: «Композитори світу про пори року», «Музично озвучені вірші Тараса Шевченка», «Українська абетка в дитячих піснях Жанни Колодуб», «Слухаємо пісні сучасного композитора Ірини Кириліної» тощо.

Розвиткові музичної творчості дошкільнят сприяє підготовка з ними невеличких концертів: «Дитячі пісні про головне», «Я і ми в оркестрі разом», «Танцювальний зоопарк», проведення фестивалів дитячих талантів: «Ми – вигадливі танцівники», «Мої пісні – моїй країні», «Хочеш стати зіркою – стань нею!», фестивалі родинної творчості: «Тато, мама і я – музична сім'я».

Позитивні естетичні та моральні переживання стимулюють в дітей святкування Дня приязні та любові (вшанування Віри, Надії й Любові, вечори гумору, жартівливих пісень, хороводів і танців, тематичні виступи педагогів і дошкільнят, прослуховування аудіо записів, музичних ілюстрованих казок, фрагменти дитячих опер та балетів) та ін.

Під час музичних свят, дозвіль слід зберігати невимушеність, безпосередність проявів особистісних рис дітей і не забувати підтримувати виразність виконання ними будь-яких музичних дій.

Бажано, щоб спільне переживання святкової події було радісним і пізнавальним для дошкільнят, уможлиблювало відчуття кожним власного успіху і вміння, морального піднесення в прагненні потішити всіх своїм виступом, подарувати красу одне одному, щоб виховувало почуття відповідальності за добру спільну справу, збагачувало й урізноманітнювало художньо-естетичні враження.

Планування різних форм організації музичної діяльності дошкільнят взаємозбагачуватиме і взаємодоповнюватиме одна

одну, створюючи таким чином сприятливіші умови для музично-естетичного розвитку дітей.

4. Найскладнішою видається робота з дітьми за розділом програми виховання і навчання в старшій групі «Вчимося читати». Вихователь завжди змушений обмірковувати, як цікавіше розповісти дошкільникам про звуки, слова, речення і які дидактичні ігри й ігрові прийоми використати при навчанні грамоти, щоб одержати бажаний результат.

Щоб діти легко розпізнавали звуки, слова, речення вихователь може використовувати складені ним казки. Наприклад:

«Десь-колись, в якійсь казковій країні, де панувало царство тиші оселилися звуки. Кожен мав свій невеличкий будиночок (мал. 1). Звуки не мали значення, змісту, нічого не називали. Довго жили вони самостійно і в своїх будиночках. Та надокучило їм таке життя і вирішили вони ходити один до одного в гості. Звуки швидко стали хорошими друзями і об'єднали свої будиночки під одним дахом (мал. 2). З окремих звуків утворилися слова. У словах буває 2, 3, 4 і більше звуків. Кожне слово має зміст, щось означає. Наприклад: зима, сніг, сніжинка...

Спочатку словам було весело і радісно жити під одним дахом, однак це тривало недовго. Їм хотілося про щось або про когось розповідати, але окремі слова самі не могли цього зробити. І тоді вони вирішили збудувати новий дім. Ось такий: (мал. 3). Так виникло речення. Коли ми про когось або про щось говоримо, то говоримо за допомогою речень. Цю казку я теж розповіла не окремими словами, а реченнями.

У подальшій роботі діти схеми-будиночки заселяють звуками, щоб отримати потрібні слова, ділять на склади, ставлять наголос, складають за схемами речення і т. д.

Вихователь у своїй роботі використовує нестандартні, інтегровані заняття, куди можуть входити розвиток мовлення, грамота, математика. На заняття запрошуються батьки, щоб показати успіхи дітей і показати, які форми роботи з ними можна виконати вдома.

5. Під звуки музики діти починають плавно рухатись, ніжки переступають у такт мелодії. Дітям хочеться танцювати, імпровізувати, щоб у русі поєднати емоції, пластику. Подібний стан буває зумовлений не тільки музикою, а й поезією, тобто текстом, що супроводжується мелодією. Отож, шукаючи засоби аби зацікавити дітей на заняттях з фізичної культури, вихователь значну увагу приділяє пластиці рухів, умінь; відповідно до характеру музики чи поведінки персонажа змінювати пози й ходу. Щоб зробити програму ходьби якомога цікавішою, вихователь заздалегідь продумує ролі, що в них перевтілюються вихованці. Наприклад: «Наш поїзд їде в густому лісі. Ой, скільки тут смачних ягід! Нумо, клишоногі ведмедики, вилізаймо з вагонів!» Під час заняття образи змінюються. Діти перевтілюються в зайчиків, у жабок. Діти своєрідно виявляють елементи творчості.

На заняттях вихователь використовує етюди, на яких діти відтворюють кількох персонажів з різним характером (наприклад: «Цуценя і кішка»). Не менш цікавими для дошкільнят є ігри-вправи з уявними предметами. Як-от: «Уявіть, що ви в руки взяли великий м'яч».

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ТА ЗАВДАННЯ

1. Назвіть визначальні відмінності навчально-виховного процесу в дошкільному закладі.

2. Розмежуйте поняття «проблемні ситуації», «мовні логічні вправи», «проблемні запитання» та ін.

3. Назвіть основні розділи навчальної програми в дитячому садку й дайте коротку характеристику їх змісту.

4. Визначіть, як впливає на різносторонній розвиток дитини в дошкільному віці:

- заняття;
- свято;
- дозволя (інші форми роботи за умови залучення педагогів і батьків).

5. Розробіть (за погодженням з викладачем) орієнтовні конспекти занять (дозвіль) для дітей різних вікових груп з різних розділів програми.

6. Розробіть орієнтовний план використання різних засобів активізації міжнавчальної діяльності у різних формах роботи з дошкільниками за схемою:

№ п/п	Вікова група	Засоби активізації пізнавальної діяльності				
		проблемні запитання	мовні логічні вправи	ігрові прийоми	проблемні ситуації	практичні дії
1.	Перша молодша група					

7. Складіть картотеку передового педагогічного досвіду з використання засобів активізації дітей в різних вікових групах закладів різного типу.

Рекомендована література: I: 1; 4; 7; 9; 14; II: 5; 18; 19; 24; 27; 28; 29; 32; 39; 41; 43; 58; 59; 60; 63; 67; 81; 96; 101.

ТЕМА 28. НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В РІЗНОВІКОВІЙ ГРУПІ ДИТЯЧОГО САДКА

1. Особливості організації роботи в різновікових групах дошкільних закладів. 2. Важливість організації різновікових груп, їх комплектування. 3. Психолого-педагогічні основи організації освітньої роботи в різновіковій групі за ідеями Софії Русової. 4. Організація ефективної взаємодії дітей різного віку. 5. Форми організації навчання в різновіковій групі дитячого садка.

1. Специфічні умови економічного, демографічного та соціально-політичного розвитку України суттєво впливають на ситуацію в системі дошкільної освіти. Так, зменшується кількість дітей, що відвідують дошкільні заклади, що призводить до зменшення кількості установ і до виникнення нових типів дошкільних закладів чи груп.

Отже, різновікові групи знову на часі. Попри певні проблеми, що створює для вихованців така практика, вона має чимало позитивного. А саме: працюючи з дітьми різного віку, педагогам легше відійти від уніфікації освітньої роботи та більше уваги приділити індивідуалізації виховних методик; опосередковано через старших дітей передавати молодшим позитивний досвід особистих взаємин, інформацію про норми та правила поведінки в

колективі, валеологічні навички; стимульовані механізми саморозвитку, власної активності дітей. Комплектування різновікових груп – справа досить відповідальна і вимагає цілеспрямованої психологічної підготовки вихователів та їх помічників і батьків. Залучення сімей до співпраці з дошкільним закладом – обов’язкова умова, як і орієнтування помічниці вихователя не тільки на суто технічну, а й на педагогічну роботу. Зрозуміло, що обладнання різновікових груп повинно бути різноманітним з урахуванням інтересів та запитів старших і молодших дітей. Актуальним є підвищення психологічної компетентності вихователя. Він має навчитись уважно спостерігати за дітьми, відмічаючи різні етапи становлення їх взаємин, аналізувати різні обставини, оцінювати індивідуальний розвиток дітей за загальним досягненням гурту, створювати індивідуалізовані програми навчання. Він повинен сприймати інформацію про дітей не як сталу, незмінну, а як динамічну, прогресуючу характеристику.

Основні принципи комплектування груп у дитячих садках базуються на врахуванні:

- вікових ознак;
- індивідуальних особливостей розвитку;
- вікових та індивідуальних характеристик і родинних стосунків.

У практиці роботи дошкільних закладів існують й інші підходи до комплектування груп:

- статеві ознаки;
- інтереси дітей до тієї чи іншої діяльності;
- фінансові можливості батьків тощо.

У комплектуванні на основі вікових ознак утворюються різновікові групи, в яких полегшується здійснення колективно зорієнтованого навчання. Однак при цьому складніше розгледіти в кожній дитині індивідуальні особливості розвитку, збудувати гнучку систему виховання і навчання.

У комплектуванні на основі індивідуальних особливостей розвитку утворюються різновікові групи, в яких об'єднуються діти від наймолодшого до найстаршого віку. Відтак підвищується ефективність здійснення індивідуальної роботи, покращуються взаємини між дітьми та атмосфера психологічного комфорту, відбувається взаємообмін дитячим досвідом. Однак, цього можна досягти тільки за умови, коли комплектування буде здійснюватись на основі законів психологічної сумісності дітей. Якщо група формуватиметься хаотично, а педагоги будуть психологічно не готовими, постануть чималі проблеми. При значній наповнюваності груп ускладнюється процес організації життя дітей (малюки повинні спати, старші – гуляти). Це вимагає перебудови роботи технічного персоналу, що не завжди можливо. Старші діти інколи стають «няньками» для малих. Це призводить до формування в малюків несаможитності, в старших дітей – до проявів авторитаризму.

У комплектуванні на основі врахування вікових та індивідуальних особливостей утворюються змішані різновікові групи дітей близького віку (молодшо-середня, старша-підготовча). Відтак не порушується розпорядок дня і ритм роботи дитячого садка. Порівняно з попереднім типом кількість проблем зменшується, проте залишається актуальним кваліфіковане вивчення індивідуальних особливостей розвитку до початку

відвідування дошкільного закладу, під час прийому та адаптації малюка.

У комплектуванні на основі родинних стосунків утворюються різновікові групи, в яких об'єднуються брати і сестри. Серед позитивного дітям гарантується відчуття захищеності, емоційної безпеки під час адаптації і в подальшому відвідуванні дошкільного закладу. Це сприятливо впливає на всебічний розвиток дитини – розумовий, фізичний, соціально-етичний тощо. Проблеми можуть виявитись у вихованні в молодших дітей самостійності та можливостей старших займатися діяльністю й спілкуванням, цікавими саме для цього віку. Міра опіки старшими дітьми молодших повинна братись до уваги вихователями і скеровуватися відповідно до реальних потреб та можливостей дітей.

Запропоновані варіанти комплектування є чинними в сучасній практиці українського дошкілля. Визначне місце у виборі принципу комплектування мають посісти особливості дошкільного закладу, району, в якому він знаходиться, запити батьків та педагогічні погляди вихователів.

У виборі принципу комплектування варто враховувати наведені проблеми та зосередити увагу на їх попередженні чи подоланні.

Комплектування груп потребує великої уваги до власної професійної підготовки всіх працівників дошкільного закладу, особистісних якостей, системного підходу до вивчення дітей, планування роботи, придбання відповідного обладнання, ігрового інвентаря і навчальних посібників. Першочерговим завданням є підвищення професійної майстерності педагогів, їх уміння здійснювати індивідуальний підхід до дітей. Він передбачає:

- систематичне вивчення кожного вихованця;

- підбір ефективніших методів і прийомів виховного впливу;
- визначення «зони найближчого розвитку» кожного вихованця;
- комплектування програм індивідуального розвитку;
- підбір навчальних завдань різного ступеня складності;
- виготовлення дидактичних посібників, що враховують інтереси та можливості кожної дитини;
- аналіз отримання даних з метою прогнозування стратегії подальшого розвитку малюків.

Значно підвищується і функціонально змінюється педагогічна тактика вихователя, який у різновіковій групі повинен стати не технічним працівником, нянею чи прибиральницею, а справжнім педагогом. Саме помічник вихователя повинен продовжити і підтримати вихователя в розвитку дитячої особистості, допомогти у проведенні занять, в роботі з підгрупами та індивідуально. Це потребує і спеціальної підготовки помічників вихователів у якості педагогів. З цією метою вперше на кафедрі дошкільної педагогіки та психології КМПУВ ім. Б. Грінченка в січні 2000 року розроблено навчально-тематичні плани та проведено курси для помічників вихователів. Бажано, щоб такі курси були і в інших містах та селах України.

2. Питання про те, як вирішувалась проблеми виховання дітей в різновікових групах в історії дошкільної педагогіки цікавить педагогів і батьків. Відповідь можна знайти у спадщині видатного педагога та громадської діячки С. Русової. Вона, передусім, визначила мету, з якою влаштовувались заклади для дітей, зміст їх роботи, організацію дітей у них. Перші заклади мали функцію захисників, які організовували монастирі, благодійні товариства та

організації, а згодом і педагоги. У цих захистках були діти різного віку. Вже тоді сформовано основні принципи роботи різновікових груп: індивідуальний підхід, опіка старших над молодшими. Все найкраще з цього досвіду втілив у своїй практиці Й. Г. Песталоцці. На підставі аналізу його праць, який подано у творах С. Русової, можна дійти висновку, що учні Й. Г. Песталоцці сформулювали певні принципи навчання і виховання найменших дітей, а також способи їх організації («групування», «гуртування»). У цьому контексті С. Ф. Русова аналізує праці Ф. Фребеля, якому належить перша спроба закласти наукові підвалини організації дітей у дитячому садку, а також їх навчання згідно з віковими особливостями.

Кінець XIX і перша половина XX сторіччя позначені в дошкільній педагогіці розвитком системи О. Декролі, М. Монтезорі. У практиці їх роботи доведено найдоцільніший зміст, умови та форми організації виховання і навчання дітей різного віку, їх відповідність особливостям розвитку. Так, зокрема, одним з основних принципів М. Монтезорі, що відзначала С. Русова, був «принцип вільної активності дітей та їх самодіяльності в усьому навчанні».

Аналізуючи роботу американського садка – школи-ферми Дьюї С. Русова, зазначала, що все виховання тут ґрунтувалося «на збудженні в дитини інтересу, цікавості, виклику всіх активних сил дитини». Дитячий колектив у садку поділявся «на кілька гуртів, їм давалась різна праця, відповідно до їх нахилів, змоги і розвитку».

В американському зразковому садку при університеті для ігор, праці й навчання використовувались матеріали і Ф. Фребеля, і М. Монтезорі. Вихователі у цьому садку виховували дітей «вільно»,

для ігор і навчання єднали дітей у невеличкі гуртки не тільки відповідного віку, а й за розвитком, за нахилами.

Описуючи роботу петербурзького дитячого садка, С. Русова підкреслювала, що в ньому не було одного великого сталого колективу дітей. Дитячі гуртки складались і розпадались відповідно до того, які інтереси захоплювали малих.

«Найкраще поставлені і найбільше поширені», за висловом С. Русової, були на той час на заході Європи бельгійські садки. Так, зокрема, у поданому С. Русовою зразку плану роботи вихователя одного з бельгійських садків, що демонструвався у 1912 році на Всесвітній Брюссельській виставці, вперше бачимо поділ дітей на групи, а саме «Молодша група 3–5 літ, старша група 5–7 літ, група дітей 8 літ».

Оскільки характерною особливістю психолого-педагогічної концепції С. Русової є те, що в її центрі перебуває особистість дитини з її природженими нахилами, потребами, бажаннями, здібностями, видатний педагог висловила поради щодо організації дітей різного віку в дитячому садку. Вона писала, що «гуртування дітей не повинно проводитись виключно зовнішніми засобами – за віком дітей, за намірами садівниці, за завданнями праці, а будуть гуртки дитячі помалу складатися відповідно до зносин дітей між собою, їх розвитку і нахилів. Перегуртування можуть поставати інколи у зв'язку з новими товаришами, з виясненням здібностей дітей». Такі групи, за переконанням С. Русової, будуть задовільняти потребу дітей у спілкуванні, товаришуванні і «підготують до щирого ставлення, до громадянства».

С. Русова зазначала, що не треба забувати тієї великої різниці, яка існує між дитиною 3–4 років і дитиною 5–6 років. «Першим

потрібні лише впорядковані приймання, вільне самовиявлення, добре фізичне виховання. Старшим цього вже буде замало, вони шукатимуть способів свою енергію на щось витратити, чимсь задовольнити свою цікавість, свої творчі змагання».

Цікавою є інформація з архіву щодо організації дітей у перших дитячих садках України. Так, садочок, який у 1871 р. відкрили Марія і Софія Ліндфорс, відвідували близько 20 дітей різного віку. Вони виховувались спільно. У лютому 1911 р. у Києві на Шулявці було відкрито другий народний дитячий садок, який прийняв 40 дітей віком від 4 до 7 років. Жили вони теж разом.

Подальший розвиток суспільного виховання в Україні і Росії засвідчує, що проблема організації дітей різного віку постала водночас з питанням про створення програм дошкільних закладів. На IX Всеросійському з'їзді з дошкільного виховання (1929 р.) зроблено перші кроки до введення єдиної програми і поділу дітей у дошкільних закладах на вікові групи. Ідеї та поради Русової забулися.

З початку 90-х років у дошкільному вихованні відбуваються докорінні зміни, спрямовані на оновлення змісту, форм і методів освітньо-виховної роботи на ствердження принципів гуманізації педагогічного процесу. Однак поверховий віковий підхід продовжує домінувати.

На часі згадати прислів'я: «Нове – це добре забуте старе» і уважно проаналізувати спадщину, яку залишила Софія Русова.

3. Об'єднання в одній групі дітей різного віку вимагає від вихователя особливої уваги до організації їх взаємодії. Питання взаємин спільної дії дітей різного віку, які виховуються в одній групі, залишаються поза увагою в обговоренні проблем

різновікових груп. Є упередження, серед яких – переконаність значної частини педагогів і батьків у тому, що перебування в одній групі дітей різного віку значно «вигідніше» молодшим дошкільникам, аніж старшим. Другий стереотип, який потребує руйнації, полягає в тому, що у конфліктах між старшими і молодшими дітьми автоматично винними вважаються перші. Третє упередження, яке заважає педагогу сприяти у вибудові гармонійних взаємин між дітьми, проявляється в культивуванні думки стосовно того, що молодші діти постійно потребують допомоги і старші повинні постійно її надавати.

Це лише частина упереджень, що негативно впливають на погляди педагогів стосовно організації ефективної взаємодії у групі. Важливо зрозуміти, що ефективна взаємодія між дошкільниками різного віку можлива за умови шанобливого, достойного ставлення до дитини. У найбільшій мірі заявлений підхід може бути зреалізований через особистісно-зорієнтовану модель виховання, що ґрунтується на розумінні, визнанні та прийнятті кожної дитини.

Роботу з дітьми доцільно проводити у двох напрямках: освітньому – сформувати уявлення про те, що означає шанувати один одного та в чому перевага партнерських взаємин, і в поведінковому – навчити практично вибудовувати взаємини з однолітками і з дітьми молодшими чи старшими за віком.

Реалізуючи освітній напрям, варто передусім звернутися до розмов з дітьми. Ефективними є не лише фронтально організовані бесіди. Розмови з окремими дітьми, з підгрупою через неформальний характер здатні здійснити суттєві зрушення в осмисленні дітьми того чи іншого явища. Будь-який малюк краще

сприймає слова, безпосередньо звернені до нього, а не до всього гурту. У різновіковій групі індивідуальне спілкування особливо важливе. Якщо вихователь мало звертає увагу на взаємини у різновіковій групі, призведе до негативних наслідків. Старші дозволять зверхньо ставитись до менших, почнуть керувати. Протестуючи, малята починають ламати іграшкові будівлі старших тощо.

Щодо поведінкового напрямку, то варто використовувати будь-які режимні процеси для постійних вправлянь дітей у шанобливому ставленні один до одного. Варто заохочувати до співпереживання товаришів такими способами, як аплодисменти, потискування рук, використання слів «Молодець!», «Клас!», «Чудово!». А якщо з якихось причин хтось буде неуспішним – вчити співчувати, використовуючи для цього слова «Я тобі співчую», «Наступного разу буде набагато краще», жести – взяти за руку, вчинки – поділитися цукеркою тощо.

Змагальні моменти у взаєминах дітей різного віку треба звести до мінімуму. Якщо їх уникнути неможливо, вихователь повинен так організувати діяльність, щоб молодші змагалися з молодшими, а старші зі старшими, чи команди в однаковою мірою входили і ті, і інші.

Намагаючись сприяти виробленню партнерських взаємин у діяльності, вихователь повинен взяти до уваги наступне:

1. Об'єднуючи дітей для спільної діяльності орієнтуватися, передусім, на їхні бажання. Водночас доцільно інколи вдаватися до випадкового підбору дітей у підгрупи (за наслідками лічилки, за певною номерацією та ін.).

2. Якщо підгрупа дітей різного віку виконує одне завдання, необхідно допомагати визначитися з тим внеском у спільну справу, який повинен зробити кожен, особливо це важливо для дітей молодшого віку.

3. Обговорюючи результати роботи, варто наголосити, що успіх уможливила спільна робота всіх членів команди.

4. Надзвичайно результативно зарекомендувала себе робота дітей у парах: молодша і старша дитина.

Таким чином, намагаючись організувати ефективну взаємодію дітей різного віку, доцільно звертатись передусім до внутрішньої мотивації кожної дитини з її потребами, інтересами, емоціями.

Алгоритм впливу на формування взаємин дошкільників у різновіковій групі:

1) покладатись на організацію діяльності як на визначальну умову досягнення мети та результативності. Кожен вид діяльності в різновіковій групі потребує попередньої підготовленості й продуманої організації. Наводимо форми і прийоми організації ігор, трудової, навчальної, освітньої діяльності:

а) послідовна (починають роботу старші діти, а через певний час залучаються молодші);

б) одночасна (починають всі разом, через певний час молодші закінчують, старші продовжують);

в) окрема (кожна підгрупа організована в різних видах діяльності з різним змістом);

г) діяльність може бути одна і та ж, але з різним програмовим змістом для кожної підгрупи);

д) показ, пояснення чи зразок для молодших може подати старша дитина;

є) з метою врегулювання фізичного навантаження використовуються «плямувальні знаки» (фішки, наголовники...) для кожної дитини певної вікової підгрупи.

2) потрібно докласти зусиль для забезпечення оптимальної активності дітей кожної вікової підгрупи і кожної дитини зокрема, щоб спільна діяльність була не тільки цікавою, а й корисною;

3) враховувати індивідуальні, вікові й статеві особливості дітей;

4) прагнути уникати ігор змагального характеру.

Отже, правильно організоване спілкування дітей між собою глибоко впливає на їх психічний розвиток. Стосунки старших дітей з молодшими сприяють формуванню товаристських взаємин, взаємодопомоги. Спілкування дітей – важливий фактор мовного розвитку, мислення і т. д.

Великого значення для навчання і виховання дітей у різновіковій групі набуває організація розвивального предметного середовища, яке організовується з урахуваннями традиційної дитячої діяльності – гри, малювання, ліплення, конструювання, а також включає оснащення для самостійної пізнавальної активності і фізичних вправ. Реалізація завдань програми здійснюється на засадах особистісно-зорієнтованої моделі організації педагогічного процесу. За цією моделлю зменшується частка спеціально організованого навчання заняттями, акценти переносяться на підтримку індивідуальної активності дитини та надання права власного вибору діяльності з метою виявлення інтересів, нахилів та можливостей кожного.

4. Створюючи розвивальне предметне середовище, вихователь повинен не лише надавати можливості спілкування між дітьми різного віку, а й так його організувати, щоб кожна дитина, за

потребою, могла знайти «куточок усамітнення», тобто створити умови для необхідного балансу спільної та індивідуальної діяльності дітей.

Організація навчання в різновіковій групі дитячого садка здійснюється на заняттях і в процесі ігор. Отже заняття і гра є формами організації навчання в різновікових групах дитячого закладу.

Під час проведення навчальних занять потрібно орієнтуватися на такі принципи комплектування підгруп:

- за бажаннями чи інтересами дітей (до того чи іншого виду діяльності, матеріалу);
- за законами психологічної сумісності (не руйнувати природні угруповування дітей, а включатися в них);
- за принципом педагогічної доцільності (з урахуванням компетентності дитини в сферах життєдіяльності).

Навчальний процес у різновікових групах здійснюється на основі єдиної для всіх дошкільних закладів програми. Використовуються фронтальні, групові та індивідуальні форми організації навчання.

Раціональнішою формою організації навчання в групі, укомплектованій дітьми суміжного віку, є заняття за одним розділом програми з диференціацією навчальних завдань для кожної вікової підгрупи. Спільні завдання розв'язуються в процесі фронтального навчання, а ті, що стосуються дітей певного віку – на заняттях з віковою підгрупою. Взаємозв'язок двох типів занять забезпечується способами їх організації. Наприклад, першу половину заняття вихователь працює з однією підгрупою, за тим підключає решту дітей і розв'язує спільні для всіх завдання. Чи

навпаки заняття розпочинаються з усією групою, за тим малята ідуть гратися, а старші продовжують займатися з педагогом.

У групах, укомплектованих дітьми контрастного віку (2 і 4 роки, 3 і 5 років), однією з форм організаційного навчання є заняття з віковою підгрупою, коли вдається краще враховувати індивідуальні особливості дітей. Скорочується кількість організаційних ситуацій, завдяки чому підвищується змістова щільність заняття. Вважається припустимим скорочення тривалості підгрупових занять порівняно з фронтальними. Однак, організація навчання за віковими підгрупами може бути ефективною лише за умови участі в ньому помічника вихователя і чіткого розподілу обов'язків між ним і педагогом.

Складність організації навчання за віковими групами визначається тим, що педагог повинен чітко уявляти мету і методику проведення занять для кожної підгрупи, а також підготувати необхідний для кожного заняття набір дидактичного матеріалу. Однак, якщо деякі розділи потребують великої кількості дидактичного матеріалу чи його не вистачає для всіх дітей, краще, коли дні проведення таких занять не співпадають. Є ще одна можливість зменшити навантаження на педагога: скоординувати плани занять. Наприклад, у підгрупі дітей 3-х і 5-ти років заняття для менших можна спланувати так: 1-ша частина – переказ української народної казки «Рукавичка» з використанням настільного театру (розвиток мовлення); 2-га частина – дидактичні ігри «Які тварини ховались у рукавичку?», «Хто як з них кричить?» (вимовляння звуку «а» у словосполученнях «гав-гав» та «ква-ква». Зі старшими дошкільниками заняття краще побудувати також на основі переказу, скажімо, народної казки «Лисиця і рак».

Мета – вчити переказувати послідовно, виразно. Дітям пропонуються проблемні завдання «Якими словами можна розповісти про рака?». Надалі – дитяча гра «Відлуння» (правильна вимова звуків [с] і [з]).

Отже можна координувати тематику, учбовий матеріал, типи завдань. Однак потрібно вирішити, що можливості координації занять з підгрупами обмежені, оскільки в контрастних групах має місце великий діапазон вікових відмінностей. Це впливає на типи завдань, на їх тривалість і кількість. Водночас, навіть у дітей 2–4 і 3–5 років є загальні інтереси, типи діяльності, ігри. Отож заняття, в яких можуть брати участь діти всіх вікових груп, можна організувати у формі спільної гри, вечора розваг і за рахунок цього скоротити кількість обов'язкових занять. У цьому випадку недоцільно проводити більше двох занять з кожною віковою підгрупою.

Дидактична гра – форма організації навчання, набуває особливого значення для підвищення ефективності педпроцесу в умовах різновікової групи. Вона уможлиблює використовувати фактор самонавчання та взаємонавчання. На перших етапах організації гри дітей навчає дорослий. Пізніше вихователь дає кожній дитині завдання навчити цій грі свого друга.

Малятам доступні всі види ігор, в тому числі й сюжетно-дидактичні, якщо старші дошкільники в іграх будують розгорнуті вирази, молодші можуть обмежитись однослівними виразами. Досвід участі в спільних іграх для них не є марними. Корисним буде співробітництво старших з молодшими у вечорах загадок. Старшим доступні загадки складніші, ніж малятам.

Спостереження та посильна участь у цій діяльності створюють сприятливий ґрунт для подальшого розвитку всіх дітей.

Досвід свідчить, що доцільна організація спільних ігор щотижнево в приміщенні в другу половину дня, на прогулянці дає очікувані результати.

Відносно планування роботи в різновіковій групі, то складність виявляється в тому, що вихователь повинен завжди враховувати вік дітей різних підгруп і підключати до роботи з малюками дітей старших підгруп, звертаючи особливу увагу на індивідуальну роботу впродовж дня.

Отже, якщо педагог зуміє правильно налагодити дитячі взаємини, правильно організувати заняття й різні види діяльності в різновіковій групі, дошкільнятам буде цікавіше, аніж у гурті однолітків. Головне, щоб кожен член дитячого гурту почувався на своєму місці і розумів: його люблять, поважають, без нього будуть сумувати, а він сумуватиме без друзів.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні принципи об'єднання дітей дошкільного віку в різновікову групу. Актуалізуйте укладання таких груп у сучасній практиці дошкілля.
2. Опишіть особливості відмінності в роботі вихователя в різновіковій групі типового закладу освіти.
3. Хто з класиків педагогіки обстоював доцільність укладання різновікових груп? Підтвердіть ваші твердження цитатами з праць учених.
4. Складіть картотеку публікацій з досвіду роботи вихователя в різновіковій групі.

5. Розробіть конспект заняття для дітей різновікової групи (розділ програми – за погодженням з викладачем).

6. Опишіть, як віддзеркалюється на змісті чинних програм можливість їх використання в роботі різновікової групи.

Рекомендована література: I: 1; 4; 7; 9; 13; 14; II: 8; 11; 12; 15; 25; 26; 28; 29; 46; 72; 74; 95; 101; 124; 128; 130.

ТЕМА 29. ХАРАКТЕРИСТИКА ГОТОВНОСТІ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ І МЕТОДИ ЇЇ ВИЗНАЧЕННЯ

1. Поняття «готовність до шкільного навчання». 2. Загальна і спеціальна підготовка дітей до школи. 3. Фізична готовність до шкільного навчання. 4. Інтелектуальна готовність до навчання в школі. 5. Формування мотиваційної готовності. 6. Здатність до саморегуляції як показник навчання. 7. Діагностика психологічної готовності дітей до шкільного навчання.

1. Успіхи шестирічної дитини в школі будуть визначатися рівнем її готовності до навчання. Отож основною метою визначення психологічної готовності до шкільного навчання є профілактика шкільної дезаптації. Відповідно до мети останнім часом створюються різні класи. У їх завдання входить здійснення індивідуального підходу до навчання підготовлених і не готових до школи дітей, задля уникнення проявів шкільної дезаптації.

Отже, готовність до шкільного навчання – це сукупність морфофізіологічних і психологічних особливостей дітей старшого дошкільного віку, яка забезпечує успішний перехід до

систематичного організованого шкільного навчання. Вона обумовлена дозріванням організму дитини, зокрема її нервової системи, а також ступенем сформованості та рівнем розвитку психічних процесів.

У педагогічній та психологічній літературі водночас з терміном «готовність до шкільного навчання» послуговуються терміном «шкільна зрілість», що здебільшого відображає психофізіологічну характеристику дозрівання організму. Вони співіснують як слова-синоніми. На сучасному етапі почасти вже відбулася певна переорієнтація в означених термінах.

Акселерація (від лат. слова акселера – прискорення) – відмічене за останні 100–150 років прискорення соматичного розвитку і фізіологічного дозрівання дітей та підлітків. Цей термін введений в літературу в тридцяті роки XX століття німецьким вченим Е. В. Кохом, хоч перші повідомлення щодо прискорення соматичного розвитку публікувались вже в XXI столітті.

Поряд з терміном «акселерація» в літературі застосовуються також термін «секулярний тренд» (вікова тенденція), яким позначають не лише прискорення розвитку молодого покоління, але й зміни в розвитку дорослих людей за ті ж 100–150 років (збільшення розмірів тіла, подовження репродуктивного періоду, збереження працездатності в більш похилому віці, збільшення тривалості життя тощо). Для позначення цієї тенденції часто використовують термін „епохальне зрушення”.

Основною причиною акселерації вважається зростання темпів науково-технічного прогресу (початок і середина століття). Швидкість акселеративних зрушень суттєво збільшилась після

другої світової війни. безпосередньо під час війн акселерація в охоплених нею країнах змінювалась ретардацією (сповільненням розвитку).

Акселерація характеризується складним комплексом взаємопов'язаних явищ, які включають в себе не лише морфологічні і окремі фізіологічні (наприклад строки початку менархе) прояви, а і деякі зміни психічного розвитку.

Протилежним явищу акселерації є ретардація. Ретардація розвитку (від лат. ретардаціо – сповільнення) – затримка фізичного розвитку і формування функціональних систем організму дітей і підлітків. Якщо б темпи акселерації 1965–1975 років збереглись незмінними, то до кінця століття статеве дозрівання підлітків закінчувалось би 8–9 років. Проте, перебіг акселеративних процесів в останній час суттєво сповільнився. Так, за останні 20–30 років вік менархе у дівчат Скандінавських країн, Англії, Голандії, Румунії, України практично не змінився.

Явище ретардації дітей і підлітків необхідно враховувати при вирішенні проблеми шкільної зрілості. Адже кількість ретардантних дітей в середині кожної вікової групи становить біля 15 %. Для дітей сповільненого фізичного розвитку необхідно організувати спеціальні групи з відповідно координованими навчальними планами. В ряді випадків доцільним слід вважати і тимчасову відстрочку вступу в школу виразно ретардованих дітей.

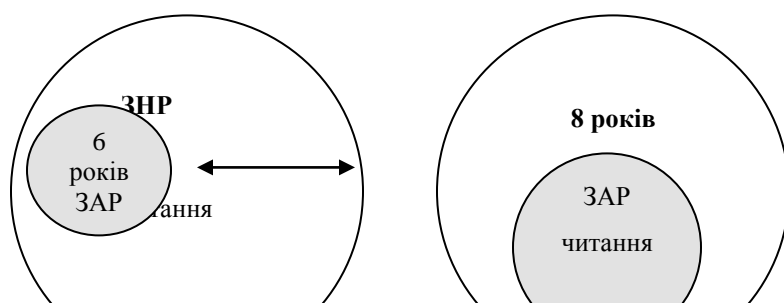
Таким чином, враховуючи вплив акселерації, ампліфікації та ретардації на розвиток дітей і підлітків, основне завдання педагогів сьогодення – привести у відповідальність рівень психічного розвитку з морфофункціональною зрілістю. Необхідно

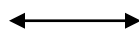
переглянути систему виховання не лише в школі, а й в дитячому садку, сім'ї, виховувати у дітей самостійність, індивідуальність, розвивати вольові здібності. Ці процеси необхідно враховувати при організації навчально-виховного процесу, плануванні режиму праці і відпочинку, запровадженні нових форм і методів виховання в різні вікові періоди. Діти рано стають дорослими фізично, а рівень їх працездатності і соціальної зрілості часто відстає від фізичної зрілості. Все це ставить перед педагогами і батьками все нові і нові завдання і вирішувати їх потрібно вже сьогодні.

Доведено, що стосовно семирічних дітей готовність до навчання є передумовою нормального початку навчання, а стосовно шестирічних – наслідком першого року навчання в школі.

Необхідний і достатній рівень актуального розвитку повинен бути таким, щоб програма навчання співпадала з ЗНР, яка визначається тим, чого дитина може досягти у співробітництві з дорослими: від навідного запитання до першого показу вирішення завдання.

Якщо актуальний рівень психологічного розвитку дитини такий, що його ЗНР нижча тієї, яка вимагається для засвоєння навчальної програми в школі, дитина вважається психологічно неготовою до шкільного навчання, оскільки в результаті невідповідності її ЗНР тій, що вимагається шкільною програмою, вона не зможе засвоїти програмовий матеріал і поповнить лави відстаючих.

Відтак готовність до навчання в школі — це комплексне новоутворення дошкільного віку.

2. На підставі сучасних психолого-педагогічних досліджень учені розрізняють загальну і спеціальну підготовку дітей до школи.

Загальна включає певний рівень розвитку пізнавальних процесів, які забезпечують оволодіння початковими основами наук у школі, моральної та емоційно-вольової сфери дошкільника, що дозволяє йому включатися в організоване сумісне навчання в класному колективі й взаємодіяти з педагогом на діловій основі.

Спеціальна підготовка до шкільного навчання передбачає наявність у дітей певного обсягу знань, умінь, визначених чинною програмою. До таких умінь належать уміння здійснювати звуковий аналіз слів і розвинутий фонетичний слух, арифметичні дії в межах 10, рахунок до 20 (прямий і зворотній), що свідчить про сформованість понять, які стосуються повсякденного життя і є показниками належної орієнтації в навколишньому.

Психологічна готовність до навчання — це комплексна характеристика дитини, в якій розкриваються рівні розвитку відповідних психологічних якостей, найсприятливіших для нормального входження в шкільне життя й формування учбової діяльності. Ці якості певним чином групуються і розглядаються як складові чи компоненти психологічної готовності до школи.

Основними з-поміж них є розумова, мотиваційна, емоційно-вольова, готовність до взаємодії й спілкування з учителем та однокласниками.

3. Медико-педагогічна комісія, що діагностує фізичний стан дітей до навчання в школі, визначає їх здоров'я за 4-ма основними рівнями:

1. Здорові (діти цього рівня за основними антропометричними даними відповідають нормі МОЗ України);

2. Здорові з тимчасовими відхиленнями чи затримками, які легко піддаються реабілітації (незначні травми, тощо);

3. Діти з відхиленнями в розвитку окремих органів чи систем (легка форма ДЦП, вади в розвитку кінцівок, недорозвинуті сухожилля плоскостопість, клишоногість, вигини спини). Таких дітей скеровують в заклади санаторного типу.

4. Діти з очевидними вадами в розвитку, що вимагають медико-педагогічної реабілітації.

Основними показниками фізичної готовності дітей до навчання розглядається сформованість їх фізичних якостей: сили, витривалості, спритності, гнучкості, швидкості.

У практиці для діагностування фізичної готовності дітей використовують різні методи. Досить поширеними є тайландський тест (ТТ). Його сутність полягає в тому, що дорослий пропонує покласти долоню на верхівку черепа і пальцями дістати вушну раковину. За умови досягнення очікуваного результату дитину позитивно діагностують.

Під шкільною зрілістю слід розуміти такий рівень морфофункціонального і психофізіологічного розвитку організму дитини, який здатний забезпечити: по-перше – сприйняття певної суми знань, по-друге – стійкість організму до дії комплексу факторів, пов'язаних з початком навчання. Число незрілих дітей за даними різних дослідників коливається в досить широкому діапазоні: серед 6-річних цей показник становить 51–67 %, серед 7-річних – 12–16 %.

Проте ранній вік початку навчання в школі не можна вважати основною причиною недостатньої шкільної зрілості. Наукові дослідження дають підстави вважати, що у значної частини дітей 6 років основні фізіологічні системи є достатньо зрілими – готовими до систематичного навчання. У віковій динаміці розумової працездатності, росту та розвитку підлітків, що багатьма морфофункціональними і психофізіологічними показниками, не проявились несприятливі зміни, безпосередньо пов'язані з раннім початком навчання. Крім того, Ю показано, що цілеспрямоване навчання дітей 6,0 і 6,5 років сприяє більш швидкому дозріванню і наростанню показників розумової працездатності. У школярів шести років, порівняно з ровесниками в дитячому садку, суттєво зростають об'єм короткочасної пам'яті, здатність до диференціювання подразників та інші позитивні зміни у вищій нервовій діяльності. Перехід до систематичного навчання в школі називають найважливішим фактором, що стимулює подальший розвиток психіки дитини, особливо її пізнавальної та особистісної сфери.

Необхідно пам'ятати, що діти одного календарного віку можуть суттєво відрізнятись один від одного за рівнем досягнутої морфофункціональної зрілості. саме тому при вступі дітей до школи потрібно враховувати не стільки їх календарний вік, скільки рівень досягнутої біологічної зрілості. Шкільна незрілість дітей знаходиться в тісному зв'язку зі станом матері під час вагітності та пологів, культурним рівнем батьків, рядом соціальних факторів, найважливішими серед яких є неблагополуччя сім'ї, низький освітній ценз батьків, погані побутові умови та ін.

Шкільну зрілість не можна ототожнювати з розумовими здібностями дитини. Незрілі діти – це не розумово відсталі, хоча серед них часто зустрічаються діти з незначними порушеннями мовлення, слуху, зору. незрілі діти, як правило, характеризуються недостатньою самостійністю, пониженою працездатністю і підвищеною втомлюваністю, відсутністю чіткого розуміння вимог, відставанням моторики та порушеннями мовленнєвого апарату (або артикуляції).

Необхідно мати на увазі, що навіть хороша успішність при недостатній функціональності готовності організму досягаються ціною надмірного перенапруження, що призводить до виникнення перевтоми і неврозів. Для попередження подібних наслідків є обов'язковим застосування науково обґрунтованого підходу до визначення готовності дошкільника до навчання в школі.

На початок систематичного навчання в школі дитина повинна мати: розвинене образне мовлення, достатній запас слів, вміння будувати поширені речення, не мати виразних дефектів

звукимови; достатній рівень розвитку довільної уваги. тобто здатність зосередитися на одному предметові. на одному завданні; необхідний для навчання письму розвиток тонких рухів пальців рук; відповідний віку рівень фізичного розвитку, не мати хронічних захворювань та інших виразних порушень у стані здоров'я. На сучасному етапі науково обґрунтованим є використання наступних критеріїв готовності дитини до систематичного навчання:

- зрілість форми тіла. що проявляється в показниках фізичного розвитку;
- рівень розвитку мовлення;
- успішність виконання тесту Керна-Іразека (три завдання);
- дозована в часі (2хв) робота за фігурними таблицями;
- психофізіологічний рейтинг.

4. Проблеми інтелектуальної готовності предметно досліджувала Г. О. Люблінська. Під її керівництвом і за участю Л. І. Божович та О. В. Запорожця доведено, що інтелектуальна готовність має таку структуру: а) високий рівень розвитку мовленнєвих операцій, здатність до узагальнень і систематизації; б) розвиток пізнавальних інтересів (спостережливість, допитливість, кмітливість, дотепність), які вдосконалюють різні форми теоретичного мислення; в) достатній рівень розвитку розумових операцій (аналіз, порівняння, зіставлення, класифікації, підведення умовиводів); г) розвиток у дітей інтересу до пізнавальної активності (інтерес до навчання, елементи самонавчання); д) розвиток у дітей довільності всіх психічних

процесів; е) самооцінка і самоконтроль; є) уміння вчитися (це такий рівень розвитку навичок: практичний чи інтелектуальний, який на даний рівень часу задовольняє ту потребу вчитися, яка є на даний час).

Вперше цю проблему досліджувала О. П. Усова «Навчання в дитячому садку» ще в 50-ті роки XIX століття. На її думку, вміння вчитися – це вміння слухати вчителя і сприймати його вказівки, керуватися його порадами під час виконання завдань, уміння зіставляти одержаний результат зі взірцем і об'єктивно його аналізувати.

О. І. Сорокіна, вивчаючи етапи засвоєння знань дитиною, виділила 6 основних:

1. Сприймання. 2. Розуміння. 3. Поетапне планування виконання завдання. 4. Розв'язання завдання. 5. Перенесення набутих знань в конкретну діяльність. 6. Застосування конкретних знань у різних видах діяльності.

Очікуваних результатів у інтелектуальній готовності дітей до школи можна досягти за дотримання таких умов:

- планування і дозування навчального матеріалу з опертям на основні дидактичні принципи (природовідповідність, наочність, науковість та ін.);

- забезпечення пізнавальної активності в процесі навчання;

- комплексність методів і засобів впливу на дітей;

- високий рівень самопідготовки вчителів.

Фізичний розвиток з одного боку є критерієм нормального перебігу процесів росту та розвитку, а з іншого – важливою ознакою стану здоров'я. загально прийнятих «стандартів»

фізичного розвитку залежить від місцевих умов життя, клімату, етнографічних особливостей і т. д. Саме тому кожний регіон повинен мати місцеві або регіональні стандарти фізичного розвитку дітей.

Оцінка фізичного розвитку кожної дитини проводиться шляхом порівняння її ваги, росту та окружності грудної клітки з середніми даними (\bar{x}) для відповідного віку. (табл.).

При визначенні віку дитини слід виявити точно, скільки їй років, місяців та днів на день обстеження. Для цього необхідно відняти від дати обстеження дитини дату її народження.

Наприклад.

Дата обстеження: 20-го дня, 9 міс., 1997 року.

Дата обстеження: 10-го дня, 5 міс., 1990 року.

Вік дитини: 10 днів, 4 міс., 7 років.

За віком дитина відноситься до 7-річних, оскільки при проведенні антропометричних досліджень до 7-річних відносять дітей від бр. 6 міс. до 7 років, 5 міс., 29 днів.

Показники фізичного розвитку дітей 7-річного віку

(за Ю. Б. Кривогорським, 1981)

Показник	$\bar{X} \pm \sigma$	Σ
Хлопчики		
Ріст (в см)	$127,8 \pm 0,54$	5,32
Вага (в кг)	$27,24 \pm 0,54$	5,14
Окружність грудної клітки (в см)	$61,52 \pm 0,46$	5,10.
Дівчатка		
Ріст (в см)	$124,1 \pm 0,42$	5,02

Вага (в кг)	$25,82 \pm 0,32$	4,04
Окружність грудної клітки (в см)	$61,42 \pm 0,36$	5,20

5. Для формування готовності важливе значення має розвиток мотиваційної сфери. Основні проблеми в її розвитку досліджували Л. І. Божович, О. В. Проскура, О. Я. Савченко. Ученими встановлено, що структура сфери охоплює:

– формування бажання вчитися; формування внутрішньої готовності організму до шкільного навчання; оволодіння дитиною моральними уявленнями і поняттями про конкретну поведінку школяра; формування супідрядності мотивів.

Дитина, яка готова до школи, хоче вчитися з двох причин: по-перше, щоб задовольнити пізнавальні потреби; по-друге, щоб посісти певну позицію в спільноті людей, зокрема позицію, що відкриває доступ до світу дорослих (соціальний мотив навчання).

Єдність двох потреб ініціює виникнення нового ставлення дитини до дійсності. Л. І. Божович називає його внутрішньою позицією школяра. Це один із критеріїв готовності дітей до школи. Відтак школа є сполучною ланкою між дитинством і дорослістю.

Діти розуміють, що школа відкриває їм доступ до дорослого життя, отож якщо в дошкільні заклади ходити не обов'язково, в школу дитина хоче йти, щоб посісти нове місце в системі суспільних відносин, новий соціальний статус.

6. Вольова готовність чи здатність до саморегуляції означає вміння дитини довільно спрямовувати свою психічну активність, керувати собою, дотримуватись встановлених правил поведінки,

моральних норм, доступних вікові дитини. Дуже важливо сформувати в дошкільників вміння самостійно ставити мету, пам'ятати про кінцевий результат внаслідок виконання діяльності.

Формування вольової готовності передбачає розвиток таких мотивів поведінки, які стимулюватимуть не лише те, що дитина хоче, а й те, чого потрібно домогтися (програма, вчитель, урок).

До кінця 6 року життя формуються такі елементи вольових дій: вміння ставити мету; прийняти план її вирішення; відбір адекватних дій; прояви певних вольових зусиль; здійснення елементів самооцінки і самоконтролю.

Д. Б. Ельконін виділяє основні параметри розвитку довільності, що є необхідними для навчальної діяльності.

Обговорюючи проблему готовності до школи, Д. Б. Ельконін виділив і необхідні передумови навчальної діяльності: 1. Вміння дітей свідомо підпорядковувати свої дії правилу, що узагальнено визначає спосіб дій. 2. Вміння орієнтуватися на задану систему вимог. 3. Вміння уважно слухати вчителя і ретельно виконувати завдання за словесною інструкцією. 4. Вміння самостійно виконувати завдання за зразком.

Ці параметри важливі в розвитку довільності. Водночас слід розвивати в дітей терплячість, посидючість, наполегливість; неспокійних, нерішучих слід заохочувати похвалою, підбадьорюванням; пасивних — заохочують результатом, його значущістю; імпульсивних хвалити за витримку, організованість.

7. Діагностику психологічної готовності скеровують на те, щоб: вивчити особливості психічного розвитку задля здійснення індивідуального підходу в навчальному процесі; виявити дітей не

готових до шкільного навчання для забезпечення корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на профілактику неуспішності та дезадаптації; розподілити майбутніх першокласників у класи відповідно до їх ЗНР. Це дозволить кожній дитині розвиватися в оптимальному для неї режимі; відстрочити на 1 рік початок навчання дітей не готових до школи.

Діагностику психологічної готовності до шкільного навчання вперше почали використовувати за рубежом. У зарубіжних дослідженнях її здебільшого визначають як діагностику шкільної зрілості.

Традиційно виділяють 3 аспекти шкільної зрілості: інтелектуальний, емоційний, соціальний.

Під інтелектуальною зрілістю розуміють диференційоване сприймання (перцептивна зрілість), що включає виділення фігури з фону, концентрацію уваги, аналітичне мислення, логічне запам'ятовування, вміння відтворити зразок, розвиток дрібних рухів руки, сенсомоторну координацію.

Емоційна зрілість – це зменшення імпульсивних реакцій і можливість довготривалого виконання не дуже цікавих завдань.

До соціальної зрілості належить потреба в спілкуванні з однолітками і вміння підпорядковувати свою поведінку законам дитячої групи, а також здатність виконувати роль учня в ситуації шкільного навчання.

На основі виділених параметрів ученими створено тести визначення шкільної зрілості.

З-поміж найбільш відомих зарубіжних тестів визначення шкільної зрілості, що використовуються в Україні є «Орієнтаційний тест шкільної зрілості Керна-Йірасека (Йірасек Л., 1978)» і тест Г. Вітцлака «Здібність до навчання в школі» (1986) р.

Визначення рівня розвитку мовлення.

Нормальний розвиток дошкільника передбачає активне користування мовою приблизно з 1,5-річного віку. У дитини, готової до навчання в школі, розвинене розмовно-побутове мовлення. Вона легко спілкується з оточуючими, може розповісти про події зі свого життя, виконати нескладні доручення та ін.

Рівень розвитку мовлення рекомендується визначати за результатами тестів фонематичного слуху, словника та вмінням дошкільника усно описати малюнок і переказати прочитане йому коротке оповідання.

Тест фонематичного слуху.

Обстеження фонематичного слуху спрямоване на виявлення вміння диференціювати звуку мови. Дитині пропонують виділити звук серед інших – як різко відмінних (наприклад, звук [у] серед [а], [о], [у] або звуку [м] серед [р], [у] [м] [к] [н] [м] [х] [а] [м] [о], так і близьких за звучанням (наприклад, звук [т] серед [с] [к][х] [т] [р] [д] [т] [з] [п] [т], звук [с] серед [з] [с] [ц] [дз] [с] [ж] [ч] [с] [дж], звук [л] серед [в] [л] [р] [й] [л»] [м] [л»] [н]. Ускладнюючи завдання дитині пропонують диференціювати слова, що мають акустично і артикулярно близькі звуки ([б]- [п], [ш]-[с], [ж]-[ш], [г]-[к] та ін. Наприклад, при звучанні певного слова дошкільник має підшукати відповідну картинку (зуб-суп, рама-лама, коза-коса, шар-жар, шашка-чашка, гора-кора, миска-мишка, голос-колос).

Застосовують і інший підхід (Ю. З. Гільбук, 1992): під час кількарязового повторення слова дослідник вимовляє підібрану йому пару. Дитина повинна зафіксувати цей момент, піднявши руку.

Результати оцінюються наступним чином:

- 0 балів – не помічено зайвого слова, навіть при сповільненому повторенні;
- 1 бал – помічено при повторенні в сповільненому темпі;
- 2 бали – помічено зайве при звичайному повторенні в сповільненому темпі;
- 3 бали – в усіх завданнях правильно виділено зайві слова.

Для 6-і 7-річних дітей: 0 – низький рівень, 2–1 – середній, 3 – високий.

Тест словника.

Тест словника передбачає виявлення вміння дитини співвідносити слово (як звуковий комплекс) з предметом, явищем, дією, які воно позначає і правильно вживати його в процесі мовлення. Дитині пропонують по черзі пояснити значення десяти слів (Ю. Гільбук, 1992)

Наприклад. велосипед, цвях, лист, парасолька, хутро, герой, качатися, з'єднувати, кусати, гострий.

2. Літак, молоток, книга, плащ, пір'я, друг, стрибати, розділяти. бити, тупий.

3. Самокат, викрутка, журнал, хустка, кігті, умілець, кружляти, відриватися, відкривати, складати, мокрий.

4. Човен, ганчірка, ручка, рукавиця, шкіра, ледар, повзти, приліпити, жувати, липкий.

Експериментатор оцінює результати за двобальною шкалою:

- 0 – відсутність розуміння слова;
- 1 – розуміє значення слова, але своє розуміння може виразити лише за допомогою малюнків або жестів;
- 1,5 – словесно описує предмет (наприклад, парасолька – щоб сховатися від дощу);
- 2 – дитина дає визначення, яке наближається до наукового (наприклад, лист – це папір, на якому про щось написано і який можна надіслати в конверті поштою).

Максимальна оцінка – 20 балів.

Рівні роз-витку Вік	низький	середній	високий
6 років	6,5 і менше	7–13.	13,5 і більше
7 років	7,5 і менше	12–16.	16 і більше

Наступна робота по визначенню рівня розвитку мовлення полягає у виявленні вмінні дитини будувати речення, складаючи розповідь за картиною чи серією сюжетних малюнків. Наприклад, можна використати ілюстрації до відомих дитині казок («Ріпка», «Рукавичка» і ін.)

Підраховують кількість однотипних граматичних і синтаксичних помилок, а також кількість окличних, запитальних

речень і речень з прямою мовою. Особливу увагу звертають на наявність речень з однорідними членами. Аналізуючи також виразність мови, мімічні та пантомімічні рухи, що її супроводжують.

Для переказу можна використати наступні оповідання (за Ю. Рубієштейном).

Поганий сторож.

В однієї хазяйки миші з'їли в коморі сало. Тоді вона закрила там кішку. А кішка з'їла і сало, і м'ясо, і молоко.

Дівчинка і пташка.

Жила-була дівчинка Зіна. пішла одного разу Зіна в сад гуляти. Раптом бачить: маленька пташка лежить на дорозі і пищить. Дівчинка спіймала мушок, дала пташці і потім поклала пташку в гніздечко.

Лев та лисиця.

Лев захворів і не міг виходити зі свого дому. тоді він став запрошувати звірів до себе в гості. Запросив лисицю, а вона в дім не зайшла. зупинилась на порозі ... Лев спитав: «Чому не заходиш?» А вона йому відповідає: «Я бачу багато слідів, які ведуть до твого дому, але не бачу слідів, які б вели від твого дому назад...»

Після того, як дитина переказала оповідання, їй можна поставити кілька запитань (по тексту). Аналізують вміння дитини переказати почуте, а також звертають увагу на особливості розуміння, запам'ятовування та стійкість уваги дошкільника.

До найвідоміших вітчизняних методів визначення психологічної готовності до шкільного навчання відносимо методи, що виявляють сформованість психологічних передумов до навчання і базуються насамперед на положеннях Д. Б. Ельконіна про завдання діагностики психічного розвитку в перехідні періоди (сформованість ігрової діяльності, її основних структурних компонентів, рівень розвитку наочного мислення, пізнавальних мотивів, втрата безпосередності соціальних відносин, узагальнення переживань, розвиток самоконтролю).

Чинні вітчизняні методики визначення сформованості передумов оволодіння навчальною діяльністю відповідають методологічним принципам Д. Б. Ельконіна. Серед них методика «Узор» Л. І. Цеханської (1978), методика «Графічний диктант» Д. Б. Ельконіна (1988), методика «Малювання за крапками» А. Л. Венгера (1981) та ін.

Визначення «шкільної зрілості» способом А. Керна в модифікації І. Іразека.

Вітчизняні та зарубіжні автори вважають його одним з найбільш інформативних і рекомендують для діагностики готовності дитини до навчання в школі. Виконання дитиною комплексу спеціальних завдань, включених до тесту, дає загальну уяву про рівень її психічного розвитку: ступінь зрілості сенсомоторики, сприйняття безпосередньо діючих у даний момент на органи чуття предметів і явищ реального світу, мислення, цілеспрямованої діяльності та соціального розвитку.

Діти, готові до навчання в школі, малюють фігуру людини з головою, тулубом і кінцівкам, зображаючи деталі (очі, вуха, ніс,

волосся, пальці, одяг) і дотримуючись властивих людині пропорцій тіла; точно копіюють рукописну фразу, відтворюючи невідомому комбінацію штрихів, їхній нахил та деталі; правильно відтворюють п'ятикутник з десяти крапок, демонструючи тим самим здатність до наслідування, ступінь розвитку окоміру і тонку координацію рухів. Виконання на високу оцінку першого та другого завдань вимагає достатньої здатності координувати тонкі рухи пальців правої руки. Незрілі діти такої властивості не мають.

Відповідно до методики дослідження дітям пропонується виконати три завдання (рис. 2,3):

1. Намалювати $\frac{1}{4}$ звичайного листка друкарського паперу фігуру людини без висування до дитини будь-яких вимог.
2. Скопіювати десять намальованих крапок, розташованих одна від іншої на однаковій відстані по вертикалі і по горизонталі.
3. Відтворити невідомому комбінацію штрихів, перемалювавши фразу «Он де гай», «Спи бо час» або «Йде по нас».

Добре розвинені, готові до навчання в школі діти повинні: намалювати фігуру людини з головою, тулубом, кінцівками, зобразивши деталі – очі, вуха, ніс, волосся, шию, пальці; точно скопіювати, показавши здатність до наслідування, десять крапок і відтворити штрихи букв, нахил штрихів, поставити крапку в кінці фрази.

Кожне завдання оцінюється за п'ятибальною системою (1 – високий бал, 5 – низький бал). Рівень «зрілості» встановлюється за сумарною (три завдання) кількістю балів. До градації «зрілі» відносять дітей, які одержали за всі завдання не більше 5 балів; до

«середньозрілих» – тих які одержали в сумі від 6 до 9 балів;
«незрілими» є діти, які виконали завдання на 10 і більше балів.

Оцінка завдань виконується по зазначеним в методиці критеріям – орієнтовним виконанням завдання на кожний бал в межах 1–5.

Завдання 1.

Намалювати фігуру людини.

У балах:

1 – фігура повинна мати наступні необхідні елементи голову, очі вуха, волосся, тулуб (з одягом), шию, кінцівки з пальцями;

2 – можуть бути відсутні певні елементи: волосся, пальці;

3 – можуть бути відсутніми: шия, вуха, волосся, одяг, пальці;

4 – примітивне зображення;

5 – головонога людина.

Цифри – бали, якими умовно позначається ступінь зрілості дитини (1 – найвища оцінка, 5 – сама низька).

Завдання 2.

Скопіювати 10 крапок.

У балах:

1 – повна подібність, допускається лише невелике відхилення окремих крапок або всього стовпчика з трьох крапок. Загальний малюнок не повинен бути зменшеним більш ніж удвічі.

2 – кількість крапок повинна відповідати зразку, допускається відхилення трьох крапок у горизонтальному, або вертикальному напрямку більше ніж на половину відстані між ними.

3 – відтворено загальну подібність, але кількість крапок не відповідає зразку, вона не повинна перевищувати 20 і бути менше 7, допускається поворот малюнка на 180 градусів;

4 – подібність відсутня, зображення складається з окремих крапок, але є певний порядок їх розташування, розміри і кількість крапок не відповідають зразку;

5 – абсолютний сумбур.

Завдання 3.

Відтворити незнайому комбінацію штрихів.

У балах:

1 – точна копія зразка, букви відповідають зразку (або відрізняються не більше, ніж вдвоє), прописна буква вище, між буквами виражений зв'язок, нахил не більше 30 градусів вправо;

2 – зображення можна прочитати, але немає єдиного нахилу букв;

3 – зображено правильно не менше 4-х букв;

4 – набір штрихів;

5 – сумбурне зображення.

Визначення розумової працездатності дошкільників проводиться за методикою дозування роботи в часі за допомогою фігурних таблиць. Завдання передбачає складне диференціювання не тільки різних фігур (кола, трикутника, прямокутника, прапорця

та інше), але й трьох знаків: плюса, мінуса, крапки. Якісне виконання завдання великого обсягу вимагає хорошої і стійкої уваги, достатньої концентрації процесу збудження і сили активного внутрішнього гальмування, тобто певної зрілості ЦНС дитини.

Робота виконується дітьми впродовж двох хвилин. Попередньо експериментатор пояснює дітям завдання: «Передивляйтесь уважно всі фігури. Серед них знаходьте фігури трьох видів: трикутник, прапорець, кружечок. В трикутнику ставте рисочку (мінус), у прапорці потрібно поставити крапочку, в кружечку – хрестик (плюс)». Експериментатор малює завдання на дошці. Після цього дітей запитують наскільки вони зрозуміли завдання. Вибірково декількох просять повторити завдання. Після цього все з дошки витирають і одночасно з командою «Почали» включають секундомір. Через дві хвилини роботу зупиняють і збирають таблиці з виконаним завданням.

За результатами виконання дітьми дозованих навантажень визначають швидкість роботи – кількість фігур, які дитина передивилася (кількісний показник) і точність роботи – кількість загальних помилок на 100 фігур (якісний показник). Визначається також коефіцієнт продуктивності (Q) за формулою:

$$Q = \frac{C^2}{C + O},$$

де: C – кількість рядів, які дитина переглянула; O – кількість помилок. Помилки в даному випадку не стандартизуються. Кожний пропущений рядок виключається із загального числа

переглянутих рядків, але вважається за одну допущену помилку і додається до загального числа помилок.

За результатами роботи з фігурними таблицями можна визначити і коефіцієнт точності виконання завдання (A):

$$A = \frac{M}{N},$$

де: M – кількість фігур у яких проставлено відповідні знаки; N – загальна кількість фігур, у яких знаки необхідно проставити.

Кількісні показники коефіцієнтів точності і розумової продуктивності характеризують концентрацію уваги.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. В чому, на Вашу думку, полягає наступність, спадкоємність і перспективність дошкільної і початкової освіти?
2. Проаналізуйте зміст чинних програм для ДНЗ та початкової школи і доведіть наявність наступності. Вкажіть на випадки її порушення.
3. Дайте докладну характеристику чинників готовності дітей до школи.
4. Зробіть порівняльний аналіз уроку в 1 класі і заняття в ДНЗ. Визначіть наступність в методах і формах навчання.
5. На основі власних спостережень за першими днями навчання 6-ти річних дітей в школі вкажіть, якими елементарними навичками навчальної діяльності володіють діти.
6. Доберіть діагностичні методики на виявлення психологічної готовності дітей до навчання в школі.

7. Як, на Вашу думку, впливає вік вступу дітей до школи на складання навчальних планів, програм, способів організації освітньо-виховного процесу з першокласниками.

8. Про що засвідчує досвід педагогічної діяльності В. О. Сухомлинського і Ш. О. Амонашвілі? Чи можна сказати, що вони стверджують доцільність початку шкільного навчання з 6-ти років?

9. Здійсніть порівняльний аналіз соціальних компонентів шкільної зрілості і психологічної готовності до школи.

Рекомендована література: І: 1; 7; 9; 12; 14; ІІ: 3; 9; 20; 21; 26; 28; 29; 32; 33; 43; 51; 54; 56; 63; 72; 75; 98; 100; 102; 122.

РОЗДІЛ V. ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУТІВ РОДИННОГО І СУСПІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

ТЕМА 30. ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД І СІМ'Я

1. Роль сім'ї у формуванні особистості дитини дошкільного віку. 2. Взаємодія дитячої дошкільної установи і сім'ї. 3. Родинне виховання, його принципи і завдання.

1. Упродовж тисячолітньої історії людства склалось дві гілки виховання зростаючого покоління: сімейне й суспільне. Кожна з них є соціальним інститутом виховання, володіє специфічними можливостями у формуванні особистості дитини.

Здавна триває дискусія, що є важливішим у становленні особистості: сім'я чи суспільне виховання (дитячий садок, школа, інші освітні установи). Великі педагоги схилились на користь сім'ї чи надавали перевагу освітнім закладам? Так, Я. А. Коменський називав материнською школою ту послідовність і суму знань, яких набуває дитина з рук і вуст матері. Уроки матері – без перерви в розкладі, без вихідних і канікул. Чим багатограннішим і осмисленішим стає життя дитини, тим ширшим є коло материнських турбот.

З Я. А. Коменським погоджувався педагог-гуманіст Г. Песталоцці: «Сім'я», – за його висловом, – «є істинним органом виховання, вона навчає ділом, а живе слово тільки доповнює, і падаючи на зорану життям землею, воно справляє зовсім інший вплив». //

Соціаліст-утопіст Роберт Оуен розглядав сім'ю однією з перешкод на шляху формування нової людини. Його ідея про необхідність виховання дитини з ранніх років активно, поза сім'єю, впроваджувалась у нашій країні з одночасним відведенням сім'ї положення «комірки» з «відсталими» традиціями і звичаями. Упродовж багатьох років словом і ділом підкреслювалась провідна роль суспільного виховання у формуванні особистості дитини.

Сучасна наука оперує даними, що засвідчують важливість для повноцінного розвитку особистості дитини сімейного виховання, оскільки його сила і вплив не порівнюються з жодним, навіть з дуже кваліфікованим вихованням у дитячому садку чи в школі.

Відомий психолог О. М. Леонтьєв зі всього багатства навколишнього світу, який так чи інакше впливає на малу дитину, виділив обсяг інтимно-близьких малюку людей, до виховних

впливів яких він особливо чутливий. Виявляється, що дитина в перші роки життя не сприймає вмовлянь, зауважень, порад «чужоті» (виховательки іншої групи, перехожої, випадкової сусідки, в транспорті). Це пізніше, на початку підліткового віку, їй важлива думка друга, приятеля, її зачіпає репліка перехожого, а в перші 7–8 років саме авторитетне – «Так мама сказала!»; «Так звелів тато!».

У дослідженнях Т. А. Маркової систематизовано фактори, які визначають силу і стійкість сімейного виховання. Розглянемо їх.

1. Виховання в сім'ї вирізняється глибоким емоційним, інтимним характером. «Провідником» сімейного виховання є батьківська любов до дітей і взаємні почуття (довіра, ніжність, єдність) дітей до батьків. Ефективність сімейного виховання здебільшого визначається тими емоційними зв'язками, які об'єднують всіх членів сім'ї, завдяки чому діти почуваються захищеними від невідомості і небезпеки навколишнього світу. Тут можна сховатись у маминих обіймах від дійсних і уявних страхів, дізнатись про все на світі в дідуся, який «самий, самий розумний». Домашнє тепло і затишок – одна з умов щасливого дитинства.

2. Виховання в сім'ї вирізняється постійністю й сталістю виховних впливів матері, батька, інших членів сім'ї в різноманітних життєвих ситуаціях, їх повторюваністю з дня у день. Така постійність виховних впливів благотворна для нервової системи дитини, що формується і виробляє дії-відповіді на зовнішні подразники. Навіть, якщо за змістом, формою вираження ці виховні впливи не завжди педагогічно виважені, дитина знає і передбачає в кожному життєвому моменті, що її чекає. Наприклад, повертаючись з прогулянки в брудній курточці, дитина заздалегідь готує себе до негативної реакції мами, налаштовується на цю

реакцію і обдумує як себе поводити, «заспокоїти» маму (попросить вибачення, поцілує, візьме щітку і почистить куртку).

3. Сім'я володіє об'єктивними можливостями для залучення дитини з перших років життя в різноманітні види діяльності (трудова, господарська, побутова, виховна стосовно інших членів сім'ї, неї самої). Якщо в дитячому садку діти беруть участь у праці від випадку до випадку, не завжди розуміють її необхідність для навколишніх людей, у сім'ї ж зовсім інша картина. Вже 1,5–2 роки можуть бути постійні обов'язки: ввечері скласти іграшки «спати», подати дідусеві газету, поставити лавочку для ніг перед кріслом бабусі. З 3–4 років дитині доручають поливати кімнатні рослини, вона сервірує стіл, допомагає дорослим у прибиранні тощо.

Вираз «діти – дзеркало сім'ї» дуже точно передає зміст орієнтації дитини на сукупність духовних і моральних цінностей, які культивує її сім'я. В кожній родині свої уявлення про добро і зло, свої пріоритети і моральні цінності: в одній на високий щабель поставлені доброта, милосердя, гуманність, в інших – навпаки, панує культ жорстокості. Батьки всіляко стимулюють і заохочують такі дії, способи поведінки, які відповідають їх уявленням про те, що добре, а що погано. Так, молодий батько вчить свого 3-х річного сина «давати здачу» при будь-яких конфліктах з ровесниками, не враховуючи, що їх причиною в дітей буває не тільки злостивість, а й невміння висловити прохання, імпульсивність поведінки, не координованість рухів та ін.

Наслідуючи близьких, дорогих людей, застосовуючи їх «уроки філософії», дитина оволодіває формами поведінки, способами спілкування і взаємодії з навколишніми людьми. Вперта мама буде, можливо, страждати від упертості сина, а «войовничий»

батько приречений на постійне вислуховування зауважень учителів типу «бився на перерві».

Багато великих педагогів вважали, що сімейне виховання – це, передусім, самовиховання батьків: дуже складно прищепити дитині ті якості, якими вони самі не володіють і «відучити» від таких, які постійно демонструють.

Важливим фактором становлення особистості є самоусвідомлення в особі батьків представників певної статі й оволодіння відповідною рольовою поведінкою. Вчені називають це формуванням психологічної статі і відмічають особливу роль сім'ї в даному процесі. Дитина бачить приклад, поведінку батьків, їх взаємовідносини, елементи трудового співробітництва, будує свою поведінку на основі наслідування відповідно до своєї статі.

Утворюючи малу групу, своєрідний «мікрокосмос», сім'я найбільше відповідає вимогам поступового залучення дитини до суспільного життя і поетапного розширення її кругозору й досвіду. Відтак слід враховувати, що сім'я диференційована соціальна група. В ній представлено різні вікові (старші і молодші члени сім'ї), статеві (чоловіки і жінки), професійні «підсистеми» (мама – вчителька, тато – шофер, бабуся – медсестра). Це дозволяє дитині найширше проявляти свої можливості, швидше і повніше реалізовувати потреби (А. Т. Харчев, І. В. Гребенніков, Ю. П. Азаров).

Таким чином, сучасна наука підкреслює пріоритет сім'ї у вихованні дитини, що проявляється в багатомірності форм впливу, в їх безперервності й тривалості, в діапазоні цінностей, які засвоює зростаюча людина.

2. Не всі сім'ї повною мірою реалізують весь комплекс можливостей впливу на дитину. Причини можуть бути різні: одні сім'ї не хочуть виховувати дитину, інші – не вміють цього робити, ще інші – не розуміють, для чого це потрібно робити. У всіх випадках необхідна кваліфікована допомога дошкільного закладу.

В даний час необхідність дошкільного виховання не викликає жодних сумнівів. За останні роки до дошкільних закладів ставляться підвищені вимоги. Десять років поспіль наша держава всіляко підкреслювала соціальну функцію дошкільного виховання – звільнення жінки-матері для участі в суспільному виробництві. Отож, при оцінюванні роботи дошкільного закладу в якості важливого показника фігурують дані про захворювання дітей, про кількість пропущених ними днів (а отже вимушеної непрацездатності матері).

Зростання ролі освіти, що спостерігається в багатьох країнах світу, в тому числі і в нашій країні, змінило відношення до дошкільних освітніх закладів. Відтак, головним чином виступає педагогічна функція дошкільної установи: як виховують, чому вчать, наскільки успішно готують до школи. Щоб ефективно виконувати педагогічні функції, дошкільний заклад повинен переглянути зміст і якість освітньої роботи з дітьми, шукати шляхи сильнішого впливу на кожну дитину. Це обумовлює необхідність пошуку педагогічним колективом дошкільного закладу в сім'ї союзника, однодумця у вихованні дитини.

Слід відмітити, що педагоги дошкільних закладів не завжди усвідомлюють важливість і необхідність співробітництва з сім'єю. Багато молодих спеціалістів вважають, що їх учили як розуміти дитину, як її навчати, виховувати і недооцінюють ролі батьків,

оскільки вважають, що виховують дитину правильно, на науковій основі. Отож не важливо, якщо батьки виховують не зовсім правильно і бачать вони дитину меншу кількість часу, ніж вихователь у садочку. Дуже часто так думають і батьки, що вони знають свою дитину краще, ніж інші, розуміють її, а, отже, і виховують самі. А в дитячому садочку, дитина ціла і неушкоджена, під наглядом дорослого.

Таким чином, дві сили, які дуже близькі дитині дошкільного віку – батьки і педагоги, намагаються виховувати автономно, незалежно одна від одної. Це не принесе плідних прикінцевих результатів.

У вихованні маленької дитини чимало заходів будується на формуванні позитивних звичок, навичок поведінки, раціональних способів діяльності.

Все це можливо, якщо дорослі домовлятимуться про однорідність вимог до неї, спільність методів впливу та способів навчання в дитячому садку й родинному колі.

Необхідно також враховувати, у вирішенні яких завдань виховання може бути сильнішою та чи інша сила (дитячий садок чи сім'я), і, відповідно, як основний тягар слід взяти на себе іншій. Наприклад, в емоційному, статевому вихованні, у залученні дитини до спорту можливості сім'ї значно вищі, ніж можливості дитячого садка. Однак дитячий садок кваліфіковано здійснює навчання, забезпечує розвиток творчих здібностей та ін.

Таким чином, в основу взаємодії сучасного дошкільного закладу та сім'ї покладено співробітництво.

3. Загалом, повноцінним може бути тільки те виховання, яке починається від колиски. Дошкільне виховання, що починається з

родинного виховання, а далі доповнюється суспільними дитячими закладами є вирішальним у прилученні дитини до скарбниці духовної культури народу, її соціалізації.

Саме в родинному вихованні в дошкільні роки у дитини закладаються основи моралі, правильної поведінки, активності, ініціативи, творчого ставлення до дійсності чи навпаки – пасивності, байдужості, нігілізму, індиферентності.

Родинне виховання і виховання в дошкільній установі реально існували як дві самостійні ланки, хоча в програмах дитячого садка і в методичній літературі наголошувалось на необхідності взаємозв'язку дитячого садка і сім'ї. На справді – це були дві системи, які зрідка взаємодіяли.

У сім'ї зміст, методи, форми виховання дітей залежать від загальної культури батьків. Найпростіше сімейне виховання носить довільний характер, змінюється без чіткої системності, здійснюється фрагментарно і досить стихійно.

За таких умов за загальним розвитком і ступенем вихованості діти сильно різняться. В одних сім'ях ростуть добрими, активними, привітними, довірливими, мають інтерес до гри, книги, мистецтва. В інших – батьки не дуже добре дбають про загальний розвиток дитини, але велику увагу приділяють її дисциплінованості, слухняності. Ще в інших сім'ях вихованню дитини не надають значення взагалі.

Дитячий дошкільний заклад є обов'язковою ланкою загальної системи освіти. Отже процес виховання і навчання дітей здійснюється відповідно до програми, укладеної фахівцями: фізіологами, психологами, лікарями, педагогами, методистами й

доведеної до чинності відповідною ухваленою Міністерства освіти і науки України.

Програма набуває чинності державного документу. За твердженнями спеціалістів у дошкільних установах достатньо розвинені й виховані діти це, здебільшого ті, в сім'ях яких з особливою увагою ставляться до виховання. Діти, які викликають у вихователя труднощі з питань загального розвитку, вихованості загалом виростають у сім'ях, зі збідненим вихованням.

Отже, навіть обов'язкова програма чітко організованим процесом виховання у дошкільному закладі виявляються прямо залежно від сім'ї: якщо в сім'ї дбають про дитину, то й дитячий садок допомагає в збагаченні розвитку, якщо ж сім'я належно не займається вихованням, чи створює для дитини важкі умови, то дитячий садок не в змозі допомогти.

На практиці впродовж тривалого часу склалось так, що дитячий садок стосовно сім'ї був незалежнішим, підпорядковувався адміністративним органам зі щонайменшою звітністю перед сім'єю. Сім'я не мало впливала на те, в який садок потрапить дитина за направленням, які вимоги будуть висуватись перед дитиною, який режим установи, вихователі, персонал.

На даний час ситуація змінюється, виникають дитячі садки, що більше будуть рахуватись з потребами сім'ї і в режимі, і в змісті роботи. Сім'я матиме можливість вибирати собі дитячий садок і вихователя, розраховуючи на справжню співпрацю у вихованні дитини.

Психологи і педагоги підкреслюють:

1. Особливістю сімейного виховання є його виразний емоційний характер, що ґрунтується на родинних почуттях,

проявляється у глибокій любові до дітей, і взаємних почуттях дітей до батьків.

У вихованні дітей раннього і дошкільного віку визначальне значення мають родинні емоційні зв'язки (матері і дитини – в першу чергу), так як коло людей, з якими спілкується дитина досить обмежене, навіть якщо дитина відвідує дитячий дошкільний заклад.

2. Основною умовою розвитку особистості є включення дитини в стосунки і спілкування з людьми.

Тому, в концепції дошкільного виховання подано такі тези про взаємодію сім'ї і дошкільної установи:

- сім'я і дитячий садок в хронологічному порядку пов'язані принципами наступності. Вони повинні забезпечувати безпосередність навчання і виховання дітей.

Сучасні дослідження Т. А. Маркової, Кульчицької і інших показують, що в практиці суспільного і сімейного виховання переважає не принцип наступності, а паралелізму, тобто сім'я вирішує свої завдання, а дошкільний заклад – свої. За таких умов, освітня підготовка дітей не приносить відчутних результатів;

- сім'я – це найбільш природна школа соціалізації дитини в суспільстві. Через сім'ю дитина набуває різного досвіду. Концепція орієнтує на те, щоб мета і зміст виховання не відрізнялись від мети і змісту родинного виховання;

- адаптаційний період дитина – сім'я – дитячий садок розширити на більш тривалий час;

- основна мета дошкільного виховання – всебічне виховання дитини, що включає естетичні, розумові, моральні, мовні здібності малюка.

Сучасна практика, в основному, здійснює ті завдання, від яких залежить підготовка дітей до навчання у школі.

У зв'язку з усім вище викладеним можна зробити висновок, що на сучасному етапі дошкільний заклад і сім'я повинні працювати в умовах співробітництва, і в зв'язку з цим дитячий садок повинен бути ініціатором таких змін, оскільки цього вимагає час. Отож, перед дитячою дошкільною установою сьогодні поставлено низку завдань:

1) змінити соціальну орієнтацію на основного замовника дитячого садка, якому він має бути підзвітний;

2) усвідомлення вихователями дошкільних закладів того, що дітей їм довіряє сім'я, значить потрібно зберегти здоров'я дитини і забезпечити належні умови для її розвитку;

3) спершу, ніж приймати дитину в групу, вихователь має добре ознайомитись зі змістом, характером і напрямками виховання в сім'ї, щоб забезпечити адекватні умови для тісного контакту вихователя з вихованцем, вихователя з батьками.

У сім'ї формується характер кожної дитини, її особистісні риси, в т. ч. закладаються основи національної свідомості, і відбуваються становлення особистості загалом. Ще В. О. Сухомлинський відзначав, що «...сім'я – це повноводна річка, водами якої живиться держава». У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості. З сім'ї починається соціальне виховання.

Родинне виховання – це феноменальне явище сімейного і суспільного життя, яке постало в процесі трудової діяльності людей у зв'язку з необхідністю для молодого покоління

оволодівати виробничо-трудовим досвідом старших поколінь. Відтак мати й батько виступали першими педагогами для дитини.

Упродовж дошкільного дитинства і в подальшому дещо нижчі темпи фізичних й психічних змін у розвитку дитини. До фізичних змін відносимо: ріст і розвиток кісток, м'язів, внутрішніх органів, нервової, серцево-судинної системи та ін. Психічні зміни охоплюють розвиток всіх психічних процесів (сприймання, мислення та ін.), формування характеру, духовно-моральних якостей, оволодіння знаннями і вміннями. Узагальнено особистість – це людина, що поєднує риси загальнолюдського, національного, суспільнозначущого та індивідуально-неповторного.

Отож, ідеалом родинного виховання виступала здорова та щаслива людина з багатогранними знаннями і високими духовно-моральними якостями, працьовитістю. Принципи родинного виховання впливають із закономірностей функціонування батьківської педагогіки і розглядають як положення, що визначають вимоги до змісту, організації і методів забезпечення виховного процесу в сім'ї.

Розглянемо принципи родинного виховання:

– принцип народності, за яким дитина повинна виховуватися знаннями і здобутками, засобами формування світогляду українського народу, нації загалом;

– принцип наступності і спадкоємності поколінь, що забезпечуватиме взаємозв'язки старших з молодшими поколіннями, що необхідно для життя сім'ї і людини і для суспільного прогресу, передаватиме родинно-побутовий досвід, духовні, моральні цінності, знання, вміння, навички;

- принцип участі в праці: праця – це мета життя і його сутність;
- принцип природовідповідності й культуровідповідності – забезпечує в родинному вихованні опертя на особливості природи дитини; передбачатиме її поступовий вхід у сферу культурного життя, задля їх освіченості, кваліфікації; володіння високоморальними якостями й активністю в громадському житті;
- принцип самодіяльності – забезпечує спрямування виховного впливу на дітей з метою їх особистісного виявлення, розвитку волі, самостійного мислення, творчої думки, вільної діяльності, винахідливості й підприємливості, вироблення рис ділової людини;
- принцип реалізації педагогічної компетентності батьків та єдності вимог і виховних напрямів – спрямовував батьків на обізнаність з народною педагогікою, з основами виховання, застосування знань у виховній роботі, єдність вимог у сім'ї та в дитячому закладі.

Актуальними є думки О. В. Духновича, який писав з цього приводу, що «...початкове виховання належить батькам – це найприродніший обов'язок і повинність... Батьки є першими вихователями своїх дітей».

Серед усіх надбань людини найбільша цінність належить правильному вихованню, одержаному в дитинстві та юності від батьків, у родинному колі. Без нього найкращі здібності, найбільші статки, найвище родове походження нічого не варті.

Основне завдання родинного виховання полягає в тому, щоб сформувати людину здатною до осягнення її призначення. Традиційна батьківська педагогіка – це не що інше, як педагогіка життя. Процес виховання в трудовій сім'ї мало чим відрізняється від

реальної життєвої діяльності самої родини та громадян. У цьому полягає основна дійова сила й достоїнство родинної педагогіки.

Завдання родинного виховання передбачають реалізацію низки вимог. Наведемо їх:

- натуралізм, що передбачає розгляд людини як частини природи із неухильною турботою про її гармонійний розвиток, удосконалення природних сил дитини, збереження темпів природного перебігу цього процесу й його охорона від шкідливих сторонніх впливів. Цей принцип тотожний з принципом природовідповідності;

- раціоналізм, який націлює батьків на плекання розуму дитини в сукупності з її духовним розвитком шляхом засвоєння рідної (материнської) мови, фольклору, національної родинно-побутової культури, народних мистецтв;

- гуманізм, що передбачає людяне, доброзичливе ставлення до дитини і намагання формування «досконалої людськості», щирих стосунків між батьками та дітьми, чуйного ставлення до людини загалом, утвердження добра на Землі;

- евдевмонізм, за яким мета виховання полягає в земному благополуччі та щасті, до якого прагне кожна людина і в кожній людини воно різниться змістом і формою;

- соціалізація та етнізація, які мають певне реальне вираження і знаходять своє реальне втілення в рамках конкретної сім'ї на основі родинного, економічного, духовно-культурного життя й історичного досвіду народу, нації. До основних засобів етнізації відносять: материнську мову, національну, родинно-побутову та громадську культуру, посильну участь дитини в трудовій діяльності, національні звичаї, традиції. Фундамент етнізації

закладається в сім'ї, отож батьки повинні дбати, щоб діти сформувались як високосвідомі українці;

– духовність, що забезпечує вплив та вивершене становлення світоглядно-морально-етичного внутрішнього світу дитини.

Пріоритет родинного виховання, порівняно з іншими виховними ланками, незаперечний. Його сутність полягає в тому, що сім'я першою бере під свою опіку дитину з часу її народження у віці найінтенсивнішого формування її характеру і не применшує своєї уваги тоді, коли вона дорослішає. Родина належить до перших і найвпливовіших вихователів особистості.

З цього приводу В. О. Сухомлинський писав: «Виховує, звичайно, сім'я в цілому – її загальний дух, культура людських стосунків... Без батьківської мудрості нема виховної сили сім'ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей».

Процес родинного виховання – це сукупність низки послідовних дій батьків, спрямованих на досягнення правильного виховання своїх дітей. Вони наділені всім, що властиве для педагогічного процесу і становить цілеспрямовану, свідомо організовану, розвивальну взаємодію вихователів і вихованців, упродовж якої розв'язуються суспільно-необхідні завдання освіти дітей та молоді. У розвитку дитини важливі функції виконує довкілля, в якому вона виховується, а також і спадковість, т. з. генофонд.

Ідеалом родинного виховання здавна виступає здорова та щаслива людина з багатогранними знаннями і високими духовно-моральними якостями, патріотичними почуттями та працьовитістю.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Окресліть виховні функції сучасної сім'ї з опертям на праці класиків педагогіки. Зробіть їх інтерпретацію в освітньому процесі українського дошкілля.
2. Охарактеризуйте фактори впливу на емоційну сферу особистості.
3. Напишіть твір-есе на тему «Діти – дзеркало сім'ї».
4. Складіть словник термінів, якими слід послуговуватися в розкритті основних питань плану.
5. Розробіть схему ретроспективного аналізу програм дошкільної освіти впродовж XX ст. і виокреміть зміст роботи з батьками. Проаналізуйте, як змінювалась його мета і завдання на різних етапах соціального поступу України.
6. Обґрунтуйте залежність родинного виховання малят від їх етнічної приналежності. Що є, по-вашому, космополітизм, космічне мислення, крок уперед чи поступ назад. Чим різняться поняття?

Рекомендована література: I: 1; 3; 4; 5; 9; 10; 14; II: 4; 6; 8; 11; 12; 16; 20; 25; 26; 28; 32; 38; 46; 63; 67; 69; 70; 72; 73; 74; 84; 91; 104; 105; 109; 110; 111; 112.

ТЕМА 31. ФОРМИ І МЕТОДИ ВЗАЄМОДІЇ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ УСТАНОВИ З СІМ'ЄЮ

1. Співробітництво дитячого дошкільного закладу з сім'єю. 2. Методи вивчення сім'ї, плановий підхід до участі батьків у діяльності дошкільного закладу. 3. Форми взаємодії дошкільної освітньої установи з сім'єю.

1. В основу взаємодії сучасного дошкільного закладу і сім'ї покладається співробітництво. Ініціаторами його встановлення повинні виступати педагоги дошкільного закладу, оскільки вони професійно підготовлені до освітньої роботи, а значить розуміють, що її успішність залежить від злагожденості, наступності у вихованні дітей. Педагог усвідомлює, що співробітництво потрібне в інтересах дитини, і в цьому необхідно запевнити батьків. Ініціатива зі встановлення взаємодії з сім'єю і кваліфікована реалізація її завдань визначають керуючу роль дошкільного закладу щодо сімейного виховання.

Успіх співробітництва вирішальною мірою залежить від взаємних установок сім'ї і дитячого садка (В. К. Котирло, С. О. Ладивір). Найсприятливіше вони складаються за умов, коли обидві сторони усвідомлюють необхідність цілеспрямованого впливу на дитину і довіряють одне одному. Важливо, щоб батьки були впевнені в хорошому відношенні педагогів до дитини, відчували їх компетентність з питань виховання, поцінювати його особистісні якості (доброзичливість, чуйність, увагу до людей, турботливість).

Така довіра сама є проявом спонтанності: вихователь повинен заслужити її добром, небайдужим ставленням до дитини, вмінням пробуджувати в ній красу, щирість і милосердя. До цього треба віднести ще й культуру спілкування, тактовність і взаємоповагу.

Світова статистика переконує, що сучасне сімейне виховання не є настільки ефективним, повноцінним, як повинно бути. Отож, у багатьох країнах розробляються спеціальні програми, спрямовані на підвищення педагогічної культури сім'ї, виховання з чоловіка і дружини батьків.

Психолого-педагогічна освіта батьків задля підвищення їх педагогічної культури – один з напрямів співробітництва дошкільного закладу і сім'ї. На сучасному етапі психолого-педагогічна освіта батьків забезпечується багатьма засобами: за допомогою радіо, телебачення, популярної літератури про виховання

Відтак, психолого-педагогічна освіта батьків, що здійснюється дошкільним закладом, повинна мати спрямованість і мету. Так, специфіка роботи вихователя ясельної групи з сім'єю диктується, передусім, психофізіологічними особливостями дітей раннього віку: швидкий розвиток малюка потребує своєчасної зміни завдань виховання і навчання, перебудови методів і прийомів педагогічної роботи. У зміст психолого-педагогічної освіти батьків необхідно включати питання охорони життя, укріплення здоров'я малюка, створення умов для правильного фізичного розвитку.

Рекомендації з питань адаптації дитини до умов суспільного виховання, гігієнічного догляду, раціонального харчування, загартовування, режиму дня, масажу, гімнастики батькам надає не тільки вихователь, а й медичні працівники дитячого садка. При цьому поради і рекомендації повинні бути не для дітей загалом, а для конкретних Саші та Юлі і т. д.

У даний час актуальним є питання про те, щоб перетворити дошкільну установу у відкриту до різних впливів, що могли б значно збагатити освітній процес. Передусім, потрібно «відкрити» дошкільний заклад для батьків та інших членів сім'ї, розширивши рамки традиційних контактів на святах, зборах тощо.

Батьки, члени сім'ї можуть значно урізноманітнити життя дітей в дошкільному закладі, зробити свій внесок в освітню роботу.

Наприклад, Назарова бабця – художниця, вона з задоволенням приходить у дитячий садок, показує дітям свої витвори, вводить їх в таємниці своєї майстерності, вчить пальчиковій техніці малювання. А до Нового року в залі оформили виставку дитячих малюнків і робіт Марії Іванівни. У Сергія батько повернувся з Парижа. Його бесіда з дітьми, що супроводжувалась показом відеофільму, фотографій, була дуже цікавою і для співробітників, і для вихованців дитячого садка. Одного разу Аня привела свого дідуса, і він організував з хлопчиків бригаду для ремонту іграшок. Замовлення стали поступати і з інших груп.

Залучення батьків та інших членів сім'ї до освітньої роботи дитячого садка є необхідним, передусім для дітей. І не тільки тому, що вони дізнаються, вивчають щось нове. Важливою є та любов і вдячність дітей до своїх татів, мамів, бабусь і дідусів, які, виявляється, так багато знають, так цікаво розповідають, у яких «золоті» руки.

Ще важливіше допомогти батькам відчувати себе в ролі «колективного педагога». Особливо це важливо для бабусь і дідусів, їм необхідно бачити, що вони потрібні, цікаві навколишнім людям. Педагоги мають можливість краще і більше дізнатись про сім'ю кожного вихованця, зрозуміти її сильні та слабкі сторони у вихованні дітей, визначити характер і обсяг своєї допомоги, а іноді – чогось і навчитись.

Отже, вирішення завдань співробітництва вимагає, щоб педагоги брали участь у психолого-педагогічній освіті батьків; вивчали сім'ї, з'ясували їх виховні можливості; залучали батьків до освітньої роботи дитячого садка.

Наводимо умови успішної роботи з батьками за даними досліджень Л. В. Поздняк і Н. Н. Лященко: цілеспрямованість, системність; плановість; диференційований підхід до роботи з батьками з врахуванням багатоаспектності та специфіки кожної сім'ї; вікова диференціація змісту роботи з батьками; доброзичливість, відкритість. Ключовим завданням в організації педагогічного процесу в дошкільних закладах нового типу є забезпечення взаємодії родини з вихователями.

Для узгодження дій родини та дитячого садка як суб'єктів виховання доцільно дотримуватись таких вимог:

1. Співпраця родини і дитячого садка має ґрунтуватись на взаємоповазі, рівноправному партнерстві.

2. Взаємна довіра є основою співпраці. Особливу роль в її зміцненні відіграє порозуміння. Кожен суб'єкт має знати функції всіх суб'єктів та зміст їх діяльності, чітко уявляти власну роль у взаємодії. Саме про це треба домовитись заздалегідь.

3. Співпраця сім'ї, дитячого садка можлива лише за умови їх певної духовної єдності. Підвалиною цієї єдності є любов до дитини, сприймання її як вільної особистості, розуміння проблем становлення людської гідності, дорослішання і творчого розвитку.

Отож, всі сторони мають відмовитись від фізичного впливу та психічного тиску на дитину, від примусу, дотримуватись права дитини на вільний вибір в умовах середовища високого культурного рівня. Відповідно кожна сторона має взяти на себе певні обов'язки. Розглянемо їх.

Дитячий садок забезпечує: умови для фізичного і психічного розвитку дитини та догляд за нею під час її перебування в дитячому закладі; умови для розвитку творчих здібностей та

інтересів; задоволення потреби дитини в емоційно-особистісному спілкуванні в умовах дитячого колективу; захист від фізичного впливу та психічного тиску на дитину в будь-якій формі; кваліфіковану допомогу родині в розв'язанні педагогічних проблем; активне сприяння усвідомленню дитиною ролі люблячого педагога, а також формування вміння виявляти свою любов у спілкуванні з ним і з батьками та іншими членами родини.

Родина, у свою чергу, зобов'язується: створювати оптимальні умови для фізичного і психічного розвитку дитини вдома; брати участь у розвитку творчих здібностей дитини спільно із дитячим закладом; захищати дитину від будь-яких форм фізичного впливу та психічного насильства поза дитячим закладом; задовільняти потреби в емоційно-особистісному спілкуванні в колі родини; сприяти усвідомленню дитиною ролі вихованця, члена дитячого колективу на основі довіри та доброзичливого ставлення до педагогів і дітей.

Педагогічний колектив та колектив батьків – це єдиний живий організм, об'єднаний спільною метою, гуманними стосунками та високою відповідальністю.

Педагоги і батьки на педагогічних радах, до складу якої входять їх представники, визначають структуру, зміст та організацію навчального процесу впродовж року.

Наводимо варіант структури навчального року для дошкільного закладу:

І семестр з 01.09 по 30.12...; II семестр з 16.01 по 15.05...

Зимові канікули з 31 грудня до 15 січня, літні канікули (оздоровчий період) з 16 травня до 31 серпня.

Головне завдання на сьогодні – зруйнувати бар'єр між дитячим садком і сім'єю. Не може бути ніяких конструктивних форм співпраці допоки дитячий садок залишатиметься закритою установою. Батьки обов'язково повинні знати і бачити як живуть їхні діти, чого їх навчають, як виховують, в які ігри вони грають тощо.

Присутність батьків у дитсадку дозволить істотно поліпшити життя дітей, створити домашню атмосферу, допомогти вихователю в організації тієї чи іншої дитячої діяльності, допоможе батькам об'єктивно оцінювати сильні й слабкі сторони у вихованні дитини. Вихователі отримають багато додаткових відомостей про індивідуальні особливості кожної дитини, про емоційний характер спілкування в сім'ї, про формування різних трудових навичок і звичок, для яких сім'я має більші можливості. Відкриті, зацікавлені контакти з сім'єю допоможуть виявити кращий досвід сімейного виховання, зацікавити інших.

І батьки, і вихователі зможуть краще зрозуміти дитину, врахувати її бажання, інтереси, потреби.

Важливий напрям своєї діяльності педагогічний колектив дошкільного закладу повинен вбачати в збагаченні знань вихователів про сімейне виховання, поглибленні педагогічних знань батьків, досягненні єдності виховного впливу на дитину в сім'ї і в дошкільному закладі. Щоб принцип взаємодії, спільності виявився реально діючим, дошкільна установа має відмовитися від монологу, звички лише керувати батьками, натомість надати перевагу діалогу. Педагогічна допомога батькам повинна спиратися на ретельне і всебічне вивчення кожної сім'ї, кожної дитини. Це повинен бути союз особливого призначення, що

ґрунтується на тонких духовно-моральних і емоційно-інтелектуальних переконаннях.

2. Одним з важливих завдань дошкільного закладу розглядаємо пропаганду педагогічних знань для батьків. Сучасна педагогіка пропонує різноманітні ефективні та дійові форми і методи цієї роботи, які уможливлюють досягнення оптимальних результатів.

У низці методів особливе місце посідають педагогічні (ігрові) ситуації, які допомагають удосконалювати педагогічні вміння батьків, поглиблювати їхні знання з конкретних проблем виховання дітей, формують й удосконалюють уміння аналізувати свою діяльність задля прогнозування поведінки синів та доньок у різноманітних життєвих ситуаціях і добору адекватних методичних прийомів впливу на них.

Для вивчення батьківських проблем доцільно застосовувати індивідуальні бесіди, методи анкетування. Бажано створити в дошкільному закладі кімнату для батьків, де б вони могли з користю для себе провести час, очікуючи на дитину. Тут доречно було б помістити методичну та художню літературу. До обладнання батьківських куточків бажано залучати і самих батьків. Їм можна запропонувати поділитися цікавим досвідом сімейного виховання.

Показовим щодо цього є дитячий заклад № 278 м. Києва. У додатку наводимо координаційний план спільних заходів педагогічного колективу дошкільного закладу та батьків. У даному плані на кожен місяць заплановано розгляд загальних питань для усіх батьків і конкретно для кожної вікової групи. До його змісту включено різні методи і форми роботи з батьками:

– анкетування батьків, відвідування сім'ї дитини, вивчення умов виховання дітей у родині, бесіди з батьками, консультаційний пункт;

– батьківські збори, тематичні виставки, консультації, випуск усного журналу, школа здорової дитини, лекторії.

У дошкільному закладі чудово обладнали «родинну світлицю». У затишній обстановці батьки можуть поспілкуватися, обмінятися досвідом й одержати консультацію від лікаря, психолога. Педагоги садка випускають рукописний журнал «Родинна світлиця». Консультації психологів, педагогів чергуються тут з розповідями про народні звичаї, обряди, народну педагогіку, поради лікаря, обмінюються рецептами українських страв, тощо.

Загальні збори, конференції відходять у минуле. На сучасному етапі взаємо-обмін інформацією доречніше здійснювати у формі «круглих столів», вечорів запитань та відповідей, ділових ігор.

Корисно використовувати професійні вміння батьків в освітньо-виховному процесі. Зокрема, можна пропонувати татам, мамам чи іншим членам родини проводити з дітьми заняття з тієї справи, якою вони володіють (кондитерство, декоративно-прикладне мистецтво).

За Л. В. Поздняк і Н. Н. Ляшенко наводимо низку методів вивчення сім'ї: анкетування; спостереження за дитиною; відвідування сім'ї дитини; обслідування сім'ї з допомогою проєктивних методик; бесіда з дитиною; бесіда з батьками.

Для спостереження доцільно вибирати ситуації, які відображають взаємовідносини дитини і батьків, способи поведінки один з одним. Достатньо виразно це проявляється в години приходу і відходу з дитячого садка. Щоб утриматися від

випадкових вражень і хибних висновків, вихователь повинен поспостерігати одну і ту ж саму ситуацію спілкування рідних з дитиною не менше 7–10 разів. Форми спілкування, незалежні від настрою і умов можна вважати типовими. Бажано свої спостереження фіксувати в спеціальному щоденнику. Про стиль спілкування з дитиною свідчить також реакція дорослих на дитячі пустощі, вередування, впертість, фантазування тощо.

Бесіда з батьками передбачає чітку постановку мети, що саме вихователь хоче з'ясувати, довідатись, а також продумування способу її досягнення. Вона не може вести спостереження стихійно, отож воно потребує підготовки. Мета підказує тему, а тема – моделює хід бесіди. Перші бесіди повинні бути короткими і побудованими на значимому для батьків змісті. Питання, які продумані педагогом заздалегідь, вплітаються в хід бесіди. Одне і те ж питання доцільно ставити в різних формах у декількох бесідах, тоді є впевненість в правдивості одержаного матеріалу й значущості прикінцевих результатів.

Багатим джерелом інформації про сім'ю, про характер взаємовідносин її членів може правити метод виконання дитиною в присутності близького дорослого певного практичного завдання. Така ситуація дозволяє виявити характерний для членів сім'ї досвід взаємодії з дитиною, якщо спеціально з'ясовувати, що дорослий може допомагати дитині, як справитись із завданням і поводитись вільно, як вдома. Вихователь, пояснивши завдання, спостерігає зі сторони. Предметом його аналізу виступає поведінка дорослого – характер його дій і словесних реакцій, що відносяться до тих чи інших моментів діяльності дитини. Одні батьки, не помічаючи цього, втручаються в дії дитини, подавляють

її ініціативу і самостійність, інші – вміють непомітно підказати і направити зусилля дитини, зберігаючи її почуття впевненості.

Метод відвідування сім'ї дитини найпоширеніший. Однак останнім часом він неправомірно забутий чи маловживаний. Плануючи відвідування певної сім'ї, вихователь повинен, передусім, поставити мету: ближче ознайомитись з батьками, краще дізнатись про сім'ю, побачивши її в звичайних, домашніх умовах, перевірити свої припущення і спостереження відносно психологічного клімату, в якому живе дитина. Обов'язково слід попереджувати сім'ю про свої візити, узгодивши з батьками день і місце, час відвідин, зручний для обох сторін.

Близьке знайомство з батьками дозволяє впровадити анкетування як метод подальшого вивчення сім'ї. Анкета має на меті отримати додаткові дані про особливості й умови виховання дитини. Недоцільно проводити анкетування, зовсім не знаючи сім'ї. План анкетного опитування за змістом відповідає передусім бесідам. Його мета – уточнити й поглибити почерпнуті відомості зі змісту кожної бесіди. Відтак анкета може бути складена вихователем під керівництвом методиста дошкільного закладу. Формулювання запитань повинні бути чіткими, передбачати однозначні відповіді.

Плановий підхід до участі батьків у роботі дошкільного закладу

Персонал планує і обговорює.		Консультації з батьками.
Яка ваша мета (як співробітника) щодо залучення батьків?		Як це співпадає з бажаннями батьків?
Які конкретні завдання вам доведеться вирішувати, якщо ви		Як ці завдання співпадають з побажаннями і

хочете, щоб це відбулося?		потребами батьків?
Які міри можна прийняти, щоб вирішити кожне завдання?		Який досвід і думку можуть викласти батьки?
Які обов'язки будуть у персоналу в кожному конкретному випадку, які навички потрібні для їх виконання?	Які ресурси вам потрібні для кожного з шляхів? Які ваші ресурси?	Яка роль відводиться батькам? Який внесок можуть зробити батьки в освітні ресурси?

Рішення про способи дії

Що легко?	Що важко?	Наскільки активно батьки брали участь у цьому?
Перевірка виконання нового плану.		Які погляди батьків на нововведення?
Перегляд і оцінка програми.		
Планування подальших кроків заходів.		

У книзі «Управління дошкільною освітою» Л. В. Поздняк і Н. Н. Ляшенко подають такі форми роботи дошкільного закладу з батьками:

загальні групові батьківські збори; педагогічні консультації, бесіди; спільне проведення занять, дозвілля; клуб за інтересами: національні традиції, молода сім'я, професійний статус; участь батьків у методичних заходах: виготовлення костюмів, організація відеозйомок; дні відкритих дверей; педагогічна світлиця та ін.

3. Сучасне життя спонукає до урізноманітнення та оновлення форм спільної роботи дошкільного закладу і сім'ї. Вивчення та аналіз методичних рекомендацій О. Кононко, Т. Алексеєнко та інших науковців і практиків дозволяє виділити такі форми взаємодії родини з дошкільним закладом:

– індивідуальні (вступне анкетування, попередні візити батьків з дітьми до садка, співбесіди, консультації, відвідування педагогами своїх вихованців удома, телефонний зв'язок, тощо);

– наочно-письмові (батьківські куточки, тематичні стенди, ширмочки, дошка оголошень, планшети, інформаційні листки, тематичні виставки, анкетування, скринька пропозицій, індивідуальні зошити, неформальні листи, родинні газети, педагогічна бібліотека, запрошення, вітання тощо);

– групові (консультації, практикуми, клуби взаємодопомоги, школа молодих батьків, гуртки за інтересами, вечори запитань та відповідей, зустрічі з цікавими людьми – вчителями, лікарями, психологами, юристами тощо);

– колективні (батьківські конференції, тематичні зустрічі за «круглим столом», засідання батьківського комітету, дні відкритих дверей, створення групи батьків-порадників, перегляд ранків, спільні свята, спортивні змагання, відпочинок у вихідні дні тощо).

Наведений перелік форм роботи з батьками досить умовний. Різні родини мають свої цінності, інтереси, культурний рівень, педагогічний досвід. Використання різноманітних форм залучення батьків до співпраці, творчість, власний пошук у «наведенні мостів», дипломатичність, толерантність – усе це запорука успішної взаємодії дитячого садка і родини.

Позитивно, коли в дошкільних закладах є кімнати для батьків (батьківські світлиці), де сім'ї можуть зустрічатися з педагогами у невимушеній обстановці, обмінюватися інформацією і власними знахідками та сумнівами з приводу діяльності дітей, їх поведінки в різних життєвих ситуаціях, поспілкуватися з іншими родинами, допомагати підтримувати один одного, ознайомлюватись з

педагогічною літературою. Не варто пропонувати батькам готові рецепти виховання, краще обговорити ситуацію, намітити план дій разом з ними.

Показниками результативності взаємодії можна вважати наявність у дошкільному закладі доброзичливої атмосфери між вихователями та батьками, високий рівень загальної та педагогічної культури батьків і педагогів, їх зорієнтованість на самовдосконалення і саморозвиток, створення умов для повноцінного розвитку дошкільнят.

Новітні форми роботи батьків і педагогічного колективу: створення кімнати народознавства для дітей; обладнання «Родинної світлиці» для зустрічей з мамами і татами; у «Родинній світлиці» обладнання куточка «Для допитливих дітей та дбайливих батьків»; випуск на допомогу батькам рукописного журналу «Родинна світлиця»; залучення педагогами батьків до проведення занять з дітьми; проведення спільно з родинами свят і днів народження; сімейні читання; створення «Школи здорової дитини» у формі запитань і відповідей; щоквартальний «День знань» замість «Днів відкритих дверей»; перегляди батьками занять та режимних процесів у групах; влаштування вдома куточка художньої творчості; міні-газети, з окремих питань виховання та навчання дітей.

Вище подані новітні форми роботи дошкільного закладу з батьками спираються на традиційні.

Організатором і координатором співробітництва дошкільного закладу з сім'єю є завідувача. Вона сприяє становленню єдиної системи виховання дітей в сім'ї і в дитячому садочку, згуртовуючи для вирішення цього завдання педагогічний колектив і батьків.

Основні завдання і приблизний зміст співпраці дошкільного закладу з батьками планується в річному плані й конкретизується в календарному плані завідуючої і методиста.

Позитивні результати у вихованні дітей досягаються за умови вмілого підбору різних форм співпраці, за активного залучення в цю роботу всіх членів колективу дошкільного закладу і членів сімей вихованців.

У даний час актуальними завданнями залишаються індивідуальна робота з сім'єю, диференційований підхід до сімей різного типу, піклування про те, щоб не випустити з поля зору і впливу спеціалістів важкі і неблагополучні сім'ї т. т. функціонально неспроможні.

Отже, традиційні форми співпраці:

- відвідування сім'ї дитини – передбачає гарний настрій, привітність, доброзичливість. Слід забути про зауваження, скарги, не допускати критики в адресу батьків. Педагог сприймає атмосферу сім'ї, поведінку і настрій дитини, що допоможе зрозуміти психологічний клімат в родині;

- день відкритих дверей уможлиблює ознайомлення батьків з дошкільним закладом, особливостями освітньо-виховної роботи, зацікавлення нею, залучення до активної участі. Проводиться у формі екскурсії в дошкільному закладі з відвідуванням групи, де виховуються діти батьків, що прийшли. Можна показати фрагмент роботи дошкільного закладу (колективна праця дітей, вихід на прогулянку). Після екскурсії і перегляду завідуюча чи методист проводять бесіду з батьками, відповідають на запитання, цікавляться враженнями;

- бесіди індивідуальні і групові. Педагог повинен вміти не тільки говорити, й слухати батьків, виражати своє зацікавлення, доброзичливість;

- консультації, зазвичай, складається система роботи з консультування, вони проводяться індивідуально чи для підгрупи батьків. На групові можна запросити батьків різних груп, що мають схожі проблеми чи успіхи у вихованні. Мета консультацій – засвоєння батьками певних знань, умінь. Форми проведення консультацій різноманітні (кваліфіковане повідомлення спеціаліста з наступним обговоренням, обговорення статті, що прочитана попередньо всіма запрошеними, практичне заняття);

- семінари-практикуми для набуття практичних навичок з виховання дітей. Ця форма роботи уможливорює розповіді про способи і прийоми навчання та їх покази: як читати книгу, готувати руку дитини до письма тощо.

- батьківські збори проводяться як групові і загальні (2–3 рази на рік). На них обговорюють завдання на новий навчальний рік, результати освітньої роботи та ін. На загальні збори можна запросити лікаря, юриста, дитячого письменника. Передбачені виступи батьків.

Групові збори проводяться 1 раз на 2–3 місяці. Одне запитання готує вихователь, з інших пропонується виступити батькам чи комусь зі спеціалістів. Щорічно на зборах варто обговорювати сімейний досвід виховання дітей;

- батьківські конференції. Їх основна мета – обмін досвідом сімейного виховання. Батьки готують повідомлення, педагог, при необхідності, надає допомогу з вибору теми, оформлення виступу. На конференції може виступити спеціаліст. Конференція може

проходити в одному дошкільному закладі, водночас практикуються конференції міського, районного масштабу. Важливо визначити актуальну тему конференції. До неї готується виставка дитячих робіт, педагогічної літератури, матеріалів, що відображають роботу дошкільних закладів. Завершити конференцію можна спільним концертом дітей, членів їх сімей;

–бібліотеки-пересувки для залучення батьків до читання педагогічної літератури, підбираються в спеціальні папки, укладаються статті на певну тематику;

– вечори відпочинку, вечори дозвіль для дітей за участю педагогів і батьків;

– спортивні розваги, вечорниці, підготовка спектаклів, збори у формі «Давайте знайомитись», «Розвеселимо один одного» тощо;

– телефон довір'я, день «Добрих справ», вечори запитань і відповідей;

– виставка дитячих робіт, пропаганда педагогічних знань для батьків.

Співпраця дитячого садка з сім'єю здійснюється по-різному. Важливо тільки уникати формалізму. Наводимо фрагменти виступу для родин вихованців на тему:

«Батьки – наші помічники»

Про співдружність з сім'єю дбаємо від часу відкриття нашого дошкільного закладу. Педагоги зрозуміли, що саме з родини починається суспільне виховання, – у ній закладається коріння, з якого згодом виростають пагони, квіти й плоди, – отож неможливо всебічно розвивати дитину й зміцнювати її здоров'я без допомоги родини. Сьогоднішній дитячий садок має бути зорієнтований на її запити, потреби та вимоги.

Тому, постала необхідність модернізації системи роботи вихователів з батьками, інтеграції родинного та суспільного виховання. Вивчивши соціальний клімат у кожній сім'ї, житлові та побутові умови, освітньо-культурний рівень батьків, працівники дитячого садка під орудою його керівників, за участю лікаря та старших медсестер, а також батьківської ради склали координаційний план спільних заходів педагогічного колективу та батьків. Ним передбачено різні форми спілкування: не лише надання батькам теоретичних знань та практичних умінь, а й залучення їх до виховної роботи з дітьми в групах, до обміну досвідом родинного виховання, до творчих зустрічей і спільних дозвіль.

Щоб успішно виконати заплановане, звернулися до народної практики виховання дитини, оскільки в її основу покладається одвічна доброта і мудрість. Як могутня ріка бере воду з маленьких джерел, так і наша українська духовність набирає сили з родин, де формуються характер людини, її ставлення до довкілля. На заняттях та у вільний час вихователі В. Кравець, О. Писаревська, Т. Семеренко знайомлять малят з роллю в сім'ї лагідної, щедрої на любов матері, часом суворого, але водночас доброго батька; мудрої бабусі і всезнавця дідуся; з родичами і далеким родом: із сімейними традиціями та ремеслами.

Дошкільнята охоче відвідують кімнату народознавства, розглядають там світлини і предмети вжитку, слухають розповіді вихователів та бабусь, розучують колискові пісні, прислів'я та приказки, складають своє «Родинне деревце». Створення такої кімнати у дитсадку мало допомогти вихователям в оволодінні на належному рівні літературною українською вимовою та лексикою;

знайомити дітей з побутом і звичаями нашого народу, виховувати у них цікавість і повагу до рідної мови, викликати бажання говорити і спілкуватися нею, вчити шанобливо ставитися до народних традицій і культурних здобутків; спонукати батьків частіше розмовляти з малими вдома українською мовою, вводити у родинний побут предмети декоративно-вжиткового мистецтва, ширше користуватися перлинами народної мудрості.

Тут проводимо педагогічні диспути й аукціони, семінари та практичні заняття. Педагоги вивчають народні пісні, казки та легенди, рухливі ігри й таночки, опановують прийоми декоративного малювання, ліплення та аплікації за народними мотивами. Часто лунають у цій кімнаті народні пісні та мелодії – не лише в запису, а й у виконанні вихователів, батьків і самих дітей.

Немає двох однакових сімей, як і двох однакових людей. Отож, особливого значення надаємо індивідуальному спілкуванню з батьками й іншими дорослими членами родин. Бесіди з ними під час ранкового прийому малят спонукають до подальших відвертих розмов, які стосуються всіх аспектів життя і виховання їхньої дитини. Для таких зустрічей з мамами й татами обладнали «Родинну світлицю». У найзручніший для себе день і час батьки приходять сюди, щоб у затишній, майже домашній, обстановці глибше пізнати особливості розвитку і поведінки своєї дитини. Відповіді на численні «Як?» і «Чому?» вони дістають у бесідах з вихователями, з лікарем і психологом; допомагає їм також самостійне опрацювання спеціальної літератури, широкий вибір якої до їхніх послуг.

У «Родинній світлиці» є куточок, який любляють дошкільнята: «Для допитливих дітей та дбайливих батьків». Доки батьки знайомляться з методичними посібниками, діти розв'язують логічні вправи, кросворди, ребуси, малюють і конструюють.

Випускаємо на допомогу батькам і рукописний журнал, який також має назву «Родинна світлиця». Зрозуміло, коротко й лаконічно у ньому розкривається й ілюструється народна мудрість, подаються народні звичаї, поради лікаря та рецепти українських страв. І мамі, й татові цікаво зазирнути у дитячий гороскоп – хіба ж відмовишся скористатися нагодою визначити характер і нахили своєї дитини й відповідним чином будувати стосунки з нею, спрямовувати її перші кроки в житті.

Звичним є залучення батьків до проведення занять з дітьми. Денисова бабуся (сама вчителька) допомагала вихователям старшої групи навчати дошкільнят української мови. Малі з нетерпінням очікували зустрічі з нею, бо щоразу чули нову казку чи оповідь, мали змогу пограти в народні ігри. А в «День здоров'я» до малюків середньої групи приходив Дмитриків тато – лікар за фахом: він цікаво розповідав і пояснював, чому треба любити воду, мило, зубну щітку і гребінець.

Зрозуміло, не всі батьки проведуть заняття у дитсадку, а ось погратися з хлопчиками й дівчатками, підклеїти разом книжки, розповісти про свою професію зможе майже кожен і охоче це робить. Діти залюбки спілкуються з дорослими, чекають на прихід мами чи тата. Присутність батьків допомагає вихователям організовувати різні види діяльності малечі, наближує умови в групі до домашніх. Батьки, в свою чергу, бачать дитину серед

однолітків, порівнюють її з ними, об'єктивно оцінюючи її сильні й слабкі риси.

Усталилося також проведення разом з родинами свят і днів народження. Позитивні емоції в спільній діяльності дарують радість батькам і дітям, а різноманітні експромти та сюрпризи роблять такі зустрічі схожими на зібрання у дружному родинному колі.

Звичайно, не всі батьки одразу зголосилися брати участь у заняттях, конкурсах та вікторинах, але бачачи в дитячих очах радість, відчуваючи свою єдність з малими, вони дедалі частіше навідувались у групи. Тепер уже ніхто не відмовляється попрацювати у квітнику, виготовити саморобку, допомогти підготувати атрибути для творчих ігор.

Під орудою лікаря дитячого садка Ж. Лук'янової створена «Школа здорової дитини», яка ще міцніше згуртувала батьків. Заняття в школі мають форму запитань та відповідей. Прослухавши поради лікаря, батьки діляться власним досвідом оздоровлення дитини за допомогою нетрадиційної терапії і цілющих рослин. На практичні заняття «Профілактика дитячого травматизму», «Мала фізіотерапія вдома» та інші були запрошені фахівці з дитячої лікарні.

Практика роботи показала, що правильно користуватися педагогічними знаннями, узятими з літератури чи з бесід, які проводять вихователі, вміє не кожний, а тому щокварталу проводимо «День знань», нетрадиційні «Дні відкритих дверей». Дієвою є форма педагогічної просвіти. Теми різні: «Музика в нашому житті», «До народних джерел», «Знай, люби, бережи» – вони визначаються завданнями різного плану.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте сутність понять: «взаємодія», «співпраця», «співдружність», «наступність у роботі». Яке з наведених понять дотичне до означеної теми лекції? Чому? Обґрунтуйте.
2. Наведіть праці основоположників української та зарубіжної педагогіки, в яких обстоюється вирішальна роль родинного виховання у формуванні особистості. Складіть картотеку публікацій сучасних дослідників з порушеної проблеми.
3. Опишіть досвід функціонування в Україні та за рубежом освітнього комплексу «Родина – садок».
4. Розробіть текст консультацій для батьків (тему і групу за погодженням з педагогом).
5. Законспектуйте одну статтю з досвіду роботи дошкільного закладу з батьками (журнали за погодженням з викладачем).
6. Наведіть приклади рекомендацій чинних програм дошкільного виховання щодо співпраці з родинами вихованців.
7. Складіть усний журнал з проблем батьківського всеобучу.

Рекомендована література: I: 1; 3; 4; 5; 9; 10; 14; II: 1; 4; 6; 8; 11; 12; 16; 20; 25; 26; 28; 32; 38; 43; 46; 63; 67; 69; 70; 72; 73; 74; 84; 91; 104; 105; 109; 110; 111; 112; 121.

ТЕМА 32. ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВ ЯК ПЕДАГОГІВ

1. Важливість питання формування батьків як педагогів у сучасних умовах розвитку суспільства. 2. Аналіз програм «Малятко» та «Дитина» з розділу «Взаємодія дитячого закладу і сім'ї». 3. Взаємодія дошкільного закладу і сім'ї: а) сучасні

проблеми взаємодії; б) здійснення взаємодії у минулому; в) взаємодія дошкільного закладу і сім'ї за кордоном.

1. Відомо, що дитинство – унікальний період в житті людини, в процесі якого формується здоров'я і здійснюється розвиток особистості. З дитинства малюк виносить те, що зберігається надалі все життя. На початку шляху поряд з беззахисним і довірливим малям знаходяться найголовніші люди в його житті – батьки. Завдяки їх любові, турботі, емоційній близькості дитина зростає і розвивається, у неї виникає почуття довіри до світу і оточуючих її дорослих.

На певному етапі «дошкільного дитинства» дитина вступає в дитячий садок. Ця подія вносить значні зміни в її життя. Тепер малюка оточують нові люди, дорослі і діти, яких він раніше не знав і які мають іншу спільність, ніж його сім'я. Дитині не страшно, тому що поряд з нею її батьки. Міцно тримаючи їх за руки, вона довірливо протягує свою маленьку долоньку вихователю.

З цього часу йти дитині дорогою свого дитинства стає і легше, і важче. Легше, якщо батьки і вихователі об'єднують свої зусилля і забезпечать дитині подвійний захист, емоційний комфорт, цікаве і змістовне життя і в дитячому садку, і вдома, що, в свою чергу, буде сприяти розвитку її основних здібностей, умінню спілкуватись з ровесниками і забезпечить підготовку до школи.

Важче йти дорогою дошкільного дитинства тому, що в дитячому садку виникають перші складності, які обумовлені розвитком дитини, її поведінкою. І якщо вихователі не звернуть

увагу на це, а батьки уникатимуть їх і не візьмуть участь в їх подоланні, то в школі їх чекають великі неприємності.

Спеціалісти з дефектології вважають, що однією з причин неуспішності дітей в школі є відсутність своєчасної допомоги дитині в період дошкільного дитинства з боку сім'ї і дитячого садка. Це зовсім не означає, що для більшості таких дітей потрібна була серйозна корекція особистісного розвитку, яку може надати лише спеціаліст. Своєчасно їм можна було допомогти силами сім'ї і дитячого садка. І в цій роботі особлива роль належить не дошкільному освітньому закладу, а батькам.

Передусім це обумовлено тим, що в дошкільному дитинстві батьки мають найбільший вплив на особистісний розвиток дитини. І якщо вони не будуть підтримувати дії вихователів чи між ними будуть виникати протиріччя, то зусилля педагогів зійдуть нанівець. Дуже важливо, щоб батьки були в курсі всієї навчально-виховної роботи, співпереживали дитині і допомагали їй отримати очікуваний результат.

Окрім цього, саме батьки, а не вихователі, будуть поряд з дитиною впродовж всього періоду її дитинства. На порозі школи вихователі з сумом прощаються з нею і вкладають подорослішавшу долоньку дитини в руку вчителя.

Останній відповідальний відрізок шляху свого дитинства дитина повинна буде пройти з вчителем початкової школи і батьками. Йти буде значно легше, якщо зусилля батьків і вчителів об'єднуються. І для цього є серйозні передумови.

Завдяки взаємодії з вихователями і участю в житті дитячого садка батьки опанують досвідом педагогічного співробітництва як зі своєю дитиною, так і з педагогічною громадськістю загалом.

Спілкування з вчителем не викличе в них утруднень, оскільки вони готові до діалогу, зможуть обстояти свою точку зору та інтереси дитини, а якщо потрібно, то й захистити її. Як наслідок, буде повністю виключено традиційне положення справ, коли батькам відводиться роль глядачів, коментаторів чи вболівальників, які з тривогою очікуватимуть прикінцевого результату.

Участь батьків у житті своїх дітей не лише вдома, а й в дитячому садку, а за тим і в школі допоможе їм перемогти власний авторитаризм і побачити світ з позиції дитини; відноситись до своєї дитини як до рівної і розуміти, що неприпустимо порівнювати її з іншими дітьми. Головне – це норматив, особистісні досягнення кожного. Якщо дитина зробила щось краще, ніж учора і це усвідомлюється нею, то можна радіти її особистісному росту, розвитку; водночас батьки будуть краще знати сильні й слабкі сторони дитини і враховувати їх. А це значить, що при вступі до школи в її самосвідомості не виникне драматичної зміни самооцінки (в дитячому садку була розумною, а в школі – невмілою). Родичі зможуть виявляти душевну зацікавленість до дій дитини і бути готовими до емоційної підтримки; розуміти, що шляхом односторонньої дії нічого не можна зробити. Можна лише знівелювати чи залякати дитину. Якщо ми хочемо домогтись бажаного результату, необхідно, щоб вона сама захотіла взяти участь в роботі. А для цього в дорослого повинні бути довірливі взаємини з дитиною і щире бажання брати участь в її справах, ділити радість і горе.

Все це можливе лише в умовах повної взаємної довіри і багаторічної роботи, яка повинна проводитись на науковій основі з

усіма учасниками даного процесу – спочатку з батьками і вихователями дитячого садка, потім з батьками і вчителями початкової школи.

Загальновідомо, що в світі немає двох однакових дітей. У кожної є свої особливості, свої умови життя, свій маленький, але життєвий шлях, який наклав свій відблеск на її розвиток, свої сильні й слабкі сторони. Отож, не можуть бути створені універсальні поради для батьків і педагогів на всі випадки життя.

Однак, на фоні індивідуальних особливостей у кожного вікового періоду є спільні закономірності психічного розвитку. І з цим повинні бути ознайомлені батьки і педагоги – бажано вчасно і одночасно.

Дія принципу взаємопроникнення дошкільного закладу і сім'ї, цих двох означених важливих соціальних інститутів, забезпечує поєднання сімейного і суспільного виховання в одну суцільну ланку, спрямовує на реалізацію однієї мети – всебічного, гармонійного розвитку особистості.

2. Потенціал родинного виховання є найприроднішою основою розвитку творчих здібностей дитини на всіх вікових етапах її життя. Розуміння того, що саме в сім'ї закладаються підвалини повноцінного фізичного і психічного розвитку дитини спонукає дитячий заклад до пильнішого вивчення запитів, потреб і вимог сучасної сім'ї.

Істотну допомогу в цьому може надати програма виховання дітей дошкільного віку «Малятко», зокрема розділ «Взаємодія дошкільного закладу і сім'ї», в якому йдеться про зміст та форми спільної роботи з сім'єю, визначено умови її ефективності. Тут запропоновані принципи співробітництва вихователів і батьків,

методи активізації взаємодії та орієнтовна тематика бесід, індивідуальних та групових консультацій, батьківських конференцій.

Для батьків, які мають бажання та можливість виховувати дитину тільки в сім'ї, до програми «Малятко» введено новий розділ «Виховання дитини в сім'ї», в якому визначено завдання родинного виховання, розглянуто методи сімейного впливу на дошкільнят. Розкрито також значення сімейного спілкування, ролі матері й батька у вихованні дитини тощо.

У доповненому варіанті програми виховання та навчання дітей від трьох до семи років «Дитина» у межах кожної вікової групи висвітлено зміст роботи в родинному колі з провідних видів діяльності, що допоможе успішно здійснити наступність у роботі дошкільного закладу та сім'ї. Поради щодо гнучкого режиму дня, виховання в дитини самоповаги, самостійності, її пізнавального розвитку засобами інтелектуальної гри стануть у нагоді батькам і педагогам.

Зважаючи на сучасні тенденції в суспільстві, обумовлені підвищенням престижу сім'ї та ролі сімейного виховання, яке вирішальним чином впливає на становлення особистості саме в дошкільному віці, головним у змісті роботи з батьками стає активне залучення родин до освітньо-виховного процесу. Адже найбільшого впливу діти зазнають з боку батьків – своїх перших учителів, наставників.

Бажано спільно з батьками обговорювати і розв'язувати глобальні проблеми та конкретні питання, приймати важливі рішення. Тільки завдяки високій культурі спілкування педагогів і батьків, доброзичливості, неупередженості у розв'язанні різних

проблем, можна досягти ефективної взаємодії дошкільного закладу і сім'ї.

Нажаль, останнім часом, через складні економічні умови в деяких садках співпрацю між дошкільним закладом і батьками зводять до надання останніми матеріальної допомоги дитячому садку (здійснення ремонту, придбання гардин, іграшок...) і тільки. Фінансова допомога дитячому закладу може мати місце лише за ініціативи батьківського комітету та за згодою самих батьків. Найпершим обов'язком педагогів є поширення педагогічно-психологічних знань для батьків, організація обміну кращим досвідом сімейного виховання, збагачення батьків новими освітніми та виховними технологіями.

Показниками результативності взаємодії можна вважати наявність у дошкільному закладі доброзичливої атмосфери між вихователями та батьками, високий рівень загальної та педагогічної культури батьків і педагогів, їх зорієнтованість на самовдосконалення і саморозвиток, створення умов для повноцінного розвитку дошкільнят.

3. Взаємодія сім'ї і дошкільного закладу здійснюється в дитячому садочку. Цьому сприяють спеціальні заходи з організації взаємодії. При цьому більша частина батьків задоволена взаємодією з вихователями, значна їх частина не зовсім задоволена тим, як організована робота з дітьми в дошкільних закладах. Частина вихователів також незадоволена взаємодією з батьками, вважаючи, що не всі актуальні питання вирішуються ефективно.

Труднощі для батьків викликає сфера перспектив розвитку і навчання дітей, а для вихователів – сфера вирішення організаційних питань. Більшість батьків і вихователів, будучи

зацікавленими у вихованні дітей, не завжди налаштовані на взаємодію один з одним у процесі виховання. Труднощі у взаємодії можуть бути пов'язані з низькою оцінкою вихователями, порівняно з батьками, ролі сім'ї в тих сферах навчання і виховання, які традиційно вважаються прерогативою дитсадка.

Якими ж шляхами вирішуються дані проблеми?

Оскільки найбільш проблемними для вихователів є організаційні питання, з включення батьків у життя дошкільної установи, то необхідні заходи, які б сприяли і заохочували батьків включитися у життя дошкільної установи. Батьки повинні бути впевненими, що їх участь у житті дитячого садка важлива не тому, що цього хоче вихователь, а тому, що це важливо для розвитку їхньої дитини. Вони повинні усвідомити конкретні позитивні наслідки для дитини, через їх включення у життя дошкільного закладу. Ефективною формою переконання може бути групове обговорення батьками і педагогами участі батьків в організаційних заходах у різних формах.

Найбільшою проблемною сферою взаємодії для батьків є відсутність психологічних консультацій з проблем розвитку і навчання дітей, їх підготовки до школи... Вихователі можуть запропонувати батькам звернутися до спеціаліста за консультацією, розповісти до кого необхідно звернутися тощо. Необхідно запрошувати спеціалістів до виступу на батьківських зборах. Потрібно звернути увагу на необхідність усвідомлення і розуміння вихователями ролі сім'ї у вихованні і навчанні дитини.

З метою підвищення ефективності взаємодії, можна рекомендувати розробку конкретних програм роботи з батьками.

Розглянемо вирішення проблем взаємодії дошкільних закладів і сім'ї у минулому.

Після встановлення в країні радянської влади дошкільне виховання стало справою державною. У Декреті про установи державної комісії з освіти говорилося про організацію відділу дошкільного виховання. Якщо до революції основною метою дошкільного виховання був гармонійний розвиток дитини, то після неї його метою стало формування насамперед громадянина радянської держави. Виховання в дошкільних закладах почали розглядати як засіб компенсацій недоліків сімейного виховання, а часто навіть і як засіб боротьби зі «старою сім'єю», яка розглядалася ворогом правильного, тобто громадянського виховання.

А. С. Макаренко говорив, що школа повинна керувати сім'єю, тобто сімейне виховання повинно було залежати від «замовлення суспільства».

У ці роки відмічалось, що сім'ю потрібно вивчати, але вивчати не як потенційного чи реального союзника, а, скоріше, як фактор, що утруднює правильне виховання дітей, який бажано підкорити суспільству і з впливом якого потрібно боротись.

У 40–80-і роки проблема «боротьби» дошкільної установи з сім'єю уже не ставилась так гостро. Однак основна тенденція – прагнення підкорити сім'ю впливу дошкільної установи – зберігалась. У положенні про дошкільні установи (1985 р.) підтверджувалось, що дитячий садок у тісному співробітництві з сім'єю здійснює гармонійний розвиток і комуністичне виховання дітей дошкільного віку, успішну підготовку до навчання в школі.

У цей період в педагогічній літературі сім'я почала розглядатись уже як фактор потенційної, за правильної організації виховання, позитивної дії на дитину. Ідеї взаємодії сімейного і суспільного виховання розвинулись у роботах В. О. Сухомлинського. Він писав, що без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування дорослих і дітей неможлива сама сім'я, як первинний осередок суспільства.

Глибші зміни у взаємодії сім'ї і дошкільних установ відбулися в 90-ті роки, що обумовлено реформою освіти.

Таким чином, перебудова системи дошкільного виховання, в центрі якої постають гуманізація і деідеологізація педагогічного процесу. Його ціллю є вільний розвиток особистості. Розглянемо, як здійснюється взаємодія сім'ї з дошкільною установою за кордоном.

За кордоном у центрі уваги знаходяться дитина та її сім'я, а взаємодія дошкільної установи з батьками розглядається як допомога батькам у вихованні дитини, а не як навчіння батьків тому, що знають педагоги.

В Англії існують державні (безкоштовні) і приватні дошкільні установи. Офіційних інструкцій відносно змісту роботи не існує. Працівники дошкільних установ складають програми самостійно, з урахування рекомендацій, які даються на спеціальних конференціях і курсах. Керівним принципом у роботі дошкільних установ є самовираження дитини у діяльності як найкращому засобі виявлення здібностей і установка на її спонтанний, стихійний розвиток.

У США також немає жодної програми дошкільного виховання, отож робота в кожному штаті ведеться по-різному. У США

дошкільні установи різні: державні дитячі садки при державних школах, університетах, коледжах, приватні дитячі садки і дитячі центри. Концепція дошкільного виховання здебільшого базується на прагматичній педагогіці Дж. Дьюї. У відповідності з нею в дитячому закладі переважає самостійна діяльність, широко використовуються ігри з будівельними матеріалами. Дітей вчать бути лідерами.

У Франції функціонують державні й приватні дитячі заклади, є заклади, включені в систему народної освіти з 1982 р. Державні заклади безкоштовні, а приватні, які відвідують діти забезпечених батьків, працюють за різними освітніми програмами.

Чимала кількість освітніх програм і зорієнтованість дошкільного виховання, насамперед на сім'ю, а не на суспільство вцілому, знаходять відображення в різних педагогічних підходах до взаємодії сім'ї і дошкільної установи. Відповідно можемо виділити такі моделі взаємодії з батьками: адлерівська модель, навчально-теоретична модель, модель чуттєвої комунікації, модель, заснована на транзактному аналізі Е. Берна і модель групових консультацій Х. Джинота.

Розглянемо їх. Адлерівська модель заснована на теорії особистості А. Адлера. Вона визнає виховання батьків невід'ємною частиною і умовою функціонування демократичного суспільства, оскільки його передумови закладаються в сім'ї, яка будує життя на основі поваги прав і думок всіх її членів.

Навчально-теоретична модель заснована на теорії біхевіоризму, згідно з яким поведінка людей є сукупністю реакцій на зовнішні стимули. Основне завдання роботи з батьками згідно цієї моделі – навчити їх оцінювати і розраховувати поведінку, в тому числі і

свою власну, розглядаючи її як набір реакцій на набір стимулів зовнішнього середовища, що повинно привести до сформованої і закріпленої поведінки, за допомогою якої людина може здійснювати цілеспрямовані дії, вирішувати проблеми, які виникають між людьми.

Модель чуттєвої комунікації заснована на теорії особистості К. Роджерса. Вона ставить своїм завданням розвивати почуття самовпевненості. З її точки зору відношення людини з найближчим оточенням і з суспільством є швидше результатом, ніж причиною її розвитку.

Модель, заснована на транзактному аналізі Е.Берна. Людську поведінку розглядає як обмін певними діями – трансакціями, звідси і її назва. Кожен із учасників взаємодії може знаходитись в одному з егостанів – Дитина, Батько, Дорослий. Люди не усвідомлюють, з якої позиції (Д, Б, Д) вони приймають участь у взаємодії. Метою виховання батьків у межах даної моделі є формування уміння розуміти свою поведінку і поведінку оточуючих в категоріях транзактного аналізу, що дає можливість керувати взаємодією ефективніше. Цією моделлю підкреслюється необхідність відноситись до дитини як до частини сім'ї, поза якою вона не здатна вирішити свої проблеми. Дитина, яка усвідомила мову транзактного аналізу, легше вирішить свої проблеми.

Моделі групових консультацій притаманний виключно практичний характер. В її основі – важливість обміну досвідом виховання між батьками (розроблена дитячим психотерапевтом Хаїмом Джинотом). Одне із завдань виховання батьків – допомогти їм зрозуміти себе, що в результаті допоможе їм краще зрозуміти своїх дітей. Інше завдання – виховати у батьків

самоповагу, оскільки лише впевнені в собі батьки зможуть виховати впевнених в собі, психологічно здорових дітей.

Означені моделі об'єднуються пріоритетом інтересів сім'ї над інтересами суспільства, спрямованістю взаємодії з батьками насамперед на вирішення проблем сім'ї.

Отже, в зарубіжній педагогіці, на відміну від вітчизняної, взаємодії з батьками приділяється значна увага. Ця взаємодія підкорена цілі гармонійного розвитку дитини шляхом розвитку сім'ї загалом.

Узагальнюючи, можемо констатувати, що формування батьків як педагогів є важливою проблемою в нашій країні. Адже сучасна сім'я щораз більше постає головною ланкою у вихованні дитини. Вона має забезпечувати їй достатні матеріальні та педагогічні умови для інтелектуального, фізичного, морального та духовного розвитку.

У вихованні зростаючих поколінь важливим чинником має стати родинна педагогіка, яка розглядає виховання дитини як певну взаємодію головним чином батьків і конкретних умов, що впливають на виховання і соціальне становлення особистості. Як вихователі, так і батьки повинні добре знати особистісні якості дитини: фізичне й психічне здоров'я, стійкість нервової системи, реакції на ті чи інші види подразнень, інтереси і можливості тощо. Отож, важливо поєднувати елементи наукової педагогіки та родинно-національних традицій, звичаїв і обрядів у підготовці батьків, педагогів до здійснення ними виховної функції, підвищення педагогічної культури сім'ї. Набуттю педагогічних знань батьками повинні допомагати дитячі садки та школа, які

залишаються найавторитетнішими інститутами виховання людини.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Обґрунтуйте поняття «Батьки-педагоги для своєї дитини». У чому його актуальність?
2. Здійсніть порівняльний аналіз програми дошкільної освіти в Україні та в одній з країн за рубежом. Проаналізуйте схожі й відмінні ознаки.
3. Охарактеризуйте у творі – есе виховний потенціал сучасної родини. Скористайтесь досвідом родинного виховання, що оприлюднено в педагогічній пресі.
4. Дайте розгорнуту характеристику однієї з найпоширеніших моделей взаємодії дошкілля з родинами (країну погодьте з викладачем).
5. Розробіть сценарій круглого столу для батьків однієї з вікових груп типового закладу дошкільної освіти і дитячого садка для дітей з особливими потребами (тип закладу за погодженням з викладачем).

Рекомендована література: I: 1; 3; 4; 5; 9; 10; 14; II: 1; 4; 6; 8; 11; 12; 16; 20; 25; 26; 28; 32; 38; 43; 46; 63; 64; 67; 69; 70; 72; 73; 74; 84; 91; 104; 105; 109; 110; 111; 112; 113; 121.

ТЕМА 33. ДЖЕРЕЛА СТАНОВЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

1. Вплив матріархату на зародження і розвиток благодійництва. 2. Християнство і книжне навчання на Русі. 3. Церковні братства та їх просвітницька діяльність. 4. Благодійництво українського козацтва й пріоритетні орієнтири опікунської педагогіки. 5. Зародження соціальної роботи в Україні. 6. Структура закладів соціального виховання. 7. Характеристика радянської системи соціального захисту материнства і дитинства. 8. Дослідження в галузі соціальної педагогіки, їх основні тенденції та фактори.

1. Як свідчить аналіз джерельної бази започаткованого нами дослідження, основними джерелами опікунства на терені українських земель, слугували не лише спосіб життя праукраїнців, а й специфіка їх вірувань.

Інформативний зміст філософії, соціології та психології особливо наголошує на матріархаті, який відіграв вирішальну роль у становленні й розвитку благодійництва. Жінка мати від природи виступала берегинею роду, носієм милосердя і добра. А тривала історична практика матріархату в сукупності з різними видами діяльності, що носили громадський характер особливо виразно підтверджують дослідно-емпіричний характер опіки.

Звертаючись до вірувань праукраїнців особливо відмічаємо, що в Пантсоні богів не було жорстоких, отож логічно що їх сутністю виступало обожнення природи, всього живого у воді та на суші. Проектуючи загальну схему таких вірувань, можемо стверджувати, що вони незмірно посилювали добродійність і сприяли милосердю. Безперечно, витоки благодійництва на Русі беруть свій початок з часу прийняття християнства. Водночас за

офіційними свідченнями () в 911р. київські князі брали під свою опіку соціально незахищених громадян. Особливо виразно це простежується стосовно князя Олега, який уклав договір з греками щодо регулювання турботи не лише про ближніх, а й про своїх громадян /31; 45/.

2. В контексті досліджуваної проблеми окремим предметом нашої уваги є християнські положення – провідники добродійності в Київській Русі, а також діяльність руських князів-християн. Показовим є той факт, що вже в 996 р. князь Володимир прийняв статут («закон») за яким духовенство офіційно зобов'язувалось до громадської або суспільної опіки /31; 49/.

Слушно наголосити, що і системою фінансування, з якої утримувались монастирі, церкви і богодільні передбачалось виділити для опіки 10-ту частину з князівської казни. Це також зумовило незмінний інтерес церков і монастирів до благодійництва, адже відразу після хрещення Русі князь Володимир приділяв постійний інтерес до благодійних справ – будував церкви, які слугували основними носіями наставлянь для молоді, були фундаментом їх віри, підґрунтям для освіти й книгописання /14; 31; 49/. Вони започаткували не лише глибоке пошанування християнства, а й перший ступінь народної освіти на Русі – книжне вчення. Прислужилася тут і постать князя Я. Мудрого, який першу школу книжного вчення (988 р.) перевів на базу Софіївського собору. Згодом вона набула офіційного статусу першої вищої школи на Русі.

У науковому аргументуванні впливу княжої доби на становлення опіки в Україні чільне місце посідають літописні матеріали. Вони засвідчують, що князь Володимир вирізнявся

щедрістю ставлення до бояр і до інших категорій своїх підданих, видавав убогим чималі пожертви, будь-який бідняк знаходить прихисток на княжому дворі тощо. Подібного ставлення князь Володимир вимагав і від інших князів /31; 49/. За поясненнями літописця Нестора, такі прояви людинолюбства стали притаманними для князя під впливом християнства: за словами із Євангеліє «блаженні милостиві, яко тим помилувані будуть», а за вченням Соломона – «даючи нужденному, – Богу на землі даєте».

Розвиваючи філантропізм, політика князя Володимира стане загрозливою для Київської держави. Відтак це не завадило сину Володимира – Ярославу Мудрому продовжувати започатковану батьком соціаліно-духовну діяльність. Так уже в 1037 році Я.Мудрий відкрив у Новгороді школу для 300 хлопчиків – дітей духовництва і знаті, уклав перший український збірник законів під назвою «Руська правда» /31; 50/.

На «Руську правду» посилаємось як на документ що підтверджує законодавчу базу низки положень щодо опікунства на державницькому рівні у княжу добу. Чи не вперше в юридичній Європейській практиці «Руська правда» виявила і турботу про жінку, матір. Ставлячи перед собою завдання захистити материнство, закон опосередковано сприяв унеможливленню сирітства.

На підставі основних положень «Руської правди» та інших інформативних джерел /31; 49; 50/ знаходимо багаторазові підтвердження для висновку про те, що саме на час діяльності Я. Мудрого на Русі сформувалась своєрідна система навчання й виховання з чітким означенням світських (княжа влада) та церковних чинників, структурних елементів освіти: писали

грамоти, шкали книжного вчення, монастирські школи, «кормильство».

Найвидатнішою пам'яткою епохи Київської держави стало «Повчання дітям Володимира Мономаха», в якому подано зразки щирості та гуманізму. А заклик князя Мономаха стосовно того, що світ врятують не пости, чернецтво і відчуження, а благодійництво стосовно бідних, убогих і сиріт, розглядаємо як особливо пророче для сьогодення.

Продовжуючи аналітичний огляд джерел княжої доби, доходимо висновку, що домінуючою мовою навчання була староболгарська, яка максимально наближена до народної. Відтак це досить суттєво позначалося на виховній спрямованості вище вказаних структурних елементів освіти. Адже в Київській Русі, на відміну від держав середньовічної Європи, не було засилля латини, освіта жінок розглядалась в числі першорядних завдань, а вплив церкви підтримував княжі розпорядження /31; 49/ лише вцілому. Найважливішою пам'яткою епохи Київської держави стало «Повчання дітям Володимира Мономаха», в якому подано зразки щирості та гуманності. А заклик князя Мономаха стосовно того, що світ врятують не пости, чернецтво і відчуження, а благодійництво стосовно бідних, убогих і сиріт, розглядаємо як особливо пророчі для сьогодення.

3. Перші роки християнства на Русі позначені розвитком гуманізму, переконаності у важливості й попусті людинолюбства. Отож цілком логічно, що людьми різних вікових категорій опікувались князі, монастирі та церкви.

Власне й надалі, в XIII–XVI ст., в умовах феодальної роздробленості та занепаду Київської Русі, а також чужоземної

експансії церкви та монастирі залишалися постійно діючими установами опіки. У цей період її розуміли таким чином:

- нагодувати голодного;
- напоїти спраглоного;
- відвідати ув'язненого /49; 50/.

Наповнюючи означені чинники багатодійності конкретними справами, народ сприяв тому, що сама благодійність перетворювалась з допоміжного засобу суспільного блага в необхідну умову особисто морального здоров'я громадян: благодійність стала однаково потрібна і тому хто її чинив, і тому – для кого вона спрямовувалась. Особлива активізація благодійності спричинила жебрацтво, боротьбу з яким насильницькими методами започаткував Петро I. А в 1692 році він уже видав указ щодо повсемісної боротьби з жебраками, а з 1718 року – з тими, хто давав милостиню /50/.

Водночас Петро I розглядав за необхідне заохочувати вклади коштів на будівництво богоділень, шпиталів, притулків для калік і хворих. Відмітимо, що з його ініціативи здійснювався розподіл жебраків у монастирі, перепис прохачів про допомогу на всій території Російської імперії та ін., а ухвалені Петром I укази в подальшому не переглядались його наступниками ще понад 37 років /31; 49; 50/.

Таким чином, доходимо висновку, що Петро I не лише боровся з жебрацтвом, а й фактично заклав основу для створення системи державної суспільної опіки. На засадах її моделі обов'язки спорудження й утримання опікунських установ покладалися на так звані прикази «Патріарший приказ» (1701 р.), «Монастирський приказ» (1701 р., який з 1721 р. відносно до св'ятіших синодів).

Здійснений нами аналіз в розрізі вихідних положень щодо суспільної опіки свідчить що в кінці XVIII ст. на українських землях, які входили до складу Російської імперії започатковано перші елементи системи суспільної опіки, яка регламентувалась та визначалась державними документами і царськими розпорядженнями.

Слушно зауважити, що на Правобережній Україні, яка до 1772 р. зазнавала польських впливів, формуються дещо інші види благодійності. Тут особливо активізується діяльність православних церковних братств, окремих меценатів (князь Острозький, гетьман Сагайдачний та ін.), козацтва, Василянських монастирів тощо. Так, перші братства, які з'явилися в західному регіоні України (Львів, 1439 р. православне братство), виявляли турботу про немічних, дітей, хворих /49; 50/. Водночас активними організаторами релігійної опіки над різними категоріями населення став Василянський орден на базі заснованих ним монастирів. На початок XVIII ст. на Правобережній Україні їх налічувалось понад 140 з функціонуючими школами-бурсами і опікунськими школами. У Галичині першу бурсу зусиллями сестер-василіянок відкрито в 1848 році /50/. В аспекті вихідних принципів організації виховання й доцільної опіки з боку старших, виділено допомогу учням з бідних прошарків на протистояння окатоличенню українців.

Для підтвердження висновку про роль окремих меценатів у створенні благодійництва варто оглядово представити діяльність князя Острозького на Волині та гетьмана Сагайдачного, який відписав частину свого маєтку на потреби Львівської братської

школи, а козаки під його проводом, які стали членами Київського братства, відчутно зміцнили Київську братську школу /31; 49; 50/.

4. Особливий наголос слід зробити і на тому, що понад 500 років тому започаткувало свою діяльність у галузі благодійництва українське козацтво. Саме вони стали ініціаторами та організаторами козацьких шкіл і розташованих близько до них шпиталів. Пошановуючи честь і доблесть німецьких козаків, вони сприяли спілкуванню поколінь, впливали на почуття і волю молоді засобами догляду й допомоги скаліченим. Молодь органічно включалася в благодійництво, ініціюючи милосердя й доброту. Козацька педагогіка – унікальне явище, виховна сила соціалізації та опікунства якою ще потребує глибинних досліджень. У практиці європейської та світової педагогічної сутності вона посідає найвищі щаблі.

Таким чином, у IX – першій половині XVIII століття на українських землях формувалася певна сукупність морально-духовних і виробничо-господарських умов, на ґрунті яких зародилась своєрідна система благодійництва та опіки. В означені історичні часи вона зосередилась біля монастирів, церков, здійснювалася зусиллями приватних осіб. Надалі це слугувало орієнтиром для опікунської педагогіки в цілому.

Започатковані зміст і методи діяльності, які опікунська практика загалом мала тенденцію до патрунування окремих осіб, доцільно корекції з боку старших поведінки молодших, а за допомогою релігійних братств і громадських об'єднань регулювався вплив навколишнього життя на настрої, життєві наміри людей, створювалось широке поле для контактів поколінь.

5. Станом на кінець XVIII ст. в українців формуються основи державної суспільної опіки, в практиці якої почасти розвивається її зміст, вихідні принципи організації, форми та методи роботи.

Період кінця XVIII – поч. XIX ст. позначений появою і розвитком нових тенденцій у формуванні системи соціальної опіки на українських землях, які з 1772 р. входили до складу двох імперій – Російської та Австрійської. Саме на цей період припадає розширення діяльності у галузі соціальної опіки російського та австрійського урядів, що позитивно відбилася на розвитку соціальної роботи в Україні. Так, уже з 1775 року створено спеціальні адміністративні установи – «прикази громадської опіки», які відали роботою шкіл, лікарень, аптек, притулків для сиріт, психічно і невиліковно хворих /31; 49; 50/.

Надалі справою медичної опіки та народної освіти відали земства, що ініціювали появу земської педіатрії та земського шкільництва. На Україні особливий поступ опікунської справи з середини XIX ст. позначений діяльністю П. Бутковського, У. Сікорського. Саме їм належить ідея про створення освітньо-лікувальних закладів під назвою «Школа біля воріт лікарні», лікувальних інститутів для аномальних дітей тощо. З початку XX ст. в Україні при духовних семінаріях, єпархіальних жіночих школах, вчительських семінаріях встановлюється новий тип закладів для дітей з різними вадами фізичного розвитку – школи-інтернати, притулки для маленьких дітей тощо. Відмітимо, що вони з'являються і в Галичині. Джерелами фінансування для таких закладів стають чернечі релігійні об'єднання та жіночі громадські організації.

У притулках для маленьких дітей («Будинок ангелів», «охоронках», «прихистках» та ін.) утримуються покинуті й знедолені немовлята.

Наприкінці XIX ст. особливо активно працюють в царині соціальної опіки «Руське педагогічне товариство» (перейменоване з 1912 року на Українське; а з 1926 року на «Рідну школу українського педагогічного товариства»), клуб русинок, руська охоронка (з 1912 р. – українська захоронка), жіноча громада (з 1917 р. – «Союз українок»), а також «Крайове товариство опіки над дітьми та молоддю».

Зусиллями вище вказаних організацій в Галичині відкриваються дитячі дошкільні заклади, бурси для сиріт і півсиріт тощо. Відмітимо, що всі вони діяли як громадські організації, що не фінансувалися державою.

Аналіз джерельної бази дослідження свідчить, що на східних землях України в означений період налічувалось близько 14,854 благодійні установи, які умовно поділялися на дві групи:

- заклади міністерств і відомств Росії спеціального опікунського характеру («Російське товариство червоного хреста», «Імператорське людинолюбне товариство» тощо);
- заклади неспеціального опікунського призначення (Міністерство внутрішніх справ, Міністерство юстиції, Міністерство освіти та ін.) /50/.

Таким чином, у 2-ій половині XIX на початку XX ст. справа соціальної опіки населення різних вікових категорій в підросійській Україні поступово переходить в компетенцію держави. В результаті приймається низка спеціальних законодавчих актів, які визначають форму суспільної опіки, шляхи

та способи організації опікунських закладів, окреслюються вікові періоди осіб для спеціальної допомоги та опіки.

Характерною ознакою опікунської роботи в Україні з часу встановлення радянської влади є ідентичність змісту і спрямованості розпоряджень і декретів російської федерації. Освітня система загалом і опікунська система зокрема розвивалася згідно соціалістичного виховання. Узагальнено це символізувало початок державної опіки над різними віковими категоріями людей.

З числа видатних діячів у царині соціального виховання вважаємо за можливе відмітити діяльність Г. Гринька. За основу розробленого ним проекту соціального виховання він поставив соціальний захист дітей віком від 4 до 17 років, а головною причиною соціалізації визнав наслідки революцій та воїн на Україні. Згідно результатів – кожен восьмий з числа дітей дошкільного і шкільного віку залишився сиротою чи позбавленим засобів існування (7 млн. – кожен 8 був на вулиці).

6. Г. Гринько запровадив таку структуру закладів соціального виховання:

- дошкільне соціальне виховання дітей від 4 до 8 років: дитячі садки, дитячі будинки, комуни, колонії;
- соціальне шкільне виховання: трудова школа з двох ступенів:
 - а) 4 річний для дітей віком від 8 до 12 років;
 - б) 3 річний для дітей віком від 12 до 15 років;
- професійна освіта:
 - а) професійні школи;
 - б) технікуми;
 - в) інститути.

Як позитивний, відмічаємо той факт, що в 1920 році в Україні затверджено декларацію про соціальне виховання. В основу якої покладалась – державна турбота і охорона дитинства, а система соціального виховання підпорядковувалась служінню ідеалам комуністичного суспільства /51/.

Яскравими сторінками в розвитку опікунської педагогіки стала діяльність А. Макаренка. Він не лише вперше порушив у науковій теорії, а й організував на практиці виховання дітей з відхиленнями від норм соціальної поведінки.

Варто зауважити, що започатковане А. С. Макаренком широке поле експериментальної роботи з роками набувало досить різнорідних форм щодо опікунських закладів що законодавчо закріплювалась згідно Конституції СРСР /51/.

На 20-ті 30-ті роки припадає формування таких організаційних форм соціального захисту дітей, як дитячі будинки, дитячі комуни, трудові колонії та ін. Протягом другої світової війни та повоєнних років в Україні, в основному визначалися напрями роботи з дітьми-сиротами і вже до кінця 1945 року відкрито близько 120 дитячих будинків для дітей-сиріт і тих, чиї батьки перебували на фронті /50/. Створення цієї групи виховних закладів продиктоване соціальними умовами, що склалися в державі. А вже з 1956 року починають створюватись школи-інтернати для дітей-сиріт, дітей одиноких матерів, дітей інвалідів війни і праці. Вони різнилися не стільки предметною чи змістовою спрямованістю, скільки звертанням до соціальних проблем суспільства й прагненням надати державну допомогу тим, хто її потребував.

Найбільшим досягненням радянської системи соціального захисту материнства і дитинства була безкоштовна медицина та освіта.

Таким чином, в СРСР сформувалася заступницька модель соціального захисту з фінансуванням переважно з державного бюджету /95/ через фонди соціального забезпечення.

Водночас централізованість системи соціальної опіки і захисту, недоступність широкої інформації про діяльність різних установ суспільної опіки і виховання зумовлювала істотні недоліки в роботі з різними категоріями населення в плані соціалізації дітей з вадами.

7. В історії розвитку соціальної педагогіки та соціальної роботи в Україні за останні роки учені умовно виділяють три етапи з притаманними для них суттєвими відмінностями.

Перший етап – соціально-емпіричний (60-ті роки). Час початкового накопичення досвіду, підготовки фахівців у царині соціально-педагогічної роботи.

Другий етап – цілеспрямоване надбання соціально-педагогічного досвіду, комплексної організації соціальної роботи (70–80-ті роки). Час удосконалення соціального виховання й перехід практики соціальної роботи на новий рівень розв’язання соціальних потреб.

Третій етап – перехід соціальної роботи на державний рівень створення служб соціальної допомоги населенню (кінець 80 тих років) /20, с. 4–5/.

Провідні вчені України в царині соціальної педагогіки започатковують низку досліджень експериментальних варіантів кваліфікацій та етичних стандартів нових професій, положень про

соціальні служби, їхні права та обов'язки, документів про захист учасників соціальної роботи тощо /1; 9; 11; 17; 21/.

Водночас відбувається становлення ланки професійного удосконалення соціальних педагогів і соціальних працівників на базі вузів.

Переосмислення ролі місця сім'ї в соціалізації особистості дитини набуло першочергової ваги в умовах відродження України, усіх сфер життя суспільства. Ці питання дедалі частіше посідають чільне місце в низці законів і законодавчих актів, ухвалених урядом України за останні роки /24; 28; 29; 30/. Вони визначають межу, завдання, напрямки та шляхи суспільної опіки, відповідно до економічних та духовних потреб держави.

Тенденція уваги до проблем родини і дитини, починаючи з дошкільного віку, започаткована в Київській Русі, знайшла своє остаточне державне оформлення в Україні кінця ХХ ст. При чому в умовах незалежної української держави установи суспільної опіки, навчання і виховання дітей керуються власне українськими документами і розпорядженнями – Законом України «Про освіту», Державною національною програмою «Освіта» (Україна ХХІ століття), «Діти України» /7; 8/ та ін.

8. Враховуючи актуальність прогресуючої тенденції становлення і розвитку соціальної педагогіки та соціальної роботи з урахуванням віку дітей та умов їх соціалізації, зупинимось на аналізі різних осередків і соціальних інституцій в Україні на сучасному етапі.

Провідними факторами зростання уваги в Україні до соціально-педагогічних проблем виділяємо фактори зовнішнього і внутрішнього характеру. Зовнішні – зумовлені прагненням

України як незалежної держави стати цивілізованою державою світового рівня. Узагальнено це вимагає визнання і реалізації багатьох законодавчих актів міжнародного спрямування, в т. ч. і в галузі соціального захисту дітей, молоді та дорослих.

Сьогодні європейські держави та провідні держави світу – члени ООН діють у межах низки конкретних документів, зорієнтованих на соціальний захист прав людини.

Внутрішні фактори – низка суспільних явищ які водночас є предметом соціальної та освітньої політики держави (зростання захворювання та інвалідності, наркоманія та алкоголізм, злочинність, сирітство і бездомність та ін.) і потребує реалізації принципів державного та громадського захисту інтересів та прав людини.

Одним із перспективних напрямків створення належних умов для соціалізації особистості дітей різного віку є створення спеціальних закладів у системі Міністерства освіти України. Вони забезпечують їх соціальний захист, навчання і виховання, а відтак – піднімають в подальшому культуру сімейного виховання, раціональність використання матеріальних статків родини адекватно до потреб кожної дитини, якщо вона перебуває поза даним закладом. Для дітей дошкільного віку в Україні діють такі спеціальні заклади:

- дитячі будинки для дітей-сиріт і покинутих (від 0 до 3-х років – будинки маляти; від 3-х до 7-ми років – дитячі дошкільні будинки). Станом на 1995 рік в Україні налічувалось 43 таких будинки /35/.

- сімейні дитячі будинки для дітей дошкільного і шкільного віку. Станом на 1995 рік в Україні їх налічувалось 36 /35/.

Для дітей шкільного віку в Україні створено:

- дитячі будинки для школярів;
- дитячі будинки змішаного типу (для дошкільників і школярів);
- загальноосвітні школи інтернати для дітей сиріт і дітей, що залишилися без опіки батьків;
- заклади компенсуючого типу для дітей з різними фізичними і розумовими вадами (німі, глухонімі, короткозорі, з вадами рухів внаслідок ДЦП). Означені заклади об'єднують дитячі будинки, інтернати і загальноосвітні школи;
- інтернати для дітей з важкими психоневрологічними вадами;
- лікувально-освітні санаторії.

Водночас із розробкою загальних аспектів розвитку закладів освіти визначні українські педагоги сучасності виявляють велику увагу до теоретичних аспектів проблеми соціального виховання й опіки та соціалізації особистості.

Відмітимо, що лінія соціальної обумовленості виховання, яка стала однією з провідних у теоретико-практичній роботі організаторів національного шкільництва в Україні ще в 1917–1920 рр. /С. Русова, О. Музиченко, Я. Чепіга, П. Холодний, С. Сірополко та ін./ Знайшла свій подальший розвиток у сучасних працях М. Барахтяна, О. Безпалько, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Коваль та ін. /12; 13; 14; 15/.

Узагальнення теоретичного і практичного доробку дозволило вченим визначити зміст поняття «соціалізація» дотно до тих суспільних явищ, які притаманні сьогоденню в Україні. Так Я. Глінський, М. Лукашевич, В. Москаленко вважають що соціалізація – це процес становлення особистості, навчання і

засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, властивих даному суспільству, соціальній спільноті, групі.

Всього в Україні діє 693 школи-інтернати двадцяти шести типів, у яких навчається і виховується 137,4 тис. дітей. Дві третини дітей мають вади у фізичному чи розумовому розвитку. У 37 дитячих будинках утримується 2877 дітей, з них 18 закладів коригуючого типу для вихованців з порушенням інтелекту, мови, слуху. На даний час функціонує 35 загальноосвітніх шкіл-інтернатів, у яких виховується 9438 дітей /14, с. 172/.

Останнім часом в Україні 21 школу-інтернат для дітей сиріт і дітей, які залишилися без опіки батьків реорганізовано в середні, а у 18 відкрито дошкільні групи для дітей від 3 до 6 років. У загальноосвітніх спеціальних школах, школах-інтернатах усіх типів перебуває близько 29188 дітей. На вихованні в сім'ях під опікою перебуває 42,6 тис. дітей, з них усиновлено 55,5 %. Лише за 1993 р. прийнято на виховання в сім'ї під опіку 9 тис. дітей, усиновлено – 6,7 тис.

З метою соціального захисту дітей-сиріт в Україні створено нові типи виховних закладів – сімейні дитячі будинки.

З 89,9 тис. дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки батьків, лише близько 7 % – діти круглі сироти. Решта – діти, у батьків яких відібрано батьківські права через недієздатність, хвороби, асоціальну поведінку тощо /14, с. 173/.

Учені радять розглядати спрямовану форму соціалізації як спеціально розроблену суспільством систему впливів на людину з метою її формування відповідно до мети та інтересів суспільства /16; 18; 22/.

В аспекті започаткованого нами дослідження особливий інтерес викликають висновки науковців стосовно соціалізації підлітків. Зокрема В. Москаленко, Б. Парипін та ін. вважають, що соціалізацію підлітків слід розглядати як складний педагогічний процес, який потребує створення різноманітних педагогічних умов, використання форм, засобів і методів індивідуальної роботи /18; 38/. Водночас П. Ігнатенко, В. Куєвда, Л. Міщик радять максимально враховувати вплив різних факторів і обставин того макро- і мікросередовища, яке їх оточує /10; 16; 19/.

Суттєвими з точки зору досліджуваної проблеми з нашого погляду є висновки В. Оржеховської, Т. Сущенко та ін., згідно яких зміст соціального досвіду підлітка, а також рівень його соціалізації визначаються суспільним буттям, соціальним середовищем, системою соціальних зв'язків, в якій розвивається і формується особистість /26; 27; 42/.

По цьому мікросередовище, яке безпосередньо оточує індивіда (родина, школа, однолітки, тимчасові неформальні об'єднання тощо) і чинить вплив на всі його сфери, здебільшого домінує в підлітковому віці. Відтак цей період, коли формується загострене усвідомлення себе, прагнення конструктивно осмислити власні можливості тощо, потребує особливої уваги з боку дорослих.

Так, Я. Коваль, І. Зверєва та ін. відмічають, що для даного періоду притаманні експериментування й моральні пошуки ідеалу, способи самовираження і утвердження самоцінності, які узагальнено ініціюють кризу ідентичності.

За таких умов частина підлітків змушена долати певні труднощі, робити різні спроби, припускатися помилок. Досягнення власної ідентичності у них триває значний час, інші

приймають родинні цінності орієнтації, обирають сферу діяльності за рекомендацією батьків. Вчені відмічають, що саме такі підлітки частіше так і не досягають стійкого відчуття власної ідентичності /9; 13; 14/.

Поділяємо твердження Л.Коваль і стосовно важливості життєвого досвіду, який чинить на підлітка власний вплив. Як зазначає дослідниця, підлітки, які відчули в дитинстві дефіцит позитивних реакцій, збоку оточуючих або незахищеність спричинену неправильним батьківським вихованням важко долають порушення рівноваги. Л.Коваль визначає послідовні ідентифікації дитини з дорослим у низці механізмів формування ідентичності особистості як найважливіші /13; 14/.

У зв'язку з цим вчена наполягає на зважливості і розумності реагування дорослих на дії й способи самовираження підлітків. Стосовно експериментальних вчинків, до яких вдаються діти, то Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлібник вказують, що кожен третій учасник групового злочину – неповнолітній; кожен четвертий вимагач – підліток; з понад 20 злочинних угруповань 85 % становлять угруповання з участю неповнолітніх; кількість неповнолітніх злочинців (14–15 рр.) зросла на половину, а третину з поміж них становлять дівчатка /14; с. 95/.

Отож цілком логічним є посилення інтересу вчених до досліджень сім'ї як найважливішого інституту соціалізації особистості та сімейного виховання, яке є джерелом досвіду та індивідуальної поведінки для індивіда.

Учені розглядають сім'ю, як універсальну систему, в якій особистість у сензитивному періоді формування створює свою власну конструкцію реальності, на якій у подальшому ґрунтується

її світосприйняття і діяльність (В. Сухомлинський, М. Стельмахович, В. Полумний, В. Постовий, Н. Максимова, Б. Херсонський, П. Ігнатенко, та ін.). На цій підставі вони окреслюють функції, які притаманні сучасній сім'ї: продовження роду, виховання, господарська взаємодопомога. З нашого погляду досить вдалу спробу узагальнення функцій сім'ї зробили Я. Коваль, І. Зверьова, С. Хлебнік. Так, вони виділяють як найважливіші репродуктивну, рекреативну, комунікативну та регулятивну функції /14, с. 227/. Учені цілком слушно допускають, що послуговування подібним узагальненням функцій сім'ї в оновлених соціально-історичних умовах може мати проблематичний характер. Водночас дотично до завдань, започаткованих нашими дослідженнями, виокремимо функції сім'ї, які подає Н. Юркевич. Нам імпонує, як учений акцентує увагу на важливості духовного спілкування, народження дітей, співробітництва у процесі виховання, організації дозвілля, взаємної моральної допомоги та підтримки /14, с. 225/. Дані функції набувають щораз нового змісту, вдосконалюють характер свого впливу на особистість тощо. Натомість зростає їх емоційний та соціально-психологічний сенс, завдяки чому сім'я зберігає серед інших функцій своє домінуюче виховне значення і набуває в сучасних умовах інтегрованого соціального змісту.

Як свідчить аналіз джерельної бази проблеми дослідження лише в кінці 60-х років в Україні позначалися активні пошуки форм і змісту опікунської роботи. Це стало можливим завдяки обґрунтованого доведення низки теоретичних і практичних передумов: з'ясування загальних закономірностей психічного розвитку особистості та важливості впливу середовища; розробка

засобів діагностики рівня розвитку дитини на різних вікових етапах; поглиблення інтеграційних процесів наукових знань на рівні педагогіки; покращення спеціальної фахової підготовки спеціалістів до роботи в закладах закритого типу тощо. На початку 80-х років відмічаємо інтенсивне становлення соціальної педагогіки та її служб в загальній системі освіти. Об'єктивно це обумовлювалось потребами суспільства в теоретико-методичному забезпеченні та широкому обговоренні організаційних засад, створення закладів опіки та розвитку спеціальної наукової галузі.

Теоретичне вивчення проблеми та узагальнення результатів роботи закладів опіки дозволило на цей час конкретніше визначити межу і завдання їх діяльності, сформулювати низку питань, ініційованих науково-методичним забезпеченням, розробити правову основу опікунства тощо.

В останні роки в Україні соціальна робота носить коінтегрований характер. Вона інтегрує педагогічний, соціологічний, психологічний та інші аспекти. Власне соціально-педагогічні дослідження, започатковані в останній третині XX ст. закладають підвалини для низки соціально-педагогічних досліджень у подальші часи, основні аспекти концепції соціальної педагогіки, її теорії та практики.

Сучасна соціальна педагогіка розглядає людину як особистість в її середовищі, як відкриту систему, що постійно змінюється під впливом соціуму, процесів виховання і розвитку.

Соціальна політика в сучасній Україні виступає своєрідною системою забезпечення і відтворення нормальної життєдіяльності людини. Однак вона реалізовується здебільшого на теоретичному рівні. Отож у сфері соціальної політики Україна перебуває на

перехідному етапі від минулої, більш високої організації соціального життя до менш високої, зокрема в плані соціальної підтримки і соціального захисту людей.

Сучасна соціальна політика України віддзеркалює інтереси не більшості, а меншості. Її соціально-правове забезпечення в аспекті захисту прав людини і охорони дитинства базується на міжнародних державних документах, законах, державних національних програмах, урядових постановах.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ І ЗАВДАННЯ

1. Опишіть вірування праукраїнців у контексті актуальних проблем соціальної педагогіки.
2. Дайте оцінку персональної діяльності українських князів з опіки дітей. Порівняйте основні положення інформативних джерел цієї епохи.
3. Охарактеризуйте політику царату в галузі опікунської діяльності.
4. Дайте оцінку структури системи освіти дітей в 20–30-ті роки ХХ століття.
5. Складіть анотації на актуальні праці видатних педагогів радянської доби щодо опікунської діяльності.
6. Визначіть провідні тенденції в розвитку опікунства в Україні.
7. Складіть картотеку публікацій з досвіду опікунства в Україні та в одній із зарубіжних країн (за погодженням з викладачем).

Рекомендована література: І: 2; 8; 11; 12; 17; ІІ: 1; 22; 60; 71; 85; 110; 114; 119; 126; 130.

ЛІТЕРАТУРА

I. Нормативно-правові документи функціонування системи дошкільного виховання в Україні

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К.: Освіта, 1999.
2. Виховна робота в закладах освіти в Україні. – Випуск 2. – К.: Освіта, 1998.
3. Декларація прав дитини. Виховна робота в закладах освіти в Україні. – Випуск 2. – К.: Освіта, 1998. – С. 10–14.
4. Державна національна програма «Освіта» /Україна ХХІ століття/ // Освіта. – 1993. – № 44 /грудень/.
5. Загальна декларація прав людини /Затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1989/.
6. Закон України «Про загальну середню освіту». // Поч. школа. – 1999 – № 8.
7. Закон України «Про дошкільну освіту» // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 141 (серпень).
8. Закон України «Про освіту». Ухвалений 23 березня 1996 р. // Студент і закон: Зб. законодавчо-правових документів – К., 1997.
9. Концепція дошкільного виховання в Україні. – К.: Освіта, 1993. – С. 16.
10. Конвенція про права дитини. Виховна робота в закладах освіти в Україні. – Випуск 2. – К.: Освіта, 1998. – С. 14–43.

11. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти Затв. рішенням колегії МО України 28.02.1996р. // Інформ. зб. МО України. – 1996 – № 13. – С. 2–15.
12. Концепція педагогічної освіти. Схвалена Мін. освіти України 23.12.1998 // Інформаційний збірник МО України. – 1990. – № 8.
13. Національна доктрина розвитку освіти // Дошкільне виховання. – 2002. – № 7.
14. Національна програма «Діти України». Виховна робота в закладах освіти в Україні. – Випуск 2. – К.: Освіта, 1998. – С. 116–145.
15. Положення про додержавний вищий заклад освіти. Затв. пост. Кабінету Міністрів України 5 вересня 1996 р. // Інф. зб. МО України. – 1997. – № 1.
16. Про організацію управління виховним процесом в вищих закладах освіти. Метод. рекомендації // Інф. зб. МО України. – 1999. – № 3–4.
17. Про стан і проблеми національно-громадянського виховання у вищих навчальних закладах України. Ріш. кол. МО України від 28.10.1998 р. // Інф. зб. МО України. – 1999. – № 1.

II. Наукова та науково-методична література

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: Історія, теорія. – К., 1998.
2. Антология мировой философии: в 4-х т. – М., 1970, Т. 2.

3. Артемова Л. В. Колір, форма, величина, число. – К.: Томіріс, 1997.
4. Асмус В. Ф. Историко-философские этюды. – М., 1984.
5. Бейба Л. Фізкультурні цікавинки. // Дошк. виховання. – 1997. – № 4.
6. Бех І. Д. Від волі до особистості. – К., 1995.
7. Богданова Л. Маленькі майстри Петрівки. // Дошк. виховання. – 1995. – № 1. – С. 3–6.
8. Богуславская З. М., Смирнова Е. О. Развивающие игры детей младшего дошкольного возраста. – М., 1991.
9. Богуш А. М. Методика навчання української мови в дошкільному закладі. – К.: Вища школа., 1995.
10. Богуш А. М. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі. Практикум. – К.: Вища школа., 1995.
11. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі. – К.: Вища школа, 2002.
12. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі. Практикум. – К.: Вища школа, 2002.
13. Бондар В. І. Модульно-рейтингова технологія вивчення навчальної дисципліни на матеріалі дидактики. – Київ, 1999.
14. Богуш А. М., Орланова Н. П., Зеленко Н. І. та ін. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі. – К.: Вища школа., 1992.
15. Божович Л. І. Проблеми формування особистості. – М., 1995.
16. Василькова Ю. В., Василькова Т. А. Соціальна педагогіка. – М., 1999.

17. Введение в психологию / Под общ. ред. Петровского А. В. – М., 1997.
18. Вільчковський Е. С. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку. – Львів, 1998.
19. Вільчковський Е. С., Шалигіна Г. В. Фізична культура: Методичний посібник. Старша група в дитячому садку. – К., 1990.
20. Волков Б. С., Волков Н. В. Дитяча психологія в задачах і відповідях. – М., 1996.
21. Выготский Л. С. Проблема возраста // Собр. соч. в 6-х т. – Т. 4. – М., 1981.
22. Галузинський В. М. Євтух М. В. Педагогіка: теорія та історія. – К., 1995.
23. Гарбузов В. И. Нервные дети. – Л., 1999.
24. Гнутель Я. Б. Виховна робота в сучасних умовах: теорія і методика. – Тернопіль, 1998.
25. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.
26. Готовность к школе / Под ред. Дубровиной И. В. – М., 1995.
27. Гураш Л. Конструктивна діяльність дворічних. // Дошк. виховання. – 1998. – № 1.
28. Гуткина Н. И. Диагностическая программа по определению психологической готовности детей 6–7 лет к школьному обучению. – М., 1993.
29. Гуткина Н. И. Психологическая готовность к школе. – М., 1996.
30. Демчук М. Розвиваймо творчість дітей. // Дошк. виховання. – 1998. – № 6.
31. Дичківська І. М., Поніманська Т. І. Вправи у соціальній поведінці дітей за системою М. Монтесорі. – Рівне, 1999.

32. Дитина. Програма виховання та навчання дітей дошкільного віку. – К.: Освіта., 1994.
33. Доман Г. Гармоничное развитие ребёнка. – М., 1995.
34. Дронова О. Діти малюють пейзаж. // Дошк. виховання. – 1998. – № 8.
35. Ельконін Д. Б. Психічний розвиток в дитячому віці. – М., 1995.
36. Житомирський В. Г., Шеврин Л. Н. Путешествие по стране геометрии. – М., 1991.
37. Зарецький А., Труханова А., Зарецкая М. Энциклопедия профессора Фортрана. – М., 1991.
38. Зеньковський В. В. Психологія дитинства. – М., 1996.
39. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність. – К.: Вища школа, 1997.
40. Казарновська Г. Б., Долинна О. П. Загальна, вікова і педагогічна психологія: Зб. завдань. – К., 1990.
41. Кашченко В. П. Педагогічна корекція. – М., 1999.
42. Кириченко Н., Науменко Т. Виховуємо мистецтвом. // Дошк. виховання. – 1996. – № 5.
43. Козлова С. А., Куликова Т. А. Дошкільна педагогіка. – М., 1998.
44. Комарова Т. С. Изобразительная деятельность в детском саду: Обучение и творчество. – М.: Педагогика, 1990.
45. Коменський Я. А. Велика дидактика.
46. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) К., 1998.
47. Коноскова М. Баскетбол для дітей старшого дошкільного віку. // Дошк. виховання. – 1997. – № 10.
48. Коноскова Н. Елементи баскетболу для дітей старшого дошкільного віку. // Дошк. виховання. – 1998. – № 5.

49. Король Я. Математична скарбничка. – Тернопіль, 1997.
50. Кочина Л. П. Альбом завдань з математики для 1 класу чотирирічної початкової школи. – К., 1991.
51. Кравцова Е. Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе. – М., 1991.
52. Крутий К. Л. Експериментальна робота в дошкільному закладі освіти: проблеми і досвід. – Запоріжжя, 1999.
53. Крутий К. Л. Планування роботи дошкільного закладу освіти: реалії та перспективи. – Запоріжжя, 1999.
54. Кулагіна І. Ю. Вікова психологія розвитку дитини від народження до сімнадцяти років. – М., 1996.
55. Лаврентьева Г. П., Титаренко Т. М. Практична психологія для вихователів. – К.: ВІПОЛ, 1993. – Випуск 2.
56. Леві В. Нестандартна дитина. – К., 1991.
57. Лисенко Н. Дошкілля на Прикарпатті. В кн.: Мій рідний край – Прикарпаття. – Івано–Франківськ, Плай, 2000, С. 307–311.
58. Лисенко Н. В. Практична екологія для дітей. – Івано-Франківськ, 2000.
59. Лисенко Н. В., Кирста Н. Р. Педагогіка українського дошкілля. – Івано-Франківськ, 2001.
60. Лисенко Н. В. опікунська діяльність сучасного дошкілля // В кн. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою. – Ужгород, 2002, С. 133–151.
61. Лисенко Н. В. Магістр педагогіки: реалії це перспективи. Вісник Київського Міжнародного університету. Серія: Педагогіка і психологія. Випуск II, 2002р., С. 79–88.

62. Максименко С. Д. Методологічні проблеми загальної психології // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 3.
63. Малятко. Програма виховання та навчання дітей дошкільного віку. – К.: Освіта., 1992.
64. Мартинова І. Фізичне виховання в сім'ї. // Дошк. виховання. – 1998. – № 3.
65. Марушинець Л. Народне мистецтво живить почуття. // Дошк. виховання. – 1996. – № 9.
66. Масару Ибука. После трех уже поздно: Пер. с англ. – М., 1991.
67. Методичні рекомендації до програми виховання дітей дошкільного віку «Малятко». Київ, 1993.
68. Міщенко І. Писанки з аплікацією. // Дошк. виховання. – 1997. – № 3.
69. Міщенко І., Лазоренко К. Квіти з гарбузових плодоніжок. // Дошк. виховання. – 1997. – № 8.
70. Монтессорі М. Вправи у соціальній поведінці дітей. – К., 1999.
71. Нагачевська З. С. Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання в Галичині (XIX – перша пол. XX ст.), – Івано-Франківськ, 1997.
72. Непомняща Н. І. Становлення особистості дитини 6–7 років. – М., 1992.
73. Немов Р. С. Психологія. В 3 кн. Кн. 2. Психологія освіти. – М., 1995.
74. Обухова Л. Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. – М., 1995.
75. Особистісно орієнтована дошкільна освіта дітей 3–6 років // «Перші кроки» програми для дітей та їх сімей. – 1997.

76. Оуен Р.
77. Педагогічна психологія / за ред. Проколієнко Л. М., Ніколенко Д. Ф. – Київ., 1991.
78. Педагогічні ідеї Г. Сковороди / За ред. А. Т. Дзеверіна. – К., 1992. – С. 154.
79. Поліщук О. Народне мистецтво – скарбниця почуттів. // Дошк. виховання. – 1996. – № 10.
80. Поліщук О. Фізкультурне свято – здоров'я, снага, добрий настрій. // Дошк. виховання. – 1998. – № 7.
81. Поніманська Т. О. Основи дошкільної педагогіки. – К., 1998.
82. Практикум з педагогіки. Методичний посібник. / під ред. Зверєва І. Д., Коваль Л. Г. – К., 1996.
83. Практическая психодиагностика. Методика и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский Дом «БАХАРА», 1999.
84. Приходько Ю. О. Нариси становлення та розвитку дитячої психології. – К., 1999.
85. Удосконалення професійної підготовки спеціалістів дошкільного профілю / Упорядники Л. Артемова, Н. Лисенко. – К., 1996.
86. Психологический словарь / Под ред. Зинченко В. П., Мищерякова Б. Г. – М.: Педагогика – Пресс, 1996.
87. Психология и этика: опыт построения дискуссии. / Под ред. Братусь Б. С. – Самара: Издательский Дом «БАХАРА», 1999.
88. Психология. Словарь. / Под общ. ред. Петровского А. В., Ярошевского М. Г. – М.: Политиздат, 1990.
89. Психологія / Під ред. Юзефа Макселона. – Львів, 1998.
90. Психологія дошкільника / Хрестоматія під ред. Урунтаєвої Г. А. – М., 1998.

91. Райгородский Д. Я. Психология личности. Хрестоматия в 2-х. – Самара: Издательский Дом «БАХАРА», 1999.
92. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании. – М.: ВЛАДОС, 1995.
93. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб., 2000.
94. Руководство практического психолога. Психологические программы развития личности в подростковом и старшем школьном возрасте. / Под общ. ред. Дубовиной И. В. – М., 1995.
95. Русова С. Нова школа соціального виховання. – Ляйпціг., 1924.
96. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів. – Краків. – Париж: Просвіта, 1993.
97. Руссо Ж.-Ж. Трактаты. – М., 1969.
98. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. – К., 1998.
99. Савченко О. Я. Розвивай свої здібності. – К., 1995.
100. Савченко О. Я. Умій вчитися. – К., 1996.
101. Сакулина Н. П., Комарова Т. С. Методика обучения изобразительной деятельности и конструирования. – М.: Просвещение, 1991.
102. Самоукина Н. В. Игры в школе и дома. Психологические упражнения и коррекционные программы. – М.: Новая школа, 1995.
103. Сербина Е. В. Математика для малышей. – М., 1992.
104. Скуратівський В. Берегиня. – К., 1996.
105. Слободян Г. Школа чарівного пензлика й олівця. // Дошк. виховання. – 1995. – № 8.
106. Смірнова Є. О. Психологія дитини. – М., 1996.

107. Современные образовательные программы для дошкольных учреждений. / Под ред. Т. И. Ерофеевой. – М.: Академия, 2000. – С. 341.
108. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. – К., 1995.
109. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка. – К., 1996.
110. Струманський В. Й. Виховна робота в національній школі. – К., 1999.
111. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. – К., 1987.
112. Тарасенко Г. С. Екологічна естетика в системі професійної підготовки вчителя. – К., 1997.
113. Труфанова Л. Фізкультура, плавання. // Дошк. виховання. – 1997. – № 5.
114. Український педагогічний словник / За ред. С. У. Гончаренка. – К.: 1997.
115. Урунтаєва Г. А. Дошкільна психологія. – М., 1999.
116. Урунтаєва Г. А., Афонькіна Ю. А., Пузанова Б. П. Практикум з дошкільної психології. – М., 1998.
117. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. – К., 1983. Т I.
118. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. – К., 1988. Т I. С. 20.
119. Фіцула М. М. Педагогіка. – Тернопіль, 1997.
120. Фребель Ф. Педагогические сочинения. – М., 1913. – Т. 1.2.
121. Хохлачова Н. Кроки у творчість. // Дошк. виховання. – 1995. – № 10.
122. Чуприкова Н. И. Умственное развитие и обучение. Психологические основы развивающего обучения. – М., 1995.

123. Шевчук А. Організація мистецьких видів діяльності дітей. // Дошк. виховання. – 1998. – № 1.
124. Шнекендорф Э. Путеводитель по Конвенции о правах ребенка. – М.: 1997.
125. Шуст І. В. Вузівська кафедра. – Тернопіль, 1995.
126. Щуркова Н. И. Новые педагогические технологии воспитательного процесса. – М., 1993.
127. Юзвак Ж. Краса врятує світ. // Дошк. виховання. – 1995. – № 12.
128. Яновська О. П. Дидактичні ігри з картинками. – К., 1990.
129. Яновська О. П. Математична мозаїка. – К., 1992.
130. Ярмаченко М. Д. Розвиток народної освіти і педагогічної думки в Україні IX – поч. XV ст. – К.: 1991.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ

СЛОВО.....

3

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ

ДОШКІЛЬНОЇ

ПЕДАГОГІКИ.....5

**ТЕМА 1. ПЕДАГОГІКА – НАУКА ПРО
ВИХОВАННЯ.....5**

**ТЕМА 2. РОЗВИТОК СУСПІЛЬНОГО
ДОШКІЛЬНОГО**

ВИХОВАННЯ.....20

ТЕМА 3. ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЗА РУБЕЖЕМ.....	27
ТЕМА 4. ПОЧАТКОВА ОСВІТА ЗА РУБЕЖЕМ.....	37
ТЕМА 5. ВІКОВА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА.....	48
ТЕМА 6. СВОЄРІДНІСТЬ ПЕРІОДУ РАННЬОГО ДИТИНСТВА.....	53
ТЕМА 7. ОСОБИСТІСТЬ ДИТИНИ ЯК ОБ'ЄКТ І СУБ'ЄКТ ВИХОВАННЯ.....	58
ТЕМА 8. ВПЛИВ НОРМИ Й ВІДХИЛЕННЯ ВІД НОРМИ РОЗВИТКУ НА ОРГАНІЗАЦІЮ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	66
ТЕМА 9. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ШЕСТИРІЧОК ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ.....	73

РОЗДІЛ II. ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У

ГРІ.....81

ТЕМА 10.

ГРА.....81

ТЕМА 11. ГРА – ПРОВІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ДОШКІЛЬНИКА.....84

ТЕМА 12. ДИДАКТИЧНІ ІГРИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ.....92

ТЕМА 13. КОМП'ЮТЕРНІ
ІГРИ.....101

РОЗДІЛ III. ЧИННИКИ ВСЕБІЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

ДОШКІЛЬНИКА.....117

ТЕМА 14. ОСНОВИ МОРАЛЬНОГО
ВИХОВАННЯ.....117

ТЕМА 15. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО СОЦІАЛЬНО-
МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ДИТИНИ.....127

ТЕМА 16. МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У РІЗНИХ
ВИДАХ
ДІЯЛЬНОСТІ.....133

ТЕМА 17. ВИХОВАННЯ В ДІТЕЙ КУЛЬТУРИ
ПОВЕДІНКИ.....144

ТЕМА 18. ВИХОВАННЯ В ДІТЕЙ КОЛЕКТИВІСТСЬКОЇ
СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ
ДИТИНИ.....153

ТЕМА 19. РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ І НАВЧАННЯ.
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ СЕНСОРНОГО
ВИХОВАННЯ.....
.....161

ТЕМА 20. ВИХОВАННЯ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ РОЗУМОВОЇ АКТИВНОСТІ.....	170
ТЕМА 21. ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	178
ТЕМА 22. ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	187
ТЕМА 23. ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	210
ТЕМА 24. СТАТЕВЕ ВИХОВАННЯ В УМОВАХ СІМ'Ї ТА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ УСТАНОВИ.....	218
ТЕМА 25. ЗАХИСТ ПРАВ І ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ.....	243

РОЗДІЛ IV. ОСНОВИ ДИДАКТИКИ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....250

ТЕМА 26. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	250
ТЕМА 27. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	256
ТЕМА 28. НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ	

У РІЗНОВІКОВІЙ ГРУПІ ДИТЯЧОГО

САДКА.....264

ТЕМА 29. ХАРАКТЕРИСТИКА ГОТОВНОСТІ

ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ І МЕТОДИ ЇЇ

ГОТОВНОСТІ.....273

**РОЗДІЛ V. ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУТІВ РОДИННОГО І
СУСПІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ.....280**

ТЕМА 30. ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД І

СІМ'Я.....280

ТЕМА 31. ФОРМИ І МЕТОДИ ВЗАЄМОДІЇ

ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ УСТАНОВИ З

СІМ'ЄЮ.....289

ТЕМА 32. ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВ ЯК

ПЕДАГОГІВ.....302

ТЕМА 33. ДЖЕРЕЛА СТАНОВЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ

В

УКРАЇНІ.....

...309

ЛІТЕРАТУРА.....

.....323

Навчально-методичне видання

Міністерством освіти і науки України
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника

Н. В. Лисенко, Н. Р. Кирста

Педагогіка українського дошкілля

Комп'ютерний набір:	Т. Польцева
Комп'ютерна верстка:	В. Салига

Задано до набору 14.03.200 р.
Підписано до друку 11.04.200 р.
Формат 60х84/16 Папір ксероксний
Гарнітура Times New Roman Cyr
Умов.друк.арк.12,86. Вид.арк. 13
Тираж 500 екз. Зам. 389

Видавництво Прикарпатського університету «Плай»
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
тел. 59-60-51